

Eugen
Comşa

NEOLITICUL
PE TERITORIUL
ROMÂNIEI
- considerații

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SUMAR

Lista abrevierilor	7
I ISTORICUL CERCETĂRIILOR	9
II CONSIDERAȚII PRIVIND MEDIUL NATURAL	14
III CARACTERIZAREA EPOCII	17
IV STRUCTURA ANTROPOLOGICĂ A POPULAȚIEI	20
V ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA NEOLITICULUI	26
VI FORME ALE ECONOMIEI NEOLITICE	69
Cultivarea plantelor 69. Creșterea animalelor 77. Vinătoarea 81. Pescuitul 85. Culesul 87.	
VII PRODUCEREA UNELTELOR	88
Silix 88. Gresie silicifiată 90. Obsidiană 90. Piatră șlefuită 91 Os 92. Corn 93.	
VIII MEȘTEȘUGURI	94
Olăritul 94. Torsul 101. Țesutul 101. Prelucrarea metalelor 102.	
IX SCHIMBURILE INTERTRIBALE	110
X ARTA	114
XI ÎMBRĂCĂMINTEA ȘI PODOABELE	121
XII TIPURILE DE AȘEZĂRI	128
XIII TIPURILE DE LOCUINȚE	137
XIV ORGANIZAREA SOCIAL-ECONOMICĂ	141
XV VIAȚA SPIRITUALĂ	146
Cultul fertilității 146. Alte manifestări magico-religioase 148. Ritul și ritualul funerar 149	
XVI CONCLUZII	153
Ilustrații	157
RÉSUMÉ	195

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LISTA ABREVIERILOR

AAC	— Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia
ActaArchBudapesta	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
AE	— Archaeologiai Értesítő, Budapesta
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj — Sibiu
AMN	— Acta Musei Napocensis, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca
AnB	— Analele Banatului, Buletinul Muzeului din Timișoara, Timișoara
AnȘtIași	— Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AO	— Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	— Apulum, Buletinul Muzeului din Alba Iulia, Alba Iulia
ArhMold	— Arheologia Moldovei, București
AR	— Arheologicky rozhledy, Praga
ATG	— Arta și tehnica grafică. Buletinul Imprimeriilor statului, București
Balcania	— Balcania, Revue de l'Institut d'études et recherches balkaniques, București
Balkanica	— Balkanica, Annuaire du Comité interacadémique de balkanologie et de l'Institut des études balkaniques, Belgrad
Banatica	— Banatica, Muzeul județean Reșița, Reșița
BAR	— British Archaeological Reports, Oxford
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București
BerRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
BMJV	— Buletinul Muzeului Județean Vlasca, București.
BullAR	— Bulletin, Académie Roumaine, București
Corr	— Correspondenzblatt des Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
Dolgozatok-Cluj	— Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum — Cluj
ED	— Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, București—Roma
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua. Bulletin et mémoires consacrés à l'archéologie et l'ethnographie de l'Europe Orientale et l'Asie du Nord, Helsinki
Germania	— Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institutes, Berlin
Historica	— Historica. Centrul de științe sociale din Craiova al Academiei de Științe Sociale și Politice, Craiova

Istros	— Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, București
JMV	— Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Berlin, Halle
JPEK	— JPEK. Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin
KS	— Kratkie soobscheniia Instituta Arheologii, Moscova
MAGW	— Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, Institutul de arheologie, București
MemAnt	— Memoria Antiquitatis, Muzeul din Piatra Neamț, Piatra Neamț
MIA Chișinău	— Materiali i issledovaniia po arheologii iugo-zapada SSSR i RNR, Chișinău
MittPKK AkWiss	— Mittheilungen der Prähistorischen Kommission der Kais. Akademie des Wissenschaften, Viena
MuzNaț	— Muzeul național, Muzeul de istorie al R. S. România, București
NEH	— Nouvelles études d'histoire, București.
PMJH	— Publicațiile Muzeului județean Hunedoara, Deva
PMMB	— Publicațiile Muzeului de istorie al municipiului București, București
Pontica	— Pontica. Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța
PZ	— Prachistorische Zeitschrift, Berlin — New-York
RapMNA	— Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942 și 1943, București
RM	— Revista muzeelor, București
RSPFirenze	— Rivista di Scienze Preistoriche, Organo dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria, Florența
SA	— Sovetskaia Arheologiia, Akademia Nauk, Institut Arheologii, Moscova
SCAntrop	— Studii și cercetări de antropologie, București
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
StArtIst	— Studii și articole de istorie, București
StComCaransebeș	— Studii și comunicări, Muzeul de istorie din Caransebeș, Caransebeș
StComFocșani	— Studii și comunicări, Muzeul de istorie din Focșani
StComSibiu	— Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu
Studii și referate	— Studii și referate privind istoria României, I, 1954, București.
Studijne zvesti	— Studijne zvesti, Archeologickego ustavu SAV, Nitra
Zephyrus	— Zephyrus, Barcelona
ZfE	— Zeitschrift für Ethnologie, Berlin-Braunschweig

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Din datele de arhivă rezultă că primele așezări neolitice din Cimpia Română au fost descoperite, încă de pe la 1840, de către inginerul topograf Al. Popovici.

Cercetările privind epoca neolitică se pot împărți în trei perioade : a. 1840—1920 ; b. 1921—1948 și c. 1949 pînă în prezent. Acestea sînt strîns legate între ele, vădînd o continuitate, acumulări și interpretări istorice, deosebite atît cantitativ, cit mai ales calitativ. Ele prezintă deci unele particularități definitorii, după cum urmează :

a. **Perioada 1840—1920.** În cursul ei a predominat, mai cu seamă în deceniile de început, activitatea colecționarilor interesați numai de obținerea obiectelor întregi și „frumoase”, fără preocupări deosebite pentru studierea condițiilor de descoperire sau de importanța documentar-istorică a pieselor adunate. Trebuie remarcat totuși și faptul că, prin grija colecționarilor, s-au salvat de la distrugere sau de la înstrăinare unele vestigii neolitice importante. Dintre colecționari amintim pe : C. Bolliac, D. Butculescu, N. Mavros pentru Muntenia și Oltenia ; apoi Gr. Butureanu, N. Beldiceanu, Gh. Diamandi pentru Moldova, Iuliu Marțian și Zsafia Torma privind Transilvania.

Aproximativ de pe la 1870 se constată o tot mai intensă activitate a specialiștilor. Dintre ei se cuvin a fi menționați : Al. Odobescu¹ și Gr. Tocilescu, care se remarcă în această perioadă cu lucrarea de sinteză *Dacia înainte de romani* (1880), unde sînt strîns și interpretate, pe lîngă altele numeroase date, și materiale neolitice din toate provinciile românești. În 1912 a apărut sinteza lui Ioan Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, în care datele adunate de Gr. Tocilescu erau completate cu rezultatele noilor cercetări. Un repertoriu bogat al descoperirilor din Transilvania l-a publicat Iuliu Marțian². Pentru aceeași provincie și pentru Banat mai amintim cercetătorii Teglás Gábor, Orosz Endre, Milleker Felix, Carl Goos și Iulius Teutsch.

În aceeași perioadă s-au efectuat în obiective neolitice și unele săpături arheologice. Din ele semnalăm pe cele de la Calomfirești executate de D. Butculescu în 1870³, cele de la Vădastra efectuate de C. Bolliac în 1871—1873⁴. În Moldova, în așezarea de la Cucuteni, s-au făcut săpături în 1885 și 1888 de către N. Beldiceanu, Gr. Butureanu, G. Diamandi și de D. Butculescu⁵. Așezarea a fost cercetată sistematic între 1909 și 1910 de către

¹ De exemplu, Al. Odobescu, „Columna lui Traian”. 15 februarie 1874.

² Iuliu Marțian, MAGW, XXXIX, s. III, vol. IX, Viena, 1909, p. 321—358.

³ D. Butculescu, Revista Contemporană, nr. 6, 1 aug. 1873, p. 564—580 și nr. 7, 1 sept. 1873, p. 623—629.

⁴ „Trompeta Carpaților”, XIV, 1 255, 27 iun 1876, p. I și II.

⁵ Gh. Diamandi, Bulletin de la Société d'Anthropologie de Paris, IIIe série, t. XII, Paris, 1889, p. 582—599.

Hubert Schmidt⁶. Mai amintim săpăturile din Transilvania de la Turdaș ale Zsofiei Torma (1875)⁷, de la Ariușd ale lui Fr. László (1907—1913)⁸ și din alte cîteva așezări din împrejurimile Brașovului cercetate de Iulius Teutsch (1900—1907)⁹. Din Oltenia, menționăm săpăturile lui Ion Andrieșescu de la Sălcuța (1916, 1919 și 1920)¹⁰, iar din Dobrogea acelea de la Cernavoda ale lui Carl Schuchhardt (1917)¹¹.

b. Perioada 1921 — 1948. Din anul 1921, Vasile Pârvan, ajutat de Ion Andrieșescu, a început organizarea sistematică a activității arheologice de pe tot întinsul țării întregite. Vasile Pârvan a considerat că era necesară, mai întii, organizarea unor cercetări de suprafață cît mai amănunțite, urmate de săpături. Se avea în vedere cuprinderea unor zone cît mai întinse, pentru a se stabili care erau obiectivele mai importante, din toate epocile istoriei noastre, în vederea elucidării problemelor privind evoluția comunităților umane.

În 1923 s-au organizat periegeze de-a lungul Dunării, Dimboviței și Ialomiței. Ca urmare a acestora s-au inițiat cercetările dintre Mostiștea și Călărași (efectuate de Radu Vulpe și Vl. Dumitrescu) care au dus la descoperirea a numeroase obiective din neolitic pînă la feudalism¹². S-au găsit mai multe așezări neolitice (Sultana, Boian, Vărăști ș.a.). Tot în perioada respectivă s-au efectuat săpăturile de la Sultana (Ion Andrieșescu)¹³, Boian (V. Christescu)¹⁴, Gumelnița (Vl. Dumitrescu)¹⁵, Fundu Chiselet (Hortensia Dumitrescu)¹⁶ și Căscioarele (Gh. Ștefan)¹⁷. În anii ce au urmat a crescut treptat ritmul cercetărilor, din diferite zone. Se cuvine să insistăm asupra rezultatelor săpăturilor din 1926 și 1927 de la Glina, de sub conducerea lui Ion Nestor. În această stațiune (pentru prima dată în zona Dunării Inferioare) s-a precizat stratigrafic că stratul cu materiale de tip Boian este suprapus de un altul cu vase specifice, similare celor de la Gumelnița¹⁸. De asemenea, s-au intensificat cercetările arheologice din perimetrul orașului București și din împrejurimi, datorită muncii pline de pasiune a lui Dinu V. Rosetti. Drept urmare s-au cercetat așezările de la Vidra¹⁹, Jilava²⁰ și altele. În Dobrogea, V. Pârvan a găsit și publicat un lot de materiale care s-au dovedit mai tirziu că aparțin culturii Hamangia²¹. O intensă muncă au depus Roska Marton la redactarea bogatului său repertoriu pentru Transilvania²² și alți specialiști ca Fr. László²³ și István Kovács²⁴, iar teritoriul Banatului a fost cercetat de Ioachim Miloia²⁵. În Oltenia, cu prilejul unor

⁶ În ZfE, 43, 1911, p. 582—601.

⁷ Zsófia Torma, Corr, XIII, 1882, p. 90—98.

⁸ Fr. László, Dolgozatok-Cluj, V, 1914, 2, p. 279—386.

⁹ Iulius Teutsch, ZfE, 39, 1907, p. 108—120.

¹⁰ Materialele au fost prelucrate de Ion Andrieșescu, dar lucrarea pregătită pentru tipar s-a pierdut.

¹¹ Carl Schuchhardt, PZ, XV, 1924, p. 9—27.

¹² Radu Vlădescu-Vulpe, BCMI, XVII, 1924, fasc. 40, p. 80—87.

¹³ I. Andrieșescu, Dacia, I, 1924, p. 51—107.

¹⁴ V. Christescu, Dacia, II, 1925, p. 249—303.

¹⁵ Vl. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 29—102.

¹⁶ În Dacia, III-IV, 1927—1932, p. 150—156.

¹⁷ În Dacia, II, 1925, p. 138—197.

¹⁸ Ion Nestor, PZ, XIX, 1928, p. 110—143.

¹⁹ Dinu V. Rosetti, PMMB, I, 1934, p. 6—60.

²⁰ Dinu Dumbravă, Strămoșii bucureștenilor, București, 1929, p. 28 și urm.

²¹ Vasile Pârvan, Dacia, II, 1925, p. 422—429.

²² Roska Márton, *Thesaurus antiquitatis Transilvanicarum*, I. *Præhistorica*, Cluj, 1942.

²³ Fr. László, Dacia, I, 1924, p. 1—27.

²⁴ Kovács István, AISc, I, 1928—1932, p. 83—101.

²⁵ Ioachim Miloia, AnB, IV, 1931, 2—4, fasc. 9, p. 171—186.

periegheze, C. S. Nicolăescu-Plopșor a descoperit mai multe obiective neolitice²⁶. O activitate remarcabilă a desfășurat și Al. Bărcăcilă în zona Turnu Severin²⁷. Citeva așezări neolitice au fost cercetate de către D. Berciu²⁸. Tot atunci s-au făcut de către specialiștii români și săpături în mai multe stațiuni de tip Cucuteni la Drăgușeni²⁹, Ruginoasa³⁰, Fedeleșeni³¹ și altele. O activitate de teren și muzeistică au depus în acea perioadă V. Ciurea în zona Fălticeniilor³² și mai ales C. Matasă în cuprinsul județului Neamț³³. De o importanță deosebită s-au dovedit a fi săpăturile de la Izvoare (jud. Neamț), unde Radu Vulpe a descoperit și delimitat un strat aparținând culturii Precucuteni³⁴ necunoscută până atunci la noi. Menționăm din acel interval de timp și săpăturile de la Traian „Dealul Fintinilor”, unde Vl. Dumitrescu a strâns numeroase materiale ce i-au permis definirea mai precisă a stilurilor de pictură din faza Cucuteni A—B³⁵.

Dintre volumele publicate amintim sinteza amplă privind preistoria României, elaborată de Ion Nestor³⁶. O monografie importantă a publicat și Hubert Schmidt despre rezultatele săpăturilor de la Cucuteni³⁷. Schema periodizării culturii, elaborată atunci, își menține valabilitatea. O altă sinteză despre neoliticul și eneoliticul Transilvaniei a realizat H. Schroll³⁸. Pe temeiul săpăturilor făcute în mai multe așezări (Tangiru, Petru Rareș), D. Berciu a pregătit o scurtă sinteză despre neoliticul Munteniei³⁹ și mai apoi o sinteză amplă despre preistoria Olteniei, în care sînt analizate și culturile neolitice⁴⁰. În aceeași perioadă, Dinu V. Rosetti a publicat un studiu despre clasificarea numeroaselor figurine neolitice din așezarea de la Vidra⁴¹. Se cuvine remarcată și reluarea săpăturilor de la Vădastra (de Corneliu Mateescu) cu rezultate deosebite⁴².

Cu toate dificultățile provocate de cel de al II-lea război mondial, Muzeul național de antichități și-a continuat activitatea prin săpături și cercetări de suprafață (inclusiv într-o serie de complexe neolitice), rezultatele fiind publicate într-un volum special⁴³. În 1945, M. Petrescu-Dîmbovița a publicat (ținînd seama de rezultatele săpăturilor de la Glina) o sinteză despre neoliticul Munteniei⁴⁴. După 1945 s-au efectuat cercetările de suprafață de-a lungul Dimboviței și Colentinei⁴⁵.

²⁶ C. S. Nicolăescu-Plopșor, AO, I, 1922, p. 425—426.

²⁷ Al. Bărcăcilă, Dacia, I, 1924, p. 280—296.

²⁸ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.

²⁹ Vl. Dumitrescu, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 115—149.

³⁰ Hortensia Dumitrescu, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 56—87.

³¹ Săpături începute de Ion Andrieșescu și continuate de Ion Nestor, ajutat de Dinu V. Rosetti, în 1928.

³² Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 46—55.

³³ BCMI, 97, 1938, p. 97—133.

³⁴ Radu Vulpe, ESA, XI, 1937, p. 134—146.

³⁵ Vl. Dumitrescu, Dacia, IX—X, 1945, p. 11—114.

³⁶ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. BerRGK, 1932, p. 31—61.

³⁷ Hubert Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin—Leipzig, 1932.

³⁸ Hermann Schroll, *Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933.

³⁹ D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 31—105.

⁴⁰ Idem, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.

⁴¹ Dinu V. Rosetti, JPEK, XII, 1938, p. 29—50.

⁴² Corneliu N. Mateescu, *La plus ancienne phase de la civilisation de Vădastra à la lumière des nouvelles fouilles de Vădastra*, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg von 24 bis 30 August 1958, Berlin, 1961, p. 529—534.

⁴³ Rap. MNA, 1944.

⁴⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, Balcania, VIII, 1945, p. 192—215.

⁴⁵ Cercetări efectuate de Eugen Comșa.

Din datele expuse pe scurt rezultă că în perioada 1921—1948 activitatea arheologică privind epoca neolitică s-a intensificat, s-a desfășurat pe tot întinsul țării și a fost dusă de buni specialiști, iar rezultatele au fost importante.

Principalul nucleu al activității de cercetare l-a constituit Muzeul național de antichități, în cadrul căruia s-au ocupat cu problemele neoliticului: Ion Andrieșescu, Radu Vulpe, VI. Dumitrescu, V. Christescu, Ion Nestor, Hortensia Dumitrescu, Ecaterina Vulpe, Gh. Ștefan, Dorin Popescu și M. Petrescu-Dîmbovița.

c. Perioada de după 1949 pînă în prezent. Este caracterizată de la început printr-o dezvoltare impetuoasă a cercetării arheologice. Temeiul îl constituie reorganizarea, pe baze noi, a întregii activități științifice din țara noastră. Academia R.P.R. a preluat, în 1949, sarcina coordonării și planificării activității arheologice. O consecință firească a fost aceea că, în 1956, Muzeul național de antichități din București a fost transformat în — de fapt în ceea ce era — Institutul de arheologie. S-a împlinit un „vis”, formulat încă din 1906 de V. Pârvan care considera, pe bună dreptate, că singura modalitate eficientă a activității din domeniul arheologiei nu poate fi decît organizarea unui institut central de specialitate.

Prin înființarea Catedrei de arheologie preistorică la Universitatea din București, apoi la Iași și Cluj, s-a ajuns la formarea unor cadre tinere, bine pregătite, pasionate, incluse în personalul de cercetare. De asemenea, s-au făcut dotările necesare și s-au alocat fonduri mari pentru săpături.

Cercetarea arheologică și, în principal, interpretarea istorică a observațiilor și a materialelor au început să se facă pe baza materialismului dialectic și istoric. Activitatea arheologică de teren se desfășura conform unui plan judicios întocmit, pentru a se acoperi întreg teritoriul țării și problemele multiple, uneori complicate, ce se pun. Progresele realizate în cercetarea neoliticului nostru, în anii ce au urmat, au fost cu totul deosebite.

Ca și în perioada precedentă acțiunea s-a început prin ample cercetări de suprafață, pe o mare parte din întinsul țării. Pentru munca de pe șantierul mari, s-au organizat colective formate atît din arheologi cu experiență bogată, cît și din tinerii specialiști.

Pentru activitatea din domeniul neoliticului, considerăm că a fost deosebit de utilă punerea în aplicare a metodei de a se cerceta în întregime unele așezări, nu prea mari, din diverse regiuni (prima a fost cea de Hăbășești)⁴⁶. În decursul aproape a 40 de ani s-au săpat, parțial, numeroase așezări neolitice din toate județele țării.

Un rol de seamă, în perioada dată, l-au jucat și-l joacă institutele de istorie și arheologie din Cluj-Napoca și Iași, precum și muzeele județene și orașenești. Față de cele cîteva muzee existente în țară în anii 1945—1950, în prezent sînt peste 80 de muzee (cu materiale arheologice), repartizate judicios pe întreg teritoriul. Este important să subliniem faptul că în aceste muzee lucrează mulți cercetători tineri specializați în studiul neoliticului.

Descoperirile din domeniul neoliticului, din perioada dată, sînt numeroase și însemnate. Amintim că au fost identificate și definite, pentru prima oară la noi, mai multe culturi necunoscute pînă atunci. Astfel sînt culturile Starčevo-Criș, a ceramicii liniare și cultura documentată la Gura Baciului. În Dobrogea, s-a definit cultura Hamangia. Pe întinsul Munteniei și Olteniei, cultura Dudești și cea de la Circea. În Banat și în Crișana s-au

⁴⁶ VI. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954.

descoperit aşezări de tip Szakalhat, Tisa, Ciumeşti, Tiszapolgar, Bodrogkeresztur. Un alt rezultat de seamă a fost acela că treptat, prin cercetări amănunţite, s-a ajuns la precizarea periodizării majorităţii culturilor neolitice şi, prin studierea unor complexe închise, s-au stabilit cu exactitate elementele specifice fiecărei faze.

În perioada analizată, arheologii, inclusiv cei ce se ocupă cu epoca neolitică, au început să colaboreze, tot mai strâns, cu specialiştii din alte domenii înrudite: geologi, antropologi, pedologi, specialiştii în paleofaună şi alţii.

Ca urmare a intenselor cercetări referitoare la epoca neolitică, curând după anul 1950, au apărut monografiile ample despre aşezările Stoicani⁴⁷, Hăbăşeşti⁴⁸, Izvoare⁴⁹, apoi studiile ample despre Sălcuţa⁵⁰, Tangiru⁵¹, Petru Rareş⁵², iar mai de curând despre Gornea⁵³, Rast⁵⁴, Tirpeşti⁵⁵. S-au realizat două sinteze importante: prima a fost „capitolul” din *Istoria României*, I, 1960, în care sint prezentate pe scurt toate culturile neolitice (de D. Berciu şi Vl. Dumitrescu), iar a doua este cuprinsă în *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări* de D. Berciu (1961)⁵⁶. Au apărut şi unele monografii de culturi şi studii ample: Hamangia⁵⁷, Boian⁵⁸, Precucuteni⁵⁹, Dudeşti⁶⁰, ca şi lucrări de sinteză pe provincii: Banat⁶¹ şi Transilvania⁶². În ultimele două decenii, Vl. Dumitrescu a publicat volumele: *Arta neolitică în România*⁶³, *Arta preistorică în România*⁶⁴ şi *Arta culturii Cucuteni*⁶⁵. Menţionăm şi volumul *Harta arheologică a României*⁶⁶ de Emil Condurachi, Vl. Dumitrescu şi Mircea D. Matei. De asemenea şi o lucrare de popularizare despre neoliticul în România⁶⁷, apărută de curând.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957.

⁴⁹ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Materiale*, I, 1953, p. 13—155.

⁵⁰ D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 155—359.

⁵¹ Ibidem, p. 363—487.

⁵² Ibidem, p. 488—504.

⁵³ Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, în *Caiete Banatice*, 5, Reşiţa, 1977.

⁵⁴ Vl. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast*, BAR, International Series, 72, Oxford, 1980.

⁵⁵ Silvia Marinescu-Bilcu, *Tirpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania* BAR, International Series, 107, Oxford, 1981.

⁵⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 7—151.

⁵⁷ Idem, *Cultura Hamangia*, I. Bucureşti, 1966.

⁵⁸ Eugen Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974.

⁵⁹ Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974.

⁶⁰ Eugen Comşa, *PZ*, 46, 1971, 2, p. 195—249.

⁶¹ Gheorghe Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979.

⁶² N. Vlăsa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.

⁶³ Apărut în 1968.

⁶⁴ Apărut în 1974.

⁶⁵ Apărut în 1979.

⁶⁶ Apărut în 1972.

⁶⁷ Eugen Comşa, *Neoliticul din România*, Bucureşti, 1982.

CONSIDERAȚII PRIVIND MEDIUL NATURAL

În mileniiile în cursul cărora s-a desfășurat evoluția comunităților neolitice, teritoriul actual al patriei noastre era o regiune deosebit de prielnică pentru viața omenească din toate punctele de vedere.

Cîmpiiile întinse din estul, sudul și vestul țării erau deosebit de potrivite pentru traiul cultivatorilor străvechi, tot mai sedentari pe măsura progreselor realizate, în principal, în domeniul cultivării plantelor, cu atît mai mult, cu cît aceștia preferau zonele de cernoziom și loess, după cum o reflectă aglomerarea a numeroase așezări tocmai în ținuturile amintite. Nu au fost neglijate de cultivatorii neolitici nici meleagurile reprezentate de podișul transilvănean și nici ținuturile de dealuri, cu pante domoale, din toate provinciile istorice românești. Unele comunități, încă din vremea neoliticului timpuriu, au pătruns și s-au stabilit în văile munților.

Aici este cazul să subliniem că Munții Carpați atît cei Orientali, cît și cei Meridionali nu au constituit nici în epoca neolitică o barieră în calea oamenilor, datorită creștelor nu prea înalte, ușor de trecut, mai cu seamă, prin marele număr de trecători, răsirate pe tot lungul munților din țara noastră. Așa se explică de ce, începînd încă din neoliticul timpuriu și pînă la sfîrșitul celui tîrziu, deci practic în permanență, aceleași populații au viețuit pe ambii versanți ai Carpaților noștri. Purtătorii culturii Starčevo-Criș, din neoliticul timpuriu, sînt documentați în Oltenia și în Transilvania, de unde au roit cu timpul spre est, prin trecătorile Carpaților, pe tot întinsul Moldovei (pînă dîncolo de Prut) și apoi în nordul Munteniei.

Mai tîrziu, comunitățile culturii Vinča au trăit în Banat, dar și în Oltenia. În neoliticul mijlociu, grupuri omenești din faza Giulești a culturii Boian, deosebit de dinamice (foarte probabil în căutare de noi terenuri pentru cultivare), din N—E Munteniei s-au răspîndit atît în S—E Transilvaniei, cît și pe o porțiune din vestul și sudul Moldovei. La sfîrșitul neoliticului mijlociu, comunitățile Precucuteni s-au format și în S—V Moldovei și în S—E Transilvaniei, ca apoi să dăinuiască și să evolueze vreme îndelungată în aceleași ținuturi.

Un rol de seamă în viața colectivităților neolitice l-a jucat rețeaua, bogată de cursuri de apă, pîriuri și riuri, care străbat în mod aproape simetric, la distanțe destul de mici, tot întinsul țării; lacurile, înșirate ca o salbă în lungul Dunării, ca și Marea Neagră. Toate acestea erau bogate în pește, care era pescuit de oamenii neolitici, în cantități apreciabile, după cum rezultă din numărul mare de oase și chiar de solzi de pește găsiți în așezările aflate în preajma apelor. Trebuie acordată o atenție deosebită problemelor privind însemnătatea navigației primitive, respectiv contactelor ce se realizau în lungul Dunării sau pe calea navigației de-a lungul țărmului Mării Negre, pentru a cunoaște mai bine raporturile cu alte comunități

— respectiv focare de cultură — mai depărtate (de exemplu : din nordu și nord-vestul Asiei Mici).

Un element important, care făcea necesare contractele între cei ce trăiau pe cei doi versanți ai Carpaților, îl constituie bogățiile naturale (de exemplu, cele de sare și alte roci utile din nordul Munteniei și din vestul Moldovei), ca și alte materii primă din Transilvania (de exemplu : zăcămintele de aramă din zona Oltului superior, apoi obsidiana, alte roci vulcanice aurul).

În timpul epocii neolitice, cea mai mare parte din întinderea teritoriului țării noastre era acoperită de păduri felurite de foioase, numai cimpia Bărăganului și S—E Moldovei erau stepe. Drept dovadă consemnăm rezultatele analizelor sporo-polinice (realizate la Laboratorul Institutului de arheologie—București) făcute pe probe din diverse zone și așezări neolitice, ca și prezența urmelor de frunze și de trunchiuri de pe bulgării de lipitură arsă.

Cu prilejul săpăturilor arheologice s-au descoperit foarte multe oase de animale sălbatică, vinăte de oamenii neolitici. Studiarea și determinarea oaselor duce la concluzia că în pădurile străvechi trăiau numeroase specii de animale, dintre care unele au dispărut cu totul (de exemplu, *castorul*, *zimbriul*, *elanul*, *Equus hydruntinus*), iar altele, din cauza tăierii nemiloase a pădurilor de către om, au fost nevoite să se retragă treptat, ajungând astăzi să viețuiască numai în munți (de exemplu, *ursul* și *cerbul*). Prin urmare, bogăția în vinat a pădurilor constituia un element important în viața oamenilor neolitici, vânătoarea fiind una dintre ocupațiile secundare, prin practicarea căreia se obținea o parte din hrană, blănuri, coarne și oase necesare realizării unor categorii de unelte.

Corelarea datelor din diverse discipline științifice ne duce la concluzia că în timpul epocii neolitice, în ținuturile noastre, clima era puțin mai caldă decât cea actuală și că, pe parcursul epocii, a suferit treptate modificări. Faptul că multe din așezările de tip Starčevo-Criș, ca și ale purtătorilor culturii Ceramicii liniare (deci două populații cu totul deosebite din Moldova), se aflau pe grinduri joase, în lunca inundabilă a riurilor, a fost interpretat ca o dovadă că atunci precipitațiile erau relativ puține și că în perioada dată, adică în timpul neoliticului timpuriu, în estul țării a fost o perioadă secetoasă.

Pentru perioada neoliticului mijlociu, semnalăm, ca o dovadă a unei clime ceva mai caldă decât cea de azi, descoperirea în Dobrogea, într-o așezare de tip Hamangia, de pe malul de nord al lacului Techirghiol, a mai multor oase de pește numit *dorada* (*Aurata Aurata*). În zilele noastre, *dorada* trăiește, în special, în apele calde ale Mării Mediterane. Este deci de presupus că în vechime, datorită condițiilor mai prielnice de climă, acest pește a trăit și în apele Mării Negre. Mai târziu, pînă la sfîrșitul epocii neolitice, așezările se organizau atît pe terasele mijlocii, cît și uneori pe virful dealurilor (mai ales în Moldova și Transilvania), ceea ce credem că indică și un regim de precipitații apropiate de acela din zilele noastre.

În cursul epocii neolitice, mediul natural a jucat un rol important în viața oamenilor, care era condiționată de fertilitatea solurilor, de prezența cursurilor de apă, de vegetație și de climă. Oamenii au căutat tot timpul să se adapteze acestor condiții, nu totdeauna prielnice. Pentru exemplificare amintim că în cîteva așezări (Glina, Vidra) din perioada de la începutul neoliticului tîrziu (între depunerile arheologice din faza Vidra a culturii Boian și începutul culturii Gumelnița), s-a descoperit cîte un strat

subțire de mil, depus orizontal și alcătuit din mai multe dungi subțiri de diferite nuanțe. Arheologii, care au făcut săpăturile, consideră că stratul de mil atestă urmele unor inundații puternice.

S-au făcut unele observații din care rezultă că oamenii neolitici din estul și S—E țării aveau de suportat tăria și răceala vântului din N—E (crivățul). Pentru a micșora cit mai mult influența lui, toate locuințele din așezarea de la Radovanu, din faza de tranziție la cultura Gumelnița, au fost construite așa fel ca spre N—E să fie îndreptată o latură scurtă a acestora, iar intrarea era plasată către sud, spre partea însorită. Presupunem că și în alte așezări similare, locuințele au fost orientate ținându-se seama de direcția vinturilor dominante din regiune.

Cu timpul s-au perfecționat și metodele oamenilor din acea epocă de a-și încălzi locuințele și de a menține căldura în interior. În această privință este evidentă deosebirea între căldura pe care aproape numai în timpul focului o emană o vatră simplă (singurul mijloc de încălzire cu care erau prevăzute locuințele din perioada mai veche a neoliticului timpuriu și mijlociu) față de căldura acumulată și apoi radiată de un cuptor (din neoliticul târziu) alcătuit anume dintr-un soclu masiv de lut și dintr-o boltă în formă de căsuță, construită din lipitură de lut, amestecat cu paie, pe o carcasă de niule. Astfel de cuptoare au fost desigur foarte practice, deoarece sint documentate în numeroase așezări.

Descoperirea într-o serie de stațiuni (din S—E țării, din timpul culturii Gumelnița) a unor modele mici de lut, redând ca formă locuințele adevărate din acele așezări, precum și reprezentarea unor cuptoare în formă de căsuță, cu respectarea proporțiilor locuințelor reale, ne ajută să deducem aspectele climatice. În judecata noastră pornim de la considerentul că locuințele din orice regiune, dacă au acoperișul în două ape și, mai cu seamă, dacă l-au făcut, că în epoca neolitică, din trestie, pentru a se asigura scurgerea normală a apei pentru a evita pătrunderea ei prin acoperiș, trebuie să se dea celor două pante — în funcție de regimul de precipitații specifice zonei — o anumită înclinare, comună. Ținând seama de observația că modelele de lut menționate au pantele acoperișului cu o înclinare de cca 45°, ne socotim îndreptățiți să presupunem că, în timpul neoliticului târziu, în ținuturile din S—E țării, a fost un regim de precipitații similar celui de azi.

Aglomerări de așezări se pot remarca în preajma zăcămintelor de roci utile, de sare și de metale. În vecinătatea acestora se producea treptat o „specializare” a comunităților; mai ales, a unor indivizi și se formau (în perioadele mai târzii ale epocii) adevărate „ateliere” de prelucrare, de exemplu : în cazul zăcămintelor de silex, se pregăteau nuclee și unele unelte, în cazul rocilor dure se făceau diferite unelte de piatră șlefuită, iar în cazul sării se făcea brichetaj.

Cu timpul, se vor face, desigur, și alte observații privind raportul dintre om și mediul natural în timpul epocii neolitice.

CARACTERIZAREA EPOCII

Prin caracteristicile sale epoca neolitică se deosebește mult de cele două epoci precedente : paleolitică și mezolitică. Trecerea nu a fost bruscă, ci s-a produs treptat, de la o regiune la alta. Elementul determinant în toate progresele realizate a fost cel de *natură economică*.

Până atunci oamenii obțineau hrana, aproape de-a gata, din natură pe calea culesului, pescuitului și vânătorii. Pe drept cuvânt s-a spus că erau *consumatori*.

Spre deosebire de ei, membrii comunităților neolitice au devenit *producători*, continuând totuși să dobândească o parte din hrană practicînd și vânătoarea, pescuitul și culesul.

Ocupațiile de bază ale oamenilor din epoca neolitică erau cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice.

Trecerea la *cultivarea plantelor* s-a făcut în timp, mai întii prin strîngerea din natură și consumarea anumitor boabe de plante sălbatice și mai apoi s-a ajuns la cultivarea lor (mai ales, a grîului).

Trecerea la *creșterea animalelor domestice* s-a realizat, mai întii, prin îmblînzirea unora din ele și apoi prin domesticirea lor. Avantajele au fost multiple, deoarece se obțineau cu mai multă ușurință : carne, lapte, lînă, piei și blănuri.

În ținuturile noastre, cele două ocupații au fost introduse „gata constituite” de către comunitățile pătrunse dinspre sud, în cursul procesului neolitizării.

În perioada cînd oamenii erau numai consumatori din natură, nu reușeau să-și stringă destulă hrană, din care cauză erau nevoiți să trăiască în grupuri mici. Noua calitate, de producători, a permis să se formeze comunități alcătuite dintr-un număr mai mare de membri. Eforturile depuse de ei, în comun, făceau posibilă asigurarea rezervelor și resurselor necesare de hrană, de la o recoltă la alta.

Pe aceleași temeiuri economice, s-au produs modificări profunde și în *modul de trai*. Până atunci (în paleolitic și mezolitic), oamenii duceau un mod de viață *nomad*, trăind în adăposturi provizorii, în chip de paravane sau în colibe, ușor de demontat și de refăcut în alt loc. În cursul neoliticului s-a produs trecerea, tot mai accentuată, la modul de trai *sedentar*, ceea ce a permis să se construiască locuințe de suprafață, tot mai încăpătoare și de durată.

Cu timpul, tot în neolitic (împărțit în timpuriu, mijlociu și târziu), din aceleași motive, s-au produs schimbări în privința amplasării și tipu-

rilor de aşezări. La începutul epocii acestea erau compuse numai din câteva locuinţe, ceea ce corespunde unor colectivităţi de maximum 30 indivizi (femei, bărbaţi, copii şi bătrâni). Pe măsura progreselor importante, din domeniul cultivării plantelor, se observă mărirea numărului de locuinţe din cuprinsul aşezărilor, respectiv a numărului de locuitori. Pentru exemplificare amintim că în Muntenia, la începutul culturii Gumelniţa, se cunosc staţiuni alcătuite din 12 locuinţe, ceea ce corespunde unei comunităţi de circa 60 persoane, iar în Moldova, încă din faza Cucuteni A, sînt aşezări avînd aproape 100 de locuinţe mari, adică circa 500 de membri.

Oamenii epocii nu s-au mulţumit să rămînă la descoperirile făcute, ci în permanenţă, pe bază de practică şi de noi observaţii, au adus îmbunătăţiri în domeniul cultivării plantelor. Elementul esenţial l-a constituit schimbarea modului de prelucrare a pămîntului, prin trecerea de la săpăligă la folosirea unui plug primitiv, cu tracţiune animală. De asemenea, cu timpul, s-au înlocuit unele specii de grîu, cu altele mai productive.

Studii recente, efectuate asupra a peste o sută de loturi de oase de animale din neolitic, au dus la concluzia că în cursul epocii creşterea animalelor domestice (mai cu seamă, a bovinelor) a jucat un rol important în activităţile economice. Subliniem că încă de la începutul epocii, oasele de animale domestice au ajuns să reprezinte 70—90 % din totalul oaselor adunate de pe cuprinsul aşezărilor. Aceeaşi situaţie procentuală s-a menţinut (cu foarte puţine excepţii) în tot cursul epocii. Constatarea dovedeşte că vînaţoarea, în acea vreme, ca şi pescuitul au jucat un rol secundar.

Treptat, în domeniul uneltelor de silex s-au produs modificări calitative şi cantitative. S-a îmbogăţit seria tipurilor de unelte, pe lângă lame şi răzuitoare, a crescut numărul segmentelor de lamă (de la seceri) şi al dălţiştelor. Din perioada tîrzie a epocii sînt documentate, în estul şi sudul ţării, topoare de silex, plate, trapezoidale, lucrate în „atelierele” specializate (de exemplu, la Căseioarele). Tot în Cîmpia Română sînt atestate virfurile de sulică de silex, triunghiulare, mari, lucrate prin retuşare fină, superficială, făcute în anumite „ateliere” (de exemplu la Orlea).

O altă caracteristică a epocii constă în folosirea uneltelor de piatră şlefuită. Cele de la începutul epocii erau masive, mai ales în formă de vâlătue şi de calapod. Mai tîrziu, evoluţia uneltelor de piatră şlefuită s-a desfăşurat pe două căi :

— a uneltelor *plate neperforate* (tesle, topoare şi dălţi), care se fixau printr-un manşon de corn de cerb sau erau legate direct pe coada din lemn.

— a *uneltelor perforate*, cu un orificiu în care se introducea coada.

O descoperire de o importanţă deosebită a constituit-o olăria. Vasele neolitice au fost modelate cu mina, din pastă cu diferite amestecuri (vegetale, cioburi pisate) şi arse, la începutul epocii, pe vetre şi rar în cuptoare simple. În perioada tîrzie a epocii, mai ales în ţinuturile din est, s-au folosit cuptoare de ars oale complicate, alcătuite din două încăperi suprapuse.

Folosirea şi prelucrarea metalului constituie o altă caracteristică importantă a epocii. În ţinuturile noastre s-au utilizat : arama, aurul şi, probabil, plumbul. La început, obiectele erau aduse gata făcute şi apoi s-a ajuns la realizarea lor (inclusiv a pieselor masive) şi în diverse aşezări de la nord de Dunăre.

Torsul și țeșutul reprezintă alte ocupații, deosebit de utile, din timpul epocii neolitice.

Sint și o serie de manifestări magico-religioase specifice epocii studiate. Cultul fertilității este reflectat prin numeroasele figurine feminine (de lut ars, piatră, os, aramă și aur), ca și prin cele zoomorfe.

Credința în „viața de apoi”, ne este dovedită prin ritul și ritualul funerar. În tot cursul epocii, a fost practicat, pe teritoriul României, numai *ritul înhumăției*, mai ales, în poziție chircită, pe o parte. Mult mai rar (numai în Dobrogea, în aria culturii Hamangia și în Muntenia, la Cernica, în arealul fazei Bolintineanu) sint morminte cu schelete întinse pe spate. Pentru „viața de apoi” în morminte se puneau uneori unelte și, mai des, vase cu mâncare, dar și figurine și podoabe.

Acestea au fost principalele caracteristici ale epocii neolitice de pe teritoriul României, altele secundare sint menționate și analizate în diferitele capitole ale lucrării noastre.

STRUCTURA ANTROPOLOGICĂ A POPULAȚIEI

Prin săpăturile arheologice din ultimele trei decenii, pe teritoriul României, s-au descoperit peste 100 de obiective funerare (necropole, grupuri de morminte sau morminte izolate) datind din epoca neolitică¹. Din motive obiective (în funcție de intensitatea cercetărilor, dintr-o zonă sau alta, și de obiceiurile oamenilor din vechime) repartitia complexelor pe culturi este cu totul inegală.

În cele ce urmează vom prezenta și interpreta, din punct de vedere istoric, datele de ordin antropologic despre oamenii dintr-o cultură sau alta, ele reflectind stadiul actual al cercetărilor din acest domeniu important.

A. Comunitățile *culturii Starčevo-Criș* au viețuit pe aproape tot teritoriul României (cu excepția Maramureșului, a sudului Munteniei și a Dobrogei). Comparatia observațiilor antropologice referitoare la 13 schelete (6 la femei, 4 de bărbați, unul de adult nedeterminabil și 2 de copii)² duce la unele concluzii, cu toate că numai o parte din măsurătorile făcute asupra craniilor au fost publicate. Din acestea, tipologic, 4 cranii prezintă o variabilitate redusă (în privința indicelui), între 68,39 și 72. Trei din ele (2 de femei și 1 de bărbat) sînt atribuite tipului mediteranoid³. La seria amintită adăugăm și scheletul gracil de femeie (M5b) de la Valea Lupului⁴. Excepție face un craniu cu indicele de 82,35 de tip alpinoid⁵. În privința vârstei scheletele se împart : unul de copil de cca 10 luni ; cele de femei : 1 între 20—29 ani, 1 între 25—30 ani, 2 între 30—40 ani, 1 de 45 ani, 1 între 55—60 ani. Cele de bărbați : 1 de 30 ani, 1 de 45—50 ani și 1 de 50—55 ani. Femeile au avut talie mică (de 142 — 145 cm) și mijlocie (153 — 157 cm)⁶. Ținînd seama de analiza celor 13 schelete studiate, specialiștii arată că în componența populației Starčevo-Criș intrau, alături de mediteranoizi (dolico-mezocrani, gracili, cu statură joasă) protoeuropoizi, poate și protonordici (dolico-mezocrani, robusti, cu talie înaltă), precum și alpinoizi (brahicerani cu talie joasă sau mijlocie)⁷.

B. Singurul mormint atribuit, cu probabilitate, *culturii Ceramicii liniare* este cel de la Cipău. Starea de conservare a oaselor nu a permis precizarea sexului. Craniul a fost al unui individ gracil, de 30—40 de ani, cu indice de 77,72, de tip mediteranoid, cu talia de 155,2 cm⁸. Descoperirea se plasează la marginea ariei de răspîndire a culturii.

¹ Eugen Comșa, JMV, 58, 1974, Halle/Saale, p. 113—156.

² O. Necrasov et M. Cristescu, Homo, 16. Bd., 3. H., 1965, p. 131 ; Olga Necrasov, Serafina Antoniu, SCAntrop, 15, 1978, p. 3—10.

³ O. Necrasov et M. Cristescu, op. cit., p. 132.

⁴ Săpături Vlad Zirra.

⁵ O. Necrasov et M. Cristescu, op. cit., p. 132.

⁶ Ibidem.

⁷ Olga Necrasov, Serafina Antoniu, op. cit., p. 9.

⁸ O. Necrasov et M. Cristescu, op. cit., p. 132.

C. Pe teritoriul Dobrogei, au trăit purtătorii culturii *Hamangia*, populație considerată ca fiind originară din N—V Asiei Mici. Din punct de vedere antropologic ea este foarte bine reprezentată prin cele aproximativ 500 morminte din necropola de la Cernavoda. Nu toate datele privind aceste schelete au fost publicate, S-au studiat mai amănunțit cele cca 100 schelete, descoperite în 1956⁹. S-au păstrat numai fragmente din cranii și porțiuni dispartate din oase lungi. Din lotul amintit s-au recuperat, prin restaurare, 21 neurocranii. Au aparținut unor indivizi avind virsta: 5 în jur de 30 ani; 4 bătrini și restul adulți și maturi. Citeva schelete de copii sînt reprezentate prin oase lungi (1 de cca 1 an, altul de 7—10 ani și 2 adolescenți)¹⁰. Determinarea sexului s-a făcut, pentru 21 indivizi, pe baza craniilor restaurate, pentru alții 28 ținîndu-se seama de oasele lungi întregite (unul provine de la același schelet ca și un craniu), deci în total pentru 48 indivizi. Specialiștii s-au pronunțat, sigur, numai asupra 14 cranii, din care 6 de bărbați și 8 de femei, iar pe baza oaselor lungi s-au mai determinat 15 bărbați și 5 femei, restul sînt nedeterminabili. Prin urmare din lot fac parte 48 indivizi, din care: 21 bărbați, 13 femei și 14 nedeterminabili¹¹. Pe ansamblu, indicele cranian variază între 68,20 și 88,20. Pe sexe mediile diferă: la bărbați 74,02 și la femei 77,33. S-a formulat concluzia că populația de tip *Hamangia* de la Cernavoda avea un caracter amestecat¹². Este evident că predomină dolicoocranii; se întîlnesc dolico-mezocrani masivi, foarte primitivi, apropiați de tipul *Předmost*, dolico-mezocrani (variantea C) cu o formă specifică a regiunii occipitale; atlanto-mediteraneeni, mediteranoizi destul de gracili (foarte puțini) și hiperdolicoocrani de talie mare. Pe lîngă aceste tipuri caracterizate prin cranii alungite, se întîlnesc și brachicrani (foarte rar)¹³. Forma craniilor este în majoritatea cazurilor de tip pentagonal rotunjit (12) și, rar, sferoidal (2), cu regiunea occipitală puternic bombată¹⁴. Purtătorii culturii *Hamangia* au avut dentiție foarte sănătoasă. Nu s-au observat carii dentare, iar cazurile de paradentoză sînt foarte puține¹⁵. Abraziunea dentară este de un tip specific¹⁶. Talia bărbaților era între 160,5 și 180 cm, cu media de 166,3 cm, iar cea a femeilor de 148—155 cm, cu media de 150,9 cm. Concluzia este că la bărbați, de obicei, talia era mijlocie (6), urmată de submijlocie (4). De subliniat că la bărbați se întîlnesc și talii mari (2) și foarte mari (1), pe cînd la femei taliile calculate variază între: mică (2), submijlocie (1) și mijlocie (2)¹⁷. Observațiile făcute asupra diferitelor oase ale picioarelor dovedesc că purtătorii culturii *Hamangia*, reprezentați prin comunitatea de la Cernavoda, obișnuiau să meargă mult și să stea mult în poziție chircită¹⁸.

D. Purtătorii culturii *Boian* au locuit în Muntenia și S—E Transilvaniei. Cei din faza Bolintineanu sînt reprezentați prin majoritatea mormintelor din necropola de la Cernica. Ei au aparținut unei populații cu

⁹ Olga Necrasov, Maria Cristescu, Const. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Probleme de antropologie*, IV, 1959, p. 22.

¹⁰ *Ibidem*, p. 24.

¹¹ *Ibidem*, p. 23.

¹² *Ibidem*, p. 25.

¹³ Olga Necrasov, *Rassengeschichte der Menschheit*, vol. 6, München-Wien, 1979, p. 57—58.

¹⁴ Olga Necrasov, Maria Cristescu, Const. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 26.

¹⁵ Olga Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 136.

¹⁶ Olga Necrasov, Maria Cristescu, Const. Maximilian și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 28.

¹⁷ *Ibidem*, p. 28.

¹⁸ *Ibidem*, p. 39.

un fond de bază mediteranoid, cu influențe protoeuropoide¹⁹. În cadrul necropolei, majoritatea craniilor sînt de tip mezocran și doliocran, fiind și unele hiperdolicocrane și brahocrane moderate. Membrii acelor colec-tivități aveau fruntea îngustă sau moderată²⁰. Conform determinărilor făcute asupra a 274 schelete (descoperite pînă în 1973) acestea se reparti-zează : 142 de bărbați (47,02 %), 122 de femei (40,39 %) și 38 determina-bili. Pe grupe de vîrste ele se împart :

—la bărbați : juvenis (14—20 ani) = 8 indivizi ; adultus (20—30 ani) = 19 ; maturus (30—60 ani) = 104 ; senilis (de la 60 de ani în sus) = 11.

—la femei : infans II (7—14 ani) = 2 ; juvenis = 6 ; adultus = 44 ; maturus = 66 ; senilis = 4.

—la indeterminabili : infans I (0—7 ani) = 7 ; infans II = 11 ; juvenis = 3 ; adultus = 4 și maturus = 6²¹. La mai multe schelete (8), în foarte proastă stare de conservare, nu s-a putut preciza sexul, nici vîrsta. Atrage atenția pre-dominarea scheletelor de bărbați, în raport cu cele de femei (142 la 122 adică 47,02 % și 40,39 %) ²². Subliniem că lotul este caracterizat printr-un număr foarte mic de schelete de copii²³. În cadrul categoriei adulților (de 20—30 ani), se observă că numărul scheletelor de femei este dublu față de acela al bărbaților (44 adică 14,57 % la 19 respectiv 6,29 %) ²⁴. La categoria de maturus (30—60 ani) numărul scheletelor de bărbați este de 104 (= 33,44 %), față de al celor de femei 66 (= 21,85 %) ²⁵. Se constată deci că ajungeau la o vîrstă mai înaintată mai puține femei decît bărbați. Cei trecuți de 60 ani erau foarte puțini : 11 (= 3,64 %) la bărbați și 4 (= 1,32 %) la femei ²⁶. Calculele făcute asupra scheletelor din lot au dus la concluzia că la persoanele trecute de 20 ani, la bărbați media de vîrstă era de 40 ani, iar la femei de 36 ani ²⁷. Se menționează că statura medie la bărbați a fost de 158 cm, iar la femei de 150 cm ²⁸. Subliniem că în necropola de la Cernica s-au găsit cîteva schelete de femei moarte în timpul nașterii ²⁹. Lotul analizat este caracterizat prin : carii dentare, dinți pierduți în timpul vieții și fe-nomene accentuate de paradentoză ³⁰. Ținînd seama de mai multe elemente, specialiștii au pus problema dacă nu cumva acestea sînt fenomene de ordin metabolic și endocrin ³¹. Sînt de amintit și cîteva rare subiecte cu un oare-care prognatism alveolar ³². Patru schelete din aceeași necropolă au apar-tînut fazei Gîulești a culturii Boian ³³.

Din faza Vidra s-au descoperit, pînă acum, 28 schelete, dar numai o parte din ele au fost studiate de antropologi și anume 10 cranii (5 de băr-bați și 5 de femei) ³⁴. Trebuie precizat că specialiștii au analizat împreună

¹⁹ Olga Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 137.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

²¹ Olga Necrasov, D. Botezatu et C. Fedorovici, *Annuaire roumain d'anthropologie*, 16, 1979, p. 14.

²² *Ibidem*, p. 15.

²³ *Ibidem*, p. 15—16.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 16.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ O. Necrasov et M. Cristescu, AnȘtiIași, secț. II, IX, 1963, 1, p. 48.

²⁹ Gh. Cantacuzino și Gh. Feodorovici, București, VIII, 1971 p. 37—53.

³⁰ O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 138.

³¹ *Ibidem*, p. 139.

³² *Ibidem* p. 137.

³³ Gh. Cantacuzino und Sebastian Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 75.

³⁴ Dardu Nicolăescu-Plopșor et Ioana Popovici, *Annuaire roumain d'anthropologie*, 4, 1967, p. 3—16.

loturile de la Andolina, Boian A și Radovanu (acesta din faza de tranziție). Scheletele de la Boian A, în ansamblu, prezintă o gracilitate accentuată și sint caracterizate prin elemente meridionale arhaice³⁵. În cadrul lotului, un schelet de bărbat era de tip hiperdolicoeran, alți 2 erau dolicoerani. Craniile de femei fac parte din categoriile dolicoeran (3) mezocran (1) și 1 brahieran³⁶. Fruntea la bărbați era îngustă, iar la femei mijlocie³⁷. S-a făcut o observație interesantă asupra craniului de femeie de la Boian A: dinții prezintă o abraziune foarte avansată, de aspect elicoidal³⁸. În privința staturii s-a arătat că era submijlocie atât la bărbați, cât și la femei³⁹. S-a calculat înălțimea citorva indivizi: la bărbați, unul (imatur II) a avut 163 cm; la femei era între 151 și 156 cm⁴⁰.

La rugămintea noastră, dr. Cantemir Rîșcuția și dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor au făcut reconstituirea plastică a chipului femeii de la Boian A⁴¹.

Documentarea antropologică, în privința fazei de tranziție la cultura Gumelnița, a rămas redusă. S-a arătat că scheletele de la Radovanu sint gracile⁴², iar despre craniile fragmentare de la Vidra, din aceeași fază, că erau de tip mediteranean⁴³. La marginea de vest a arealului fazei de tranziție, la Fărcașu de Sus, s-au descoperit două schelete: unul de bărbat și altul de femeie. Primul a aparținut unui tânăr de 21—26 ani, cu indicele cranian de 73,6 și înălțimea de 160 cm, iar femeia de 23—29 ani a avut craniul de tip dolicoeran sau subdolicoeran și înălțimea de 153,6 cm. Oasele celor două schelete sint gracile de tip mediteranoid⁴⁴.

E. Purtătorii culturii *Petrești*, care au viețuit în S—V și centrul Transilvaniei, sint reprezentați pînă acum printr-un singur schelet studiat, provenit de la Ocna Sibiului. Aparținuse, probabil, unei femei de cca 50 ani, dolicoeran (indicele 72,58) de tip mediteranoid. Talia ei era de 149 cm⁴⁵. Este evident că existența unui singur schelet poate furniza doar unele indicii în privința componenței antropologice a populației culturii *Petrești*.

F. Din timpul culturii *Gumelnița* (arealul căreia acoperea Muntenia și Dobrogea) dispunem de date despre 10 schelete provenite de la Dridu și 64 schelete de la Vărăști.

— Din grupul de la Dridu au putut fi studiate 8 schelete gracile, din care 4 de femei și 4 de bărbați⁴⁶. Toate craniile de bărbați sint de tip dolicoeran (64,32; 69,39; 72,87 și 74,58), iar toate craniile de femei sint de tip mezocran (76,05; 77,14; 77,38 și 78,45)⁴⁷. Primul grup este de tip mediteranoid, pe cînd al doilea prezintă un amestec de elemente mediteranoide cu unele caractere protoeuropoide atenuate⁴⁸. Fruntea o aveau, de regulă, mijlocie sau înaltă. Fața era de tip mezen, cu orbitele mijlociu de înalte și cu nasul lat. Aveau dinții mărunți, care prezintă destul de des

³⁵ O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 139.

³⁶ *Ibidem*, p. 6—7.

³⁷ *Ibidem*, p. 5.

³⁸ N. Haas, C. Maximilian și D. Nicolăescu-Plopșor, *Materiale*, V, 1959, p. 132.

³⁹ Dardu Nicolăescu-Plopșor et Ioana Popovici, *op. cit.*, p. 5.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ C. Rîșcuția și D. Nicolăescu-Plopșor, *SCAntr*, 3, 1966, 1, p. 3—5.

⁴² Informație de la Dardu Nicolăescu-Plopșor, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴³ Dinu V. Rosetti, *PMMB*, 1, 1934, p. 39.

⁴⁴ Săpături M. Nica; W. Wolski și D. Nicolăescu-Plopșor, *SCAntr*, 7, 1970, 1, p. 3—11.

⁴⁵ Maria Cristescu, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 6, 1963, p. 131—135.

⁴⁶ Săpături Ion Nestor și Eugenia Zaharia; Olga Necrasov et M. Cristescu, *AnȘIași, SN*, secf. II, t. VII, 1961, 1, p. 53—65.

⁴⁷ Olga Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 65, tabl. III.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 60.

carii⁴⁹. S-a calculat vîrsta pentru 9 indivizi : 4 de la 20—30 ani ; 4 de la 30—40 ani și unul peste 50 ani. Media de vîrstă a purtătorilor culturii Gumelnița din grupul de la Dridu era de 32 ani⁵⁰. Statura era mijlocie sau mică la femei, iar a bărbaților mijlocie sau înaltă. Se consideră că membrii acestui grup obișnuiau să stea mult chirciți⁵¹.

— Lotul de schelete de la Vărăști este mai semnificativ. S-au analizat 64 schelete (38 de bărbați și 26 de femei), toate de adulți⁵². În privința indicelui cranian ele se repartizează astfel : la bărbați : 2 hiperdolicocrani, 13 dolicoocrani, 13 mezocrani și 7 brahieranani ; la femei : 2 dolicoocrane, 14 mezocrane și 5 brahicroane.

Rezultă că în cadrul lotului predomină, aproape la fel, la femei și la bărbați, tipul mezocran, urmat de cel dolicoocran⁵³. Se subliniază că în comparație cu scheletele purtătorilor culturii Boian, cele gumelnițene sînt mai gracile. Statura membrilor grupului de la Vărăști a fost, de obicei, mică, dar sînt reprezentate și toate celelalte clase de înălțime⁵⁴.

Analiza amănunțită a scheletelor din acest loc a făcut posibilă împărțirea lor în variantele :

1. Dolicoocrani masivi, cu fața înaltă și îngustă, cu orbite mijlocii și nas subțire, cu tendința de prognatism alveolar. Este o variantă proto-mediteranoidă.

2. Variantă mai curînd mezocrană decît dolicoocrană. Aveau fața mijlocie, rectangulară, cu orbite relativ rectangulare, cu mandibula masivă.

3. O variantă de tip brahieran, cu cranii scunde și late, cu occipital rotunjit.

4. Un singur individ a aparținut tipului brahieran, cu fața mijlocie, cu orbite înalte și arcuite.

Este evident că structura populației culturii Gumelnița, reprezentată prin acest lot mai mare, era polimorfă⁵⁵.

G. Din timpul culturii Cucuteni cu o evoluție înfloritoare în Moldova, S-E Transilvaniei nu se cunoaște nici o necropolă, dar s-au găsit numai 6 schelete izolate, incomplete (4 sînt de adulți și 2 de copii), datînd din diferite faze ale culturii⁵⁶.

Unul provenit de la Doboseni, din faza Cucuteni A, din zona Ariușd, a aparținut unei femei de 25—30 ani, cu schelet gracil. Era dolicoocran accentuat (indice 71,35), de tip mediteranoid. Avea frunte dreaptă, mandibula gracilă și talia scundă⁵⁷. Alte 5 schelete s-au descoperit la Traian și datează din faza Cucuteni A—B. Din acestea două sînt de adulți și trei de copii. Primul a fost de băiat de 14 ani, cu indicele cranian de 83,23 (brahieran moderat) de tip alpin sau dinaric. Al doilea era tot de copil de 6—7 ani, cu indicele cranian de 70,35. Al treilea a fost al unei femei de 30 de ani, cu oasele foarte gracile. Statura o avea de 145 cm. Al patrulea era tot de femeie, cu oasele destul de gracile. A avut indicele cranian de

⁴⁹ O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 140.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁵¹ Olga Necrasov et Marie Cristescu, *op. cit.*, p. 59.

⁵² Dărdă Nicolăescu-Plopșor et Ioana Popovici, *op. cit.*, p. 4.

⁵³ *Ibidem*, p. 6—7, tableau I.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 9.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁶ O. Necrasov et M. Cristescu, *op. cit.*, p. 141—143

⁵⁷ Săpături Szekely Z.; Olga Necrasov, *SCAntrop*, I, 1964, 1, p. 33—37.

75,67, de tip mediteranoid. Ultimul din serie, tot de copil de 8—9 ani⁵⁸, a avut scheletul foarte fragmentar și nu s-au putut face alte calcule.

Specialiștii arată că, în ansamblu, scheletele au aparținut unor mediteranoizi gracili. Unele caractere par să reflecte existența în componența acestei populații a unui element armenoid sau dinaric⁵⁹. Menționăm că în aria culturii Cucuteni se practica, rar, și trepanația⁶⁰.

Până în prezent, pentru celelalte culturi neolitice de pe teritoriul țării noastre ne lipsesc datele de ordin antropologic.

*1

În stadiul actual al cercetărilor — cînd pentru unele culturi avem numai cîte un schelet analizat, iar pentru multe alte culturi nu avem datele antropologice necesare — ar fi hazardat să tragem concluzii general valabile. Pentru moment, cu toată prudența, considerăm deducțiile noastre ca indicii utile pentru înțelegerea situației de ansamblu.

Din compararea datelor de ordin antropologic disponibile, despre toate culturile amintite, rezultă că în cursul evoluției epocii neolitice, pe teritoriul României a existat un element comun *mediteranoid* (predominant adesea, în alte cazuri secundar), gracil. Prezența lui se explică prin pătrunderea dinspre sudul mediteraneean, încă din timpul procesului de neolitizare și, în cîteva rînduri, mai tîrziu, a unor grupe de populație de origine sudică. Prin unificarea culturală (ce presupune în mare măsură și pe cea etnică și antropologică) produsă în timpul culturii Starčevo-Criș, elementul mediteranoid s-a impus pe cea mai mare parte a teritoriului țării. Din vechea populație asimilată s-au păstrat și elemente secundare protoeuropoide și alpine.

Scheletul izolat al unei persoane aparținînd culturii Ceramicii liniare este și el mediteranoid, deși, fiind vorba de comunități străine de ținuturile noastre, ne-am fi așteptat la alte elemente specifice.

Este semnificativă situația din aria culturii Hamangia, cu un amestec accentuat de elemente antropologice, explicabil prin faptul că populația nou-venită a fost originară din N—V Asiei Mici.

Merită subliniate constatările privind culturile Boian și Gumelnița care aparțin, de fapt, aceleiași populații, în cursul unei evoluții îndelungate. Din punct de vedere antropologic, purtătorii celor două culturi, erau, mai ales, de tip mediteranoid gracil, cu influențe protoeuropoide. Dat fiind faptul că în timp aria de răspîndire a culturii Gumelnița s-a extins pe teritorii vaste (de la Carpați până la Marea Egee) este explicabil și un oarecare amestec al mediteranoizilor cu alte elemente.

Singurul schelet din arealul culturii Petrești este și el de tip mediteranoid.

Se cuvine remarcă că și în aria culturii Cucuteni, prin cele cîteva schelete, sînt reprezentați mediteranoizi, gracili, cu unele elemente armenoid sau dinarice.

⁵⁸Săpături Hortensia Dumitrescu; Olga Necrasov și D. Nicolăescu-Plopșor, AnȘI Iași, SN, sect. II, t. III, 1957, 1—2, extras p. 3—20.

⁵⁹ Olga Necrasov et M. Cristesco, *op. cit.*, p. 142.

⁶⁰ Olga Necrasov, MAGW, CVII, 1977, p. 130.

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA NEOLITICULUI

Activitatea intensă a arheologilor români pentru studierea epocii neolitice a dus la îmbogățirea deosebită a documentării despre această epocă îndepărtată. S-au descoperit și definit, până acum, peste 20 culturi neolitice, fiecare cu mai multe faze și etape de evoluție. În cele ce urmează vom încerca să expunem, pe scurt, datele despre evoluția lor istorică (modul cum s-au format, periodizarea, dinamica lor și elementele specifice).

O problemă importantă este aceea a modului cum s-a desfășurat procesul neolitizării în ținuturile noastre. Ea poate fi analizată din două puncte de vedere deosebite :

— ca un proces al evoluției locale al unor colectivități care, cu înecetul, au trecut de la un mod de trai nomad (de vânători, pescari și culegători), specific epocii mezolitice, la modul de trai sedentar, cu toate elementele neoliticului, sub o puternică influență meridională.

— ca un proces declanșat și apoi desăvârșit datorită răspîndirii treptate, a unei „roiri” dinspre ținuturile sudice ale Peninsulei Balcanice, a unor grupuri de comunități neolitice dezvoltate până în nordul Transilvaniei și care au asimilat resturile populației locale mai vechi¹.

Să analizăm pe rînd datele problemei. Comunitățile care locuiau pe teritoriul României, înainte de începutul epocii neolitice, făceau parte din trei grupuri culturale, cu origini și evoluție istorică deosebite.

1. În zona Porților de Fier și de-a lungul Dunării, până la Ostrovu Mare și, probabil, puțin mai departe spre S-E, sînt atestate colectivitățile de pescari și vânători ale culturii Schela Cladovei². Acei oameni foloseau un fel de săpăligi din corn de cerb (în diverse scopuri) și ajunseseră să cunoască graminee de tipul *cerealia*³. De asemenea, făceau și întrebuințau unele unelte de piatră șlefuită⁴. Elementele menționate nu ne permit să afirmăm că acele grupuri reprezintă un neolitic preceramic.

2. În N-V țării, în zona de dune de lângă Ciumești (jud. Satu Mare), s-au descoperit resturi de sălaș tardenoasian, caracterizate prin unelte microlite specifice, lucrate, în principal, din obsidiană. Este vorba de grupuri de vânători nomazi. Prin tipurile de instrumente complexul de la Ciumești (și cele din jur) face parte dintr-o variantă a culturii tardenoasiene, din Europa Centrală⁵. Nu este exclus ca același grup să se fi extins și mai departe spre sud către Barcău și Crișuri, ca și în lungul Someșului.

¹ Eugen Comșa, *Aluta*, 1976—1977, 1978, p. 19—24.

² Vasile Boroneanț, *Dacia*, NS. XVII, 1973, p. 15—19.

³ Determinări făcute de Marin Cărciumaru; Vasile Boroneanț, *op. cit.*, p. 16.

⁴ Vasile Boroneanț, *op. cit.*, p. 13.

⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *SCIIV*, 15, 1964, 3, p. 314—315; Al. Păunescu, *SCIIV*, 15, 1964, 3, p. 321—333.

3. În estul Moldovei, în S-E Transilvaniei, estul Munteniei și în Dobrogea s-au descoperit o serie de sălașuri, care prin tipurile de unelte folosite se leagă de o cultură tardenoasiană, răspândită pe un spațiu vast, în nordul, N-V și vestul Mării Negre⁶. Erau vinători și culegători. În complexele cercetate nu se constată nici un indiciu de influență sau de trecere spre epoca neolitică.

Datele expuse credem că pot constitui o dovadă evidentă că populația locală, mai veche, încă nu trecuse pragul epocii neolitice.

De-a lungul anilor s-au purtat discuții cu privire la eventuala existență, în ținuturile noastre, a unui neolitic preceramic⁷. Cel presupus era pus în legătură cu orizontul cardial mediteranean, părere combătută cu diferite argumente⁸. După părerea noastră, un neolitic aceramic, deosebit de cel menționat, caracterizat prin domesticirea unor animale, nu credem că poate fi exclus cu totul.

În stadiul actual al cercetărilor, trebuie să admitem că procesul de neolitizare a fost declanșat și desăvîrșit de comunități evaluate, pătrunse din afara regiunilor noastre. Contribuția locală a fost modestă, manifestîndu-se numai în transmiterea unor tipuri de unelte și fiind, în parte, de ordin biologic.

Cele mai vechi comunități neolitice sînt documentate, pînă acum, în Oltenia la : Circea⁹, Verbița¹⁰, Grădinile¹¹ și Copăcelu¹², iar în Transilvania la Gura Baciului¹³ și Ocna Sibiului¹⁴. Din datele publicate rezultă că acele colectivități erau înrudite, la origine, cu cele de la sfîrșitul culturii Protosesklo din Grecia și Macedonia. În acele regiuni sudice, ca și în Asia Mică, de unde proveneau predecesorii lor, evoluția neoliticului parcursese, pînă atunci, o serie de perioade (corespunzătoare unor culturi sau mai multor faze), în cursul cărora atît cultura materială, cît și organizarea lor au suferit transformări, treptate, ascendente. Prin urmare, comunitățile de tip Circea, făceau parte dintr-un mare complex cultural balcanic, aflat pe o treaptă de cultură relativ înaltă (în raport cu populațiile vecine) pentru acea vreme și aveau desigur o organizare dezvoltată. În cadrul acelui mare complex cultural au existat variante regionale, care pot fi considerate culturi deosebite. Comunitățile sudice, pe cale de „roire”, treptată, s-au răspîndit și au ocupat un teritoriu foarte vast, acoperind cea mai mare parte din întinderea Peninsulei Balcanice și au ajuns, cu timpul, pînă în nordul României. Aceste grupuri de comunități s-au manifestat, în ținuturile noastre, atît din punct de vedere etnic, cît și cultural. Lor li se datorește *neolitizarea*¹⁵.

Primele comunități neolitice, cunoscute pînă în prezent, au pătruns în S-V țării noastre, în Oltenia și, probabil în Banat (unde încă nu sînt atestate). Călea lor de răspîndire dinspre sud, încă nu este destul de clară. Ele au avut de urmat două căi posibile. Călea Vardar-Morava, pînă în N-E Iugoslaviei, de unde vor fi trecut în Banat. A doua cale posibilă era cea de pe valea Strumei, și mai departe pe Isker, pînă în

⁶ Al. Păunescu, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 505—508.

⁷ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 29—31.

⁸ Vl. Dumitrescu, Peuce, II, 1971, p. 3—8.

⁹ Marin Nica, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 13—53.

¹⁰ Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 157—163.

¹¹ Săpături Marin Nica.

¹² D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 70—73.

¹³ N. Vlăssă, AMN, IX, 1972, p. 7—28.

¹⁴ Săpături Iuliu Paul.

¹⁵ Eugen Comșa, AAC, XVIII, 1978, p. 69—74.

N-V Bulgariei, de unde au trecut în Oltenia. Trebuie scos cu tărie în evidență faptul că acele comunități sudice ale culturii Gura Baciului — Circea prezintă toate elementele specifice epocii neolitice evoluată (nu numai unele), căci membrii lor se ocupau cu cultivarea primitivă a plantelor, cu creșterea animalelor domestice, foloseau unelte de piatră șlefuită și olărie cu decor pictat și altele.

În stratul inferior de la Circea „La Hanuri” sînt resturi de locuințe de suprafață, modeste. Uneltele sînt de os, silex și obsidiană, piatră șlefuită (topoare plate). Cele de os sînt mai numeroase (sule, spatule). Ceramica din același strat este reprezentată prin cea de uz comun, apoi monocromă roșie sau cenușie (cea 90%) și ceramica pictată (cu culoare albă-gălbuie, pe fond roșu. Sînt motive liniare și în formă de buline rotunde sau alungite, în șiruri)¹⁶. Complexul Circea I (cel mai vechi) este paralelizat cu Protosesklo. Unul din complexe de tip Protosesklo, acela de la Nea Nikomedeia a fost datat prin metoda C 14 la 6475 ± 150 î.e.n.¹⁷, fapt care permite să considerăm că descoperirile de la noi, respectiv perioada de început a procesului de neolitizare, poate fi datată (cu aproximație) în jurul anilor 6000 î.e.n.

La Circea, în punctele „La Hanuri” și „Viaduct”, în diferite straturi, atribuite altor trei faze, sînt atestate și alte complexe care aparțin unor faze deosebite sau unor culturi (cu ceramică pictată), specifice zonei. Ele sînt paralelizate în timp: Circea II cu Presesklo, Circea III cu Sesklo, iar Circea IV cu Dimini¹⁸.

Complexul de la Gura Baciului este și el pus în legătură cu o mișcare a grupurilor de origine Protosesklo spre nord, prin estul Iugoslaviei și Banat, pînă în Transilvania¹⁹. În nivelul cel mai vechi de la Gura Baciului locuințele de tip bordei sînt dispuse în „cuiburi”. Uneltele de piatră cioplită s-au făcut, aproape exclusiv, din obsidiană. Topoarele de piatră erau în formă de vîlătuc. Din os s-au lucrat sule, spatule și podoaabe. Ceramica a fost modelată din pastă cu pleavă. Lipsește cu totul categoria vaselor de uz comun, fiind exclusiv vase fine și foarte fine. Arderea era destul de slabă. Suprafața a fost lustruită cu deosebită grijă. Sînt multe vase de culoare roșie și vișinie. S-au reconstituit străchini semi-sferice și boluri. Foarte rar decorul s-a făcut din ciupituri. Este specifică seria vaselor pictate, înainte de ardere, cu alb. Decorul se compune din buline ovoidale sau rotunde, în șiruri de benzi drepte ori în unghi; mai rar, în romburi. Plastica este atestată prin rare figurine antropomorfe și prin cîteva zoomorfe. Aceluiași nivel îi sînt atribuite și o serie de capete de piatră, asemănătoare celor de la Lepenski Vir²⁰.

În zona Porților de Fier, în perioada de început a complexului de la Circea, au viețuit unele comunități ale culturii Schela Cladovei²¹, care cîrînd după aceea au dispărut de pe scena istoriei, fără a constitui fondul pe care s-a format cultura Starčevo-Criș. Această cultură a fost periodizată pentru Iugoslavia de diferiți specialiști; noi ne vom referi la cea în patru faze (I—IV după Vl. Milojević)²², din care prima fază nu este prea clară.

¹⁶ Marin Nica, *Dacia*, NS, XXI, 1977, p. 13—22.

¹⁷ Saul S. Weinberg, în *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago—Londra, 1965, p. 310.

¹⁸ Marin Nica, *op. cit.*, p. 52.

¹⁹ N. Vlassa, AMN, IX, 1972, p. 24.

²⁰ *Ibidem*, p. 17—21.

²¹ Vasile Boroneanț, *op. cit.*, p. 15—39.

²² Vladimir Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 70—81.

Pe teritoriul Banatului, deși s-au efectuat cercetări intense și săpături, în numeroase așezări, încă nu s-au descoperit complexe din prima fază²³. În cursul fazei a doua se constată o pătrundere dinspre vest de-a lungul Dunării, până aproape de Orșova. De curînd, comunitățile Starčevo-Criș au fost atestate chiar pînă în N-V Banatului²⁴. Remarcăm că în faza Starčevo-Criș III se cunosc așezări de acest tip pe tot întinsul Banatului²⁵. Evoluția a continuat apoi în Banat și în faza a IV-a²⁶. Menționăm că în S-E Transilvaniei s-a produs o pătrundere relativ timpurie la nivelul fazei Starčevo-Criș III. Important este faptul că de același grup se leagă și descoperirea din sudul Moldovei, de la Trestiana (jud. Vaslui), unde s-au găsit cioburi cu decor pictat, similar celor de la Leț și din unele așezări din Banat²⁷. Cu alte cuvinte, procesul de neolitizare din sudul Moldovei s-a produs ca o consecință a răspîndirii unor comunități Starčevo-Criș, trecute prin trecătorile Carpaților Orientali, dinspre S-E Transilvaniei. În stadiul actual al cercetărilor se poate susține că grupurile Starčevo-Criș, pornite din Banat, au „roît” și s-au răspîndit pe un teritoriu apreciabil de vast.

Dinspre Banat, comunitățile Starčevo-Criș, s-au răspîndit pe tot întinsul Crișanei, ca și în Transilvania pînă spre Someș²⁸. Înelinăm să credem că a existat și o pătrundere mai tîrzie, înspre nordul Moldovei, pe la Vatra Dornei, căci materialele de tip Starčevo-Criș (din unele așezări din nordul Moldovei) prezintă analogii cu cele de la Homorodu de Sus²⁹, din N-V Transilvaniei. O evoluție de durată a comunităților studiate se constată și în Moldova. În faza de sfîrșit a culturii, numită Valea Lupului, acele comunități au devenit dinamice și sînt documentate pe o mare parte a teritoriului Moldovei, în nordul R.S.S. Moldovenesti și N-E Munteniei.

Cercetările efectuate la Tîrgșor (jud. Prahova) au dus la cunoașterea unui complex important, despre care se arată că are analogii apropiate în așezarea de tip Starčevo-Criș de la Verbița³⁰. Considerăm că, pe baza acestei precizări, se poate formula concluzia: comunitățile Starčevo-Criș s-au răspîndit pe teritoriul Munteniei în două perioade deosebite și din direcții diferite. Un prim-grup este legat de descoperirile din Oltenia. Acele comunități au ocupat zona de vest a Munteniei, dintre Olt și Vedea, apoi s-au extins în lungul zonei de dealuri din nord, pînă la Tîrgșor (poate și mai departe). Cel de-al doilea grup de comunități Starčevo-Criș a pătruns, mult mai tîrziu, dinspre Moldova, menținîndu-se tot în regiunea de dealuri³¹.

Prin urmare, considerăm că în decursul unei perioade destul de îndelungate (de peste un mileniu) neolitizarea s-a produs datorită unor comunități de origine sudică, în principal, și s-a realizat prima *unificare culturală și etnică*, pe cea mai mare parte a teritoriului României, încă din neoliticul timpuriu.

Purtătorii culturii Starčevo-Criș s-au ocupat, mai ales, cu cultivarea plantelor și cu creșterea animalelor domestice. Așezările lor se aflau, de obicei, pe margini de terasă sau pe grinduri și se compuneau, în perioada mai veche, din bordeie (în Oltenia, rotunde cu treaptă) și din locuințe de su-

²³ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 39.

²⁴ *Ibidem*, p. 15—69.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Informație de la Eugenia Popușoi, căreia îi mulțumim și pe această cale.

²⁸ N. Vlassa, AMN, III, 1966, p. 9—47.

²⁹ Săpături T. Bader.

³⁰ Victor Teodorescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 264.

³¹ Menționăm de exemplu, cioburile găsite de Gh. Ștefan, lingă satul Băiești, jud. Buzău.

prafată (în Moldova). În Banat erau, la început, bordeie și apoi locuințe de suprafață. Au fost folosite peșterile și adăposturile de sub stîncă. Unele de silix erau microlite în Banat, iar în Moldova de dimensiuni obișnuite. Din piatră șlefuită se făceau, mai ales, tesle în formă de calapod. Perioadei de sfîrșit i se atribuie cîteva obiecte mici de aramă. Ceramica de uz comun, reprezentată prin recipiente în formă de borcane, cu corp bombat și cu fund îngroșat, era ornamentată cu barbotină, ciupituri, proeminente, briuri alveolare. Cea fină constă din castroane semisferice, care aveau fund gros sau inel de fund. Rar, unele vase aveau decor pictat cu alb pe roșu sau cu brun. Faza tîrzie, din Moldova și N-E Munteniei, este caracterizată prin castroane bitronconice, cu suprafața lustruită, cu picior masiv, rotund sau lobat, înalt. Se cunosc și rare figurine feminine³².

Se pune întrebarea, care era situația în ținuturile unde încă nu sînt atestate complexe de tip Starčevo-Criș. Astfel de așezări lipsesc, pînă acum, în Maramureș și în N-E Transilvaniei. După părerea noastră și acolo există stațiuni de acest tip, dar, din cauza numărului redus al cercetărilor din acele zone, ele nu ne sînt încă cunoscute.

Cu totul altfel se prezintă situația din sudul Munteniei și din Dobrogea. După cum am menționat, în partea de vest a Munteniei, în zona județelor Teleorman și Olt, sînt mai multe descoperiri care dovedesc că în acea parte au trăit comunități de tip Starčevo-Criș, pătrunse dinspre Oltenia. În restul cîmpiei din Muntenia, situația este încă neclară. S-ar putea ca regiunea actualului județ Brăila să fi fost prea umedă și de aceea neprielnică viețuirii omenești.

În ultimii ani, în privința neoliticului timpuriu din Dobrogea, s-au dus discuții contradictorii. S-a susținut că, din cauza unei transgresiuni, în perioada respectivă, acel teritoriu nu ar fi fost locuit³³. Presupunem că în Dobrogea este foarte probabilă prezența unor vestigii rămase de la un grup de comunități neolitice timpurii, făcînd parte din același mare complex cultural cu Starčevo-Criș, pătruns dinspre sud. Dacă ținem seama de descoperirea pe o dună de la Garvăn³⁴ (jud. Tulcea) a unui lot modest de microlite, ca și de complexul mezolitic de la Straja³⁵ (jud. Constanța) sîntem în măsură să spunem că, după toate probabilitățile, fondul local este constituit, și în Dobrogea, de grupurile tardenosiene.

Cultura Starčevo-Criș a fost paralelă în timp, în ținuturile estice, cu faza a III-a culturii Bugo-nistriene din nordul R.S.S. Moldovenești³⁶, cînd elementele Starčevo-Criș sînt dominante în ceramică.

În timp ce în regiunile noastre se desfășura evoluția culturii Starčevo-Criș, la sud de Balcani viețuiau comunitățile culturii Karanovo I și II, făcînd parte din același complex cultural³⁷.

Culturii studiate aici, în sudul Iugoslaviei îi corespunde (conform periodizării lui M. Garašanin): faza Starčevo II a (descoperirile din stratul

³² M. Petrescu-Dimbovița, *ActaArchBudapesta*, IX, 1958, p. 53—68; Eugen Comșa, *AAC*, I, 1959, 2, p. 173—190; Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 251—268; N. Vlăssă, *AMN*, III, 1966, p. 9—47; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 15—69.

³³ Alexandra Bolomey, *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 5—8.

³⁴ Eugen Comșa, *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 750.

³⁵ Al. Păunescu, *SCIV*, 29, 1978, 2, p. 277—282.

³⁶ V. I. Markevici, *Bugo-dnestrovskaia kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 165.

³⁷ Săpături G. Georgiev.

Virșnik I); faza Starčevo II b (cele din stratul Virșnik II) și faza Starčevo III (cele din stratul Virșnik III)³⁸.

Probe de C 14, aparținând acestei culturi, din complexele de pe teritoriul nostru, încă nu au fost analizate. Pentru exemplificare amintim că o probă din faza Starčevo III din Iugoslavia de la Gorna Tuzla, datează de la 4889 ± 75 î.e.n. (GrN 2059)³⁹, iar alte probe din stațiuni de tip Körös din Ungaria sînt datate la: 5332 ± 100 î.e.n. (Bln 75); 4693 ± 100 î.e.n. (Bln 115) și 4611 ± 100 î.e.n. (Bln 86)⁴⁰.—

În partea de N-V a țării noastre, după cultura Starčevo-Criș a urmat cea numită Ciumești⁴¹. Variatele categorii de materiale specifice, mai cu seamă unele elemente ale ceramicii, fac posibilă precizarea că această cultură s-a format ca o consecință a simbiozei dintre două grupuri umane, de origini deosebite. Rolul principal l-au avut elementele de origine sudică, de la periferia de N—V și vest a arealului culturii Starčevo-Criș, oglindite prin compoziția pastei ceramice și printr-o serie de ornamente de tradiție Starčevo-Criș, cum sînt adîncurile făcute cu unghia. De altfel, se știe că un grup de comunități Starčevo-Criș au ajuns să trăiască în apropierea cursului inferior al Someșului⁴². Un alt element, ce reprezintă, de fapt, vechea populație locală, este reflectat de felurite unelte microlite de obsidiană și de silex de caracter tardenoasian⁴³. Prin simbioza celor două elemente s-a format treptat cultura Ciumești. Zona ei de constituire se află în jumătatea de nord a Crișanei, în vestul Maramureșului și în N—E R.P. Ungare. Formarea culturii se plasează în perioada de la sfîrșitul neoliticului timpuriu. În vestul României se poate vorbi despre contemporaneitatea dintre începutul culturii Ciumești și sfîrșitul culturii Starčevo-Criș. După aceea, arealul culturii Ciumești s-a extins spre sud, acoperind o mică parte din cel al purtătorilor culturii Starčevo-Criș.

Aria de răspîndire a culturii Ciumești se întindea pe un teritoriu nu prea vast, ocupat treptat, mai cu seamă în perioada de început a evoluției ei. Acele comunități au viețuit în estul R.P. Ungare, mai ales, între granița țării noastre și Tisa, unde se cunosc zeci de așezări de acest tip. Colegii unguri au definit, în zona Someșului inferior, un grup numit Szatmar⁴⁴, documentat și la noi în Cimpia Careilor, grup care constituie începutul culturii. Descoperirile mai tîrzii din estul Ungariei au fost reunite sub denumirea de cultura „Ceramicii liniare a Alföldului”⁴⁵, care s-a continuat în zonă prin cîteva grupuri cu ceramică pictată (fiecare grup cu alt nume dat de cercetători). Cultura este documentată și în Slovacia, unde este numită cultura cu „Ceramică liniară est-slovacă”⁴⁶. Cercetătorii sovietici au descoperit astfel de așezări în S-V regiunii transcarpatice.

În țara noastră, comunitățile culturii au trăit în zona de dune din N-V și pînă la Crișul Repede, în sud. Descoperirile făcute de către N. Vlassa în peșterile din Cheile Turzii și altele din regiune fac posibilă extinderea ariei și în vestul Transilvaniei.

³⁸ M. Garašanin, *Praistorija na Ilu S.R. Srbije*, I, Belgrad, 1973, p. 38.

³⁹ *Ibidem*, p. 57.

⁴⁰ Robert W. Ehrich, în *Chronologies in Old World Archaeology*, p. 440.

⁴¹ Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.

⁴² La Homorodu de Sus (Săpături T. Bader).

⁴³ Al. Păunescu, Dacia, NS, VIII, 1963, p. 467—475.

⁴⁴ N. Kalicz și J. Makkay, Symposium über die aktuellen Fragen der Bandkeramik, Szekesfehervár, 20—22 mai 1970, p. 1—8.

⁴⁵ N. Kalicz, *Dieu d'argile*, Budapesta, 1970, p. 28—31.

⁴⁶ L. Hajek, AR, IX, 1957, 1, p. 9.

În evoluția lor comunitățile Ciumești, din N—V, au parcurs câteva faze. Două dintre ele au fost definite prin descoperirile de la Ciumești⁴⁷, apoi s-au făcut unele completări pe baza materialelor de la Săcuieni⁴⁸. Analiza materialelor descoperite la Berea ne-a permis definirea a două faze. Prima, și cea mai veche cunoscută până acum în țara noastră, este cea atestată în complexul închis Berea I, aflat pe panta lină a unei dune înalte. Acolo a fost delimitat un strat de cultură de 0,50 m grosime, dar majoritatea materialelor erau masate în jurul locuinței modeste⁴⁹. Materialul ceramic din faza Berea I este caracterizat prin pastă cu pleavă și decor din barbotină și linii ondulate larg și trasate. Reținem numărul mare de unelte (510 piese), în majoritate din obsidiană cenușie, din zona Tokay. Altele sînt de silex și gresie silicifiată. Predomină lamele, urmate de trapeze (cu formă specifică fazei), apoi răzuitoare pe lamă și nuclee⁵⁰.

Din cealaltă fază s-a descoperit o așezare în punctul numit Berea IX. Aici apar vase cu picior. Partea lor superioară este ca un taler, iar piciorul tronconic e mai scund decît în faza precedentă. Apar și fragmente cu decor pictat⁵¹. Predomină microlitele lucrate din obsidiană, dar trapezele sînt de alt tip. Acestea aparțin fazei Berea IX⁵².

Raportul cronologic dintre cele două faze, în lipsa de observații stratigrafice, se poate preciza în funcție de criterii tipologice. După părerea noastră, caracteristicile ceramicii din faza Berea I indică o vechime mai mare a acestei faze în raport cu faza Berea IX, mai evoluată, mai ales, dacă ținem seama și de existența ceramicii pictate⁵³. Studiarea materialelor din lotul A de la Săcuieni a permis îmbogățirea documentării în privința vaselor cu decor pictat din faza Berea IX. În schimb, lotul B de la Săcuieni, din punct de vedere tipologic, este mai tîrziu decît faza Berea IX⁵⁴.

Cultura Ciumești nu trebuie confundată cu cea a Ceramicii liniare și cu atît mai puțin, cu o fază veche a ei. În realitate, este vorba de două culturi cu totul deosebite. La baza evoluției lor, în Europa Centrală și est-centrală, au stat unele elemente comune, mezolitice locale și altele de origine sudică. În perioada de început, cele două culturi au fost, în oarecare măsură, înrudite (elementul comun constituindu-l cultura Starčevo-Criș), dar, după aceea, contactul dintre ele s-a rupt și evoluția lor s-a desfășurat pe căi cu totul deosebite. Cultura Ceramicii liniare a fost deosebit de dinamică în timp, comunitățile ei răspîndindu-se pe un spațiu foarte vast. În schimb, cele ale culturii Ciumești și-au continuat evoluția pe un teritoriu restrîns, fără modificări prea mari. Peteritoriul României, aria de răspîndire a culturii Ciumești, în sens larg, poate că a venit în contact cu aceea a culturii Ceramicii liniare, dar foarte tîrziu și numai în zona cursului mijlociu al Mureșului⁵⁵.

Ținînd seama de observațiile din Muntenia și anume din aria Dudești, cu care cultura Ciumești are analogii, în privința elementelor componente și ale evoluției, constatăm că în faza veche Dudești, prin unele ornamente caracteristice ceramicii, se aseamănă cu cele din faza Berea I, ceea ce per-

⁴⁷ Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.

⁴⁸ Eugen Comșa și Z. Nanași, SCIV, 23, 1972, 1, p. 3—17.

⁴⁹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 467—475; Eugen Comșa, Dacia, NS, VII, 1963, p. 477—484.

⁵⁰ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 467—475.

⁵¹ Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 43—45; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 470—471.

⁵² Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 43—45.

⁵³ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁴ Eugen Comșa și Z. Nanași, *op. cit.*, p. 3—17.

⁵⁵ Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.

mite să presupunem că fazele respective ale celor două culturi au fost, în parte, contemporane⁵⁶.

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, din motive pe care încă nu le cunoaștem, poate de ordin climatic sau din cauze legate de activitatea economică, respectiv de o intensificare a cultivării primitive a plantelor, s-a produs o dinamizare a comunităților din diferite părți ale Europei.

O mișcare de populație se constată și în cuprinsul Peninsulei Balcanice. Folosind același culoar al Vardarului și al Moravei, o serie de comunități de tip Vinča, caracterizate, printre altele, prin categoria de vase de dimensiuni medii, de culoare cenușie și neagră, ornamentate cu caneluri, au ajuns pînă în N—E Iugoslaviei și în Banat, înlocuind treptat pe cele ale culturii Starčevo-Criș⁵⁷. Cele două serii de comunități au fost un anumit timp contemporane, în regiuni diferite, producîndu-se între ele unele contacte, vasele cenușii cu decor canelat ajungînd la distanțe apreciabile de limitele teritoriului locuit de ei. De exemplu, astfel de cioburi se cunosc în așezarea de tip Starčevo-Criș de la Hărman⁵⁸, iar de curînd au fost semnalate și într-un complex de același tip din nordul Moldovei, la Suceava⁵⁹. Mai amintim că unul din primele contacte între comunitățile Starčevo-Criș și Vinča este oglindit de descoperirile de pe Ostrovu Banului, unde în nivelul superior, împreună cu materiale specifice Starčevo-Criș, s-a găsit o figurină feminină de lut ars, de tip Vinča, avînd mască triumphiulară⁶⁰.

Evoluția culturii Vinča a fost împărțită în Iugoslavia în cîteva faze: după periodizarea lui Vl. Milojević în fazele: A, B 1, B 2, C, și D⁶¹; iar după M. Garašanin în fazele: Vinča-Turdaș I, Vinča-Turdaș II, Vinča-Pločnik I, Vinča-Pločnik II a și Vinča-Pločnik II b⁶². Pentru teritoriul nostru am căutat să definim diferitele faze pe baza descoperirilor de la noi. Prin săpăturile de la Liubeova, am sugerat precizarea elementelor specifice fazelor: Ornița (= Vinča B I—B 2) și Ornița-Vest (= Vinča B 2—C1)⁶³. În sinteza sa asupra neoliticului Banatului, Gh. Lazarovici a menținut periodizarea culturii, cu fazele A, B, C și D, primele două subîmpărțite în etape⁶⁴.

Comunitățile culturii Vinča s-au stabilit, pentru multă vreme, în lungul Dunării bănățene. De acolo ele s-au răspîndit, încă din prima fază, spre est și S—E în Oltenia, unde au ajuns, treptat, pînă aproape de vărsarea Jiului în Dunăre⁶⁵. Pe teritoriul din vestul Olteniei ele au venit în contact cu purtătorii culturii Dudești.

Săpăturile de la Liubeova și din alte complexe au făcut posibilă cunoașterea mai amănunțită a elementelor specifice culturii. Amintim că tipurile de așezare sînt deosebite de cele obișnuite în ținuturile din sudul țării. Ele se aflau pe margini de terasă și, se pare, reflectă deplasări „ciclice”, cu toate că sînt prevăzute cu șanțuri de îngrădire. Într-o fază mijlocie a culturii, populația se dovedește a fi destul de densă, cum rezultă

⁵⁶ Idem, PZ, 46, 1971, 2, p. 244—245.

⁵⁷ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁸ Eugen Comșa, Aluta, 1970, p. 35—42.

⁵⁹ Informație de la N. Ursulescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁶⁰ Informație de la P. Roman, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁶¹ Vladimir Milojević, *op. cit.*, p. 69.

⁶² M. Garašanin, *op. cit.*, p. 96.

⁶³ Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 11—44.

⁶⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 77—139.

⁶⁵ Pînă la Rast. Săpături Vl. Dumitrescu.

din întinderea (de peste 200 m lungime) a aşezării de la Liubcova (din faza Ornița). Amintim și locuințele de suprafață, cu dimensiuni apreciabile.

Schimbările de materii prime se făceau pe atunci, în Banat, pe distanțe mari. De exemplu, silexul de tip „bănăţean”, din care s-au lucrat mai multe unelte de la Liubcova, era obținut de la o distanță mare, tocmai din preajma izvoarelor Begăi. Același fapt îl reflectă și o piesă de obsidiană albicioasă, neobișnuită pentru ținuturile noastre, transmisă de undeva din sud⁶⁶. De asemenea, rocile, din care se făceau unelte de piatră șlefuită, erau aduse de la distanțe de zeci de kilometri, tocmai din Munții Mehedinților (ne referim la argile metamorfozate și la cuarțit argilos). S-au folosit unelte specifice, neperforate, cu secțiune plan-convexă. O altă caracteristică este aceea că purtătorii culturii au întrebuințat multe unelte de os (impungătoare, spatule, dălțițe), ca și virfuri de săgeată și harpoane de corn.

Un alt element specific este ceramica fină arsă în două culori (roșu și negru), precum și seria vaselor cu picior înalt, svelt, lățit simetric în partea inferioară. Multe din vasele amintite au decorul din caneluri orizontale, oblice, în căpriori și, mai rar, cu benzi „punctate”. Comunitățile culturii au folosit numeroase figurine feminine de lut ars, adesea frumos ornamente (cu decor incizat și vopsit cu roșu), caracterizate prin măști de diferite forme. Sînt de semnalat și figurine cu cap mobil⁶⁷.

Grupuri de comunități Vinča au „roit” înspre nord și, mai ales, spre N—E. În N—V Banatului ele au intrat în legătură cu vecinii din acele părți, cu purtătorii culturii Szakalhat (răspîndită în special în ținuturile din S—E Ungariei). Datorită contactelor strînse, desigur pașnice, în zonă s-a format un aspect cultural mixt, numit Bucovăț⁶⁸. Menționăm că în perioada dată, în părțile de vest ale Banatului au început să se formeze tellurile. Unul din acestea este și cel de la Parța⁶⁹.

După părerea lui M. Garașanin, fazele Vinča-Turdaș I și II au fost paralele în timp cu cultura Veselinovo-Komotini (= Karanovo III) din Tracia, cu neoliticul tîrziu (?) din Macedonia. În Tesalia s-ar fi desfășurat la începutul perioadei fazele tîrzii ale culturii Dimini și apoi cultura Larisa⁷⁰. De curînd, K. Gallis a susținut, pe bază de observații stratigrafice, că în realitate, în Tesalia, materiale de tip Larisa s-au descoperit în cîteva obiective, în asociere certă cu cele din faza Tsangli a culturii Dimini, ceea ce îi permite să definească o fază Tsangli-Larisa, paralelă cu începutul culturii Vinča⁷¹.

O probă din faza Vinča A, de la Vinča a fost datată la 4426 ± 60 i.e.n. (GrN 1546), iar o alta din faza Vinča D, din aceeași aşezare la 4070 ± 160 i.e.n. (GrN 1537)⁷². De la Liubcova a fost analizată o probă C 14, din faza Ornița, datată la 4225 ± 85 i.e.n. (Bln 2133)⁷³.

În S—V Transilvaniei, într-o regiune deosebit de prielnică vieții omenești, colectivitățile Vinča constituie elementul principal ce a contri-

⁶⁶ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 20—21.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 37—41.

⁶⁸ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 143—145.

⁶⁹ Informație de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁷⁰ M. Garașanin, *op. cit.*, p. 120—121, tabel.

⁷¹ Kostas J. Gallis, *Tsangli-Larisa phase*, comunicare prezentată la 18 septembrie 1983, la Congresul de la Xanthi.

⁷² Robert W. Ehrich, *op. cit.*, p. 440.

⁷³ Analiză făcută prin amabilitatea dr. Hans Quitta, căruia îi mulțumim și pe această cale.

buit la formarea culturii Turdaș. Unii specialiști consideră că sub ambele denumiri apare aceeași cultură.

Purtătorii culturii Turdaș au utilizat pe scară foarte largă silexul „bănățean”, deoarece zăcămintele se aflau în cuprinsul arealului „turdășean”.

În general, s-au folosit foarte multe unelte de piatră șlefuită, cu secțiune plan-convexă, de tradiție Vinča. Ele serveau drept tesle. În aria Turdaș se întâlneau numeroase unelte de piatră perforate (cu orificiu cilindric sau tronconic, realizat din două părți). La Turdaș s-au descoperit multe unelte de corn de cerb, utilizate ca săpăligi (unele cu decor incizat), și de os: împungătoare, dălțițe, spatule, cirlige.

În ceramică s-au păstrat forme de vase Vinča, dar sînt și forme specifice (vase cu gura pătrată). Decorul vaselor este alcătuit din benzi cu suprafața acoperită cu înțepături prelungi (benzile sînt în V, oblice sau în zigzag). S-au mai făcut ornamente și din linii incizate, ondulate, în zigzag, arcuite și, desigur, canelurile. În așezarea eponimă s-au descoperit numeroase fusaiole, multe din ele cu diferite semne incizate, considerate de unii cercetători ca aparținînd unei serii primitive.

Plastica este bogată. Figurinele feminine sînt de o mare variabilitate tipologică. Multe au o mască pe față. Pe cîteva sînt redată piese de îmbrăcăminte și, mai ales, podoabe. Menționăm și reprezentările feminine (în diferite poziții) în relief de pe vase⁷⁴.

Materialele ceramice descoperite în așezarea eponimă indică și raporturile avute cu alte arii culturale, mai apropiate sau mai depărtate. Un ciob are decorul incizat: benzi cu suprafața acoperită cu o rețea de linii, oglindind faptul că o fază de la începutul culturii Turdaș a fost paralelă și în contact cu faza Fundeni a culturii Dudești⁷⁵. O serie de cioburi de la Turdaș sînt de tip Giulești și Precucuteni II, reflectînd contemporaneitatea unei faze Turdaș (deci unei faze mijlocii) cu fazele amintite din culturile Boian și Precucuteni⁷⁶. Relațiile vestice sînt atestate de cîteva fragmente de tip Želizovce⁷⁷, ajunse în așezare de-a lungul Mureșului, iar cîteva cioburi au decor trasat specific culturii Ciumești⁷⁸.

Cu timpul comunitățile Turdaș s-au răspîndit în partea de N—V a Transilvaniei și ulterior au contribuit la formarea unor aspecte culturale locale.

Ținuturile din sudul Crișanei au fost locuite în aceeași vreme de comunitățile culturii Szakalhát, slab reprezentate la noi⁷⁹.

În partea de sud a Munteniei locuiau comunitățile culturii Dudești, din prima ei fază Malu Roșu. Pînă acum, în zonă nu se cunoaște nici un complex din neoliticul timpuriu. Dacă facem o comparație cu alte regiuni, de la noi și de la sud de Dunăre, cu aceleași condiții de mediu, ajungem la concluzia că acolo neolitizarea s-a produs mult mai devreme decît în sudul Munteniei, ceea ce ne face să presupunem că pentru acest teritoriu ne lipsește din documentarea actuală, una sau chiar cîteva etape neolitice, mai vechi. Ar fi greu de admis ca populația din Muntenia, înconjurată de ținuturi neolitizate, să fi fost inclusă în acest proces mult mai tirziu. În

⁷⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 87—102.

⁷⁵ Roska Márton, *Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CVIII/3—4.

⁷⁶ *Ibidem*, pl. CXV/1—28.

⁷⁷ *Ibidem*, pl. CXIII/17.

⁷⁸ *Ibidem*, pl. CXI/3.

⁷⁹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 143—155.

sprijinul afirmației menționăm că materialele ceramice descoperite în așezarea din prima fază Dudești prezintă un stadiu avansat de evoluție. După cum am arătat, etapele mai vechi încă nu se cunosc, dar elementele componente ale primei faze Dudești, permit să definim originea și poziția lor cronologică și să bănuim situația din perioada mai veche, pentru care încă nu dispunem de descoperiri clare. Cu prilejul săpăturilor din așezarea din prima fază Dudești au fost scoase la iveală diferite categorii de materiale. Unele, de silix, foarte numeroase, sînt caracterizate prin dimensiunile lor mici (microlite). O parte din ele au forme geometrice (trapeze). Prezența în mare număr a microlitelor, ca și formele geometrice amintite, reflectă faptul că unul din elementele componente mai vechi, locale, este cel tar-denoasian la care s-au adăugat, cu timpul, în cursul neoliticului timpuriu evoluat, unele elemente de caracter sudic.

Unii dintre specialiștii noștri, atunci cînd s-a descoperit și definit cultura Dudești, au considerat, date fiind asemănările categoriei de vase negre cu decor canelat, că de fapt este un complex legat de cultura Vinča⁸⁰. Precizarea conținutului, în urma săpăturilor, din cîteva așezări, a permis delimitarea arealului culturii Dudești⁸¹ și dovedirea că este o cultură deosebită de cultura Vinča, dar avînd unele elemente asemănătoare.

Evoluția culturii a fost împărțită în trei faze: Malu Roșu, Fundeni și Cernica. Cartarea pe faze a arealelor indică o variabilitate destul de mare. În prima fază comunitățile sînt atestate din vestul Olteniei (Cleanov) și pînă la Dudești. În faza Fundeni sînt indicii că purtătorii ei s-au extins în-spre N—E Munteniei, iar în faza Cernica, aria lor s-a restrîns din nou, cu-prinzînd numai S—E Olteniei și o parte din sudul Munteniei, pînă la Gră-dișteia Ulmilor. Subliniem că în partea de vest a arealului și la sud de Dunăre, evoluția purtătorilor culturii Dudești a continuat. Astfel, la Hotnița⁸², ma-terialele ceramice dovedesc că acele comunități au dăinuit pînă în faza Giulești a culturii Boian. În toate fazele sînt reprezentate trei categorii de vase:

— Cele de uz comun în formă de borcane, mai ales, cu pereții arcuiți, cu decor din briuri alveolare și proeminente; categorie care prin forme și ornamente, cu unele mici modificări, se va perpetua pînă la sfîrșitul epocii, în regiune. Fiind cea mai modestă categorie ceramică, ea oglindește conti-nuitatea etnică a populației.

— Vasele piriforme și alte diferite recipiente ornamentate în prima fază prin motive alcătuite din linii late, trasate cu un instrument cu virful bont. În a doua și a treia fază, decorul de bază era alcătuit din benzi re-gulate, în trepte, mărginite de cîte două linii incizate. Suprafața benzilor era acoperită cu rețea de linii oblice.

Vasele celor două categorii erau modelate din pastă amestecată cu pleavă, și mai rar cu concrețiiuni calcareoase pisate.

— Vase de dimensiuni mijlocii și mici, piriforme, sau pahare, din pastă fină, cu pereți subțiri, de culoare cenușie sau neagră, ornamentate cu ca-neluri orizontale, oblice sau în căpriori⁸³. Subliniem că această categorie ceramică s-a menținut în uz vreme îndelungată, în tot cursul evoluției culturii Dudești și apoi, în continuare, pînă la sfîrșitul culturii Boian. Unele elemente de decor canelat păstrîndu-se și mai tîrziu în cultura Gumelnița.

⁸⁰ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cerce-lări*, București, 1961, p. 42—43.

⁸¹ Eugen Comșa, PZ, 41, 1971, 2, p. 195—249.

⁸² Săpături N. Angelov.

⁸³ Date amănunțite sînt prezentate la Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 195—249.

Aria culturii Dudești părea oarecum izolată și restrinsă în comparație cu cea a culturii Vinča. Cu toate acestea, cu ani în urmă, am arătat că ne aflăm în fața unui proces, paralel în timp, de răspindire a ceramicii canelate dinspre sud, nu numai pe calea Vardar-Morava, ci pe un front larg, de la țărmul Mării Negre până în estul Iugoslaviei, iar căile urmate de acele comunități erau mai multe, inclusiv una sau câteva, aflate în jumătatea de est a Peninsulei Balcanice. Prin răspindirea acestor comunități s-a ajuns la formarea culturii Dudești în Cîmpia Română și poate chiar lor li se datorește neolitizarea din sudul Munteniei.

După cum am amintit, aria Dudești părea restrinsă și izolată în raport cu vastul areal Vinča. Descoperiri recente făcute pe țărmul Mării Negre, în partea de N—V a Asiei Mici, la Demirci Hüyük, indică faptul că problemele culturii Dudești sînt mult mai complexe decît s-a crezut pînă acum. Despre unele materiale ceramice de la Demirci Hüyük, s-a vorbit încă din anul 1976, la Simpozionul de la Varna⁸⁴. Erau fragmente ceramice puține, dar, chiar și așa, unele puteau fi atribuite cu certitudine culturii Dudești. Ele au fost prezentate ca datînd din epoca neolitică. La discuțiile ce au urmat am precizat apartenența culturală a lotului respectiv. De curînd, la Xanthi, în cadrul Simpozionului din 1981, s-au prezentat numeroase desene după alte materiale ceramice adunate din tellul de la Demirci Hüyük⁸⁵. Multe sînt ornamentate cu benzi hașurate, în trepte, specifice fazei Fundeni a culturii Dudești. Materialele prezentate la Xanthi nu proveneau dintr-un strat de cultură bine precizat stratigrafic. În discuția avută le-am determinat cultural. Este evident că există o anumită legătură între materialele strînse la Demirci Hüyük și cele ale culturii Dudești. În stadiul actual al cercetărilor, este mai greu de presupus că s-a produs o expansiune a comunităților Dudești din sudul României pînă în N—V Asiei Mici. Este mai curînd de acceptat ipoteza că, în perioada corespunzătoare la noi începutului neoliticului mijlociu, purtătorii unei culturi neolitice, deplin formate, s-au răspîndit dinspre N—V Asiei Mici, prin ținuturile din estul Peninsulei Balcanice, pînă în Cîmpia Română. O așezare intermediară, similară, pare să fie cea de la Usoe I⁸⁶.

Se cuvine subliniat că purtătorii culturii Dudești au folosit figurine feminine, în mare măsură deosebite în privința redării poziției și tipului față de cele din aria Vinča, dar cu analogii apropiate în vestul Asiei Mici⁸⁷.

În funcție de o descoperire de la Dudești, unde la periferia așezării, într-un complex închis (o groapă cu materiale ceramice numeroase) din faza mijlocie a culturii Dudești, s-au găsit o serie de cioburi specifice, prin forme și decor, fazei mijlocii a Ceramicii liniare⁸⁸, se poate susține că fazele evoluat ale culturii Dudești au fost paralele în timp cu fazele tîrzii ale culturii Ceramicii liniare din Moldova. Observații făcute în diferite complexe arată că perioada de început a culturii Dudești a fost contemporană cu sfîrșitul culturii Starčevo-Criș, apoi cu o fază timpurie a culturii Vinča și cu una de început a culturii Ciumești. Faza Fundeni poate fi paralelizată cu o fază a culturii Turdaș. La sud de Dunăre, în aceeași vreme se desfă-

⁸⁴ M. Korfmann, *Studia Praehistorica*, 1—2, Sofia, 1978, p. 88—95.

⁸⁵ Materiale prezentate de Jürgen Seeher în legătură cu comunicarea „Neolithische Keramik von Demircihüyük”.

⁸⁶ Informație de la H. Todorova, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁸⁷ Olaf Höckman, *Die menschengestaltige figurale Plastik des südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968, II, pl. 2, 3, 8, 11, 12, 14,

⁸⁸ Eugen Comșa, *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 567—573.

șura evoluția culturii Hotnița I, iar la sud de Balcani cultura Karanovo III—IV.

Comunitățile culturii Ceramicii liniare au fost deosebit de active. Spre est ele au pătruns în vestul Ucrainei, iar cu timpul, într-o fază evoluată, de-a lungul Carpaților, au început să se răspindească în Moldova și în ținuturile vecine (spre est), într-o vreme când zona din nord-estul Moldovei era locuită de comunități din faza IV a culturii Bugo-nistriene⁸⁹. Remarcăm că în acea fază predominau elementele culturii Nipru-Donet⁹⁰. A fost cercetată mai intens așezarea de la Glăvăneștii Vechi. Pe teritoriul Moldovei, ele au trăit vreme îndelungată, cu o evoluție în câteva faze⁹¹. În prezent, se cunosc mai bine cele reprezentate la Glăvăneștii Vechi⁹², așezare mai veche, și cea de la Tirpești, din perioada de sfârșit a culturii⁹³. Aceasta a fost datată pe baza unor probe de C 14 la : 4220 ± 100 î.e.n. (Bln 800) și la 4295 ± 100 î.e.n. (Bln 801)⁹⁴.

Ocupațiile erau cele obișnuite : cultivarea plantelor, creșterea vitelor, vânătoarea și altele. Procentual, oasele de animale domestice sînt de aproape două ori mai multe decît cele vîinate (62,56 % la 37,43 %)⁹⁵.

Așezările erau situate pe margini de terase sau pe grinduri. Locuințele de suprafață, rectangulare, erau distanțate. Problema lor încă nu este rezolvată. Gropile destul de mari, prelungi, existente în fiecare așezare, ne fac să presupunem, prin analogie, că și în Moldova acei oameni au construit locuințe reprezentate din câteva șiruri de găuri de pari, ca și la Bylany (Cehoslovacia).

Unelte utilizate erau de silex (mai ales „de Prut”) : lame, micro-lame, răzuitoare, câteva microlite geometrice. Sînt și unelte de obsidiană. Cele de piatră șlefuită se făceau în „ateliere”, iar ca tip sînt, mai ales, tesle (în formă de calapod). Piese de os sînt foarte rare (sule, spatule). Ceramica este din pastă cu pleavă, cu ardere slabă. Vasele de uz comun aveau corp bombat, cu șir de adîncituri în lungul buzei, briuri în relief, proeminente pastilate sau prelungi. Vasele din pastă fină sînt boluri, cu perete arcuit, străchioare, vase piriforme. De obicei, vasele din această categorie sînt cenușii sau negre, lustruite, cu decor incizat din linii paralele (înterupte prin capete „de note muzicale”) în spirale sau semicercuri îmbrucate, linii în unghi, rar metope. Lipsește plastica, dar pe unele vase sînt reprezentate, în relief, chipuri umane⁹⁶.

Cu timpul acele comunități s-au răspîndit spre sud, fiind documentate pe aproape tot întinsul Moldovei, cu excepția cîmpiei din S—E. Din Moldova, în faza tîrzie, un grup a pătruns în S—E Transilvaniei și de acolo, treptat, a ajuns pînă la Mureșul mijlociu⁹⁷. Contactele, respectiv contemporaneitatea parțială, sînt oglindite de mai multe cioburi „liniare” aflate în așezarea de la Lumea Nouă⁹⁸.

⁸⁹ V. I. Markevici. *op. cit.*, p. 165.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 165.

⁹¹ Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 17—26 ; Eugen Comșa, SCIV, XI, 1960, 2, p. 217—242.

⁹² Ion Nestor, *op. cit.*, p. 17—26 ; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 217—242.

⁹³ Silvia Marinescu-Bileu, PZ, 46, 1971, 1, p. 4—36.

⁹⁴ Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 1—2.

⁹⁵ Eugen Comșa, *Creșterea animalelor domestice în cursul epocii neolitice pe teritoriul Moldovei* (în ms.).

⁹⁶ Eugen Comșa, SCIV, XI, 1960, 2, p. 217—242.

⁹⁷ Idem, Alba Regia, 12, 1972, p. 173—178.

⁹⁸ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966, p. 77.

Din Moldova, un alt grup restrîns de comunități s-a răspîndit în N—E Munteniei, pătrunzînd pînă la Sudiți, lingă Călmățui. Este, pînă acum, cel mai sudic complex al culturii amintite. În împrejurimile satului amintit, comunitatea „liniară” a viețuit vreme îndelungată, formîndu-se aspectul cultural Sudiți⁹⁹.

Unele descoperiri din Dobrogea au fost atribuite unei perioade vechi neolitice, corespunzătoare neoliticului aceramic¹⁰⁰ și altele aspectului „cardial”¹⁰¹. Părerea a fost combătută de mai mulți cercetători¹⁰².

Pe teritoriul dintre Dunăre și Mare, cea mai veche cultură neolitică, despre care avem date, este cultura Hamangia. Studiarea amănunțită a complexului de lingă Baia-Hamangia a fost făcută în anii de după 1950¹⁰³. Cultura Hamangia este considerată ca fiind de origine meridională, ea prezentînd o serie de elemente cu analogii în Asia Mică. În stadiul actual al cercetărilor, specialiștii sînt de părere că purtătorii culturii Hamangia au ajuns în Dobrogea de-a lungul țărmului Mării Negre. Așezările lor sînt răspîndite pe aproape tot întinsul Dobrogei, pînă în nordul lacului Razelm.

În urma unor cercetări îndelungate, din mai multe așezări și necropole¹⁰⁴, a fost elaborată periodizarea culturii. Din datele publicate, nu este clar totuși dacă sînt sigure cele cinci faze postulate sau sînt valabile numai trei din ele. Acestea din urmă fiind sigure. Cît privește începuturile culturii, descoperirile făcute pe o popină de lingă Coslogeni (jud. Călărași) au dus la constatarea că în cuprinsul complexului există un strat de cultură Hamangia din prima fază numită Golovița. În același strat s-au găsit materiale de tip Bolintineanu¹⁰⁵. Descoperirea dovedește că primele faze sigur cunoscute ale culturilor Boian și Hamangia au fost contemporane. Faptul este confirmat și de materialele de tip Bolintineanu, găsite la Cernavoda¹⁰⁶. Un contact direct între comunitățile Hamangia și cele Giulești a existat chiar pe teritoriul Dobrogei. La Hirșova, în tellul neolitic, este un strat de la sfîșitul fazei Giulești, suprapus de unele nivelări în care sînt și materiale din faza Ceamurlia de Jos¹⁰⁷. În așezarea de la Cernavoda, aparținînd culturii Hamangia, s-au găsit cioburi din faza Vidra. Acestea se aflau printre resturile unei locuințe (distruse prin foc) dintr-o etapă avansată Hamangia, care suprapunea urme de locuire din faza Ceamurlia de Jos¹⁰⁸. Comunitățile fazei de tranziție la cultura Gumelnița au pătruns dinspre vest și S—V și au pus capăt culturii Hamangia, ocupînd toată Dobrogea și asimilînd unele elemente Hamangia¹⁰⁹.

O probă C 14 de la Baia-Hamangia (faza Ceamurlia de Jos) a fost datată la 3930 ± 70 (GrN 1980)¹¹⁰.

Purtătorii culturii practicau cultivarea plantelor, creșterea vitelor, vînătoarea și pescuitul. Așezările lor se aflau pe terase joase în apropierea apelor (mai rar în peșteri) și erau alcătuite din bordeie și colibe risipite.

⁹⁹ Victor Teodorescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 223—232.

¹⁰⁰ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 29—31.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 35—38.

¹⁰² Vl. Dumitrescu, Peuce, II, 1971, p. 3—8.

¹⁰³ D. Berciu, NEH, I, 1955, p. 29—46.

¹⁰⁴ Idem, *Cultura Hamangia*, p. 35—47.

¹⁰⁵ Informație de la Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰⁶ Informație de la D. Berciu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰⁷ Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 284.

¹⁰⁸ D. Berciu și Seb. Morintz, *Materiale*, V, 1959, p. 105.

¹⁰⁹ Eugen Comșa, Pontica, 5, 1972, p. 39—44.

¹¹⁰ Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, 1974, p. 38, nr. 13.

Resturile distruse ale unei locuințe de la Techirghiol par să indice existența locuințelor cu platformă¹¹¹.

Uneltele sînt adesea microlite (lame, răzuitoare, trapeze, străpungători). Cele de piatră slefuită aveau formă trapezoidală și secțiuni diferite. Nu s-a găsit nici o uncală perforată. Din os se făceau sule, dălțițe, spatule. Cele din corn sînt rare (săpăligi). Era cunoscut și cuprul reprezentat prin podoabe (brățări, mărgelile), iar ceramica era modelată din pastă cu cioburi pisate sau nisip fin. Varietatea formelor este apreciabilă (pahare, străchini, vase piriforme, vase cu picior, vase cu corp cilindric). La ornamentare s-au folosit: barbotina, impresiuni făcute cu valve de *Cardium*, în special șiruri de întepături, incizii, caneluri fine și în crustare cu alb. Plastică — cu analogii în Asia Mică — era deosebit de bogată. Majoritatea sînt figurine feminine, în picioare sau șezînd. Sînt renumite figurinele „Gînditorul”, un bărbat așezat pe un scaunel, precum și „Femeie șezînd”. Erau folosite și numeroase podoabe ca: brățări masive de *Spondylus*, marmură, scoici și, rar, de aramă¹¹².

Raporturile cu vecinii au fost pașnice. Se cuvine subliniat că aceasta este una din puținele culturi care și-a păstrat (aproape nemodificat) arealul de răspîndire, în cursul întregii perioade a neoliticului mijlociu.

Comunitățile culturii Boian au viețuit, în principal, în Muntenia. Despre originea culturii se poate spune cu certitudine că este locală¹¹³. Evoluția ei a fost împărțită în patru faze: Bolintineanu, Giulești, Vidra și de tranziție la cultura Gumelnița. Astfel, subliniem continuitatea directă de la o cultură la alta. Majoritatea specialiștilor admit că elementele de bază, atît din punct de vedere etnic, cit și cultural, care au contribuit la formarea culturii Boian sînt reprezentate, prin majoritatea componentelor, de cultura Dudești. De exemplu, în domeniul ceramicii s-au păstrat ca forme și decor două categorii: de uz comun și cea fină, cu decor canelat. Elementul deosebit este oglindit prin cea de-a treia categorie de vase ornamentate cu meandre de linii incizate, cu fiecare linie mărginită cu creștături dese, mici triunghiulare, incrustate cu materie albă. Categoria respectivă și, mai ales, ornamentele sînt explicate printr-o influență a culturii Ceramicii liniare. Sînt discuții cu privire la locul de formare a fazei Bolintineanu¹¹⁴. Unii cercetători susțin că s-a format în estul Munteniei, de unde s-a extins și înspre sud¹¹⁵. Nu sîntem de acord cu această părere, deoarece complexele de tip Bolintineanu, din N — E Munteniei, sînt toate din etapa tîrzie a fazei¹¹⁶. După părerea noastră, cultura Boian s-a format în zona de centrul-sud a Munteniei, unde s-au găsit complexele cele mai vechi de acest tip. Mai tîrziu, din această regiune, comunitățile fazei s-au extins pe un teritoriu destul de vast, ajungînd în N — E, pînă la cursul inferior al Siretului (la Coroteni)¹¹⁷, în plină regiune de dealuri (la Aldeni)¹¹⁸, iar înspre vest sînt descoperiri, mărunte, pînă la Olt (la Slatina)¹¹⁹. Cîteva cioburi Bolinti-

¹¹¹ Eugen Comșa, Doina Galbenu, Andrei Aricescu, Materiale, VIII, 1962, p. 165—171.

¹¹² D. Berciu, *Cultura Hamangia*, passim.

¹¹³ Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 223—229.

¹¹⁴ Idem, SCIV, V, 1955, 1—2, p. 13—43.

¹¹⁵ Gh. Cartlacuzino și Seb. Morintz, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 50.

¹¹⁶ Așa sînt, de exemplu materialele de la Sudți: o serie de fragmente ceramice văzute prin amabilitatea lui Victor Teodorescu, căruii îi mulțumim și pe această cale.

¹¹⁷ Informație de la Victor Bobi, căruii îi mulțumim și pe această cale.

¹¹⁸ Gh. Ștefan și Eugen Comșa, Materiale, III, 1957, p. 97—101.

¹¹⁹ D. Berciu și M. Butoiu, Materiale, VII, 1961, p. 139 și p. 140, fig. 171.

neanu s-au găsit și în S — E Transilvaniei (la Hărman)¹²⁰. Populația respectivă, cu un mod de trai semistabil, era relativ rară. Ocupațiile erau cele obișnuite: cultivarea primitivă a plantelor (mai ales a grâului), creșterea vitelor (bovine), mai puțin vânătoarea. Unelele de silex sînt, în parte, microlite. Din piatră șlefuită s-au făcut topoare și tesle. Din aramă sînt atestate numai cîteva mărgele.

Așezările erau amplasate numai pe margini de terase joase sau pe grinduri, fiind alcătuite din cîteva bordeie (gropi ovale, prelungi). Mai tîrziu, se cunosc și resturi de locuințe de suprafață, modeste, rectangulare, din paiantă.

Comunitățile Bolintineanu intraseră în contact cu cele ale culturii Hamangia încă din prima fază. Nu avem încă indicii despre legăturile cu grupurile de la sud de Dunăre, unde, se pare, că pînă tîrziu au trăit comunități evoluat Dudești-Hotnița I. Spre vest au avut relații destul de strînse cu faza Vădastra I. În așezarea „Măgura Fetelor”, de la Vădastra, în stratul corespunzător, există fragmente ceramice specifice fazei Bolintineanu¹²¹. Din cele relatate rezultă că în timpul fazei s-au produs puține mișcări de populație.

După un timp, în vecinătatea cursului inferior al Argeșului, se constată o evoluție locală, oglindită, mai ales, în domeniul ceramicii cu decor incizat. Liniile meandrelor s-au transformat treptat în benzi excizate, incrustate cu materie albă. S-a făcut cu timpul trecerea la a doua fază, numită Giulești¹²². Prima ei etapă este Greacă¹²³, atestată printr-o serie de complexe închise, ceea ce face posibilă definirea precisă a elementelor specifice etapei. Pe lângă ocupațiile menționate, se pare că un rol important l-a jucat pescuitul în lacurile de lîngă Dunăre. Se remarcă faptul că așezările, încă relativ rare, sînt răspîndite pe aproape tot întinsul Munteniei, excepție face, pînă acum, zona de dealuri din nord. Este demn de subliniat că primele așezări neolitice din actualul județ Brăila datează din această etapă¹²⁴. Menționăm că în perioada dată, aria de răspîndire nu a suferit modificări deosebite.

Evoluția locală, fără intervenții din afară, a continuat în mod firesc, constatîndu-se schimbări, mai ales, în domeniul ceramicii. Pe lîngă formele vechi apar cîteva noi și ornamentarea excizată se face prin benzi late, incrustate cu alb. Astfel, începe etapa Aldeni, cercetată mai intens în așezările de la Aldeni¹²⁵ (stratul inferior) și la Giulești¹²⁶ (complex închis).

În perioada de sfîrșit a fazei a început „roirea” comunităților Giulești. Spre est ele au trecut la Hirșova și au înființat o așezare, „un cap de pod”¹²⁷, în aria Hamangia. Spre sud de Dunăre nu au pătruns, dar la Hotnița I sînt o serie de cioburi cu forme similare celor de tip Giulești¹²⁸. Spre vest au fost contacte firești cu grupurile de tip Vădastra II. În așezarea de la Vădastra s-a găsit ceramică cu decor excizat, specifică fazei Giulești¹²⁹.

¹²⁰ Informație de la Al. Alexandrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

¹²¹ Cornelii N. Mateescu, *Materiale*, V, 1959, p. 65, fig. 2/2 și p. 66; VII, 1961, p. 59, fig. 2.

¹²² Eugen Comșa, *SCIV*, VIII, 1957, p. 27—47.

¹²³ Idem, *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 411—427.

¹²⁴ N. Harjuc, *Materiale*, V, 1959, p. 223 și p. 226, fig. 6/1.

¹²⁵ Gh. Ștefan, *RapMNA*, 1944, p. 31—34 și p. 74—76.

¹²⁶ Eugen Comșa, *Studii și referate*, I, 1954, p. 303—309.

¹²⁷ Doina Galbenu, *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 285.

¹²⁸ *Materiale văzute la Tirnovo*, prin amabilitatea lui N. Angelov, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹²⁹ Cornelii N. Mateescu, *Materiale*, VI, 1959, p. 113, fig. 6.

Ele indică contemporaneitatea parțială dintre cele două faze. Spre nord, în diferite așezări de tip Turdaș, s-au găsit fragmente ceramice cu decor excizat¹³⁰. Cel puțin o parte din ele pot fi atribuite contactelor Giulești-Turdaș.

Din N-E Munteniei, comunitățile Giulești s-au răspândit în trei zone învecinate. De curind, resturile unei astfel de așezări s-au descoperit pe malul Prutului, la Suceveni¹³¹ (jud. Galați). Până în prezent, alte grupuri neolitice mai vechi, sigure, nu se cunosc în sudul și estul județului Galați. Stațiunea de pe malul Prutului, ne face să presupunem că nu este exclus ca unele grupuri Giulești să fi pătruns și dincolo de Prut. Tot atunci s-a produs și o „roire” destul de intensă în spre S-E Transilvaniei, unde s-au descoperit, până acum, cea 20 de așezări de tip Giulești, în zona Oltului superior¹³². Un alt grup de comunități Giulești a pătruns în S-V Moldovei, unde mai viețuiau unele colectivități tirzii ale culturii, Ceramicii liniare¹³³. De altfel, contactele, dintre cele două culturi, sînt mai vechi. O dovedesc unele cioburi, cu decor specific etapei Greaca, descoperite în așezarea cu ceramică liniară de la Tirpești¹³⁴. Ca urmare a pătrunderii efective a comunităților din etapa tirzie a fazei Giulești, în vestul Moldovei, s-a produs un proces istoric deosebit de însemnat: formarea culturii Precucuteni¹³⁵.

Evoluția grupurilor culturii Boian (din Muntenia) a continuat pe întinsul provinciei, dar cu unele deosebiri regionale. În zona bazinului inferior al Argeșului s-a făcut trecerea la faza Vidra, fără intervenții din afară, dar în strîns contact cultural cu vecinii. În același timp, în ținuturile din N-E Munteniei și în S-E Transilvaniei, au dăinuit grupurile Giulești, în forme tradiționale. Pentru exemplificare, amintim că pe fragmente ceramice din așezarea Boian-Giulești, de la Feldioara, s-au găsit cîteva motive decorative în chip de „scăriță”, element specific vaselor fazei Vidra¹³⁶.

Raportul de cronologie relativă dintre cele două faze a fost stabilit, atît în funcție de observații stratigrafice (la Tangîru, un strat de la sfîrșitul fazei Giulești este suprapus de un altul cu 3 niveluri din faza Vidra)¹³⁷, cît și după criterii tipologice. Pe temeiul săpăturilor de la Tangîru, în evoluția fazei Vidra s-au precizat trei etape¹³⁸, iar prin cele de pe malul lacului Gălățui, de la Bogata, s-au cercetat două gropi de bordeie (complexe închise), situate la cea 500 m unul de altul. Fiecare din ele datează din altă etapă. Cronologia lor relativă s-a stabilit ținîndu-se seama de criterii tipologice. Etapa Gălățui este cea mai veche, deoarece în ceramică se mențin unele elemente de tradiție Giulești („dîni de lup” și altele), iar etapa Vărăști corespunde fazei Vidra, pe deplin dezvoltată¹³⁹. Este posibil ca în viitor să se descopere și o etapă care să facă trecerea de la faza Vidra la faza de tranziție către cultura Gumelnița.

¹³⁰ Roska Marton, *op. cit.*, pl. CXV.

¹³¹ Ion T. Dragomir, *MemAnt*, II, 1979, p. 23 și fig. 1.

¹³² Eugen Comșa, *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 629—645.

¹³³ Silvia Marinescu-Bileu, *PZ*, 46, 1971, 1, p. 4 — 36.

¹³⁴ Idem, *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 400, fig. 4.

¹³⁵ Hortensia Dumitrescu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 53—74; Eugen Comșa, *SCIV*, VIII, 1957, p. 44—47; Vl. Dumitrescu, *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 53—57; Silvia Marinescu-Bileu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 11—16 și p. 109—131.

¹³⁶ Eugen Comșa, *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 643.

¹³⁷ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, p. 369 și p. 370, pl. IV.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 369—370, pl. IV.

¹³⁹ Eugen Comșa, *Materiale*, V, 1959, p. 115—121.

Comunitățile fazei Vidra au viețuit pe un teritoriu mai mic în raport cu acela al fazei Giulești, cuprins între Călmățui (în est) și Vedea (în vest).

La începutul fazei se constată tendința de a schimba tipurile de grâu cultivate cu unele de o productivitate mai mare. În această perioadă, considerăm că s-a trecut la folosirea, tot mai intensă, a unui plug primitiv cu tracțiune animală. Creșterea vitelor (bovine, ovi-caprine, porcine), vânătoarea și pescuitul erau alte ocupații legate de procurarea hranei. Unelele de silex sint deosebit de numeroase în preajma Dunării. Sint: lame, segmente, răzuitoare, dălțițe, pereutoare. Între unelele de piatră șlefuită predomină cele plate, neperforate (topoare, tesle, dălți). Instrumentele de os și corn sint puține: sule, dălțițe, săpăligi. S-au găsit, foarte rar, piese de aramă (un ac, mărgelile din tablă de aramă). La Glina a fost descoperită și o sîrmuliță de aur¹⁴⁰. Vasele de uz comun sint de tradiție mai veche (borcane, vase piriforme, ornamentate cu barbotină, briuri în relief, proeminente). O altă categorie este reprezentată prin vase cu corp cilindric cu sau fără picior înalt, capace, suporturi, cu decor excizat, cu dungi înguste, încrustate cu materie albă. Vasele din pastă fină, cenușii sau negre, mici sau mijlocii, aveau decor canelat. Apar și primele ornamente pictate cu grafit. S-au găsit rar și figurine feminine cu decor incizat, spiralic. Așezările sint, de regulă, pe popine sau prelungiri de terasă pe care, cu timpul, s-au format telluri. Ele sint mărginite de maluri abrupte și de șanțuri de apărare.

Locuințele erau, de obicei, de suprafață, rectangulare, din paiantă, cu acoperiș în două ape, cu vatră la colț sau pe mijloc. Uneori bordeiele izolate au servit ca locuințe sezoniere.

În timpul fazei Vidra, comunitățile Boian au trecut la sud de Dunăre și au ocupat o fisie de teren de-a lungul fluviului și mai departe spre S—E¹⁴¹. În perioada corespunzătoare fazei Vidra, în S—E Olteniei și pe o fisie de teren cuprinsă între Olt și Vedea, s-a desfășurat evoluția fazei Vădastra II¹⁴². Mai departe spre vest, sint documentate comunitățile unei faze mijlocii a culturii Vinča¹⁴³. Relații mai strînse au existat între oamenii fazei Vidra și cei ai fazei Ceamurlia de Jos¹⁴⁴. În sudul Dunării comunitățile Vidra au ajuns în contact cu cele ale unei faze mijlocii a culturii Marița. De altfel, unele motive decorative de pe ceramica celor două faze sint asemănătoare¹⁴⁵.

Problematica fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița este mai complexă¹⁴⁶. Specialiștii au interpretat-o în chip diferit, deși poziția ei în timp nu a fost contestată de nimeni. Primele observații stratigrafice, cu privire la materiale de acest tip, au fost făcute de Dinu V. Rosetti¹⁴⁷. Mai tîrziu D. Berciu a descoperit (la Petru Rareș) un complex similar și a demonstrat caracterul de tranziție al aspectului cultural respectiv¹⁴⁸. În urma săpăturilor de la Spanțov, Seb. Morintz a propus ca

¹⁴⁰ Informație de la M. Petrescu-Dimbovița, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁴¹ Eugen Comșa, *op. cit.*, 1974, p. 36—40 și fig. 11.

¹⁴² Cîteva așezări de tip Vădastra au fost descoperite de Corneliu N. Mateescu, în cursul unor cercetări de suprafață, în lungul terasei din stînga Oltului, de la Slatina pînă la Dunăre; M. Nica, *Historica*, II, 1971, p. 5—32.

¹⁴³ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 11—44; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1979, p. 70—139.

¹⁴⁴ D. Berciu și Seb. Morintz, *Materiale*, III, 1957, p. 90.

¹⁴⁵ Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturale Boian*, București, 1974, p. 236—238.

¹⁴⁶ Idem, *Dacia*, NS, V, 1961, p. 39—68.

¹⁴⁷ Dinu V. Rosetti, *PMMB*, I, 1934, p. 7.

¹⁴⁸ D. Berciu, *BMJV*, I, 1935, p. 23; II, 1937, p. 4.

faza care a urmat fazei Vidra să se numească faza Spanțov¹⁴⁹ (=Boian IV, după periodizarea lui D. Berciu). După săpăturile de la Izvoarele (jud. Giurgiu) am împărțit evoluția fazei de tranziție în etapele Spanțov și Fintinele¹⁵⁰. Cercetările efectuate au dus la constatarea că între culturile Boian și Gumelnița nu a fost nici un fel de cezură. Prin evoluția locală a acelorasi comunități, de pe ambele maluri ale Dunării, în zona județelor Giurgiu și Călărași, ca și în dreptul lor pe celălalt mal al fluviului, s-a făcut trecerea treptată de la o cultură la alta. De aceea nu este firesc să tragem o graniță între cele două culturi, ci este normal să le considerăm ca făcând parte dintr-un complex cultural unitar pentru care folosește denumirea de complexul cultural Boian-Gumelnița. Este vorba de o aceeași populație care a evoluat vreme îndelungată.

Poziția stratigrafică a complexelor fazei este cunoscută încă din timpul săpăturilor de la Vidra, unde un astfel de strat suprapune depunerile din faza Vidra și este suprapus de cele ale culturii Gumelnița¹⁵¹. Poziția de cronologie relativă a fost ulterior confirmată de o serie de descoperiri din alte așezări din Muntenia.

În cursul fazei s-au menținut ocupațiile anterioare. Uneltele de silex sînt numeroase (lame, segmente, răzuitoare, dălți, percutoare). Pe lângă uneltele de piatră șlefuită plate, apar destul de des topoare-ciocan, din roci dure, perforate. S-au folosit unelte de os și corn : sule, dălți, manșoane, săpăligi. Arama este foarte rară. Ceramica de uz comun este de tradiție veche. A doua categorie este a vaselor specifice cu corp cilindric cu picior înalt sau nu, capace și altele cu decor excizat pe suprafețe mari și încrustat cu alb asociat adesea cu decor pictat cu grafit. Vasele din pastă fină, cenușii sau negre, au decorul din caneluri. Așezările erau tip tell (de obicei cu mai multe niveluri), mărginite de pante abrupte și șanțuri de apărare. Locuințele erau de suprafață, rectangulare, cu podea-platformă și acoperiș în două ape. În unele așezări sînt locuințe cu podină de lut sau pămînt bătătorit. Cele cu podea-platformă au cuptoare.

Cultul fertilității este oglindit de figurine feminine în picioare (unele în poziție de orantă), ornamentate cu motive incizate în spirală sau geometrice¹⁵².

În prima etapă, comunitățile fazei de tranziție locuiau pe un teritoriu, nu prea întins, în Muntenia, între Olt și riul Buzău, precum și în Bulgaria de N-E. Pe linia Dunării ele au venit în contact cu comunitățile tîrzii Hamangia. În așezarea de la Cernavoda, ceramica din faza de tranziție s-a găsit în asociere cu cea tîrzie Hamangia¹⁵³. La Hirșova a existat, de timpuriu, o așezare din faza de tranziție¹⁵⁴.

În cea de-a doua etapă a fazei, din motive pe care nu le cunoaștem, comunitățile ei au devenit deosebit de active. Ele au pătruns la vest de Olt¹⁵⁵ și au provocat încetarea culturii Vădastra, fără ca pătrunderea lor să fi avut alte consecințe istorice. Deosebit de interesantă a fost situația din zona de la sud de Dunăre. În cea de-a doua etapă colectivitățile ei au pătruns spre sud, prin trecătorile Balcanilor, și s-au răspîndit în întinsa

¹⁴⁹ Seb. Morintz, *Materiale*, V, 1959, p. 163—167.

¹⁵⁰ Eugen Comșa, *Materiale*, IX, 1970, p. 87—90.

¹⁵¹ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 7.

¹⁵² Eugen Comșa, *Dacia*, NS, V, 1961, p. 39—68.

¹⁵³ D. Berciu și Seb. Morintz, *Materiale*, III, 1967, p. 90—91.

¹⁵⁴ Doina Galbenu, *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 289—290.

¹⁵⁵ Ne referim la descoperirile lui Marin Nica de la Hotărani.

vale a Mariței (de exemplu, Azmașka)¹⁵⁶. Acolo au supus și, în parte, au asimilat vechea populație locală aflată într-o fază târzie a culturii Marița și i-au impus cultura lor materială și spirituală. Din amestecul celor două elemente s-a format o variantă regională a culturii Gumelnița¹⁵⁷. Cu timpul, grupurile fazei de tranziție au ajuns pînă la țărmul Mării Egee. Este posibil, ca unele din cauzele ce au provocat extinderea foarte mare a arealului fazei (să nu uităm că a ajuns, într-un timp relativ scurt, aproximativ de două ori mai întins decît era la începutul mișcărilor amintite) să fi fost existența, în Tracia, a unor importante zăcăminte de aramă și de grafit. Certă este constatarea că, după extinderea ariei de răspindire, în ținuturile din preajma Dunării (inclusiv la nord de fluviu) s-a intensificat mult folosirea grafitului la ornamentarea vaselor.

O mișcare a colectivităților fazei de tranziție s-a produs și înspre est. Ele au trecut Dunărea și, cu încetul, au ocupat aproape tot teritoriul Dobrogei¹⁵⁸ (cu excepția nordului jud. Tulcea). În regiune era vechea populație de tip Hamangia, faza târzie, pe care au supus-o și, în parte, au asimilat-o, păstrînd însă de la ea unele elemente de cultură materială, mai ales în ceramică, ceea ce a avut drept consecință formarea (și în Dobrogea) unei alte variante regionale a culturii Gumelnița¹⁵⁹.

Legăturile fazei de tranziție cu comunitățile culturii Precucuteni au fost semnalate încă din 1934, cînd era menționat un fragment de vas binoclu de tip Precucuteni, descoperit la Vidra, în strat Gumelnița A 1¹⁶⁰. Alte cioburi precucuteniene s-au scos la iveală la Tangiru¹⁶¹ și ulterior la Măgurele¹⁶². De curînd, o așezare cu multe fragmente ceramice de tip Precucuteni s-a găsit și cercetat în apropiere de Dridu¹⁶³. Toate aceste manifestări s-au produs spre sfîrșitul fazei de tranziție, căci în etapa de început, bine atestată la Radovanu, nu s-au găsit astfel de materiale.

O serie de probe C 14 provenite din așezarea de la Căscioarele, din stratul Boian-Spanțov, sînt datate între: 4035 ± 125 i.e.n. (Bln 800) și 3620 ± 100 i.e.n. (Bln 796)¹⁶⁴, iar o probă de la Radovanu (din nivelul cel mai vechi) din faza de tranziție este datată la 3820 ± 100 i.e.n. (Bln 1233)¹⁶⁵.

Pe teritoriul Moldovei, în urma pătrunderii viguroaselor comunități ale fazei Giulești, aflate în plină evoluție, au fost asimilate unele resturi ale populației mai vechi (a culturii Ceramicii liniare) și a rezultat o nouă sinteză etnoculturală, anume prima fază a culturii Precucuteni¹⁶⁶. În ceea ce privește ceramica, de la purtătorii culturii Boian, s-au păstrat o serie de forme de vase, dar mai ales decorul principal (cel excizat), format din benzi scobite sau din triunghiuri specifice, ca și unele motive decorative alcătuite din linii incizate. De la celălalt element component, secundar, s-au menținut numai unele motive decorative din linii incizate, de clară tradiție

¹⁵⁶ Săpături G. Georgiev.

¹⁵⁷ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România* ..., p. 84.

¹⁵⁸ Eugen Comșa, *Pontica*, 5, 1972, p. 39—44.

¹⁵⁹ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 33.

¹⁶⁰ Dinu V. Rosetti, *PMMB*, I, 1934, p. 17 și p. 22, fig. 25.

¹⁶¹ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 413—414.

¹⁶² P. Roman, *SCIIV*, XIII, 1962, 2, p. 259—269; XIV, 1963, I, p. 33—50.

¹⁶³ Informație de la Cristina Alexandrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁶⁴ VI. Dumitrescu, *Apulum*, XII, 1974, p. 38, nr. 3—12.

¹⁶⁵ Analiză făcută prin ambabilitatea dr. Hans Quitta, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁶⁶ Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.

„liniară”. Tot de la purtătorii culturii Boian s-a transmis și un anumit tip de figurină, a cărei parte inferioară este aproape ascuțită.

Primele materiale de tip Precucuteni s-au descoperit în 1936, în stratul inferior al așezării de la Izvoare¹⁶⁷. Cu aproape două decenii mai târziu, au fost cercetate prin săpături așezările de la Traian — „Dealul Vici”¹⁶⁸ și cea de la Larga Jijia¹⁶⁹. Studiarea celor două complexe a permis periodizarea culturii și definirea elementelor specifice fiecărei faze.

Succesiunea fazelor culturii Precucuteni are drept temei elemente tipologice de legătură (pentru fazele Precucuteni I și II) și observații stratigrafice pentru fazele Precucuteni II și III. În stațiunile de la Izvoare¹⁷⁰ și Tirpești¹⁷¹, stratul Precucuteni II este suprapus de un altul cu materiale de tip Precucuteni III¹⁷².

Ca și înaintașii lor, purtătorii culturii Precucuteni s-au ocupat de cultivarea plantelor, creșterea vitelor și vânătoare. Uneltele le aveau de silex („de Prut”) și gresie silicifiată, și mai rar de obsidiană. La Larga Jijia se observă o preferință pentru microlite. Uneltele de piatră șlefuită specifice sînt cele în formă de calapod (de tradiție „liniară”) și altele plate, dreptunghiulare sau trapezoidale (de tradiție Boian). Piese de os și corn sînt destul de multe. Cele de aramă (sule și podoabe) apar, se pare, numai în ultima fază.

Ceramica din prima fază a fost modelată din pastă cu pleavă. Vasele de uz comun au decorul din barbotină. Ornamentele specifice vaselor din pastă bună sînt cele excizate, cu diferite motive spiralice, inclusiv „tabla de șah”, „dinți de lup”. Ultima categorie de vase fine are decorul din benzi incizate spiralice sau benzi acoperite cu puncte. Canelurile sînt folosite rar. În faza Precucuteni II se renunță la amestecul cu pleavă și s-au utilizat cioburile pisate mărunt. Au rămas în uz cele trei categorii. Canelurile joacă un rol important. Sînt și ornamente făcute cu pieptenul, precum și benzi în spirală, alcătuite din cîteva linii incizate, paralele. Ceramica din ultima fază are decor specific din linii incizate, caneluri și pictură roșie „crudă”. Așezările lor erau fie pe terase joase, fie în puncte dominante și aveau șanțuri de apărare. Locuințele au fost de diferite tipuri: colibe, dar și locuințe de suprafață, cu podea-platformă (pe un pat de nuielă sau frunziș și, mai rar, pe birne). Plastica este reprezentată prin figurine feminine, cît și zoomorfe¹⁷³.

Ca și predecesorii lor, din faza Giulești, purtătorii culturii Precucuteni s-au dovedit a fi deosebit de dinamici, căci în cursul fazei Precucuteni II (Larga Jijia), ei s-au răspîndit spre S-E Transilvaniei¹⁷⁴. Fragmente ceramice de tip Precucuteni II, găsite în așezări de tip Turdaș, indică faptul că între cele două grupuri au existat unele contacte¹⁷⁵. Mișcarea purtătorilor fazei, mult mai intensă, s-a manifestat dinspre vestul Moldovei,

¹⁶⁷ Radu Vulpe, ESA, XI, 1937, p. 134—146.

¹⁶⁸ Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 55—63; VI, 1955, 3—4, p. 474—476; Hortensia Dumitrescu și Vl. Dumitrescu, Materiale, VIII, 1962, p. 245—249; IX, 1970, p. 46—57.

¹⁶⁹ Al. Alexandrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 21—37.

¹⁷⁰ Radu Vulpe, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 32—37.

¹⁷¹ Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 396.

¹⁷² *Ibidem*, p. 396.

¹⁷³ *Idem*, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, *passim*.

¹⁷⁴ Hortensia Dumitrescu, SCIV, VIII, 1957, p. 59; Eugen Cernă, in SCIV, VIII, 1957, p. 45.

¹⁷⁵ Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 133—134.

înspre N-E, pînă dincolo de Nistrul Mijlociu ¹⁷⁶, iar mai tîrziu în faza Precucuteni III-Tripolie A, prin „roire” îndelungată și complicată, ele au depășit cursul mijlociu al Bugului sudic ¹⁷⁷.

Descoperirile recente pun probleme noi în privința raporturilor dintre comunitățile Precucuteni III și cele din faza de tranziție. S-a arătat că în cîteva așezări de la sfîrșitul fazei (din Muntenia) s-au găsit materiale de tip Precucuteni III. Presupunem că ele oglindesc nu numai simple contacte, ci, probabil, o presiune dinspre S-V Moldovei, în N-E Munteniei.

Unele contacte și influențe reciproce sînt de semnalat între comunitățile Precucuteni și cele Hamangia tîrzii ¹⁷⁸. Ne referim la figurina de tipul „Ginditorului” de la Tirpești ¹⁷⁹, de exemplu.

Faza Precucuteni II este documentată la est de Prut, la Florești ¹⁸⁰. După părerea lui V. N. Danilenko, în zona Bugului sudic, perioadei de la sfîrșitul culturii Precucuteni îi corespunde așezarea de la Borisovka, iar în zona Niprului Mijlociu așezările de la Piliava și Cigirin. În preajma prapurilor Niprului și în ținuturile vecine cursului său inferior, viețuiau comunitățile dintr-o fază tîrzie a culturii Azov-Nipru (documentată în așezările de la Kapulovka, Maiorka) ¹⁸¹.

Din timpul culturii Precucuteni, faza Precucuteni III, din așezarea de la Tirpești a fost analizată o singură probă C 14. Complexul este datat la 3580 ± 85 i.e.n. ¹⁸².

Datorită cercetărilor arheologice de suprafață și săpăturilor extrem de reduse, ca și a insuficienței datelor publicate, este neclară situația neoliticului din nordul și N-E Transilvaniei, ca și dintr-o mare parte a Maramureșului. Prin cercetările din ultimele două decenii s-a încercat lămurirea unor probleme ale neoliticului din Crișana. Acum este clar, că în perioada corespunzătoare întregii evoluții a culturii Precucuteni, în nordul Crișanei și în regiunile vecine au viețuit colectivități tîrzii ale culturii Ciumești.

În sudul Crișanei, în N-V Banatului, în S-E Ungariei și N-E Iugoslaviei este documentată cultura Tisa ¹⁸³. Ocupațiile principale erau cultivarea plantelor și creșterea vitelor, iar pescuitul juca un rol secundar. Se foloseau unelte de silex și altele mărunte de obsidiană. Cele de piatră șlefuită, în formă de calapod, sînt specifice culturii. Mai sînt și altele trapezoidale. Piese de os și corn sînt destul de multe: sule, dălți, spatule și undițe. În domeniul ceramicii forma caracteristică era aceea de tîgaie dreptunghiulară sau ovală, scundă. Varietatea formelor de vase este destul de mare. Decorul este de caracter „textil”. Așezările se aflau pe margini de terase joase (tellul de la Vârșand). Nu erau întărite. De obicei, drept locuințe aveau colibe rectangulare, dar sînt atestate și locuințe mai spațioase, cu podea de trunchiuri despicate. Plastica este documentată, rar, prin figurine feminine ¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Descoperiri de acest tip se cunosc la: Florești (T.S. Passek, KS, 84, 1961, p. 69–82) și la Bernașevka (V. G. Zhenovici, *Peselenie Bernașevka na Dnestre. K proishojdeniiu tripilskoi kulturi*, Kiev, 1980, p. 155).

¹⁷⁷ *Arheologija Ukrainskoi S.S.R.*, I, Kiev, 1971, p. 96, harta 2.

¹⁷⁸ Raporturile dintre culturile Precucuteni și Hamangia au fost analizate de Silvia Marinescu-Bileu, *op. cit.*, p. 138–139.

¹⁷⁹ *Ibidem*, fig. 88/10.

¹⁸⁰ T. S. Passek, KS, 84, 1961, p. 69–82.

¹⁸¹ V. N. Danilenko, *Neolit Ukraini*, Kiev, 1969, p. 216, tabelul.

¹⁸² Vl. Dumitrescu, *Apulum*, XII, 1974, p. 38, nr. 14.

¹⁸³ Mircea Rusu, *Banatica*, I, 1971, p. 77–82; Marius Moga-Ortansa Radu, *StCom Caransebeș*, II, 1977, p. 231–239.

¹⁸⁴ Dorin Popescu, *Materiale*, II, 1966, p. 88–103.

În restul Banatului a continuat evoluția culturii Vinča¹⁸⁵. Situația din vestul Olteniei nu e încă prea clară, căci documentarea este săracă. În perioada dată sînt atestate comunități Vinča, cu nuanță locală, de tipul celei din așezarea B de la Verbicioara¹⁸⁶. O altă așezare din aceeași perioadă este cea de la Almăjelu. Ca și în Banat, aici există o categorie de vase arse pe jumătate negru, jumătate brun sau roșcat¹⁸⁷.

Între Jiu și Olt, în S-E Olteniei, dar și de-a lungul unei fișii de teren din vestul Munteniei, ca și pe malul drept al Dunării, s-a desfășurat evoluția culturii Vădastra¹⁸⁸. Despre originea ei încă nu s-a ajuns la concluzii acceptate de toți specialiștii. Este clar că elementul principal l-a constituit faza Cernica a culturii Dudești, iar apariția decorului excizat specific fazei Vădastra II este de pus în legătură cu ornamentele de pe vasele de la sfîrșitul fazei Bolintineanu¹⁸⁹. Problema periodizării este încă în discuție. Drept urmare săpăturilor de la Vădastra, cu decenii în urmă, D. Berciu a arătat că acolo sînt documentate două faze: Vădastra I și Vădastra II, în straturi suprapuse¹⁹⁰. Prin săpăturile sale de la Vădastra și Crușovu, Corneliu N. Mateescu a delimitat clar două straturi Vădastra I și Vădastra II¹⁹¹. Din 1961, D. Berciu a prezentat o nouă periodizare a culturii Vădastra „a cărei evoluție cuprinde cel puțin patru faze principale”¹⁹², dar se menționează că „nu toate aceste faze pot fi în prezent deosebite din cauza lipsei unei stratigrafieri a depunerilor pe nivele”¹⁹³. Marin Nica, cercetînd mai multe complexe închise de tip Vădastra, a elaborat o periodizare a acestei culturi pe care o împarte în patru faze¹⁹⁴. Chiar dacă în așezările de la Vădastra și Crușovu sînt documentate numai cele două faze, pentru întreaga arie Vădastra trebuie să admitem existența mai multor faze. În sprijinul acestei afirmații aducem unele argumente. După cum a dovedit Corneliu N. Mateescu, în stratul și în complexe închise de la Vădastra, din faza Vădastra I, s-au găsit unele cioburi tipice fazei Bolintineanu, ceea ce asigură paralelismul, cel puțin parțial, în timp al fazelor Vădastra I și Bolintineanu¹⁹⁵. Prin aceleași săpături s-a arătat că în complexele Vădastra II sînt unele fragmente ceramice cu decor specific fazei Giulești, care permit să se susțină paralelismul între fazele Vădastra II și Giulești¹⁹⁶. În schimb, prin săpăturile de la Ipotești¹⁹⁷ și de la Slatina¹⁹⁸, ambele din faza de tranziție la cultura Gumelnița, s-au descoperit pe lângă materiale specifice fazei de tranziție și o serie de fragmente ceramice de tip Vădastra, cu decor deosebit, dovedind existența unei faze de la sfîrșitul culturii Vădastra, alta decît cele două amintite. Corelînd descoperi-

¹⁸⁵ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 77—139.

¹⁸⁶ D. Berciu și colab., SCIV, I, 1950, I, p. 104.

¹⁸⁷ Doina Galbenu, *Neoliticul în Oltenia de sud-vest*, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1974, p. 8.

¹⁸⁸ V. Christescu, *Dacia*, III-IV, 1933, p. 167—205; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova 1939, p. 34—46; Corneliu N. Mateescu, AR, XIV, 1962, 3, p. 404—419.

¹⁸⁹ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XIX, 1975, p. 19—26.

¹⁹⁰ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 34—46.

¹⁹¹ Corneliu N. Mateescu, AR, XIV, 1962, 3, p. 404—419.

¹⁹² D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România ...*, p. 51.

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ M. Nica, *Historica*, II, 1971, p. 5—32.

¹⁹⁵ Corneliu N. Mateescu, *Materiale*, V, 1959, p. 66.

¹⁹⁶ *Idem*, *Materiale*, VI, 1959, p. 112.

¹⁹⁷ Eugen Comșa, *Materiale*, VIII, 1962, p. 213—218.

¹⁹⁸ D. Berciu și M. Butoi, *Materiale*, VII, 1960, p. 140—142.

rile de la Vădastra cu cele de la Ipotești și Slatina, ajungem la concluzia că evoluția culturii Vădastra s-a desfășurat în cursul unei perioade îndelungate, corespunzătoare întregii evoluții a culturii Boian. Sfârșitul culturii Vădastra se datorește pătrunderii la vest de Olt a comunităților fazei de tranziție.

Pe temeiul observațiilor și studiilor făcute asupra materialelor descoperite în „Măgura Fetelor” de la Vădastra, Corneliu N. Mateescu (singur sau în colaborare cu alți specialiști) a adus contribuții importante la cunoașterea climei neolitice din zonă ¹⁹⁹, a tipului de așezare, a șanțului de îngrădire ²⁰⁰, a elementelor constitutive ale locuințelor ²⁰¹, a practicării agriculturii ²⁰². De o însemnătate deosebită este dovedirea practicării tracțiunii animale ²⁰³.

Cultivarea plantelor este bine documentată în așezările Vădastra prin boabe de grâu carbonizate, prin amprente de boabe. În afară de grâu mai erau cultivate: orzul, meiul și secara. Creșterea vitelor este oglindită prin felurite oase de animale domestice, în special bovine (în faza Vădastra I de talie mică și mare, în faza Vădastra II de talie „enormă”) apoi de oaie, porc, capră, ciine și, rar, de cal ²⁰⁴. Vinătoarea, pescuitul și culesul erau mai puțin practicate. În general, unelte de silex (lame, răzuitoare, percu-toare), piatră și os (sule, dălțițe, spatule) sunt puține. S-a găsit o singură bucăciță de cupru, la Vădastra.

Ceramica din faza Vădastra I a fost modelată adesea din pastă cu pleavă. Formele des întâlnite sunt vasele bitronconice și străchinile din pastă comună, cu decor din adâncituri ovale, din benzi verticale și barbotină. Din pastă fină sunt vase bitronconice (cu gît), castroane, vase cu picior, cupe. Sunt ornamentate prin excizie, incrustare cu alb și, în parte, vopsite cu roșu „crud”. Oultima categorie este a vaselor cenușii sau negre, cu decor cancelat fin.

Așezările erau pe margini de terasă și de multe ori pe locul lor s-au format telluri. Locuințele în faza Vădastra I erau bordeiele (cu gropi aproape rectangulare), iar în faza următoare au fost de suprafață, cu podea-platformă, pereții din palantă, cu rîșnița mărginită de o gardină înaltă ²⁰⁵.

Plastica antropomorfă este slab reprezentată în faza Vădastra I. Este amintită o figurină masculină fragmentară. Cea din faza Vădastra II este mai bogată. Sunt figurine feminine în picioare, cu decor excizat complicat, redînd îmbrăcămintea (fota) ²⁰⁶.

Pe teritoriul Munteniei și în Dobrogea, în peste 250 puncte, este atestată cultura Gumelnița ²⁰⁷. Dificultatea în studierea ei constă în faptul că majoritatea săpăturilor din astfel de așezări s-au făcut cu mulți ani în urmă și periodizarea s-a elaborat pornindu-se de fiecare dată de la observațiile din cite o singură așezare, fără a se avea în vedere ansamblul arealului. Periodizarea s-a făcut pornindu-se de la observațiile de la Gumelnița,

¹⁹⁹ Corneliu N. Mateescu, Em. Protopopescu-Pake, *Zephyrus*, XIX—XX, 1968—1969, p. 27—31.

²⁰⁰ Corneliu N. Mateescu, *Dacia*, NS, XVI, 1972, p. 29—37.

²⁰¹ Idem, *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 65—71.

²⁰² Idem, *Dacia*, NS, XIX, 1975, p. 13—18.

²⁰³ Basile Gheție et Corneliu N. Mateescu, *Zephyrus*, XXI—XXII, 1970—1971,

p. 99—104.

²⁰⁴ Eadem, *Zephyrus*, XXVIII—XXIX, 1978, p. 136—137.

²⁰⁵ Corneliu N. Mateescu, *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 65—71.

²⁰⁶ Idem, *Materiale*, V, 1959, p. 65, fig. 3/2.

²⁰⁷ Eugen Comșa, *Reperoriul descoperirilor de tip Gumelnița* (în ms).

unde s-au definit fazele Gumelnița A și B ²⁰⁸. Mai târziu s-au făcut completări. S-a definit o fază mai veche decât Gumelnița A și de atunci s-a vorbit de fazele Gumelnița A1 și A2. Tot așa și faza Gumelnița B a fost împărțită în două : Gumelnița B1 și B2 (aceasta din urmă nu prea clară) ²⁰⁹. După săpăturile din 1956 — 1957, de la Tangiru, pe baze stratigrafice, cultura a fost împărțită în patru faze Gumelnița I, II, III și IV ²¹⁰. După părerea noastră, schemele realizate în funcție de observațiile stratigrafice din așezările mai bogate și mai complexe (de exemplu, Tangiru) pot fi considerate ca valabile numai pentru constituirea unui schelet, incomplet, de periodizare. Teoretic însă considerăm că metoda de a folosi datele obținute prin cercetarea unei singure așezări nu dă rezultate certe, deoarece este posibil — și de obicei se întâmplă așa — ca din succesiunea straturilor unei așezări, sau alteia, să lipsească anumite etape, fie de început, de mijloc sau de sfârșit. În acest caz, schema oricărei periodizări bazate pe o singură așezare devine criticabilă.

În privința unei juste periodizări a culturii Gumelnița, considerăm că singura metodă valabilă, teoretic și practic, este aceea a analizării amănunțite a materialelor descoperite pe întinsul întregului areal de la nord de Dunăre și din Dobrogea, atît în cuprinsul tellurilor (cu mai multe așezări gumelnițene suprapuse), cît și în complexe închise. Ținînd seama de criteriile de mai sus, am propus ca, în stadiul actual al cercetărilor, să dăm nume fazelor cunoscute și treptat, prin contribuția noastră, a specialiștilor de azi și a celor viitori, să putem adăuga, fără dificultate, sau intercala și alte faze, cîte vor fi necesare pentru a defini corect întreaga evoluție a culturii Gumelnița. Pentru a sublinia continuitatea dintre culturile Boian și Gumelnița, menținem *faza de tranziție*. Pentru faza cunoscută, pînă acum, ca Gumelnița A2, am dat numele de *faza Sultana*, după așezarea de pe malul lacului Mostiștea, iar celei de-a treia faze (Gumelnița B1) am propus denumirea *faza Jilava*, după stațiunea cu un singur nivel (decî complex închis, fără amestecuri de materiale) de la Jilava ale cărei materiale au fost publicate amănunțit ²¹¹. În timp s-au constituit trei variante regionale ale culturii : una în Dobrogea = *variantea dobrogeană* ²¹² ; în Muntenia și zona corespunzătoare din nordul Bulgariei = *variantea nordică* și la sud de Balcani = *variantea sudică* ²¹³. Toate acestea au numeroase elemente comune, dar și unele elemente specifice, varianta dobrogeană le are moștenite din cultura Hamangia, iar cea sudică de la cultura Marița. Cartînd toate descoperirile, le-am grupat pe faze de evoluție. S-a constatat că, spre deosebire de perioada fazei de tranziție, cînd s-au produs acele „roiri” intense, spre sud și est, în fazele Sultana și Jilava, arealul de răspîndire a culturii aproape că nu a suferit modificări. Este tocmai perioada de maximă înflorire a comunităților culturii ²¹⁴.

Îndeletnicirile de pînă atunci s-au continuat, cu predominarea cultivării plantelor. Creșterea vitelor ocupa locul secund, urmată de vînătoare și pescuit. Unelele de silex sînt numeroase, lucrate, în special, din silex „balcanic”. Sînt atestate lame (unele pînă la 30 cm lungime), răzuitoare

²⁰⁸ Vl. Dumitrescu, *Dacia*, II, 1925, p. 29—102.

²⁰⁹ Dinu V. Rosetti, *JPEK*, 12, 1938, p. 40.

²¹⁰ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, p. 415—484.

²¹¹ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XX, 1976, p. 105—127, unde sînt reproduse toate materialele păstrate din acest complex.

²¹² D. Berciu, *op. cit.*, p. 83—84.

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ Eugen Comșa, *Balcanica*, VII, 1976, p. 43.

simple sau duble, dălțițe, sfredele. S-au folosit și topoare plate de silex și vîrfuri de sulită triunghiulare, mari. Uneltele de piatră slefuită sînt felurite: topoare și dălțițe plate, neperforate și topoare-ciocan perforate. Uneltele de os sînt destul de multe: sule, dălți, plăcuțe, iar din corn: manșoane, harpoane și săpăligi. Arama a fost folosită foarte puțin la începutul culturii și destul de intens în ultima fază. S-au găsit: sule, topoare masive, cîrlige, lame de „brici”, ace, brățări. S-au răspîndit și unele obiecte de aur sub formă de figurine, pandantive „ancoră”, verigi și alte piese mărunte.

Ceramica a fost modelată din pastă cu cioburi pisate. Vasele de uz comun sînt mai ales borcane cu corpul alungit sau bombat, vase mari de provizii, vase bitronconice mari, capace, ornamentate cu barbotină, briuri în relief, proeminente. Categoria din pastă fină este caracterizată prin diferite forme. Desîntîlnită este strachina, vasele cu corp bombat, vasele piriforme, bitronconice și capacele respective. La începutul culturii se întîlnește, rar, decorul pictat cu alb pe roșu „crud”, iar mai tîrziu decorul pictat cu grafit. Un alt ornament este cel format din paranteze. Așezările sînt situate, de regulă, pe marginea teraselor înalte sau pe grinduri și ostroave, pe locuri ușor de apărut. De obicei, sînt telluri cu strat gros de cultură. Locuințele din cuprinsul lor sînt de suprafață, rectangulare, de dimensiuni apreciabile. Au fost săpate în întregime trei așezări: cea corepunzătoare ultimului nivel de la Radovanu, alcătuită din 12 locuințe (și cîteva anexe) de suprafață, dispuse în grupuri, datată la sfîșitul fazei de tranziție²¹⁵; la Căscioarele a fost săpată așezarea din faza Jilava (= Gumelnița B1 sau A2 c) alcătuită din 18 locuințe și anexe²¹⁶, apoi cea de la Teiu din aceeași fază. Aceasta însă este de un cu totul alt tip, avea șanț și val de apărare, cu traseu rotund, fiind compusă din cîteva locuințe și anexe²¹⁷. Plastica este bogată. S-au găsit numeroase și felurite figurine de lut ars: feminine, majoritatea, mai ales, în picioare, dar și rare figurine masculine. Sînt atestate figurine din plăcuțe de os, de marmură și de aur, cu forme specifice pentru fiecare fază.

Pentru precizarea cronologiei absolute a culturii Gumelnița au fost analizate o serie de probe C 14. Începutul fazei Gumelnița A 2 a (proba de la Gumelnița) datează de la 3765 ± 70 î. e. n. (GrN 3025) și 3450 ± 90 î. e. n. (GrN 3028). Faza Gumelnița A 2, proba de la Vărăști, datează de la 3410 ± 70 î. e. n. (GrN 1968). De la Căscioarele au fost analizate 11 probe în faza Gumelnița A 2 dateate între: 3915 ± 150 î. e. n. (Bln 332) și 3450 ± 120 (Bln 608)²¹⁸.

În zona de contact dintre culturile Gumelnița și Cucuteni s-a format un complex mixt, reprezentat, mai ales în domeniul ceramicii, printr-un amestec intens de elemente gumelnițene și cucuteniene. Este vorba de *aspectul cultural Aldeni II*²¹⁹ (alți cercetători folosesc denumirea de Stoicani-Aldeni)²²⁰, care nu poate fi atribuit în întregime culturii Gumelnița și, cu atît mai puțin, culturii Varna.

Acesta s-a constituit în sudul Moldovei și în N—E Munteniei. La începutul evoluției sale sînt atestate elemente care dovedesc că la formarea as-

²¹⁵ Idem, Dacia, NS, XVI, 1972, p. 39—51.

²¹⁶ Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 215—234.

²¹⁷ Ion Nania, StArtIst, IX, 1967, p. 7—23.

²¹⁸ Vl. Dumitrescu, Apulum, XII, p. 38, nr. 15—28.

²¹⁹ Eugen Comșa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 7—26.

²²⁰ M. Petrescu-Dimbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155; Ion T. Dragomir, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1977.

pectului au contribuit comunități de la sfârșitul fazei de tranziție și elemente de la începutul fazei Cucuteni A. În zona de dealuri a Munteniei sînt numeroase elemente de tip Ariușd. Din zona de formare comunitățile s-au răspîndit spre N—E, pînă în sudul județului Vaslui; spre nordul Dobrogei, spre S—V pînă la Călmățui și la nordul gurilor Dunării. Subliniem că o graniță precisă a ariei de răspîndire Aldeni II nu se poate trasa, deoarece spre nord crește numărul elementelor cucuteniene, iar spre sud al celor gumelnițene. La un moment dat, în zona Brăilei și în nordul Dobrogei, elementele gumelnițene au devenit predominante.

Observațiile făcute cu prilejul săpăturilor de la Drăgănești (jud. Galați), corelate cu celelalte descoperiri din aria Aldeni II, ne-au permis definirea a două faze de evoluție; faza Drăgănești—Tecuci (mai veche) și a doua, faza Stoicani²²¹. Unele așezări sînt telluri și au straturi de cultură destul de groase. În așezarea de la Stoicani au fost delimitate 6 niveluri²²². Pînă în prezent, a fost săpată în întregime stațiunea de la Suceveni, alcătuită dintr-un grup de locuințe și mărginită de un șanț de apărare, cu traseu semicircular²²³. Drept urmare, pe baza săpăturilor din această așezare și altora, Ion T. Dragomir a împărțit evoluția aspectului cultural în trei faze²²⁴. Locuințele erau de suprafață, în unele complexe reprezentate prin resturi puține de lipitură. În cadrul arealului se cunosc și locuințe cu podea-platformă. Ceramica este bogată în forme și ornamente primite din aria Gumelnița și Cucuteni. De reținut este bogăția plasticii, cu forme deosebite, redînd un personaj feminin, în picioare, cu poziție de orantă. Decorul incizat de pe ele redă piese de îmbrăcăminte și podoabe²²⁵.

Dacă ținem seama de fragmentele cu decor pictat de tip Cucuteni A 3 descoperite în straturile superioare²²⁶, în cîteva așezări Aldeni II, sîntem în măsură să arătăm că evoluția aspectului a încetat anume în acea perioadă, probabil, din cauza pătrunderii primelor comunități din spre stepele nord-pontice.

Cultura Cucuteni reprezintă continuitatea directă etnică și culturală a comunităților Precucuteni, asupra cărora s-au manifestat unele influențe (oglundite în ceramică și în alte domenii dinspre sud, din aria Gumelnița și dinspre vest, din aria Petrești²²⁷. Cultura Cucuteni s-a format în vestul Moldovei și în S—E Transilvaniei. Mai tîrziu, comunitățile ei s-au extins în spre est și N—E. Remarcăm că purtătorii culturii Cucuteni nu s-au stabilit niciodată în zona de cîmpie din S—E Moldovei. În schimb, ele au ajuns, de-a lungul Carpaților, pînă în sudul județului Vrancea²²⁸.

„Scheletul” periodizării culturii Cucuteni, publicat de Hubert Schmidt, a rămas valabil pînă astăzi. El a împărțit evoluția culturii, pornind de la observațiile referitoare la două așezări alăturate (Cucuteni și Băiceni), în cele trei faze: Cucuteni A, Cucuteni A—B și Cucuteni

²²¹ Eugen Comșa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 7—26.

²²² M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 13—155.

²²³ Ion T. Dragomir, *MemAnt*, III, 1971, p. 143—155.

²²⁴ Idem, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*.

²²⁵ M. Petrescu-Dimbovița, *Materiale*, I, 1953, p. 96—105.

²²⁶ De exemplu la Brăilița (N. Harțușe și Ion T. Dragomir, *Materiale*, III, 1957, p. 135 și p. 137, fig. 8).

²²⁷ Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 66.

²²⁸ Victor Bobi, *StComFocșani*, II, 1979, p. 27, nr. 22.

B, la care se adaugă și categoria ceramică de tip Cucuteni C ²²⁹. Un moment însemnat, l-a constituit publicarea, de către Radu Vulpe, a rezultatelor săpăturilor de la Izvoare. Suprapunerea diferitelor straturi de cultură i-au permis definirea periodizării, în principal, a fazei Cucuteni A, prin adăugarea a două etape, numite proto-cucuteni, una caracterizată prin asocierea dintre o categorie cu decor bicrom cu o cantitate redusă de ceramică cu decor pictat cu trei culori (alb, roșu și negru) și cea de-a doua, ulterioară stratigrafic, în care amintite categorii sînt în cantitate aproximativ egală ²³⁰.

În 1963, Vladimir Dumitrescu a elaborat o periodizare mai amănunțită a culturii, folosind datele referitoare la numerecase așezări din Moldova. Faza Cucuteni A a fost subîmpărțită în etapele : Cucuteni A 1, A 2, A 3 și A 4 ²³¹. Faza Cucuteni A—B a fost subîmpărțită în etapele Cucuteni A—B 1 și A—B 2, iar ultima fază, în etapele : Cucuteni B 1, B 2 și B 3 ²³². Din datele publicate pînă acum rezultă că procesul de trecere de la faza Cucuteni A la A—B s-a început și s-a desfășurat mai devreme în partea de N—E a Moldovei ²³³ și în preajma Nistrului Mijlociu ²³⁴. Prin urmare, este posibil ca în timp ce la vest de Prut se continua, într-o anumită zonă, evoluția etapei Cucuteni A 4, în regiunea vecină spre nord să fi început trecerea la faza Cucuteni A—B.

Purtătorii culturii și-au asigurat hrana, mai ales, prin practicarea cultivării plantelor, pe scara destul de intensă (în principal a griului din speciile *Triticum compactum* Host. și *Triticum vulgare* L.) și prin creșterea animalelor domestice și mai puțin pe calea vînației, pescuitului și culesului. Unele erau din silex, gresie silicifiată, piatră șlefuită, os, corn și cele din metal. Cele de silex erau realizate de obicei din silex „de Prut”. În paralel au mai fost folosite și alte specii de silex. S-au făcut mai cu seamă : lame, răzuitoare și mai rar topoare și vîrfuri de săgeată. Din piatră șlefuită s-au confecționat felurite topoare, tesle, dălți plate, trapezoidale și topoare-ciocan perforate. O serie dintre împungătoarele folosite erau de os, ca de altfel și dălțile, iar din corn se făceau săpăligi. Arama a fost întrebuințată mai ales pentru podoabe și de-abia în perioada tîrzie a culturii s-au făcut unele masive de aramă (topoare cu brațele în cruce). Ceramica purtătorilor culturii Cucuteni este deosebit de frumoasă, cu decor pictat și cu numeroase forme de vase elegante. În cursul fazei Cucuteni A ornamentele erau de caracter spiralo-meandric. Benzile decorului se realizau în două culori (alb și roșu), ele fiind delimitate prin linii negre sau brune.

În cursul fazei Cucuteni A—B, decorul pictat al ceramicii a avut o evoluție dinamică trecîndu-se, relativ repede, de la un stil la altul. De obicei, au coexistat, în aceeași etapă, cîte două sau trei stiluri. Conform periodizării elaborate de Vl. Dumitrescu, faza Cucuteni A—B trebuie împărțită în etapele Cucuteni A—B 1 și A—B 2. Prima este caracterizată prin stilurile : AB α , α , β , iar a doua prin continuarea stilurilor amintite, apoi prin apariția și intensificarea utilizării variantelor stilului γ și apariția

²²⁹ H. Schmidt, *Cucuteni, in den oberen Moldau, Rumänien*, Berlin-Leipzig, 1932 ; Anton Nițu, *Cercetări istorice*, SN, IX—X, 1978—1979, Iași, p. 93—162.

²³⁰ Radu Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*.

²³¹ Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 73.

²³² *Ibidem*, p. 292.

²³³ *Ibidem*, p. 290—291.

²³⁴ S. N. Bibikov, KS, 56, 1954, p. 104—110.

stilului δ ²³⁵. Se cuvine menționat că, încă din această perioadă, zona Ariușel a încetat să mai facă parte, de fapt, din arealul Cucuteni.

În privința periodizării fazei Cucuteni B, în prezent, sînt două păreri, bazate pe aceleași observații stratigrafice, făcute pe „Cetățuia” de la Cucuteni. Vl. Dumitrescu este de părere că faza poate fi împărțită în etapele: Cucuteni B 1, B 2 și B 3. După părerea sa, etapa Cucuteni B 1 este caracterizată prin predominarea stilului δ , în asociere cu puțină ceramică de stil ϵ , în etapa Cucuteni B 2 ceramica de stil ϵ este dominantă avînd, la început, foarte puține elemente de stil δ și apoi altele de stil ζ . Ultima etapă este caracterizată prin vase cu decor pictat de stil ζ cu elemente δ și ϵ ²³⁶. M. Petrescu-Dîmbovița consideră că sînt numai 2 etape: Cucuteni B 1 și B 2, cea de-a doua incluzînd etapele B 2 și B 3 din cealaltă periodizare. Din punct de vedere metodic, considerăm că prima periodizare pare a fi mai clară, cu atît mai mult cu cît arealul complexelor cu decor de stil ζ pare a fi destul de întins, în comparație cu celelalte grupe. Rămîne deschisă încă problema așezărilor atribuite fazei Cucuteni B, similare celei de la Sărata Monteoru. Dacă într-adevăr aparțin unei variante Cucuteni ele ar trebui grupate, dar sînt cercetători care le consideră ca reprezentînd, de fapt, o categorie ceramică a purtătorilor culturii Cernavoda I²³⁷.

Așezările purtătorilor culturii Cucuteni erau situate pe terasele rîurilor, adesea pe văi laterale sau pe locuri înalte (pe platourile dealurilor sau pe boturi de deal), cu larg cîmp de vedere. Ele erau înconjurate de pante abrupte și, de obicei, au fost fortificate cu șanț de apărare²³⁸. Purtătorii culturii au clădit numai locuințe de suprafață, dreptunghiulare, iar pereții din paiantă aveau ferestrele rotunde. Acoperișul era în două ape. În majoritatea cazurilor aveau podea-platformă (pe trunchiuri despicate) sau rar de piatră. Mai rar, locuințele au podină de pămînt bătătorit. De regulă, locuințele aveau cîte o singură încăpere, mai rar cîte două. Fiecare din ele era prevăzută cu o vatră sau cuptor. Plastica este bogată. Figurinele feminine din prima fază au decor striat. Cele din faza Cucuteni A—B și Cucuteni B, de formă puțin deosebită, aveau decorul pictat. Ritul funerar este slab reprezentat.

Prin metoda C 14 au fost datate numai cîteva probe. Pe baza acestora, așezarea de la Hăbășești, din etapa Cucuteni A 2, este datată la 3390 ± 80 i.e.n. (GrN 1985). Stațiunea de la Leca-Ungureni, din etapa Cucuteni A 3, datează de la 3395 ± 100 i.e.n. (Bln 795). Complexul de la Drăgușeni, din etapa finală a fazei Cucuteni A, este datat la 3405 ± 100 i.e.n. (Bln 1060), iar o probă din faza Cucuteni B 2 de la Valea Lupului la 2980 ± 60 i.e.n. (GrN 1982)²³⁹.

Problema raporturilor comunităților culturii Cucuteni cu cele din regiunile vecine s-a pus de multă vreme. Contactele cu purtătorii culturii Gumelnița sînt marcate, la început, de descoperirea la Tangîru a fragmentului de „binoclu” din faza Precucuteni III²⁴⁰, apoi de seria fragmentelor ceramice de la Măgurele, din faza de tranziție²⁴¹. Săpăturile, mai vechi, de la Bră-

²³⁵ Vl. Dumitrescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 290—291.

²³⁶ *Ibidem*, p. 291.

²³⁷ Seb. Morintz și P. Roman, Dacia, NS, XII, 1968, p. 46, fig. 1, nr. 6.

²³⁸ De exemplu Hăbășești, săpături Vl. Dumitrescu și colectivul.

²³⁹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1974, p. 38, nr. 31—34.

²⁴⁰ D. Berciu, *Contribuții*, p. 413—414.

²⁴¹ P. Roman, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 259—269; XIV, 1963, 1, p. 34—47.

ilița, au dus la concluzia că se poate vorbi de un sincronism între faza Cucuteni A 3, pe de o parte, și sfârșitul fazei Gumelnița A 2, început de Gumelnița B 1, pe de altă parte²⁴². Ulterior s-a făcut importanta descoperire de la Gumelnița, unde, printre dărămăturile unei locuințe din faza Gumelnița B 1, s-a aflat un vas caracteristic cu pictură tricromă de tip Cucuteni A 3²⁴³. Apoi, un vas antropomorf, cu decor pictat de tip Cucuteni A, a fost descoperit într-o locuință din ultima așezare gumelnițeană de pe „Ostrovul” de la Căscioarele²⁴⁴. Însumind observațiile menționate, în 1964, Vl. Dumitrescu a publicat schema sincronismelor între cele două culturi, în care se arată că etapele Cucuteni A 1—A 2 le corespund etapele Gumelnița A 1, A 2 a și A 2 b²⁴⁵. Descoperirile de la Gumelnița și Căscioarele au arătat sincronismul Cucuteni A 3 și sfârșitul fazei Gumelnița A 2 și începutul fazei Gumelnița B 1²⁴⁶. Dacă ținem seama de observațiile făcute de N. Harțuche, la Rîmnicelu, rezultă că acolo se află o așezare de tip Cernavoda I, în cuprinsul căreia sînt vase întregibile și cioburi specifice etapei Cucuteni B 2 de început²⁴⁷. Concluzia este că faza Cucuteni A—B, în mod logic, trebuie sincronizată cu sfârșitul etapei Gumelnița B 1, de pe linia Dunării.

Legăturile cu culturile răsăritene sînt numeroase și complicate, un rol de seamă jucîndu-l comunitățile culturilor din regiunile de stepă. Primele contacte între comunitățile Cucuteni—Tripolie și cele din stepe s-au produs în partea de est a arealului tripolian (faza Tripolie A) și comunitățile culturii Drevneiamnaia, de la sfârșitul perioadei Kvintinskaia (după periodizarea lui V.N. Danilenko), cînd, în necropola de la Kapulovsk, s-au găsit vase de uz comun de tip tripolian²⁴⁸. Apoi, se poate vorbi despre contactele dintre comunitățile din perioada de trecere Tripolie A—B 1 (corespunzătoare celor din etapa Cucuteni A 2) și comunitățile Srednii Stog II. Contacte dovedite prin materialele de tip Tripolie din complexul de tip Srednii Stog, de pe ostrovul Pohili (din zona cataractelor Niprului) și materialele de tip Srednii Stog II din complexul Tripolie B 1 de la Sabatinovka, de la hidrocentrala Berezhanskaia și de la Ruseștii Noi²⁴⁹. Pentru zona Nistrului, problema a fost analizată de T.G. Movșa, în cuprinsul așezării de la Solonceni II, unde s-au găsit diferite elemente de tip Srednii Stog II, în cadrul unei așezări Tripolie B 1²⁵⁰. Ne referim la seria de vase din pastă amestecată cu cochilii pisate și cu decor făcut cu pieptenul. În schimb, ceramică pictată, tricromă, de tip Cucuteni A — Tripolie B 1 se cunoaște în mediu Srednii Stog II, în așezarea eponimă și în complexul de la Strilcea Skela²⁵¹. Deosebit de interesantă este descoperirea de la Cainari, unde într-un mormînt tumular cu ocră, cu elemente specifice Srednii Stog II, s-a găsit și un vas de tip Tripolie B 1²⁵². Pentru noi descoperirea este deosebit de semnificativă, dovedind că diferite comunități ale populației de stepă, cu morminte tumulare, au pătruns, pînă în regiunile noastre, încă în cursul fazei Cucuteni A, anume către sfârșitul ei. De ase-

²⁴² N. Harțuche și I. T. Dragomir, *Materiale*, III, 1957, p. 143.

²⁴³ Vl. Dumitrescu, *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 59 și p. 58, fig. 1.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 60 și p. 61, fig. 4.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 63.

²⁴⁶ *Ibidem*.

²⁴⁷ Informații de la N. Harțuche, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁴⁸ V. N. Danilenko, *Eneolit Ukraini*, Kiev, 1974, p. 65.

²⁴⁹ Idem, *Neolit Ukraini*, Kiev, 1969, p. 225.

²⁵⁰ T. G. Movșa, *SA*, 1961, 2, p. 186—189.

²⁵¹ V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 225.

²⁵² T.G. Movșa și G. Cebotarenko, *KS*, 115, 1969, p. 45—49.

menea, descoperirea de la Fedeleșeni a primelor elemente de tip Cucuteni-C²⁵³, indică același fapt, un contact strâns cu populația de stepă. Descoperirea de la Cainari părea izolată, dar pe temeiul reanalizării unor complexe mai vechi rezultă că numărul celor aparținând culturii amintite este mai mare. Ne referim la complexul funerar de la Casimcea²⁵⁴. Piese din inventarul său au analogii apropiate, de exemplu, la Petro-Svistunovo²⁵⁵ (din preajma Niprului), din aria Srednii Stog II. Așa sînt topoarele de silex, aproape triunghiulare, și virfurile de săgeată mari, triunghiulare, specifice complexului de la Nipru²⁵⁶ și celui de la Casimcea²⁵⁷. În plus, în acesta din urmă s-au găsit și un sceptru (de piatră) în formă de cap de cal. O piesă similară a fost scoasă la ivală, de curînd, dintr-un tumul funerar de lângă satul Suvorovo²⁵⁸ (U.R.S.S.) în apropierea Deltei Dunării. Pe fundul gropii funerare, în acea movilă, pe un strat de oeră roșu și cretă, se aflau două schelete: unul de bărbat și altul de femeie. Pe oasele bazinului bărbatului era depus sceptrul. Prin corelarea inventarului de la Suvorovo și de la Casimcea, ambele complexe pot fi atribuite culturii Srednii Stog II²⁵⁹. Faptul că în așezarea de la Fedeleșeni din etapa Cucuteni A 4, s-au găsit atît materiale specifice de tip Cucuteni C, cît și un alt sceptru²⁶⁰ similar celui de la Casimcea, constituie dovezi clare referitoare la existența unor contacte directe, destul de strînse (pînă în centrul Moldovei), între comunitățile de la sfîrșitul fazei Cucuteni A și cele ale culturii Srednii Stog II (cu morminte cu oeră, tumulare), originare din ținuturile Niprului Inferior.

Cercetătorii sovietici au precizat și raporturile dintre cultura Tripolie și cultura Nipru-Donet. S-a constatat un paralelism, în timp, între sfîrșitul fazei Tripolie A (= Precucuteni III) început de B 1 (= Cucuteni A) și cea de-a doua fază a culturii Nipru-Donet²⁶¹. Aceasta a fost paralelă cu cultura vaselor ornamentate cu adîncituri și cu pieptenele răspîndită în nordul Ucrainei și în Bielorusia²⁶².

De curînd au fost reanalizate problemele necropolei plane de la Decea Mureșului²⁶³. În cuprinsul ei s-au dezvelit 15 morminte și indicii de spre altele 4. Decedații fuseseră întinși pe spate, cu orientarea S—V—N—E (unul N—E — S—V), cu brațele întinse pe lingă corp. La 7 schelete picioarele erau chiruite pe stînga, iar la 6 pe dreapta; în două cazuri era indoit un singur picior. Ca inventar, în 10 morminte, s-a găsit cîte un bol sau cîte o strachină, mai rar, cîte două vase. Un element important îl constituie „centurile” din plăcuțe discoidale, făcute din valve de scoici *Unio* sau, în două cazuri, din mărgelile cilindrice de aramă. În plus, unul din schelete avea un colier (*torques*) de aramă, cu extremitățile subțiate și răsucite la capete. În mai multe morminte s-au găsit lame de silex lungi, un răzuitor de silex, două măciuci (cu cîte patru protuberanțe rotunde) o serie de ace

²⁵³ Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 18, nota 5.

²⁵⁴ Dorin Popescu, *Dacia*, VII-VIII, 1941, p. 85—91.

²⁵⁵ O. V. Bodianskii, *Arheologija*, Kiev, 21, 1968, p. 117—124.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 122, fig. 5/1—3, 7—8; 6.

²⁵⁷ Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 86, fig. 1/1—3; p. 87, fig. 2/1—2.

²⁵⁸ V. N. Danilenko și N. N. Smagli, *Arheologija* Kiev, 1972, 6, p. 5—6.

²⁵⁹ Eugen Comșa, *SCIIVA*, 29, 1978, 3, p. 357.

²⁶⁰ Ion Andrieșescu, *ATG*, București, 1938—1939, p. 10—11; Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 18 și nota 5.

²⁶¹ D. Ia. Telegin, *Dniprodonefska kultura*, Kiev, 1968, p. 192—193.

²⁶² *Ibidem*.

²⁶³ Kovács István, *AISC*, I. 1928—1932, 1932, p. 89—101; Ann Dodd-Oprișescu, *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 87—97.

și împungătoare de aramă. Atrage atenția și un topor de aramă (cu brațe în „cruce”) de tip Jászladány. În fiecare mormint era ocră răspândită pe fundul gropii sau depus în grămăjoare la cap ori la picioarele scheletelor²⁶⁴. Necropola de la Decea Mureșului prezintă analogii cu descoperiri din aria Srednii Stog. În prezent, se poate spune că ea corespunde cu o enclavă mică de populație nord-pontică pătrunsă în Transilvania, dinspre est²⁶⁵, în perioada frământată de trecere la faza Cucuteni A—B. În cadrul culturilor din Transilvania se plasează în perioada de la sfârșitul culturii Tiszapolgar sau de trecere la cultura Bodrogkeresztur²⁶⁶.

În perioada corespunzătoare sfârșitului culturii Cucuteni—Tripolie, în jumătatea nordică și, în parte, în cea sudică a Poloniei actuale viețuiau, în continuare, comunitățile culturii vaselor cu gîtul în formă de pilnie²⁶⁷. Tot în părțile sudice au trăit cele ale grupelor Złota și Otitz B, ale culturii Lengyel²⁶⁸.

Comunitățile din Transilvania au avut o evoluție inegală și diferită. În aria Ariușd a culturii Cucuteni din S-E pînă în centrul provinciei (Tîrgu Mureș) se constată o dezvoltare nu prea îndelungată, dar paralelă cu etapele Cucuteni A 1 — A 3, din care timp se găsesc stațiuni cu mai multe straturi și niveluri. Pînă acum însă nu au fost publicate date certe despre nici o așezare din zona Ariușd, care să aparțină fazelor Cucuteni A — B și Cucuteni B, deși, în diferite lucrări, sînt semnalate vase întregi (cel de la Ariușd, de tip Cucuteni A — B, în care s-a găsit un depozit de obiecte de aramă) și, mai ales, cioburi izolate de tip Cucuteni A — B și B, descoperite în diverse complexe²⁶⁹. Lipsa așezărilor de tip Cucuteni A — B și B, considerăm că se explică prin pătrunderea în S — E Transilvaniei, dinspre N — V și nord, a unor grupuri de comunități de la sfârșitul culturii Tiszapolgar și începutul culturii Bodrogkeresztur, care au dislocat și au asimilat resturile populației locale, ariușdene, păstrînd în domeniul ceramicii anumite elemente de tradiție. Drept consecință, în acea regiune s-a format un aspect cultural numit Reci²⁷⁰. În așezările respective, datorită contactelor cu comunitățile de la est de Carpați, au ajuns unele materiale izolate de tip Cucuteni A — B și B. De altfel, un indiciu privind contactele directe dintre comunitățile fazei Cucuteni A — B și cele din complexul Tiszapolgar-Bodrogkeresztur sînt materialele descoperite la Traian "Dealul Fintinilor". Prin unele elemente din domeniul ceramicii, ca și prin figurina de aur de la Traian s-a ajuns la paralelizarea fazei Cucuteni A — B cu începuturile culturii Bodrogkeresztur²⁷¹. Dacă ne referim și la vasul cu toartă pastilată găsit în aceeași așezare, putem vorbi chiar despre contemporaneitatea fazei Cucuteni A — B și cu o fază mai tîrzie a culturii Bodrogkeresztur²⁷². Din Transilvania, se cuvine să amintim și vasul de tip Bodrogkeresztur, probabil timpuriu, descoperit într-o groapă cu materiale Ariușd, la Tîrgu Mureș²⁷³.

²⁶⁴ Ann Dodd-Oprițescu, *op. cit.*, p. 88—89.

²⁶⁵ N. Ia. Merpert, KS, 105, 1965, p. 14.

²⁶⁶ Ann Dodd-Oprițescu, *op. cit.*, p. 95.

²⁶⁷ J. Kozłowski, SA, 1967, 4, p. 184.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ Z. Székely, Atti del VI Congresso ..., II, Roma, 1965, p. 272—274.

²⁷⁰ Idem, SCIV, 15, 1964, 1, p. 121—126.

²⁷¹ Hortensia Dumitrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 69—93.

²⁷² Idem, Materiale, V, 1959, p. 196, fig. 7/2 și p. 197, nr. 7.

²⁷³ N. Vlăsa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 358—359.

Materialele caracteristice culturii Petrești se cunosc de multă vreme. Aria de răspîndire nu era prea întinsă, cuprindea numai S — V, estul și centrul Transilvaniei. Pînă în 1978, se cunșteau 61 complexe de tip Petrești²⁷⁴. Cu decenii în urmă s-a formulat, cu prudență, concluzia că această cultură s-a „născut treptat și organic din cultura Vinča — Turdaș, de la care a preluat ceramica pictată, moștenită de aceasta de la cultura Starčevo — Criș”²⁷⁵. Cu cîțiva ani mai tîrziu, D. Berciu arăta „cultura Petrești a luat naștere ca rezultat al unui proces local desfășurat pe fondul neoliticului mijlociu central transilvănean, de caracter Turdaș, în care s-au conservat și au evoluat elemente specifice complexului Starčevo — Criș”²⁷⁶. Ulterior în teza sa de doctorat, Iuliu Paul considera că procesul de formare a culturii a fost mai complex²⁷⁷.

Evoluția culturii a fost împărțită în fazele : Petrești A, A — B și B. Mai tîrziu s-au definit etapele fiecărei faze²⁷⁸. Probe de C 14, din faza Petrești A, de la Daia Română, datează între 3950 — 3760 î. e. n.²⁷⁹. Populația era sedentară și se ocupa cu cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice. Despre unelte s-au publicat date puține. Despre cele de silex se poate spune că erau lucrate din diverse tipuri de materie primă. Între acestea, un loc important l-a ocupat silexul „bănățean”. Mai rare sînt piesele de silex fumuriu. S-au adunat : lame, răzuitoare, dălțițe și altele. Sînt menționate și rare piese de obsidiană (lame). Unelte de piatră șlefuită erau plate, neperforate (în formă de calapod și dălțițe) dar și topoare-ciocan, perforate. Din seria celor de os, se întîlnesc mai des : împungătoare, dălțițe, pumnale, iar de corn sînt săpăligile. Din faza Petrești A — B s-au descoperit unele piese de aramă : un fragment de topor tip Pločnik (?), mărgică și ace²⁸⁰.

Ceramica purtătorilor culturii Petrești atrage prin frumusețea vaselor cu decor pictat, arse în cuptoare evolvate. Dintre forme amintim : paharele cu corpul puțin bombat, suporturile cilindrice înalte, cu buza îngroșată, iar pentru perioada tîrzie castroanele carenate și cele semisferice. În cursul fazei Petrești A, decorul era făcut cu trei culori (benzi late, roșii și albe, mărginite de linii negre groase). Tricromia s-a menținut și în faza Petrești A — B, dar sînt specifice grupurile de linii albe subțiri, trasate pe benzile roșii, mărginite de cele negre și late. În ultima fază, Petrești B, multe vase au culoarea cafenie spre galben. Pe acest fond se picta decorul, de obicei de culoare neagră, compus din grupuri de linii subțiri, paralele, mărginite de linii groase. Motivele decorative sînt spiralice sau în unghiuri romboidale, benzi în rețea²⁸¹.

Locurile preferate pentru așezări se aflau pe terasele piraielor, pe bouri de deal, mărginite de ripe. Stațiunile erau întinse, permițînd un fel de folosire „ciclică” și erau formate, probabil din grupuri de locuințe. Subliniem că nu s-a găsit încă nici o așezare fortificată. Ca și în cazul altor regiuni, la începutul evoluției lor, purtătorii culturii Petrești au folosit locuințe de tipul bordeielor, apoi colibe construite din paiantă. În cele din

²⁷⁴ Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1978, p. 2.

²⁷⁵ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 70.

²⁷⁶ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, p. 122.

²⁷⁷ Iuliu Paul, *op. cit.*, p. 17.

²⁷⁸ Idem, *StComSibiu*, 20, 1977, p. 15—26.

²⁷⁹ Idem, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 7.

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 6.

²⁸¹ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 76—77.

urnă au clădit locuințe de suprafață, rectangulare, cu podea-platformă (incepînd din etapa A 2). Au fost folosite și peșterile, ca adăposturi vremelnice²⁸². După părerea lui Iuliu Paul, locuințele cu podea-platformă au fost inventate de comunitățile Petrești și apoi s-au transmis celor Cucuteni²⁸³. Același cercetător consideră că astfel de locuințe erau clădite pe sol, dar și pe piloni²⁸⁴.

În domeniul plasticii predomină figurinele feminine de lut ars (cele masculine sînt rare), caracterizate, în fazele mai vechi, prin steatopigie accentuată și moderată, în fazele tîrzii. Ca în toate culturile, figurinele se făceau conform unor „canoane” specifice. Gitul era în formă de coloană sau ușor prismatic. Picioarele figurinelor, în primele faze, erau modelate separat și apoi lipite. O serie de statuete au fost ornamentate cu linii incizate. Altele din faza Petrești B, în privința formei picioarelor, sînt asemănătoare celor din faza Cucuteni B. Picioarele lor sînt aproximativ cilindrice, cu o îngroșare mai jos de genunchi. Decorul se compune din triunghiuri, romburi fin incizate și umplute cu puncte. Figurinele masculine datează din ultima fază²⁸⁵.

Raporturile culturii Petrești cu celelalte două culturi din Transilvania, Tiszapolgár și Bodrogkeresztur, nu au fost analizate încă în suficientă măsură. În prezent, prima din ele poate fi paralelizată cu o fază evoluată a culturii Petrești. Este semnificativ faptul că deși la Deva se cunoaște o așezare de tip Tiszapolgár²⁸⁶, cercetată prin săpături, în cuprinsul ei nu s-au descoperit elemente de tip Petrești. Și invers, în așezările de tip Petrești, din apropiere, nu s-au găsit materiale de tip Tiszapolgár.

Trebuie subliniat că, la un moment dat, o mare parte din fosta arie de maximă răspîndire a culturii Petrești a fost ocupată de comunitățile de la sfîrșitul culturii Tiszapolgár și de la începutul culturii Bodrogkeresztur, reprezentate prin șiruri de descoperiri în lungul cursului mijlociu al Mureșului²⁸⁷. Ele dovedesc că locuirea Petrești încetase pe întreg arealul sau numai în partea de nord, ceea ce ar însemna că o parte din acele comunități au continuat să dăinuiască, în faza tîrzie, probabil, pînă la răspîndirea torților pastilate, adică cel mult pînă în cea de-a doua fază a culturii Bodrogkeresztur. Unele legături între colectivitățile Petrești și cele de tip Gumelnița și Sălcuța, de la sud de Carpați, au fost remarcate de cîteva decenii. Mai multe fragmente ceramice de tip Gumelnița s-au găsit în așezări Petrești, iar în alte stațiuni s-au descoperit forme de vase (străchini, castroane) și ornamente pictate cu grafit, ca și în aria Gumelnița²⁸⁸. La sud de Carpați, la Gumelnița, în 1925, Vl. Dumitrescu a descoperit un singur fragment de vas, cu decor complicat, pictat în culoare brună²⁸⁹. El a fost folosit la precizarea sincronismelor dintre culturile Gumelnița, Petrești și Cucuteni. Se cuvine subliniat că atunci încă nu fuseseră elaborate periodizarea culturii Petrești și nu fuseseră publicate materiale prea multe. Prin urmare, era justificată concluzia logică, la care s-a ajuns: „...cel puțin în faza a II-a a existenței sale, cultura Petrești a fost contem-

²⁸² Iuliu Paul, *op. cit.*, p. 2.

²⁸³ *Ibidem*, p. 3—4.

²⁸⁴ Idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 3—24.

²⁸⁵ Idem, *op. cit.*, 1978, p. 13.

²⁸⁶ Oct. Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 220—224.

²⁸⁷ N. Vlăssă, SCIV, 15, 1964, 3, p. 365, fig. 4.

²⁸⁸ Iuliu Paul, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 41—51.

²⁸⁹ Vl. Dumitrescu, *Dacia*, II, 1925, p. 73, fig. 47 și p. 74—75.

porană cu faza Gumelnița A 2 și cu o bună parte a evoluției culturii Cucuteni A, dăinuind, probabil, și până după începutul fazei A — B, dacă nu chiar și mai târziu²⁹⁰. În stadiul actual al cercetărilor, situația relatată nu mai este însă tot atât de sigură. Fragmentul de tip Petrești de la Gumelnița, prin decorul complicat, format din benzi cu suprafața acoperită cu cercuri delimitate de culoare brună, alternind cu benzi pe care s-au trasat longitudinal, în brun, câte trei linii subțiri, paralele, își găsește analogii, foarte clare, în Transilvania. Prin motivele ornamentale amintite, el se aseamănă, foarte mult, cu decorul suportului de la Pianu de Jos, datat de Iuliu Paul în faza Petrești B²⁹¹. Din cele expuse rezultă clar că fragmentul de tip Petrești, de la Gumelnița, dovedește paralelismul dintre faza Petrești B (conform periodizării lui Iuliu Paul) din Transilvania și o fază evoluată a culturii Gumelnița, din cele două reprezentate în așezarea Gumelnița, adică faza Gumelnița A 2 sau B 1. Dacă luăm în considerare acest paralelism, atunci trebuie să admitem că etapa Cucuteni A3 a fost paralelă cu faza Petrești B. Faptul ar corespunde cu o observație făcută de Székely Zoltán într-o așezare de tip Ariușd, în care, în strat Ariușd (care nu depășește în timp etapa Cucuteni A 3), s-a găsit un ciob de tip Petrești, din faza Petrești B²⁹².

Raporturile comunităților culturii Petrești cu acelea din aria vecină Precucuteni-Cucuteni au fost analizate în ultimii ani de Iuliu Paul, care a ajuns la concluzia că faza de început a culturii Petrești corespunde cu sfârșitul fazei Precucuteni I și cel puțin, parțial, cu faza Precucuteni II, iar fazele Petrești A — B și B ar fi precedat, în parte, fazele Cucuteni A — B și B din aria vecină²⁹³. Concluziile acestea vin în contradicție cu datele menționate mai sus conform cărora faza Petrești B a fost paralelă, în parte, cu etapa Cucuteni A 3. Faptul că faza Petrești B nu a putut fi contemporană cu faza Cucuteni B, ne este indicat de vasul cu toți pastilate, din așezarea Cucuteni A — B de la Traian "Dealul Fintinilor"²⁹⁴, care arată că evoluția culturii Petrești încetase înainte de sfârșitul fazei Cucuteni A — B.

În perioada de care ne ocupăm, tot teritoriul Crișanei, partea vestică a Maramureșului, cea mai mare parte a Banatului și a Transilvaniei au fost locuite de comunitățile complexului Românești²⁹⁵ — Gornești²⁹⁶ (= Tiszapolgár-Bodrogkeresztur). Aceste culturi au fost până în prezent cercetate puțin pe teritoriul nostru. S-au făcut săpături în mai multe așezări de tip Tiszapolgár, iar în aria Bodrogkeresztur s-au cercetat numai câteva necropole, dar încă nici o stațiune.

Prin cercetările specialiștilor unguri, mai cu seamă prin cele efectuate de Ida Kutzian, s-a ajuns la periodizarea fiecăreia din cele două faze: Tiszapolgár A și B, respectiv Bodrogkeresztur A și B. În funcție de diverse analogii s-au stabilit și unele sincronisme. Astfel, faza Tiszapolgár A a fost paralelă cu faza tîrzie a culturii Sopot-Lengyel III, cu faza tîrzie Vinča-Pločnik a culturii Vinča, cu faza Gumelnița A 2, cu faza Cucuteni A 3 și Sălcuța II a și b. A doua fază a culturii Tiszapolgár a fost paralelă, în ținuturile noastre, cu faza Gumelnița B 1, cu sfârșitul

²⁹⁰ Idem, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 66.

²⁹¹ Iuliu Paul, *Studijne zvesti*, 17, 1969, p. 337, fig. 5/2.

²⁹² Székely Zoltán, *Aluta*, VIII-IX, 1976—1977, p. 12—13.

²⁹³ Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Iași, 1978, p. 17—18 și p. 20.

²⁹⁴ Hortensia Dumitrescu, *Materiale*, V, 1959, p. 196, fig. 7/2.

²⁹⁵ Oct. Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 220—224; N. Vlăsa, AMN, V, 1969, p. 27—45.

²⁹⁶ N. Vlăsa, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—366.

fazei Cucuteni A, cu faza Sălcuța II e și cu o fază evoluată a culturii Petrești²⁹⁷. În Ungaria, în zona dintre Dunăre și Tisa, ca și în împrejurimile Budapestei (la vest de Dunăre), faza Bodrogkeresztur A a fost paralelă în timp cu grupa Ludanice, iar în Transdanubia cu cultura Balaton-Lasinia I²⁹⁸.

În regiunile noastre aceeași fază Bodrogkeresztur A este sincronizată cu etapa Cucuteni A—B 1, cu sfârșitul fazei Gumelnița B 1 și a fazei Sălcuța III²⁹⁹. Faza Bodrogkeresztur B, în Ungaria, în ținuturile de la nord de lacul Balaton, a fost sincronă cu faza Balaton-Lasinia II³⁰⁰. La noi faza amintită poate fi paralelizată cu faza Gumelnița B 2, cu etapa Cucuteni A—B 2 și cu faza Cucuteni B, ca și cu începutul culturii Cernavoda I³⁰¹. Remarcăm descoperirea recentă făcută de P. Roman, pe Ostrovu Corbului, a unei necropole de la începutul culturii Bodrogkeresztur-Gornești. Din punct de vedere stratigrafic, aceasta se plasează între un strat clar Sălcuța (cu două niveluri) și „resturi ceramice răzlețe, cu profile sălcuțene, uneori cu scoică pisată în pastă, precum și două fragmente ceramice tipice pentru Bodrogkeresztur, realizate prin împunsături succesive”³⁰². Pornind de la aceste observații, P. Roman este de părere că „începutul culturii Bodrogkeresztur se plasează în timp la distanță de sfârșitul culturii Gumelnița”³⁰³. Analiza complexelor culturii Bodrogkeresztur, din ținuturile noastre, a permis aceluiași cercetător să elaboreze periodizarea culturii pe care o împarte în etapele: a) de formare, atestată la Ostrovu Corbului, la Deva-Ciangăi și Reci, cu precizarea că este anterioară aspectului Sălcuța IV și paralelă cu una din etapele fazei Cucuteni A—B; b) „clasică” pentru care încă nu sînt elemente de sincronizare și c) „depersonalizării” cînd „fondul Bodrogkeresztur este înglobat într-un larg proces de uniformizare culturală”. Aceasta din urmă „nu mai poate fi numită Bodrogkeresztur”, ci post-Bodrogkeresztur. În continuarea analizei se arată că pe baza analogiilor, rezultă: etapa „clasică” a fost sincronă cu o perioadă scurtă de la începutul fazei Cucuteni A—B, pe cînd etapa „depersonalizării” a corespuns, în parte, cu etapa Cucuteni A—B 2 și a continuat, după aceea, pînă la nivel Cucuteni B, respectiv Cernavoda I³⁰⁴.

Despre ocupațiile lor dispunem de date foarte puține. În aria Românești—Tiszapolgár silexul era utilizat intens. În vestul Transilvaniei unelte se făceau din silex fumuriu și din obsidiană³⁰⁵. La Deva s-a găsit un „atelier” de prelucrare a silexului³⁰⁶. În acea așezare s-au strîns: ame, răzuitoare, pereutoare și nuclee. Unelte de piatră șlefuită sînt multe. La Deva se cunosc numai piese neperforate. S-au scos la iveală: mîngătoare de os și săpăligi din corn de cerb³⁰⁷. Un rol de seamă, în

²⁹⁷ Ida Bogнар-Kutzian, *The early Copper Age Tiszapolgar Culture in the Carpathian Basin*, Budapesta, 1972, p. 203.

²⁹⁸ N. Kalicz, *Il passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell'Europa Centrale e nella regione alpina*, Verona, 1982, p. 118.

²⁹⁹ Ida Bogнар-Kutzian, *op. cit.*, p. 209.

³⁰⁰ N. Kalicz, *op. cit.*, p. 118.

³⁰¹ Ida Bogнар-Kutzian, *op. cit.*, p. 209.

³⁰² P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 219.

³⁰³ *Ibidem*, p. 219.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 220.

³⁰⁵ N. Vlassa, Actes du VIIe Congrès International des SPP, Prague, I, 1970, p. 462.

³⁰⁶ Oct. Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 223.

³⁰⁷ *Ibidem*.

perioada dată, a fost jucat de intensificarea prelucrării aramei. Purtătorii culturii au folosit diferite unelte masive de aramă (inclusiv topoare cu brațele în cruce)³⁰⁸ și rare piese de aur³⁰⁹.

În domeniul olăriei amintim că s-au găsit vase tronconice, vase piri-forme, vase cu picior tronconic înalt (cu orificii rotunde), pahare cu corpul bombat. Cele de uz comun erau ornamentate cu barbotină, mai ales cu proeminențe ascuțite („cioc de pasăre”), cu proeminențe, cu alveole, tortițe tubulare. Categoria principală este ornamentată cu benzi de cîte trei linii paralele incizate, cu multe linii transversale, distanțate. Benzile alternează cu cîte un șir de adincituri rotunde, distanțate. Alte ornamente sînt formate din rețea de linii incizate, din grupuri de linii oblice paralele sau șiruri de adincituri rotunde mici³¹⁰. Purtătorii culturii au trăit în așezări deschise, nefortificate, pe terase, dar și în peșteri. Locuințele lor erau, la început, de tipul bordeielor, apoi, în fazele mai tîrzii, s-au clădit și folosit locuințe de suprafață, rectangulare, cu podea-platformă³¹¹. Semnalăm că pe o bucată de lipitură arsă, dintr-o podea-platformă de locuință (de la Dăbica), s-a găsit amprenta clară a unei tălpi de om³¹².

După cum am arătat în ținuturile noastre se cunosc numai necropolele purtătorilor culturii Gornești-Bodrogkeresztur. Este un grup etnocultural care îl continuă pe cel Românești — Tiszapolgár. Aria sa de răspîndire este vastă acoperind Crișana³¹³, Transilvania³¹⁴, Banatul³¹⁵ și puțin din vestul Olteniei³¹⁶. Purtătorii culturii au întrebuintat numeroase unelte de silex (în Crișana, mai ales, fumuriu), cu predominarea unor lame lungi. Din aramă s-au făurit și folosit diferite unelte inclusiv cele masive (topoare plate cu tăiș arcuit, topoare cu brațele în cruce, pumnale triunghiulare) și podoabe (mărgele, brățări). Mai multe piese dovedesc folosirea aurului³¹⁷. Ne referim la două tezaure: cel de la Oradea (compus dintr-un tub, „saltaleoni”, două figurine pandantiv, un fel de ac și o mărgea)³¹⁸ și cel de la Moigrad (alelăuit din mai multe obiecte de aur, din care mai importante sînt două figurine pandantiv, un mică și alta cu diametrul de 21,4 cm și greutatea de 750 gr)³¹⁹. S-a mai găsit o figurină pandantiv la Tirgu Mureș³²⁰.

Formele ceramice continuă pe cele din cultura precedentă sau se dezvoltă din ele. Dintre formele principale de vase amintim pe cele cu două torți suprainălțate, ca și vasele „de lapte” (cu corp bombat, cu gît cilindric înalt, cu două tortițe lingă buză), străchini adînci semisferice³²¹.

S-au descoperit cîteva necropole în Crișana, Banat și Transilvania. Ritul funerar era înhumatia, în poziție chireită: femeile pe partea stîngă,

³⁰⁸ Mircea Rusu, *Banatica*, I. 1971, p. 80.

³⁰⁹ P. Roman, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 22.

³¹⁰ Oct. Floca, *op. cit.*, p. 221—223.

³¹¹ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 461.

³¹² *Ibidem*, p. 462.

³¹³ Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 81.

³¹⁴ N. Vlassa, *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351—367.

³¹⁵ De ex. Beba Veche (Patay Pál, *A Bodrogkereszturi Kultúra temetői*, în seria „Régészeti Füzetek”, ser. II, nr. 10, Budapesta, 1961, p. 93, nr. 67).

³¹⁶ P. Roman, *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 218—220.

³¹⁷ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 362—363.

³¹⁸ Patay Pál, *AE*, 85, 1958, p. 45—46.

³¹⁹ Fettich Nándor, *Archeologia Hungarica*, 32, 1953, p. 164—165.

³²⁰ Patay Pál, *op. cit.*, p. 58.

³²¹ *Istoria României*, I. 1960, p. 60.

iar bărbații pe partea dreaptă, de obicei, cu craniul spre est. Inventarul era destul de bogat, compus din vase și obiecte de metal. În mormintele bărbaților se găsesc lame de silex, iar în cele de femei, uneori, mărgelile și podoabe de aur. Într-o serie de morminte s-au aflat unelte de aramă³²².

Pe întinsul Banatului, în perioada dată, s-a continuat evoluția culturii Vinča, din fazele târzii. Ținând seama de rezultatele cercetărilor recente, Gh. Lazarovici a formulat concluzia că în fazele târzii în părțile de centru și de est ale Banatului, s-a produs un proces de retardare, iar în sud și vest s-a desfășurat dezvoltarea normală Vinča, prin stațiuni din fazele C și D³²³. Se remarcă, în sud, o interferență cu aria Sălcuța. Subliniem descoperirea de către Gh. Lazarovici, într-un complex de tip Sălcuța, din Banat, a unei fintini, destul de adânci³²⁴.

Pe întinsul Olteniei cultura Sălcuța ocupă aproape întreg răstimpul neoliticului târziu. Ea a fost răspândită și în S—E Banatului. Cultura Sălcuța s-a format pe un teritoriu cuprinzând S—V Olteniei și N—V Bulgariei, pe un fond principal reprezentat de o fază evoluată a culturii Vinča (de tipul celei de la Verbicioara, așezarea B)³²⁵. Ținând seama de observațiile făcute în cursul săpăturilor din diferite așezări de tip Sălcuța, mai ales în cele din stațiunea de pe „Piscul Cornișorului” de la Sălcuța, D. Berciu a elaborat periodizarea ei în patru faze: Sălcuța I—IV³²⁶. De fapt, primele trei sînt ale culturii Sălcuța, iar a patra aparține unei alte culturi (Sălcuța IV) caracterizată prin torți pastilate. Din datele publicate, de același arheolog, rezultă că evoluția culturii a fost, în mare parte, paralelă cu cea a culturii Gumelnița. Faza Sălcuța I este considerată ca fiind paralelă cu etapa Gumelnița Ic (ceea ce ar indica vechimea puțin mai mare a culturii Gumelnița), iar celelalte faze Sălcuța II și III ar fi fost paralele cu fazele din aria Gumelnița³²⁷. De curind, P. Roman a căutat să demonstreze că aceste paralelisme nu corespund realității. În sprijinul părerii sale aduce mai multe argumente din care amintim: prezența unor elemente Cernavoda I în așezări clasice Sălcuța; absența topoarelor de tip Jászladány din așezări Gumelnița și existența lor în cele Sălcuța; descoperirea necropolei Bodrogkeresztur incipient, care suprapune o așezare Sălcuța. Astfel, ajunge la concluzia că evoluția culturii Sălcuța s-a desfășurat în cea mai mare parte (fazele II—IV) după aceea a culturii Gumelnița. P. Roman consideră că este mai apropiat de adevăr sincronismul: Sălcuța II—IV cu Cernavoda I, cu aspectul Brătești, cu Bodrogkeresztur, cu Herculanen II—III, și cu Cucuteni A—B și B³²⁸. Autorul citat nu menționează însă descoperirea celor două topoare plate de aramă de tip Sălcuța, din cuprinsul unei locuințe din faza Sălcuța III, din așezarea eponimă³²⁹ și faptul că tipare (pentru același tip de topoare) s-au scos la iveală din locuința nr. 4 din așezarea datată din faza Gumelnița B 1, de la Căscioarele³³⁰, ceea ce ar dovedi un paralelism, cel puțin, parțial între cele două faze. Nu trebuie uitată nici cele două ace de aramă cu volute, descoperite în strat Sălcuța la

³²² Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 81.

³²³ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1979, p. 136—139.

³²⁴ *Ibidem*, p. 174.

³²⁵ D. Berciu, *Contribuții*, p. 40.

³²⁶ *Ibidem*, p. 160—161.

³²⁷ *Ibidem*, p. 90.

³²⁸ P. Roman, *op. cit.*, p. 220.

³²⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 233—235.

³³⁰ Al. Vulpe, SCIVA, 24, 1973, 2, p. 222.

Vădastra³³¹, care, de asemenea, contribuie la paralelizarea unei faze evoluată, dacă nu tirzii, a culturii Sălcuța cu faza Gumelnița BI. Evident, descoperirea toporului de aramă cu brațele în cruce, de la Reșca, aflat la baza valului de pământ înălțat de purtătorii culturii Sălcuța, constituie o dovadă că o etapă tirzie Sălcuța a fost ulterioară sfârșitului culturii Gumelnița³³². Prin cele arătate mai sus nu excludem posibilitatea ca o parte din comunitățile Sălcuța să fi dăinuit mai tirziu decât cele Gumelnița clasice. Prin urmare, ne alăturăm acelor cercetători care consideră cultura Sălcuța ca fiind o cultură deosebită, ce s-a dezvoltat încă de timpuriu, într-o arie proprie, paralelă, în timp, în parte, cu cea a culturii Gumelnița, cu care a avut contacte strinse.

S-au analizat două probe prin metoda C 14, de la Sălcuța: una din nivelul Sălcuța II b este datată la 3575 ± 55 (Grn 1990) și a doua din nivelul Sălcuța II c la 3550 ± 50 (Grn 1985)³³³.

Pînă acum nu a fost studiată problema dinamicii comunităților Sălcuța. Se știe că ele au locuit pe teritoriul dintre Carpați și pînă aproape de țărmul Mării Egee, dar nu s-a urmărit delimitarea ariilor de răspîndire, pe faze. Spre est sînt documentate unele așezări Sălcuța și pe malul stîng al Oltului în Muntenia³³⁴, iar marginea estică a ariei lor coboară de la gura Oltului, spre sud, pînă în Tracia. Spre vest ele sînt documentate în zona Nișului. Pentru ansamblul ariei de răspîndire se vorbește despre complexul Sălcuța-Krivodol-Bubanj.

Purtătorii culturii Sălcuța s-au ocupat, mai ales, cu cultivarea plantelor (în principal a griului, dar s-au descoperit și boabe de secară). Un indiciu important îl constituie numărul mare de rîșnițe găsite în toate așezările. Creșterea animalelor domestice și vînătoarea erau alte indeletniciri secundare.

În privința uneltelor de silex amintim că pe lingă silexul „balcanic” s-a folosit, pe scară largă, cel de tip „oltenesc”. Unelte obișnuite au fost lamele, răzuitoarele, dăltițele, percutoarele. Ca și în arealul Gumelnița, într-o fază evoluată Sălcuța, s-au făcut topoare de silex, plate, prelungi și virfuri de suliță, triunghiulare de silex. Se cunoaște chiar un „atelier” în care se ciopleau (Orlea)³³⁵. Unelte de piatră șlefuită sînt destul de numeroase. Sînt atestate unelte plate, neperforate (topoare, dălți) și topoare-ciocan, perforate. Din os se făceau sule, spatule, plăcuțe. Ca o curiozitate, semnalăm existența (la Sălcuța), în acea vreme, a unui joc de arșice³³⁶. Din corn erau confecționate dăltițe, sule, manșoane, săpăligi și cîrlige de tîvig. În așezările Sălcuța, încă din prima fază, s-au folosit unelte și podoabe de aramă: topoare plate, topoare cu brațele în cruce (tip Jászladány, cu patru variante, majoritatea legate tipologic de topoarele similare din Transilvania³³⁷).

Ceramica era modelată din pastă cu cioburi pisate mărunt. Cea de uz comun este reprezentată prin borcane mari (pentru păstrarea proviziilor), borcane cu umeri bombați sau arcuiți, capace și altele, ornamentate cu: barbotină, proeminente, adîncituri, paranteze. În categoria vaselor din pastă

³³¹ Corneliu N. Mateescu, *Materiale*, V, 1959, p. 70, fig. 6/3.

³³² P. Roman, *op. cit.*, p. 217.

³³³ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, XII, 1974, p. 38, nr. 29—30.

³³⁴ De ex. lingă Slatina, la Strehareț (Săpături D. Berciu).

³³⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 367—371.

³³⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 233 și p. 231, fig. 68/13, 14.

³³⁷ Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, München, 1975, pl. 52 și 53/A.

fină sint, mai ales, străchini cu diametrul mare, scunde, pictate la începutul culturii cu alb pe roșu „crud”, iar mai târziu cu grafit. Se mai întilnesc vase bitronconice, vase cu corp bombat, vase piriforme cu două torți sau cu o toartă și gura oblică.

Așezările erau de tip tell³³⁸, ca și acelea gumelnițene, mărginite, de obicei, cu șanț de apărare, uneori, și cu val de pământ (Reșca)³³⁹. Se știe că purtătorii acestei culturi au trăit la început în bordeie, iar mai târziu în locuințe de suprafață, rectangulare, construite din paiantă. Ele aveau o încăpere sau două, prevăzute fiecare cu câte o vatră³⁴⁰.

Cultul fertilității este oglindit prin figurinele de lut ars și de os. Cele din prima categorie redau personaje feminine în picioare. Cele de os au fost făcute din plăcuțe. Tipologic cele două categorii de figurine sălcuțene se aseamănă foarte mult cu cele din aria Gumelnița³⁴¹.

Raporturile dintre comunitățile culturii Sălcuța și cele vecine, spre vest și sud, au fost definite de D. Berciu. Observațiile făcute au permis precizarea că faza Sălcuța I a fost paralelă în timp cu faza Vinča C3; Sălcuța II cu faza Vinča D I; Sălcuța III cu Vinča D 2; iar Sălcuța IV cu Vinča D—E³⁴². Legăturile cu ținuturile sudice se realizau prin intermediul complexelor de tip Sălcuța din N—V Bulgariei, numite de tip Krivodol. Fazele de evoluție Sălcuța-Krivodol au fost sincrone cu cele din Oltenia³⁴³. S-a stabilit și paralelismul cu grupul Bubanj I, sincron cu etapa Sălcuța II c, iar Sălcuța III a fost paralelă în timp cu Bubanj II, constatări ce au dus la concluzia că aspectul Bubanj I reprezintă o pătrundere mai târzie a comunităților de tip Sălcuța-Krivodol dinspre vestul Bulgariei în zona Nișului³⁴⁴. Cu câțiva ani mai târziu, s-au adus unele precizări în privința sincronismelor amintite. R. Ehrich, bazându-se pe datele publicate de J. Todorović, arăta că faza Sălcuța II c a fost paralelă în timp, în Iugoslavia, cu Vinča târzie, cu Bubanj Hum I a și cu Predionica II, iar în Bulgaria cu Krivodol II c și Karanovo V târzie; apoi faza Sălcuța II poate fi paralelizată cu fazele Bubanj Hum I b și Hissar I a în Iugoslavia și cu Krivodol III și Karanovo VI în Bulgaria³⁴⁵.

După cum s-a arătat mai sus, în neoliticul mijlociu s-au format complexe culturale mari. Acestea au avut perioade de expansiune și apoi, în cursul unei mari părți din neoliticul târziu, ele au devenit „calme”, producându-se în arealele respective un proces deosebit de creștere a populației și de înflorire în toate domeniile. Cultura Cucuteni a ajuns la o treaptă înaltă de dezvoltare, fiind, pe drept, considerată ca una din cele mai înfloritoare culturi neolitice din Europa.

În timpul neoliticului târziu (numit de o serie de cercetători și eneo-litic) s-au produs manifestări, care, de fapt, constituie preliminarile frământărilor și transformărilor în parte de ordin etnic, mai ales, cultural, din perioada de tranziție la epoca bronzului. Ele s-au manifestat mai întâi în Mol-

³³⁸ De exemplu, Măgura Cetate de la Vădastra (V. Christescu, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, 1933, p. 205—225).

³³⁹ Săpături Floricel Marinescu.

³⁴⁰ D. Berciu, *op. cit.*, p. 167 (în *Zorile*..., p. 117, unde se aduc unele precizări că erau „colibe sau locuințe mai mici așezate în rânduri paralele, după o regulă stabilită și locuințe mari, cu patru laturi, având una sau două încăperi”).

³⁴¹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 329—337.

³⁴² *Ibidem*, p. 90.

³⁴³ *Ibidem*, p. 112.

³⁴⁴ *Ibidem*, p. 93—108.

³⁴⁵ Robert W. Ehrich, *op. cit.*, 1965, p. 437.

dova, apoi sub altă formă tot în Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia. De aceste frământări nu a fost scutită nici Transilvania.

În estul Moldovei, de la nivelul etapei Cucuteni A 4 sînt atestate materiale din categoria Cucuteni C. De cîrînd problemele acestei categorii au fost analizate amănunțit și au rezultat o serie de precizări și concluzii istorice³⁴⁶. La început, în etapa Cucuteni A 4, era specifică pasta amestecată cu valve de scoici sau cochilii de melci, pisate. Forma caracteristică și frecventă era castronul înalt, ornamentat în principal, cu „pieptenul” și cu impresiuni. Decorul era făcut pe git, umeri sau pe întreg corpul. Motivele erau festoane, căpriori, benzi vălurite sau în spirală³⁴⁷. În faza Cucuteni A—B, vasele din categoria C erau mai numeroase. S-au menținut cele două tipuri de pastă : cu scoici sau cu cioburi pisate. Interiorul vaselor, mai ales, era netezit cu „măturica”. Gama formelor este mai bogată. Decorul însă s-a simplificat, vasele fiind ornate numai în partea superioară. În această fază apar și apoi dispar butonii *au repoussé*, astupați. Ornamente, cel mai des sînt realizate din impresiuni cu „pieptenul” sau cu scoica. Adesea se întîlnește motivul în căpriori. Pentru prima dată în aria Cucuteni, în etapa Cucuteni A—B 2, sînt atestate ornamente formate din impresiuni făcute cu șnurul în diferite moduri : șnurul înfășurat (în chip de „omidă”) sau răsucit. Ambele modalități, par a fi apărut în aceeași etapă. Motivele făcute cu șnurul erau asociate cu „pastile”³⁴⁸. S-a ajuns la concluzia că în faza Cucuteni B s-a produs „un proces de cucutenizare”. Ceramica Cucuteni C nu mai apare ca un „produs străin”. Ea se asimilează, tot mai mult, devenind categoria de uz curent și împrumută unele forme specifice fazei Cucuteni B. Ornamentarea a ajuns diversificată. Impresiunile cu șnurul sînt variate (adesea este înfășurat în chip de segmente de diferite lungimi). Proeminentele se folosesc foarte des. Motivul decorativ esențial a fost în formă de căpriori. Au apărut și unele aplicații zoomorfe³⁴⁹.

În continuarea analizei, Ann Dodd-Oprîtescu, autoarea studiului din care am extras datele de mai sus, a încercat să studieze originea pastei cu scoici pisate și a formei specifice. După părerea sa, ceramica de tip Cucuteni C se dovedește a fi unitară încă de la apariție. Spre deosebire de alți cercetători, autoarea consideră că acea categorie reprezintă nu o pătrundere a comunităților cu morminte tumulare din stepele nord-pontice, ci opera, probabil, a comunităților ce trăiau la periferia nordică a ariei Cucuteni-Tripolie. La un moment dat (în timpul fazei Cucuteni A) „ele se vor fi deplasat spre interior, sub presiunea altor populații, care provoacă și sosirea în regiunile vest-pontice a altor grupe culturale”³⁵⁰. Autoarea nu admite legătura între categoria Cucuteni C și cultura Srednii Stog II. Este totuși greu de admis că în același timp cu acea categorie ceramică (considerată ca fiind din zona N—E a arealului Cucuteni-Tipolie) la Fedeleșeni, în etapa Cucuteni A 4, să apară și sceptrul în formă de cap de cal, ca urmare a contactelor cu grupuri umane (cu morminte tumulare) pătrunse dinspre aria Srednii Stog II³⁵¹. Răspîndirea comunităților cu morminte tumulare este jalonată prin descoperirile de la Cainari, Suvorovo și Casimcea.

³⁴⁶ Ann Dodd-Oprîtescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 547—557.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 548.

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 549.

³⁴⁹ *Ibidem*, p. 550.

³⁵⁰ *Ibidem*, p. 554.

³⁵¹ Eugen Comșa, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 358.

Până acum, pe teritoriul nostru, se cunosc „sceptre” în formă de cal la Fedeleșeni³⁵², Casimcea³⁵³ și la Sălcuța³⁵⁴. La acestea s-a adăugat, cu câțiva ani în urmă, piesa de la Fitionești³⁵⁵. Cele patru „sceptre” datează din aceeași perioadă (etapa Cucuteni A 4). Se cuvine arătat că tot atunci, în sudul Moldovei și în S—E Transilvaniei, s-a răspândit un alt tip de „sceptre” de piatră. Ne referim la cele două piese de la Obirșeni (jud. Galați), găsite printre dărămăturile unei locuințe cucuteniene, în care pe vase decorul pictat tricerom este „sub formă de benzi înguste”³⁵⁶. Faptul ne face să datăm complexul în etapa Cucuteni A 4 și nu în A 3. O altă piesă similară s-a găsit întâmplător în 1867 la Văleni, jud. Mureș³⁵⁷. Cele trei „sceptre” au formă prelungă, sveltă, cu extremitățile rotunjite. O porțiune scurtă este netedă și are o mică prelungire laterală arcuită, ceea ce ne face să credem că este un indiciu că și aceste „sceptre” reprezintă capete de animal, stilizate. Porțiunea opusă este mai lungă. Două piese au pe ambele fețe câte o creastă, în relief, în formă de U, cu o bară orizontală la partea inferioară. La a treia piesă, corpul este împărțit în mai multe fișii, prin caneluri verticale³⁵⁸.

Cele două categorii de „sceptre”, desigur, reflectă faptul că în acel timp s-a produs deplasarea unor comunități nord-pontice, se pare, din diferite zone, care pătrunse până în ținuturile noastre, prin diferite contacte cu localnicii, au răspândit acele „sceptre” în Moldova, Dobrogea, Oltenia și în S—E Transilvaniei.

Aproximativ în aceeași vreme sint documentate comunitățile culturii Cernavoda I³⁵⁹. Specialiștii care s-au ocupat de problematica sa arată că este vorba de „pătrunderea la Dunărea de Jos a unei populații de la răsărit de aria culturii Tripolie”³⁶⁰. În Muntenia, acele comunități s-au răspândit de-a lungul Dunării, dar au pătruns și în zona de dealuri din N—E provinciei (probabil, datorită pășunilor și zăcămintelor de sare). Ele au dislocat pe cele gumelnițene tirzii și le-au împins înspre vestul și N—V Munteniei. În același timp, ele au împărțit în două vastul areal al culturii Gumelnița. Este posibil ca numeroase comunități gumelnițene de la sud de Dunăre să-și fi continuat viețuirea în forme tradiționale, încă un timp. Unele grupuri Cernavoda I s-au răspândit și în sudul Olteniei³⁶¹.

Periodizarea culturii nu este încă prea clară. Cu câțiva ani în urmă, s-a făcut încercarea de a o împărți în trei faze³⁶². Paralelismele propuse atunci nu sint acceptabile. Este totuși evident că au fost cel puțin două faze: una mai veche atestată la Chirnogi și alta, mai târzie, documentată la Ulmeni³⁶³.

³⁵² I. Andrieșescu, BullAR, sect. hist., XV, 1929, p. 6.

³⁵³ Dorin Popescu, Dacia, VII-VIII, 1937—1940, 1941, p. 85.

³⁵⁴ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 6; D. Berciu, SCIV, V, 1954, 43—4, p. 539—548; VI. Dumitrescu, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 925—934.

³⁵⁵ Informație de la N. Hartuche, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³⁵⁶ M. Brudiu, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 169—179.

³⁵⁷ VI. Dumitrescu, Istros, I. 1934, fasc. 2, p. 193—194, fig. 5.

³⁵⁸ M. Brudiu, *op. cit.*, p. 172, nota nr. 2 și fig. 4; ulterior s-a mai găsit un sceptru similar la Birlăești (j. Vaslui) v. M. Brudiu și Ghenuță Coman, SCIVA, 30, 1979, p. 101—103.

³⁵⁹ Seb. Morintz și P. Roman, Dacia, NS, XII, 1968, p. 47—77.

³⁶⁰ Aceiași, SCIV, 19, 1968, 4, p. 562.

³⁶¹ *Ibidem*, p. 563.

³⁶² În urma săpăturilor lui N. Hartuche de la Rimnicelu.

³⁶³ Seb. Morintz și P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 556.

Purtătorii culturii Cernavoda I erau sedentari și se ocupau, în special, cu cultivarea plantelor și cu creșterea vitelor³⁶⁴. Unelte de silex se aseamănă cu cele gumelnițene și sînt reprezentate prin lame, răzuitoare și împungătoare. Unelte de piatră șlefuită sînt foarte rare, dar cele de os și corn sînt numeroase³⁶⁵. Ceramica a fost modelată din pastă amestecată cu valve de scoici pisate. Această categorie se găsește totdeauna asociată cu o altă din pastă fină, cu suprafața lustruită. În așezarea mai veche de la Chirnogi s-a folosit des decorul din impresiuni verticale cu șnurul înfășurat, aplicat mai jos de buză. În schimb, în așezarea de la Ulmeni, astfel de ornamente lipsesc, dar predomină vasele fine cu decorul făcut cu șnurul înfășurat³⁶⁶. Așezările erau situate pe locuri cu larg cîmp de vedere, mărginite cu pante și, în unele cazuri, fortificate³⁶⁷. Purtătorii culturii trăiau, mai rar, în bordeie. De obicei, locuințele lor erau de suprafață, spațioase, construite din paie, cu podină de lut și acoperiș în două ape. În așezarea A de la Cernavoda și la Chirnogi s-au descoperit figurine antropomorfe similare unor tipuri răsăritene.

Evoluția culturii Cernavoda I, în stadiul actual al cercetărilor, poate fi paralelizată cu faza Cucuteni A—B, cu întreaga fază Cucuteni B și parțial cu cultura Foltești-Usatovo³⁶⁸. În sprijinul paralelismului dintre Cernavoda I și faza Cucuteni A—B amintim existența butonilor *au repoussé*, astupați (la Cernavoda). Astfel de butoni, în aria Cucuteni se găsesc numai pe vase de tip C, din faza Cucuteni A—B. Prin cercetările de la Oltenița-Renie I, s-au scos la iveală și „fragmente ceramice de factură cucuteniană, foarte probabil din faza Cucuteni B”³⁶⁹.

Din așezarea de la Cernavoda, au fost analizate prin metoda C 14 trei probe din stratul Cernavoda I, datate la : 2600 ± 100 i.e.n. (Bln 61 a), 2400 ± 100 i.e.n. (Bln 61) și la 2320 ± 100 i.e.n. (Bln 62)³⁷⁰.

La sfîrșitul epocii neolitice, în Oltenia se constată că locul culturii Sălcuța a fost preluat de un aspect cultural numit Sălcuța IV, caracterizat prin vase cu torți pastilate, dar și cu unele vase de tradiție Sălcuța³⁷¹. Mai tîrziu ceramica avînd torți pastilate este documentată în Banat, Transilvania, Crișana. După părerea lui P. Roman, răspîndirea vaselor cu torți pastilate reprezintă numai un proces de unificare culturală, care s-a manifestat (fără să implice schimbări etnice) în timp, pe un spațiu vast. La noi complexe de astfel de materiale au mai primit numele de Băile Herculane — Cheile Turzii³⁷². Unii cercetători consideră că în ținuturile intra-carpătice, vasele cu torți pastilate aparțin unei faze tîrzii a culturii Gornești-Bodrogkeresztur³⁷³. Menționăm că vase cu torți pastilate s-au găsit și în așezarea de la Traian³⁷⁴ „Dealul Fintînilor” din faza Cucuteni A—B și la Piatra Șoimului³⁷⁵.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 555.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 555.

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 555—556.

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 555.

³⁶⁸ *Ibidem*, p. 556.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 556 și 563.

³⁷⁰ Vl. Dumitrescu, *Apulum*, XII, 1974, p. 38, nr. 35—37.

³⁷¹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 309—327.

³⁷² Petre I. Roman, *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 31—169.

³⁷³ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, 27, 1976, 3, p. 356; P. Roman, *SCIVA*, 29, 1978, 2, f. 220,

nota 27.

³⁷⁴ Hortensia Dumitrescu, *Materiale*, V, 1959, p. 196—197, fig. 7 și 8; Vl. Dumitrescu, *SCIVA*, 27, 1976, 3, p. 356.

³⁷⁵ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 135.

VI

FORME ALE ECONOMIEI NEOLITICE

În neolitic, activitățile economice condiționau, poate mai mult ca în alte epoci, aspectele culturii materiale și chiar ale celei spirituale. Precum se știe, în general, un anumit tip de așezare, de locuință și de unelte îl aveau populațiile sedentare (de cultivatori), cu totul altele sînt caracteristice comunităților nomade (de vînători și pescari) sau cele cu stabilitate redusă (crescătorii de vite).

Diferitele ocupații pot fi împărțite, convențional, în cîteva grupe: Legate de asigurarea, în principal, a necesarului de hrană; Pregătirea uneltelor necesare; Realizarea îmbrăcăminte. Subliniem că domeniile acestor ocupații nu sînt net separate unele de altele, ci se „suprapun” parțial între ele.

În capitolul de față ne vom ocupa de asigurarea hranei, urmărind ca în altele să analizăm celelalte aspecte ale economiei neolitice.

Cultivarea plantelor. În stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că primele indicii de folosire, pe scară redusă, a unor plante cultivate, sînt documentate în S—V țării, în perioada de sfîrșit a culturii Schela Cladovei. Sînt menționate unelte de corn de cerb, considerate ca săpăligi¹. Subliniem, mai cu seamă, faptul că analizele sporopolinice —efectuate de Marin Cărciumaru—au dus la observația că în probele cercetate, luate din complexele culturii Schela Cladovei, sînt și grăunțe de polen ale unor graminee de trecere la *cerealia*².

Cert este că încă de la primele manifestări de viață neolitică atestate pînă în prezent la noi, oamenii practicau cultivarea plantelor—după părerea noastră—ca o ocupație cunoscută dinainte, cu care au pătruns dinspre sudul Peninsulei Balcanice și s-au stabilit în Oltenia și vestul Transilvaniei.

Evoluția culturilor epocii neolitice s-a desfășurat de-a lungul celor trei perioade (timpurie, mijlocie și tirzie). După cum se obișnuiește și în alte țări, o epocă mai poate fi împărțită—fără ca aceasta să însemne renunțarea la periodizarea de mai sus—in funcție de diferite progrese dintr-un domeniu de activitate economică sau altul. Dacă ținem seama de reflectarea în cultura materială a progreselor în privința cultivării plantelor, neoliticul de pe teritoriul României poate fi împărțit în două perioade:

Prima perioadă (corespunzătoare neoliticului timpuriu și în parte celui mijlociu) este caracterizată printr-un mod de trai semistabil, în directă dependență de recoltele mici, obținute de pe terenuri reduse, lu-

¹ V. Boroneanț, Dacia, NS, XVII, 1973, p. 5—39.

² Marin Cărciumaru, Dacia, NS, XVII, 1973, p. 58—60.

crate cu unelte primitive și de sărăcirea pământului cultivat permanent cu aceeași plantă (de exemplu, grâu). În astfel de condiții, după un timp, comunitățile neolitice erau nevoite să părăsească zona și așezarea respectivă și să aleagă un alt loc, în cuprinsul teritoriului tribal. Așezările erau alcătuite din câteva locuințe, de tipul bordeielor sau de suprafață, de dimensiuni mici. Despre unele așezări știm că aveau șanț de îngrădire. Precizăm că terenurile cultivate se aflau în afara stațiunilor. În zonele de pădure, eliberarea terenurilor se făcea cu ajutorul focului. La munca de pe „ogoare” participau aproape toți membrii comunităților. Nu corespunde realității istorice părerea conform căreia, pe teritorii vaste, în perioada „grădinăritului” munca era efectuată, în principal, de femei, iar bărbații s-ar fi ocupat, mai ales, cu vânătoarea. În perioada așezării, pământul era afinat cu săpăligi de piatră sau de corn.

În cursul evoluției comunităților neolitice timpurii, este cert că teritoriul României a fost locuit de comunități care practicau o activitate economică bazată pe cultivarea primitivă a plantelor și pe creșterea animalelor domestice. Demn de remarcat este faptul că, tocmai datorită căutării unor noi terenuri pentru cultivare, s-a produs o „roire”, relativ intensă și treptată, a comunităților mai întâi de tip Cîrcea și Gura Baciului și apoi a celor Starčevo-Criș.

Datele despre cultivarea plantelor de către purtătorii culturii Starčevo-Criș sînt încă puține și disparate. Amintim că la Șimnicu de Jos (jud. Dolj), într-o așezare din faza mijlocie a culturii, s-au păstrat imprimate pe lipitură de lut ars, urmele unor boabe de grâu (*Triticum* sp.) și de orz (*Hordeum* sp.)³. La Copăcelu (jud. Vîlcea) s-au găsit indicii că se cultiva grîul de tip *Triticum monococcum* L.⁴. Într-o așezare de același tip de la Hărman (jud. Brașov) pe mai multe cioburi s-au observat urmele unor boabe. Cioburile au fost studiate de Z. V. Ianușevici, care a determinat amprente de grîu de tipul : *Triticum monococcum* L., *Triticum dicoccum* Schrank și *Triticum spelta* L.⁵. De curînd, cu prilejul studierii ceramicii Starčevo-Criș de la Glăvăneștii Vechi (jud. Iași) au fost observate alte urme de boabe. Conform determinărilor făcute rezultă că membrii acelei comunități cultiva grîul (*Triticum monococcum* L.) și meiul (*Panicum* sp.). Un singur ciob, din același complex, păstrează urma unui bob de *Aegilops*, probabil, din specia *speltoides*⁶.

Către sfîrșitul neoliticului timpuriu, dinspre N—V, de-a lungul Carpaților, s-a produs pătrunderea, în nordul Moldovei, a comunităților culturii Ceramicii liniare, care au adus cu ele metode deosebite de folosire a pământului, caracteristice populației din Europa Centrală, anume cultivarea succesivă a unor suprafețe de teren. Drept urmare, așezările lor ocupau terenuri alăturate, ca și loturile cultivate. În Moldova, în astfel de așezări, se cunosc, pînă acum, numai amprente de boabe de grîu (*Triticum monococcum* L.)⁷. În zona vecină, spre est, în aria aceleiași culturi, lipsește, *Triticum monococcum* L., în schimb, sînt atestate : *Tri-*

³ Informație de la Doina Galbenu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁴ Informație de la D. Berciu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁵ Săpături Al. Alexandrescu ; pentru determinări v. V. I. Marchevici, *Bugodnestrovskaia kultura na teritorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 155.

⁶ Eugen Comșa, AAC, I, 1959, 2, p. 176. Determinările boabelor s-au făcut de către Marin Cărciumaru, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁷ Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 20.

ticum dicoccum Schrank și *Triticum spelta* L., la care se adaugă ovăzul (*Avena sativa* L.) și meiul (*Panicum miliaceum* L.)⁸.

Semnalam că unele urme de boabe de grâu (de tip *Triticum monococcum* L.) s-au găsit pe cioburi din Oltenia, din vestul ariei culturii Dudești⁹.

Documentarea în privința plantelor cultivate de oamenii din neoliticul mijlociu este, în prezent, destul de bogată.

Prin săpăturile noastre (în 1965) de la Liubcova, în cel mai vechi nivel din faza Vinča B 2, a fost găsită, pe fundul unei gropi, deci în complex închis, pe lângă alte fragmente ceramice specifice fazei și partea inferioară a unui vas, având pe fund numeroase boabe amestecate cu cenușă. Determinările făcute au dus la concluzia că sînt boabe carbonizate de orz (tipurile: *Hordeum distichum*, *Hordeum vulgare* L. și *Hordeum* sp.), grâu (tipurile: *Triticum monococcum* L., *Triticum dicoccoides*?, *Triticum aestivum* L. ssp. *vulgare*? și *Triticum durum*) și mei (*Panicum miliaceum* L.)¹⁰.

Din timpul culturii Vădastra (faza Vădastra II), în așezarea cu același nume, s-au descoperit boabe carbonizate și amprente indicînd cultivarea grîului (probabil *Triticum monococcum* L.), orzului (*Hordeum* sp.) și meiului (*Panicum* sp.)¹¹.

În privința culturii Boian dispunem de date ceva mai multe despre plantele cultivate. Din unele complexe, din faza Bolintineanu, s-au scos la iveală, din complexe închise, boabe carbonizate sau amprente pe lipitură de lut ars, de grâu (*Triticum monococcum* L.), mei (*Panicum miliaceum* L.) și probabil hrișcă (*Fagopyrum* sp.)¹². De la începutul fazei Giulești, la Greaca, s-au găsit boabe de mei și de neghină (*Agrostemma githago*)¹³.

În monografia despre cultura Hamangia se menționează că în unele așezări sînt documentate diferite specii de grâu și de borceag (*Vicia* sp.)¹⁴.

Ținînd seama de datele expuse, sîntem în măsură să ajungem la o concluzie importantă că în sudul și estul României, pentru perioada neoliticului mijlociu, este documentat aproape exclusiv grîul de tip *Triticum monococcum* L. La acesta s-a adăugat, subliniem în chip special, în faza Giulești, probabil, *Triticum vulgare* L.

În privința striusului recoltei de grâu din neoliticul timpuriu, deci din perioada corespunzătoare culturii Starčevo-Criș din Moldova, specialiștii sovietici au făcut observații interesante, pe materiale din R.S.S. Moldovenească, valabile și pentru comunitățile de la vest la Prut.

Pornind de la constatarea că în compoziția pastei ceramice, în unele cazuri, sînt resturi de spice, iar în altele se observă urme de paie, s-a ajuns la concluzia că, în acea vreme, se recoltau mai întîi spicele și mai tîrziu erau tăiate și paiele¹⁵.

⁸ Z. V. Ianușevici, *Kulturnie rastenita iugo-zapada SSSR pe paleobotaniceskim issledovaniam*. Chișinău, 1976, p. 199.

⁹ D. Berciu și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 233.

¹⁰ Săpături Eugen Comșa; determinări Marin Cărciumaru.

¹¹ Basile Gheție et Cornélius N. Mateesco, *Zephyrus*, XXVIII-XXIX, 1978, p. 141.

¹² Eugen Comșa, SCIV, VII, 1955, 1-2, p. 25.

¹³ Idem, SCIV, VI, 1956, 3-4, p. 424.

¹⁴ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 85.

¹⁵ V. I. Marchevici, *op. cit.* p. 153.

În diferite așezări Starčevo-Criș s-au găsit și segmente de lame (de silex) folosite în seceri formate dintr-un corn, cu un jgheab longitudinal (pe partea concavă) în care erau fixate segmentele de lame de silex (de obicei, cu virful în sus), avînd, în lungul tăișului, porțiuni triunghiulare, lustruite puternic, din cauza utilizării îndelungate. Este vorba de seceri de tipul celor de la Karanovo. Amintim descoperirea de la Copăcelu, unde, într-o așezare Starčevo-Criș, în colțul unei gropi de bordei, într-un vas mare de provizii, spre fundul vasului, s-a găsit o seceră făcută din corn de animal¹⁶. În jgheab, se mai aflau fixate cîteva segmente de lame de silex. În funcție de datele prezentate putem presupune că pe întreg arealul Starčevo-Criș se foloseau astfel de seceri.

Recolta, redusă cantitativ, era repartizată — în cazul comunităților din ținuturile carpato-dunărene — pe familii și se păstra în fiecare locuință în parte, în vase de provizii, așezate lingă un colț, mai ferit. În neoliticul timpuriu și mijlociu, vasele de provizii aveau pînă la maximum 0,50 m înălțime și un diametru de cca 0,30 m.

Griul măcinat cu un frecător pe rișnițe primitive, care în perioada dată aveau forma ovală alungită (de cca 0,15 x 0,08 m), cu albiere pe una sau pe ambele fețe. Frecătoarele sînt rare. Începînd din timpul culturii Starčevo-Criș, rișnițele de găsesc în fiecare locuință (de exemplu, la Glăvăneștii Vechi)¹⁷. În unele cazuri, rișnițele erau lucrate într-un fel de „ateliere”. Astfel, în locuința 1 din așezarea B de la Verbicioara, aparținînd unei faze evoluate a culturii Vinča, au fost descoperite numeroase rișnițe întregi și fragmentare „de toate dimensiunile și tipurile, precum și material brut sau semilucrat”¹⁸.

În a doua perioadă neolitică, sfîrșitul neoliticului mijlociu și în cel tîrziu, la sud de Carpați (în Muntenia la sfîrșitul fazei Giulești), în Cîmpia Tisei și în S—E Transilvaniei, se constată o importantă schimbare a tipurilor de așezare și de locuință. Aceste modificări structurale nu s-ar fi putut produce fără o schimbare profundă în domeniul activității economice, care a dus, treptat, la *viața sedentară*. Sintem de părere, că toate schimbările amintite se datoresc folosirii, tot mai intense, a unei noi unelte în domeniul culturii plantelor și anume a unui tip de plug primitiv (arătru). Aceasta era singurul, în condițiile de atunci, în măsură să ducă la o intensificare a cultivării plantelor, prin mărirea apreciabilă a suprafețelor lucrate și la obținerea unor recolte mai mari. Dovezile directe sau indirecte, privind existența și folosirea arătrului, la noi, în perioada de la sfîrșitul epocii neolitice, sînt mai multe. Astfel, în unele așezări, ca de exemplu în Oltenia, la Rast¹⁹, dintr-o fază evoluată a culturii Vinča și la Căscioarele²⁰, într-o așezare Gumelnița, s-au descoperit unelte de corn (specifice în privința formei și urmelor de pe ele) considerate ca fiind de arătru. O indicație indirectă o constituie seria oaselor de bovine folosite la tracțiune, scoase la iveală prin săpăturile de la Vădastra²¹ (faza Vădastra II) de la Crușovu și de la Greaca, dintr-un com-

¹⁶ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 72,

¹⁷ Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 53.

¹⁸ D. Berciu, și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 104.

¹⁹ Vl. Dumitrescu, C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Gostar, SCIV, II, 1951, 1, p. 270 și p. 269, fig. 1/1—3.

²⁰ Vl. Dumitrescu și Tancred Bănățeanu, Dacia, NS, IX, 1965, p. 59—67.

²¹ Basile Gheție et Cornélius N. Mateesco, Proceedings VIII th. Congress..., III, Tokio, 1970, p. 152—155.

plex închis din faza Giulești²². De asemenea, amintim că într-o așezare de tip Cucuteni—Tripolie, din centrul R.S.S. Moldovenești, s-a găsit o figurină zoomorfă reprezentând un bou pe gîtul căreia se vedeau urme indicînd înhămarea²³.

Folosirea aratrului trebuie admisă și pentru perioada mai tirzie anume pentru aria culturilor Cucuteni și Petrești.

Observațiile reduse de pînă acum, privitoare la situația din N—V Transilvaniei, par să indice că, în acele regiuni, vreme îndelungată, s-a practicat, în continuare, cultivarea plantelor cu săpăliga și de-abia tirziu, membrii acelor comunități au ajuns să întrebuițeze aratrul.

Terenurile cultivate, în neoliticul tirziu, erau mai întinse. Munca era efectuată de toți membrii adulți ai comunităților, dar subliniem că, spre deosebire de perioada precedentă, cînd eforturile erau împărțite oarecum în chip egal între bărbați și femei, în noile condiții, cînd s-a început întrebuițarea, tot mai intensă, a aratrului și s-a intensificat creșterea vitelor, aceste activități, necesitînd eforturi fizice mai mari decît pînă atunci, munca bărbaților a devenit tot mai importantă din punct de vedere economic, iar activitatea femeilor, din acest domeniu, a început să se restrîngă tot mai mult.

În perioada dată se foloseau mai multe soiuri de grîu, adesea, amestecat cu boabele altor plante. Astfel, pe bulgării de lipitură arsă dintr-o locuință de la Giulești, datată de la sfîrșitul fazei cu același nume, s-au observat și determinat amprente de grîu (*Triticum monococcum* L. și probabil *Triticum vulgare* L.), de mei, probabil de neghină și de bob (*Vicia faba* L.)²⁴. Boabele de grîu carbonizate găsite în unele așezări din faza Vidra nu au fost încă studiate. Prin săpăturile din așezarea de la Radovanu, din faza de tranziție la cultura Gumelnița, s-au descoperit atît boabe de grîu carbonizate, cît și amprente de spice și de boabe de grîu pe bulgării de lipitură arsă. O parte din boabe au fost analizate. Cele din nivelul 3 sînt de *Triticum dicoccum* Schrank și de *Triticum monococcum* L. Din nivelul 1 (superior) provine un bob de *Triticum dicoccum* Schrank²⁵. Prezența celor două tipuri de grîu în cadrul complexului, chiar dacă ele sînt documentate cert în două niveluri deosebite, arată că—după toate probabilitățile—membrii celor două comunități încă nu începuseră să diferențieze și să prefere un anumit tip de grîu, mai potrivit pentru zonă dată.

Din timpul culturii Gumelnița s-au găsit boabe de grîu (nedeterminate încă) carbonizate la : Hîrșova²⁶, Cunești²⁷, Geangoești²⁸ și Teiu²⁹. Din așezarea de la Gumelnița s-au scos la iveală boabe de grîu³⁰ (*Triticum vulgare* L.), iar la Morteni, boabe de mei³¹.

²² Acciași, Zephyrus, XXVIII—XXIX, 1978, p. 139.

²³ *Voznikovenie i razvitie zemledelia*, Moscova, 1967, p. 93.

²⁴ Eugen Comșa, SCIV, VIII, 1957, p. 32.

²⁵ Mulțumim și pe această cale ing. V. Hajnalova pentru determinările făcute.

²⁶ Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 303.

²⁷ Niță Angheliescu, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 311.

²⁸ Informație de la P. Diaconescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁹ Ion Nania, StArtIst, IX 1967, p. 14.

³⁰ Vl. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 97.

³¹ Informații de la L. Muscă, căreia îi mulțumim și pe această cale.

Pe teritoriul Olteniei, la Sălcuța, s-au descoperit boabe carbonizate de grâu (*Triticum vulgare* L.)³², iar în așezarea „Măgura Fetelor”, de la Vădastra, în stratul Sălcuța sînt indicii în privința cultivării secarei³³.

Pe bulgării de lipitură arsă din locuințe, (din faza Precucuteni III) s-au găsit urme de boabe de grâu de tipul *Triticum monococcum* L.³⁴.

Mai tîrziu, în aria Cucuteni, în Moldova, se cultiva grîul (*Triticum compactum* Host. și *Triticum vulgare* L.) ambele tipuri descoperite în așezarea din faza Cucuteni A de la „Frumușica” de la Bodești³⁵, iar în stațiunea de la Hăbășești, din aceeași fază, s-au adunat boabe de grâu de tipul *Triticum vulgare* L., *Triticum compactum* Host., inclusiv varianta *Triticum compactum globiforme*³⁶. Boabe de grâu carbonizate, încă nedeterminate, s-au găsit și pe fundul unui vas cu decor pictat tricerom, din faza Cucuteni A din așezarea de la Mărgineni—„Cetățuie”³⁷. Boabe de secară (*Secale cereale*) s-au găsit în așezarea din faza Cucuteni A—B de la Carasa Mielăușeni³⁸. Ținînd seama de descoperirile din așezarea de la Valea Lupului³⁹, se poate spune că și în faza Cucuteni B erau cultivate, în regiunile din centrul Moldovei, cele două specii de grâu: *Triticum vulgare* L. și *Triticum compactum* Host.

Se cuvine să subliniem concluzia că în cursul neoliticului tîrziu, în ținuturile extracarpătice (pentru Transilvania încă nu dispunem de datele necesare), s-a produs o schimbare a tipurilor de grâu cultivat, cel puțin așa rezultă din documentarea actuală. Astfel, în Muntenia, grîul de tip *Triticum vulgare* L., semnalat, cu probabilitate, încă de la sfîrșitul fazei Giulești se întîlnește izolat în aria Gumelnița (faza Sultana = Gumelnița A 2), iar în Moldova, în așezările de tip Cucuteni, a fost folosit numai grâu de tip *Triticum vulgare* L., asociat cu cel de tip *Triticum compactum* Host. Coincidența, pentru determinările făcute asupra boabelor de grâu din fazele Cucuteni A și B, este prea mare ca faptul să nu aibă o semnificație. Considerăm că ea oglindește o preferință a acelor comunități cucuteniene din Moldova pentru cele două tipuri de grâu.

Menționăm că, în urma cu aproape 40 de ani, Traian Săvulescu considera că descoperirea la un loc, așa cum se întîmplă în stațiunile neolitice, a diferitelor specii de grâu, reflectă obiceiul oamenilor din vechime de a le cultiva amestecate, pentru a asigura, cel puțin în parte, recolta necesară⁴⁰.

În privința metodelor de recoltare a grîului din perioada neoliticului tîrziu, dispunem numai de unele date despre modul cum procedau oamenii din faza Jilava (=Gumelnița B 1) a culturii Gumelnița, din așezarea de la Teiu. În partea de est a stațiunii s-au descoperit „snopi de grâu carbonizați ale căror fire, în majoritate smulse, purtau o parte din rădăcini, erau legate cu tulpini mlădioase de curpen sau iederă și viță de vie”⁴¹. Ținînd seama de aceste observații rezultă că în unele regiuni din

³² D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 344.

³³ Corneliu N. Mateescu, *Materiale*, IX, 1970, p. 71.

³⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 142.

³⁵ C. Matasă, *Frumușica*, 1946, p. 37—38. Analizele au fost făcute și interpretate de

Traian Săvulescu.

³⁶ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești*, p. 506.

³⁷ Informație de la Dan Monah, căruiui fi mulțumim și pe această cale.

³⁸ D. Tudor și colab., *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 422.

³⁹ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 703.

⁴⁰ C. Matasă, *op. cit.*, p. 40.

⁴¹ Ion Nania, *op. cit.*, p. 20.

sudul țării, griul se recolta prin smulgere, apoi se făceau snopii care erau legați cu tulpini elastice. De-abia după aducerea în așezare, griul era bătut de pe spice.

Diferitele segmente de lame de silex găsite în toate așezările neolitice târzii, cercetate prin săpături, indică existența secerilor de tip vechi.

În perioada la care ne referim, grânele se păstrau în mai multe moduri :

—După metoda tradițională, în vase de provizii, unele mai mici, altele ajungând pînă la înălțimea de peste 1 m și diametrul maxim de 0,80 m. În literatura de specialitate se menționează descoperirea, în unele așezări, a citorva vase de mărimea celor amintite, în cuprinsul unei singure locuințe. Ținînd seama de capacitatea apreciabilă a vaselor considerăm că o atare recoltă se putea obține numai prin cultivarea unor terenuri mai întinse.

—O altă metodă de a păstra rezervele de grîne era mai complicată. În așezarea de la Izvoarele (jud. Giurgiu), aparținînd culturii Gumelnița, am descoperit și două gropi, în formă de clopot, de cea 0,80 m adîncime și diametrul la bază de cea 0,60 m. Malurile celor două gropi erau acoperite cu un strat subțire de lipitură de lut, pe care s-au găsit, încă fixate, destul de multe boabe de grîu carbonizate. Prin urmare, încă de atunci, se începuse păstrarea griului în gropi de bucate, făcute în cuprinsul așezării, între locuințe.

— O metodă deosebită o avem atestată în așezarea de la Teiu, unde, în interiorul a două locuințe, s-au dezvelit rămășițele a două „hambare” pentru grîu. Într-una din locuințe, hambarul de formă rectangulară era amenajat lingă colțul de S—V și avea 1,60 x 1 m. Fiecare din cele două laturi, dinspre interiorul locuinței, era realizată din bețe înfpte în podea; între ele se făcea împletitură de nuiele și apoi, pe ambele fețe, se întindea cite un strat de lipitură de lut amestecat cu paie. Cel de-al doilea hambar era făcut în același mod, dar avea dimensiuni mai mari, de cea 3 x 2 m. În interiorul celor două hambare s-au descoperit cantități apreciabile de grîu carbonizat, rămas acolo din vechime ⁴².

Spre deosebire de perioada precedentă, în neoliticul târziu, rîșnițele aveau dimensiuni mai mari, unele ajungeau pînă la 0,50 m lungime și cea 0,40 m lățime. Pietrele necesare erau alese din roci dure. Ele aveau forma ovală prelungă, cu o față netedă, albiată. Uneori, albierea era pe ambele fețe, din cauza folosirii îndelungate. De obicei, partea opusă albiei era convexă. Mărimea lor deosebită reflectă productivitatea mai ridicată și cantitatea destul de mare de grîu, rîșnit o dată. Uneori numărul rîșnițelor este foarte mare pentru o suprafață cercetată relativ mică. Așa de exemplu, la Traian —„Dealul Viei”, din stratul Precucuteni, au fost strînse peste 150 de rîșnițe (din care numai 10 întregi), ovale, mai rar rotunde sau dreptunghiulare ⁴³. De regulă, rîșnițele se găsesc în fiecare locuință, iar fragmentele lor printre locuințe sau în umplutura unor gropi de caracter gospodăresc. În unele cazuri, atunci cînd rămășițele locuințelor s-au păstrat mai bine și au fost cercetate cu atenție, se observă că rîșnițele nu erau puse la întîmplare, ci într-un loc anume, delimitat cu o bordură de lut.

⁴² Ibidem, p. 14.

⁴³ Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 57.

Cu prilejul săpăturilor din unele aşezări au mai fost descoperite seminţe de cîneapă (*Canabis sativa* L.). Astfel de boabe s-au găsit la Teiu⁴⁴ (în aria Gumelniţa) şi în aşezarea „Frumuşica”, din faza Cucuteni A, de la Bodeşti⁴⁵.

Din diverse staţiuni au fost scoase la lumină seminţe de leguminoase carbonizate, de exemplu, la Văleni⁴⁶ (jud. Neamţ), din cuprinsul unui strat Cucuteni.

Rar, cu ocazia săpăturilor arheologice, mai ales în Moldova, în aria culturii Cucuteni, s-au descoperit şi simburi de fructe carbonizate. La Izvoare (jud. Neamţ), în strat Precucuteni, s-au găsit fructe carbonizate⁴⁷. Simburi de fructe s-au aflat şi într-un vas mare, în plin strat Cucuteni, în aşezarea de la Văleni (jud. Neamţ)⁴⁸.

Sfîrşitul neoliticului, pe o mare parte din teritoriului României, a fost marcat prin distrugerea prin foc a multor aşezări, mai ales a celor cucuteniene (din Moldova) şi a celor gumelniţene (din Muntenia şi din Dobrogea). Înfloritoarea viaţă neolitică a încetat cu timpul, transformîndu-se în forme noi specifice perioadei de tranziţie. Cultivarea plantelor a trecut, treptat, pe plan secundar, pentru o anumită perioadă, iar pe primul loc s-a plasat creşterea animalelor domestice, ambele ocupaţii rămînînd însă în strînsă corelaţie.

În perioada de trecere de la mezolitic la neolitic un element important în evoluţia comunităţilor omeneşti l-a constituit — alături de începuturile cultivării plantelor — constatarea bazată pe experienţă îndelungată şi pe practică (transmisă de la generaţie la generaţie) că unele animale pot fi îmblînzite. A urmat procesul domesticirii şi creşterii (la început în număr mic) a acelor animale.

Evident, procesul de trecere de la vînătoare la predominarea creşterii animalelor nu a fost atît de simplu şi nu s-a produs în acelaşi timp pe întregul teritoriu al ţării. În unele zone a dominat o vreme vînătoarea, pe cînd în altele, procesul de neolitizare a provocat „introducerea” bruscă, a creşterii animalelor domestice şi a cultivării plantelor.

Prin săpăturile arheologice, din toate aşezările neolitice, sînt scoase la iveală şi strînse numeroase oase de animale provenind de la cele domestice şi de la cele sălbatice. Arheologii le datează pe culturi şi faze, iar apoi specialiştii în paleofaună le determină şi clasifică. În continuare se calculează în primul rînd raportul dintre oasele de animale domestice şi cele sălbatice, pentru a se şti pentru fiecare cultură, perioadă şi zonă ponderea celor două ocupaţii. Concomitent se fac determinări şi calcule pentru precizarea speciilor, numărului de indivizi.

Pînă în prezent, dispunem de numeroase date despre 28 loturi din Moldova, 17 din Dobrogea, 37 din Muntenia, 21 din Oltenia şi 16 din Transilvania, Banat şi Crişana. În continuare vom încerca sintetizarea lor.

Pentru înţelegerea justă a raportului dintre cele două ocupaţii (creşterea vitelor şi vînătoarea) am strîns datele privind procentele oaselor de animale. Din aceste informaţii rezultă cîteva concluzii importante.

⁴⁴ Ion Nania, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁵ C. Mătasă, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁶ Hortensia Dumitrescu, SCIV, I, 1950, 2, p. 27.

⁴⁷ Radu Vulpe, Studii, II, 1949, 1, p. 126.

⁴⁸ Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 27.

Dacă ne referim la cea mai veche cultură neolitică documentată la Circea — Ocna Sibiului — Gura Baciului, constatăm că la Circea, în primul nivel, corespunzător celui mai vechi neolitic din țară, oasele de animale domestice reprezintă 77 % din total, iar cele de animale vinate numai 23 %. La Gura Baciului, oasele de animale domestice reprezintă 96,51 %, iar cele de animale sălbatice, numai 3,4 %. În cazul în care neolitizarea pe întinsul Olteniei și Transilvaniei s-ar fi produs pe baza evoluției locale (mezolitice târzii) ar fi fost firesc ca la începutul epocii neolitice, majoritatea oaselor de animale să provină de la speciile sălbatice, și numai treptat pe măsura intensificării creșterii vitelor să înceapă să crească procentul oaselor de animale domestice. Prin cercetările amintite se constată că dimpotrivă în acele obiective, cele mai vechi, oasele de animale domestice reprezintă un procentaj ridicat. Considerăm că trecerea bruscă la predominarea creșterii vitelor constituie o dovadă că acele comunități practicaseră această ocupație de multă vreme și, prin urmare, că neolitizarea s-a produs, la noi, prin „roirea”, dinspre sud, a unor grupuri umane cu o cultură dezvoltată.

În marea majoritate a loturilor studiate procentul oaselor de animale domestice trece de 70 % și în multe cazuri peste 90 %. Este o dovadă că, în cursul epocii neolitice, creșterea vitelor ocupa locul secund după cultivarea plantelor, iar vânătoarea locul trei. Sînt însă și cîteva loturi în care, pentru scurt timp, din cauze pe care încă nu le putem explica, vânătoarea ocupa locul doi, înaintea creșterii vitelor. Așa este, de exemplu, cazul așezării de la Luncavița, unde în nivelurile de la bază predomină creșterea vitelor (cu 90,4 %), pentru ca apoi în cele superioare (din faza Sultana = Gîmelnița A 2) procentul oaselor de animale vinate să ajungă pînă la 62,4 %.

Creșterea animalelor. Prin săpăturile de la Circea⁴⁹ și Gura Baciului⁵⁰, în cadrul acestei categorii s-au găsit, în principal, oase de bovine, urmate procentual de ovicaprine.

Purtătorii culturii Starčevo-Criș, din Oltenia, la Verbița (jud. Dolj), creșteau bovine de talie mică, cu coarne răsucite (o rasă dispărută), apoi porci de talie mică, oi și capre (cu coarne lungi) și ciini⁵¹. În Moldova, în aceeași arie culturală, la Glăvăneștii Vechi, erau crescute, mai ales, bovine, mult mai puține ovicaprine și foarte puține porcine⁵².

Din timpul culturii Ceramicii liniare (la Glăvăneștii Vechi) s-au adunat multe oase de animale. Majoritatea sînt de la bovine de talie mare, apoi ovicaprine și porcine⁵³.

În aria culturii Dudești (din Muntenia și Oltenia), în prima fază din așezarea de la Cleanov se creșteau bovine și ovicaprine⁵⁴. În așezarea de la Dudești (faza Fundeni) s-au determinat oase de bovine, ovicaprine și de porcine⁵⁵. Se remarcă faptul că oasele de ovicaprine sînt de patru ori mai multe decît cele de porcine. Din faza Cernica datează lotul de oase de

⁴⁹ Alexandra Bolomey, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

⁵⁰ Pentru comparația materialelor faunistice de la Circea cu cele de la Gura Baciului v. Alexandra Bolomey, *op. cit.*, p. 472—474.

⁵¹ Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 162.

⁵² Eugen Comșa, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 13.

⁵³ Eugen Comșa, SCIV, XI, 1960, 2, p. 230. La Traian, în stratul corespunzător s-au găsit oase de bovine, porcine, și ovicaprine. Ele reprezintă 57, 60 % din totalul oaselor din strat (Olga Necrasov și S. Halmovici, Materiale, IX, 1970, p. 59—62).

⁵⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, III 1952, p. 145.

⁵⁵ Determinări făcute de Alexandra Bolomey.

la Radovanu II, unde s-au strîns oase de bovine, ovicaprine, porcine și de ciîne⁵⁶. Tot din aria Dudești este lotul de la Fărcașu de Sus (jud. Olt), format din oase de bovine, oi, capre și de porc. Se menționează că bovinele aveau talie moderată spre mare și au fost jertfite în majoritatea cazurilor (50 %) înainte de 2—2,5 ani, iar o altă parte (37,5 %) avînd vîrsta de 2—4 ani⁵⁷. Analiza oaselor de oaie și de capră a dus la constatarea că erau tăiate la vîrsta dintre 4 și 10 ani. Oasele de porc provin de la animale foarte tinere⁵⁸.

Pe întinsul Dobrogei, purtătorii culturii Hamangia, creșteau (de exemplu, Ceamurlia de Jos), de asemenea, în primul rînd bovine (de talie mijlocie), ovicaprine, porcine și ciîni⁵⁹. Observații interesante s-au făcut pe baza lotului de oase de la Techirghiol. Majoritatea oaselor erau de bovine. Analiza lor a dus la constatarea — pe baza gracilizării lor — că domesticirea bovinelor era de dată destul de veche la purtătorii culturii. Urmu ovicaprinele, porcinele și ciîni⁶⁰.

În Muntenia, au fost studiate o serie de loturi din complexe aparținînd culturii Boian. Din faza Bolintineanu (așezarea Aldeni) majoritatea oaselor erau de la bovine, ovicaprine și de ciîni⁶¹. Din faza Giulești dispunem de date despre un lot din complex închis, de la Bogata (jud. Călărași). Cele mai multe oase sînt de la bovine (de două tipuri : unele cu talie mare și altele cu talie mai mică). Mai sînt atestate oase de : oaie, capră, ciîne și un os de cal⁶². Din cursul fazei Vidra, în așezarea Boian A predomină oasele de bovine, urmate de cele de ovicaprine, de porcine și de ciîne. Bovinele au avut talie mijlocie și au fost tăiate mature (72,1 %) și numai 27,8 % la vîrstă submatură. Oasele de oaie erau puține (talie mijlocie spre mică), iar caprele cu talie moderată spre mare. Ovicaprinele erau jertfite, mai ales, la vîrstă matură 62,5 %, iar cele submature reprezintă numai 37,5 %. Unele oase de porc provin de la indivizi de talie foarte mare. Erau jertfite, în special, animalele tinere (55,5 %) și apoi cele mature (44,5 %). Oasele de ciîne nu prea numeroase sînt de la indivizi cu talie mică⁶³. Din faza de tranziție la cultura Gumelnița, în așezarea de la Izvoarele (jud. Giurgiu) oasele de animale domestice sînt în ordinea următoare : bovine, ovicaprine, porcine și ciîne⁶⁴.

Din cadrul ariei de răspîndire a comunităților culturii Vădastra dispunem de date referitoare la oasele descoperite la Crușovu (jud. Olt). Din stratul Vădastra I au fost adunate oase de bovine, capră și de ciîne, iar din stratul Vădastra II oase de bovine, capră, porc, oaie și ciîne⁶⁵. Studiarea oaselor de animale din așezarea de la Vădastra (jud. Olt) s-a bucurat de o atenție deosebită din partea lui Corneliu N. Mateescu care, în colaborare cu alți specialiști, a ajuns la concluzii importante. În stratul Vădastra I s-au descoperit oase de bovine (de talie mică și mare), oaie, porc (între oase și unul de la un individ enorm, foarte înalt în picioare), de capră și de ciîne (de talie mijlocie)⁶⁶. Stratul de deasupra, din faza Vădastra II

⁵⁶ Determinări Olga Necrasov.

⁵⁷ Alexandra Bolomey, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 3—10.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁵⁹ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 82—85.

⁶⁰ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, *Materiale*, VIII, 1962, p. 175—185.

⁶¹ Determinări Olga Necrasov ; Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 57.

⁶² Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, *Materiale*, V, 1959, p. 127—130.

⁶³ Alexandra Bolomey, SCAntrop, III, 1966, 1, p. 27—34.

⁶⁴ Olga Necrasov și G. Gheorghiu, *Materiale*, IX, 1970, p. 91—95.

⁶⁵ Corneliu N. Mateescu, *Materiale*, III, 1957, p. 107 și 109.

⁶⁶ Idem. *Materiale*, V, 1959, p. 68.

cuprindea oase de bovine (indivizi de talie enormă, mare și mică), apoi de porc (cu ritul lung), oaie, capră și ciine⁶⁷. În același strat a fost descoperită o falangă (a treia de la piciorul anterior) a unui cal. După părerea prof. V. Gheție, falanga a aparținut unui cal mic și îndesat, dar iute, folosit la călărie, dovedind pentru prima dată prezența calului domestic în neolitul României. Citeva oase, cu caractere specifice, sînt o dovadă că bovinele de la Vădastra au fost folosite la tracțiune⁶⁸.

În aria vecină, din S—V Olteniei, în așezarea de la Rast, din ambele straturi, s-au adunat felurite oase. Cele de animale domestice erau în ordine procentuală următoarele: bovine, ovicaprine, porcine și ciini⁶⁹.

Mai departe spre vest, în aria Vinăa, din Banat, în așezarea de la Liubcova (jud. Caraș-Severin), s-au descoperit — numai în săpăturile din 1965 — 1966 — cca 5 000 de oase. În cursul ambelor faze, documentate în așezare, predomină cele de bovine, care au aparținut unor forme gracile, similare celor din aria culturii Boian. Oasele de oaie provin de la exemplare foarte gracile, iar majoritatea oaselor de porc au aparținut unor indivizi tineri⁷⁰.

Pe teritoriul Moldovei, în arealul culturii Precucuteni, sînt semnalate mai multe loturi de oase⁷¹. Din datele publicate rezultă că în aria fazei Precucuteni I (așezarea Traian „Dealul Vici”) s-au găsit oase de bovine, apoi ovicaprine, porcine și ciini. Din faza Precucuteni II (așezarea Larga Jijia) s-au descoperit oase de bovine, oaie, porcine și de ciine⁷². Se subliniază că, în această așezare, s-au găsit extrem de multe oase de bovine. Remarcăm observația că în faza Precucuteni III (în așezările Andrieșeni și Tîrpești) după bovine, dominante, urmează oasele de porc, și de-abia după aceea, oasele de ovicaprine și de ciine. S-a găsit și un os de cal. Specialiștii au precizat că majoritatea (67,93 %) animalelor erau sacrificate după împlinirea vârstei de 2 ani⁷³.

Din timpul evoluției comunităților culturii Cucuteni, în diverse așezări, s-au găsit mari cantități de oase de animale.

Faza Cucuteni A: La Hăbășești s-au aflat felurite oase de: a) bovine de talie mică, cu cap și cu picioare scurte (o rasă dispărută); sînt coarne scurte și groase de taur, de 6—7 ani, de la un animal care se bătea foarte mult cu alți tauri; oase de bovine de talie mijlocie, dar și de la citeva animale cu talie uriașă; oase de boi cu capul mare și coarnele îndreptate în sus, apoi și bovine de stepă, de talie mare, cu coarnele în formă de liră. Majoritatea animalelor au fost sacrificate la vîrste cuprinse între 4 și 6 ani. Rar au ajuns pînă la 15 ani; b) oaie cu talie mică, dar cu lină lungă, unele sacrificate la 6 ani; c) porc: se semnalează animale cu talie mică și altele cu talie mare, bătrîne, cu ritul lung și ascuțit (o rasă de baltă); d) ciine cu cap scurt, o rasă apropiată de ciinii ciobănești de astăzi; e) oase de animale de talie mică (neidentificate).

⁶⁷ Idem, *Materiale*, VI, 1959, p. 113.

⁶⁸ Basile Gheție et Cornélius N. Mateesco, *Zephyrus*, XXI-XXII, 1971, p. 99—104.

⁶⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și Vl. Dumitrescu, *SCIV*, II, 1951, 1, p. 270.

⁷⁰ Determinări de Olga Necrasov, M. Știrbu și M. Iacob; Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 17.

⁷¹ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 142—144.

⁷² Oasele de animale domestice reprezintă 84,63 %, față de 14,79 % cele de animale sălbatice (Olga Necrasov și S. Haimovici, *Materiale*, IX, 1970, p. 63—65; VIII, 1962, p. 261—266, se precizează că era preferat un tip de bovine cu talie mare).

⁷³ Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 142—143.

În general, în cadrul complexului se constată că erau sacrificate, mai ales, animalele bătrine, cele tinere fiind păstrate pentru prăsilă⁷⁴.

Din perioada corespunzătoare, în zona de S—E a Transilvaniei, locuită de comunitățile Ariușd, în săpăturile de la Bod și Ariușd s-au găsit oase de bovine, ovicaprine, porc și ciine⁷⁵.

De la începutul fazei Cucuteni A—B (așezarea Corlăteni) s-au determinat numeroase oase de bovine, oi, capre și porci⁷⁶. Din plină fază Cucuteni A—B, la Traian — „Dealul Fintinilor” sînt atestate oase de bovine, urmate de porc, ovicaprine și de ciine. S-au găsit și cîteva oase de cal⁷⁷. Prin săpăturile mai vechi de la Văleni (jud. Neamț) s-au scos la iveală oase de bovine și de ovicaprine⁷⁸.

În zona aspectului Aldeni II din faza veche, amintim oasele descoperite la Drăgănești-Tecuci. S-au determinat oase de bovine, porci (tineri și bătrini), apoi ovicaprine. S-a descoperit și o falangă de cal⁷⁹. În faza mai tîrzie, predomină bovinele, urmate de ovicaprine, porci și ciini. Menționăm și o copită de cal⁸⁰.

Purtătorii culturii Gumelnița, pe vasta lor arie de răspindire au crescut destul de multe animale domestice. În așezarea eponimă s-au descoperit foarte multe oase de animale, majoritatea de bovine, apoi ovicaprine, porcine și ciini. Se remarcă faptul că încă din nivelul Gumelnița A 2 a s-au aflat oase de cal⁸¹. În așezarea de la Căscioarele sînt documentate aceleași categorii de animale, în ordine puțin deosebită : bovine, porcine, ovicaprine și ciini. Sînt și cîteva oase de cal⁸².

Pe întinsul Olteniei, în aria culturii Sălcuța, se observă o variabilitate⁸³. La Verbicioara (jud. Dolj), din stratul Sălcuța, s-au adunat oase de bovine, oi, porci, capre și de ciini⁸⁴. În așezarea Sălcuța (jud. Dolj) în nivelul Sălcuța I, sînt multe oase de bovine (cu talie mică și coarne mici), apoi oase de porc și de ovicaprine. În schimb, în nivelul Sălcuța II, primul loc este ocupat de ovicaprine, urmate de porcine și de-abia, pe locul al treilea se plasează bovinele. În cadrul complexului se remarcă numărul mare de porcine și ovicaprine jertfite tinere. Sînt și oase de ciini de talie mică, dar și mare⁸⁵.

Din informații verbale, primite de la diferiți colegi, rezultă că și în culturile neolitice tîrzii din centrul și vestul Transilvaniei predomină oasele de bovine, urmate de ovicaprine și de porcine.

Ajunși la capătul expunerii noastre, ținem să subliniem faptul că, în tot cursul epocii neolitice, încă de la începutul ei, în majoritatea culturilor, oamenii au preferat și crescut, în primul rînd, bovinele pentru carne,

⁷⁴ V. Gheție în vol. *Hăbășești*, București, 1954, p. 601—605.

⁷⁵ Iulius Teutsch, *MittPKKAKWiss*, I, Viena, nr. 6, 1903, p. 379—380.

⁷⁶ Ion Nestor și colab., *SCIV*, II, 1951, 1, p. 69.

⁷⁷ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, *Materiale*, V, 1959, p. 217—219; VI, 1959, p. 179—185; VIII, 1962, p. 263—264; IX, 1970, p. 59—66.

⁷⁸ Hortensia Dumitrescu, *SCIV*, II, 1950, 2, p. 27.

⁷⁹ Eugen Comșa, *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 14.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 14.

⁸¹ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 101—108.

⁸² Determinări Alexandra Bolomey; VI. Dumitrescu, *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 231—232.

Oasele de animale domestice reprezintă numai 17,9% din totalul oaselor de animale.

⁸³ Vezi și Corneliu N. Mateescu, *Materiale*, V, 1959, p. 71, unde sînt amintite oase de bovine, ovicaprine și de porcine.

⁸⁴ D. Berciu și colab., *SCIV*, II, 1951, 1, p. 237.

⁸⁵ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, p. 346—348.

lapte, piei (folosind însă și oasele și coarnele). O singură excepție se constată în timpul fazei Sălcuța II, când bovinele s-au aflat pe locul trei, revenind apoi iarăși pe primul lor. Descoperirea, în diferite zone și arii culturale, oaselor de bovine caracterizate prin talii mici până la foarte mari, cu coarne în variate poziții, ne face să admitem că rasele respective de bovine sînt originare din centre de domesticire deosebite și, evident, au avut o anumită vechime înainte de a fi răspindite în ținuturile noastre, probabil, din mai multe direcții.

Mai observăm că ovicaprinele au ocupat o mare parte din timp locul secund între animalele domestice, fiind folosite pentru carne, lapte, lînă și piei. În multe cazuri, o departajare a celor două specii (oala și capra) este greu de făcut, diferențierea oaselor lor se face cu greutate.

Porcul a fost multă vreme pe locul al treilea, dar, cel puțin în Muntenia, la un moment dat, a ajuns pe locul secund, ca urmare a trecerii tot mai accentuate la viața sedentară.

Studierea amănunțită, din ultima vreme, a faunei indică obiceiuri felurite. Membrii unor comunități obișnuiau să păstreze animalele tinere pentru prăsilă și să le sacrifice pe cele bătrîne, alții mai puțini jertfeau, mai ales, animale tinere.

Prezența cîinilor este obișnuită. Diferite probleme ridică oasele de cal, descoperite în destul de multe complexe, începînd dintr-o perioadă relativ timpurie. Majoritatea lor sînt oase de cal sălbatic, dar nu putem exclude nici începuturi de folosire a calului domestic la călărie, după cum o dovedește piesa de la Vădastra.

Vînătoarea. În epoca studiată, pe teritoriul României, clima era ceva mai caldă decît cea actuală. Vegetația era foarte bogată, pădurile ocupînd terenuri mai întinse decît azi. Limitele dintre stepă și pădure erau aproximativ aceleași după cum o dovedesc analizele de sol și cele sporopolinice. În astfel de condiții, pe întinsul țării, se găsea vînat din belșug, iar oamenii s-au îndeletnicit și cu vînătoarea, dar de la perioadă la perioadă și de la zonă la zonă, aceasta a avut o importanță diferită în economia epocii.

În timpul neoliticului timpuriu, în așezarea de la Cîrcea, s-au găsit oase de la speciile : cerb, căprioară și vulpe⁸⁶, iar la Gura Baciului, oase de mistreț, cerb, căprioară, bour și *Equus Przewalski*⁸⁷.

Datele despre practicarea vînătorii în arealul Starcevo-Criș sînt puține. La Verbița, în complexe închise, s-au găsit oase de bour, capră neagră și de cerb⁸⁸. În Transilvania, la Leț, s-au adunat oase de castor și de bour. Pe teritoriul Moldovei, la Glăvăneștii Vechi, sînt menționate oase de cerb (în principal), mistreț, căprioară, bour, cal și *Equus Przewalski*, iar la Pogorăști (jud. Botoșani) oase de urs, mistreț, cerb și bour. La Valea Lupului s-au strîns oase de cerb, mistreț, căprioară, bour, cal și vulpe⁸⁹.

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, comunitățile culturii Ceramicii liniare din Moldova, după cum rezultă din analiza lotului de oase de la Traian, „Dealul Fintinilor”, vînau cerbi, urmează mistreții, căprioarele și castorii⁹⁰.

Documentarea privind neoliticul mijlociu este mai bogată.

⁸⁶ Alexandra Bolomey, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

⁸⁷ Olga Necrasov și M. Bulai, VI-e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, V, Moscova, 1970, p. 552.

⁸⁸ Corneliu N. Mateescu, SCIV, III, 1952, p. 162.

⁸⁹ O. Necrasov și M. Bulai, *op. cit.*, p. 552.

⁹⁰ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 59—62.

Comunitățile culturii Dudești practicau vânătoarea dar, în astfel de așezări s-au făcut numai sondaje și de aceea s-au găsit oase puține. Din faza Fundeni amintim oase de iepure și coarne de cerb.

Din cadrul arealului culturii Hamangia se cunosc citeva loturi de oase de animale vinate. Din cuprinsul complexului de la Techirghiol s-au strîns oase de vulpe, iepure, căprioară, șacal și un fel de măgar european (*Equus hydruntinus* Reg.) și *Equus hemionus*⁹¹. Observații interesante s-au făcut asupra faunei din așezarea de tip Hamangia de la Cernavoda. S-au adunat oase de castor (destul de multe), vulpe, vidră, pisică sălbatică, cerb, cerb lopătar, căprioară, antilopă (*Saiga tatarica* L.), bour, mistreț și *Equus hydruntinus* Reg.⁹².

În timpul evoluției culturii Boian, ținînd seama de datele statistice vânătoarea era o ocupație secundară. Procentajele minime sînt de 5%, iar cele maxime 28,07 %. Din faza Bolintineanu se cunosc oase de cerb, bour și pisică sălbatică⁹³. Din faza Giulești s-au adunat oase din așezarea de la Bogata și anume: iepure, vulpe, dihor și cerb⁹⁴. În așezarea Boian A, din faza Vidra, s-au adunat oase de mistreț, bour, cerb și căprioară⁹⁵, iar de la Bogata, dintr-un complex de tip Vidra, s-au scos la iveală oase de iepure și vulpe⁹⁶. Numeroase oase de animale vinate s-au descoperit în așezarea din faza de tranziție la cultura Gumelnița, de la Radovanu (iepure, cerb, dihor, mistreț, vulpe, pisică sălbatică, căprioară și castor)⁹⁷. În zonă, prezența castorului este confirmată și în stațiunea de la Izvoarele, unde s-au găsit oasele lui împreună cu cele de iepure, lup, urs, mistreț, cerb, căprioară și bour. Oase de mistreț, cerb și de bour⁹⁸ s-au adunat și din așezarea din aceeași fază de la Spantov⁹⁹.

În Oltenia, vânătoarea a fost practică și de purtătorii culturii Vădastra. Din timpul fazei Vădastra I sînt documentate oase și coarne de cerb, iar din faza Vădastra II, de la Crușovu, sînt oase de cerb, căprioară și de mistreț¹⁰⁰. În așezarea de la Vădastra s-au găsit oase de cerb, căprioară, vulpe și lup¹⁰¹.

Pe întinsul Banatului, din cuprinsul unor așezări de tip Vinča, s-au adunat numeroase oase de animale. Determinări au fost făcute și asupra oaselor de la Liubcova. În stratul din faza Ornița sînt reprezentate speciile: cerb (predominant), iepure, castor, bursuc, pisică sălbatică, ris, lup, vulpe, urs și bour. Din faza următoare în același complex s-au descoperit oase de bour, bursuc, lup, elan, bizon și de vidră¹⁰².

Despre practicarea vînatōrii de către purtătorii culturii Turdaș știm că din așezarea eponimă s-au adunat oase de urs, iepure, cerb, căprioară, și de mistreț¹⁰³.

⁹¹ Aceiași, Materiale, VIII, 1962, p. 175—185.

⁹² Olga Necrasov și colab., Materiale, V, 1959, p. 110—112; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 84—85.

⁹³ Determinări Olga Necrasov; Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 63.

⁹⁴ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 127—130.

⁹⁵ Alexandra Bolomey, în SCAntrop, 3, 1966, 1, p. 27—34.

⁹⁶ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, *op. cit.*, p. 127—130.

⁹⁷ Olga Necrasov, Materiale, X, 1973, p. 39—44.

⁹⁸ Olga Necrasov și G. Gheorghiu, Materiale, IX, 1970, p. 91, 92, 95.

⁹⁹ Bucur Mitrea și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 224—225.

¹⁰⁰ Corneliu N. Mateescu, Materiale, III, 1957, p. 109.

¹⁰¹ Idem, Materiale, V, 1959, p. 70.

¹⁰² Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 18.

¹⁰³ Roska Martin, PMJH, III-IV (XXV—XXVI.), 1927—1928, p. 19.

Membrii comunităților culturii Precucuteni, deși viețuiau în ținuturi acoperite de codri, nu s-au ocupat prea intens cu vânătoarea. Din datele publicate rezultă că în faza Precucuteni I au vînat castor, cerb, căprioară, lup, vulpe, urs, mistreț, bour și cal¹⁰⁴. Cei din faza Precucuteni II, de la Larga Jijia, au vînat cerbi și mistreți, iar cei de la Ghigoești-Trudești castor, lup, urs, mistreț, cerb, căprioară și bour¹⁰⁵. La acestea se adaugă, ca excepție, oase izolate de elan (*Alces alces*) descoperite la Andrieșeni și cele de *Equus Przewalski* și de vulpe, la Tirpești¹⁰⁶.

Tot pe teritoriul Moldovei, în aria culturii Cucuteni, așezările intens locuite au furnizat o serie de loturi mari de oase de animale sălbatice. În stațiunea din faza Cucuteni A, de la Hăbășești, s-au descoperit oase (puține) de mistreț, căprioară și cerb¹⁰⁷. Din S—E Transilvaniei, din aria Ariușd, s-au găsit (așezarea de la Bod) oase de castor, urs, lup, vulpe, ris, pisică sălbatică, capră neagră, cerb, căprioară¹⁰⁸, iar din așezarea de la Ariușd sînt amintite oase de urs, cerb, mistreț și vultur¹⁰⁹.

Din cuprinsul așezării de la Traian — „Dealul Fintinilor”, din faza Cucuteni A—B, s-au strîns numeroase oase de animale sălbatice, indiciu că vânătoarea în perioada și zona dată, juca un rol important. S-au găsit oase de cerb (majoritatea), mistreț, castor, căprioară, bour, urs, lup, bursuc și un os de cal¹¹⁰. Din timpul fazei Cucuteni B a fost studiat totul din așezarea de la Valea Lupului. Oasele de animale sălbatice provin de la cerb, mistreț, căprioară și bour¹¹¹.

În aria aspectului Aldeni II s-au găsit o serie de oase din așezarea de la Drăgănești-Tecuci. Ele datează din prima fază și provin de la cerb, căprioară (?) și cal¹¹².

Purtătorii culturii Gumelnița, din Dobrogea, anume cei din stațiunea de la Hirsova, au vînat diverse animale sălbatice : mistreț și bursuc¹¹³.

Prin săpăturile de la Gumelnița s-a adunat o cantitate apreciabilă de oase de animale vîinate, din faza Gumelnița A 2 (= faza Sultana). S-au determinat oase de mistreț (dominant), cerb, căprioară, bour, vulpe, lup, urs (foarte rar), iepure (rar), cal (numai în nivelul A 2 s-au găsit 25 oase). În stratul Gumelnița B era și un os de castor¹¹⁴. În așezarea de la Căscioarele săpată în întregime din faza Gumelnița B 1 (= faza Jilava), s-a constatat că majoritatea oaselor de animale provin de la cele sălbatice care reprezintă 81,9 %. În așezarea amintită s-au aflat oase de cerb, bour, lup, vulpe, bursuc, jder, iepure și castor. Se remarcă faptul că oasele acestuia din urmă ocupă numeric locul al doilea, după cerb¹¹⁵.

Purtătorii culturii Sălcuța practicau vânătoarea pe scară redusă. La Sălcuța s-au adunat oase de cerb, căprioară, mistreț, capră neagră (?), urs, lup, vulpe și viezure¹¹⁶, iar în așezarea de la Verbicioara s-au strîns oase

¹⁰⁴ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 63—65.

¹⁰⁵ Determinări Alexandra Bolomey ; Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 144.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 144.

¹⁰⁷ Vezi *supra*, nota 74.

¹⁰⁸ Julius Teutsch, în MittPKKAKWiss, I, 1903, 6, p. 378—380, 391.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 391.

¹¹⁰ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 217—219 ; VI, 1959, p. 179—185 ; VIII, 1962, p. 263—264.

¹¹¹ Sergiu Haimovici, AnȘt Iași, SN, sect. II, șt. nat., A, Biologie, VIII, 1962, 2, p. 296.

¹¹² Eugen Comșa, SCIV, XIV, 1963, 1, p. 14.

¹¹³ Doina Galbenu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 304.

¹¹⁴ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, SCIV, 17, 1966, 1, p. 101—108.

¹¹⁵ Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 232.

¹¹⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 348.

de cerb, mistreț, vulpe, și urs¹¹⁷. La Vădastra, în strat Sălcuța, s-au găsit oase de cerb și de căprioară¹¹⁸. Din Crișana dispunem de date puține. Din așezarea de tip Tisa de la Vârșand s-au strîns oase de cerb, căprioară și mistreț¹¹⁹. La Suplacu de Barcău s-au găsit și oase de căprioară.¹²⁰ Din Transilvania avem date despre oase și coarne de cerb descoperite la Alba Iulia, „Lumea Nouă” și de la Dumbrava¹²¹.

Din datele sumare disponibile rezultă că și în arealul culturii Petrești era practică vînătoarea cerbului, căprioarei și mistrețului.

Din interpretarea cifrelor și datelor documentare de care dispunem rezultă că pe ansamblu vînătoarea se situa pe locul al treilea, după cultivarea plantelor și după creșterea animalelor domestice. Cu toate acestea, în unele perioade și zone, vînătoarea a întrecut creșterea vitelor, plasîndu-se pe locul doi.

Numai din simpla înșirare a informațiilor, strînse din numeroasele studii și rapoarte, se constată că în epoca neolitică tot teritoriul României a fost foarte bogat în vînat.

În majoritatea complexelor la care ne-am referit predomină oasele și coarnele de cerb; ceea ce la prima vedere ar face impresia că era animalul preferat de vînătorii neolitici. Pe ansamblu, procentajul trebuie însă corectat, pentru că o bună parte din numărul coarnelor de cerb provine nu de la animale vîinate, ci de la coarne „lepădate” în fiecare an de cerbi și adunate de oameni.

În funcție de condițiile locale favorabile, au fost preferate și alte specii de animale. În zona Căscioarele s-au vînat, mai ales, castorii. În aria Hamangia era preferat mistrețul, iar în Moldova și Transilvania în anumite perioade, un loc important l-au ocupat mistrețul și ursul.

Descoperirile din așezările neolitice sînt deosebit de valoroase pentru cunoașterea speciilor de animale sălbatice și răspîndirea lor pe teritoriul României. Sintetizînd datele rezultă că în epoca studiată, pe ansamblul teritoriului, era o mare varietate de animale sălbatice. De-a lungul mileniilor, pînă în prezent, unele din acele specii au dispărut cu totul, de exemplu, castorul (= brebul). Acesta era destul de răspîndit (după cîte știm) în Dobrogea, sudul Munteniei, vestul Moldovei, sudul Transilvaniei și în Banat. Desigur, castorul a trăit și în celelalte regiuni ale țării, dar încă nu dispunem de datele necesare. A mai dispărut și măgarul sălbatic *Equus hydruntinus* Reg., ca și calul sălbatic *Equus Przewalski*, documentat tot în neoliticul mijlociu în Moldova. Tot așa a dispărut și bourul ale cărui oase s-au descoperit într-o serie de așezări neolitice, ca și clanul reprezentat la Liubcova în Banat și la Andrieșeni în Moldova. Datorită vînătorii și înmulțirii populației, alte specii de animale sălbatice au fost nevoite să se retragă, tot mai mult, în zonele mai ferite. Astfel, cerbul și ursul ale căror oase se găsesc în multe stațiuni neolitice din cîmpie, acum trăiesc numai în pădurile din zona de dealuri și de munte. Alte specii și-au redus și ele, tot mai mult, aria de răspîndire (de exemplu, vidra).

Oamenii din epoca neolitică vînau, în principal, cu arcul și săgeata, cu sulița și cu diferite capcane simple (de tipul lațului) sau complicate (ti-vigul). O astfel de capcană era alcătuită dintr-o cumpănă (ca de fintină),

¹¹⁷ D. Berciu și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 237.

¹¹⁸ Corneliiu N. Mateescu, Materiale, V. 1959, p. 113.

¹¹⁹ Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 6.

¹²⁰ Doina Ignat, Materiale-Tulcea, 1980, p. 54.

¹²¹ D. Berciu și Ion Berciu, *Apulum*, III, 1947—1948, p. 16 și p. 27.

un laț la capăt și cu o greutate, destul de mare, la celălalt. Tipul acesta de capcană s-a menținut până în zilele noastre în Oltenia demonstrând continuitatea populației locale timp de milenii.

Pescuitul. Era o ocupație practică în mod curent, mai cu seamă, de comunitățile din vecinătatea țărmului Mării Negre, a Dunării și a lacurilor sale, dar și pe lângă cursurile de apă mai importante. Prin săpăturile de până acum, s-au strâns din numeroase așezări neolitice multe oase de pește, fragmente din cranii, operculi, vertebre, coaste și chiar solzi. În majoritatea cazurilor, specialiștii în paleofaună au studiat, în special, oasele mari, oasele mai mici măcinându-se în sol.

Pentru culturile din neoliticul timpuriu încă nu dispunem de astfel de date.

Informații mai multe avem din timpul neoliticului mijlociu. Din perioada de la sfârșitul culturii Dudești, faza Cernica (la Radovanu II), s-au adunat vertebre de la diferiți pești de talie modestă¹²², pescuiți în Argeș. La Glăvăneștii Vechi, din așezarea culturii Ceramicii liniare, s-au găsit câteva oase de pești mari¹²³.

Cu prilejul săpăturilor de la Techirghiol, din așezarea de tip Hamangia, s-au scos la iveală oase de doradă și de delfin¹²⁴. Diferite oase mai mari sau mai mici, în aria Hamangia, s-au găsit și la Ceamurlia de Jos, în diferite gropi¹²⁵, iar dintre oasele de pește determinate, la Cernavoda, este amintit crapul¹²⁶. În monografia culturii Hamangia se arată că, în general, purtătorii ei practicau pescuitul pe scară destul de largă¹²⁷.

Membrii comunităților Boian, mai ales acelea înșirate de-a lungul Dunării, se ocupau în mod obișnuit cu pescuitul. Din faza Bolintineanu nu au fost documentate oasele de pești, deocamdată. De la începutul fazei Giulești, la Bogata, s-au strâns numeroase oase de pești de diferite mărimi. S-au determinat oase de somn, crap și de știucă¹²⁸. Nu este exclus ca între oasele nedeterminate (133 piese) să fie reprezentate și alte specii de pești. Într-un alt complex închis, tot la Bogata, numit Bogata III, de la începutul fazei Vidra, s-au scos 49 oase de pește, unul singur fiind determinat, ca fiind de șalău¹²⁹. Din faza de tranziție datează așezarea de la Radovanu, din cuprinsul căreia s-au strâns numeroase oase de pește. Până acum, s-au determinat doar două specii: somn și crap. Oasele de somn au aparținut unor exemplare de talie mare și foarte mare (de 7—14 ani), iar un crap a avut cca 9 ani¹³⁰. La Izvoarele, din așezarea de la sfârșitul fazei de tranziție, s-au adunat, mai ales, oase de crap și de somn¹³¹.

Aceleași specii de pești sînt documentate și în arealul culturii Vădăstra în așezarea eponimă¹³².

În aria culturii Vinča, la Gornea, în diferite gropi de bordeie, s-au aflat numeroase oase de pești mari (unii până la 30—40 kg)¹³³, iar în apro-

¹²² Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 210.

¹²³ Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 53.

¹²⁴ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, VIII, 1962, p. 176.

¹²⁵ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 146.

¹²⁶ Olga Necrasov și colab., Materiale, V, 1959, p. 110.

¹²⁷ D. Berciu, *op. cit.*, p. 84.

¹²⁸ Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, V, 1959, p. 128, tabel I.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Olga Necrasov, Materiale, X, 1973, p. 39.

¹³¹ Olga Necrasov și G. Gheorghiu, Materiale, IX, 1970, p. 91.

¹³² Corneliu N. Matescu, *Atti del VI Congresso* Roma, II, 1965, p. 259.

¹³³ Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977, p. 107.

piere, la Liubcova, s-au găsit oase de la exemplare foarte mari de somn și crap¹³⁴. Pescuitul este atestat și în stațiunile culturii Vinča din vestul Olteniei¹³⁵.

Până în prezent, în așezările culturii Precucuteni nu s-au găsit oase de pește, dar harpoanele de corn și cîrligele de aramă, descoperite în diferite complexe dovedesc că și acele comunități practicau pescuitul¹³⁶.

Din timpul neoliticului tîrziu, fără alte precizări, se menționează și dovezi ale pescuitului în arealul culturii Sălcuța, din Oltenia¹³⁷. În cuprinsul ariei culturii Gumelnița sînt amintite oase de pește la Luncavița. S-au determinat numai oase de crap și de somn (cu oarecare probabilitate și oase de șalău și de biban). Semnalăm că între exemplarele de talie mijlocie și mare, s-au găsit și oasele a trei somni avînd lungimea între 1,20—1,80 m și greutatea între 15 și 40 kg¹³⁸. Fără alte precizări, se arată că la Brăilița, în așezarea gumelnițeană, s-au descoperit cantități mari de oase de pește, dovedind că pescuitul a fost o ocupație permanentă a acelei comunități¹³⁹. La Pietrele (jud. Giurgiu) s-au strîns o serie de vertebre de pește¹⁴⁰.

Fără îndoială că și comunitățile culturii Petrești, din preajma Mureșului și a Oltului, s-au ocupat relativ intens cu pescuitul.

În aria culturii Cucuteni, în partea de nord a Moldovei, în așezarea de la Trușești, din faza Cucuteni B, este amintit faptul că membrii comunității se îndeletniceau și cu pescuitul¹⁴¹.

În stadiul actual al cercetărilor se poate considera că ocupația pescuitului era secundară în raport cu celelalte îndeletniciri prezentate în acest capitol.

Datele disponibile ne duc la constatarea că în majoritatea obiectivelor neolitice menționate s-au descoperit oase aparținînd în special crapului (*Cyprinus carpio* L.), somnului (*Silurus glanis* L.); mai rar ale șalăului (*Lucioperca sandra* L.), știucii (*Esox lucius* L.) și cu probabilitate bibanului (*Perca fluviatilis* L.). Peștii amintiți erau pescuiți prin diferite metode. Este sigur că au folosit plase de pescuit, apoi undițe cu cîrlige de aramă. Astfel de cîrlige se întîlnesc în destul de multe așezări neolitice tîrzii, aparținînd culturii Precucuteni, Gumelnița, Vinča și Cucuteni. Pentru prinderea peștilor mari s-au utilizat și harpoane cu virf din corn de cerb sau de os. Dat fiind faptul că în multe stațiuni se găsesc oase de la pești (somni și crapi) foarte mari, este de presupus că pentru prinderea lor s-au pus în practică și alte metode (de exemplu, prin răstocire)¹⁴².

Observațiile făcute asupra unor complexe modeste alcătuite din una sau două gropi de bordeie (la Bogata), aflate pe malul unor lacuri, ne fac să ne gîndim la posibilitatea practicării și a unui pescuit sezonier, în sensul că atunci cînd datorită inundațiilor anuale ale Dunării peștele era abundent, unele grupuri de familii părăseau așezarea și se stabileau pentru o anu-

¹³⁴ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 18.

¹³⁵ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 32.

¹³⁶ Silvia Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, p. 145.

¹³⁷ D. Berciu, *op. cit.*, p. 68.

¹³⁸ Sergiu Haimovici și Gianina Dardan, *Materiale*, X, 1970, p. 108.

¹³⁹ N.A. Harfuche și F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 17.

¹⁴⁰ D. Berciu, *Materiale*, II, 1956, p. 506.

¹⁴¹ M. Petrescu—Dimbovița și colab., *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 16.

¹⁴² Informație de la dr. Ghenea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

mită perioadă în preajma Dunării sau a lacurilor sale. După acest pescuit sezonier se reintorceau în stațiunile lor cu rezerve de pește.

Prin cercetările amănunțite în așezarea de la Techirghiol, s-au descoperit și oase de doradă (*Aurata aurata* L.) și de delfin (*Delphinus*). După toate probabilitățile pentru prinderea lor în largul mării, oamenii neolitici trebuie să fi avut un fel de bărci (de tipul monoxilelor) sau plute.

Culesul. O altă ocupație practică de oameni neolitici, în vederea obținerii unei părți din hrană, era culesul. Activitatea este dovedită, pe cale arheologică, prin valvele de scoici de apă dulce sau a celor de mare și ale melcilor. În numeroase așezări neolitice, de pe tot întinsul țării, s-au găsit valve de scoici de apă dulce de tip *Unio pictorum* L., *Unio crassus* Retzius, *Unio crassus batavus* Marton et Rachet, *Unio crassus decurvatus*, *Anodonta* și *Dreissena polymorpha* Pallas. La Techirghiol s-au găsit și o serie de scoici de mare: *Cardium* sp., *Venus galinae*, *Mutilus* sp. (midia). Tipurile de cochilii de melci sînt destul de multe: *Helix pomatia* L., *Helix pomatia elsaie* Kobalt, *Cepaea vindobonensis* Pfeiffer, *Theba charthusiana* Müller, *Caracollina coreyrensis* Rossm., *Bumophatia strigella* Drap., *Zebra* sp., *Jaminia* sp.

În majoritatea cazurilor s-au găsit, în aceeași așezare, valve de scoici *Unio pictorum* L. și cochilii de melci *Helix pomatia* L. Aceste două categorii sînt comestibile. În unele stațiuni (la Traian) s-a găsit cîte o groapă cu o mare cantitate de cochilii de melci, iar în alte puncte sînt mari cantități de valve de *Unio* aruncate, întregi sau sparte, formînd cîte un strat subțire în profil (Cunești, Bogata).

VII

PRODUCEREA UNELTELOR

Oamenii din epoca neolitică au păstrat de la predecesorii lor cunoștințe despre diferite materii prime din care, în continuare, își făceau uneltele necesare activității lor zilnice. Pe lângă acestea s-au adăugat, cu timpul, câteva elemente noi, inventate de ei și anume: uneltele de piatră șlefuită și mai târziu folosirea metalului. Uneltele utilizate de oamenii epocii erau făcute din silex, gresie silicifiată, obsidiană, piatră șlefuită, os și corn.

Silex. Majoritatea uneltelor tăioase, întrebuințate de oamenii epocii, au fost lucrate din silex. Subliniem că oamenii neolitici, deși au preluat metodele de prelucrare de la înaintași, le-au perfecționat în timp, ajungând să realizeze, în anumite zone, prin persoane specializate, piese mari complicate, dintr-un silex de calitate.

Analiza amănunțită a tipurilor de silex utilizate în cursul epocii, a dus la concluzia că, până acum, pe teritoriul României sînt atestate 14 tipuri de silex, cu structuri și culori deosebite¹. Sînt tipuri de silex folosite mai intens, pe spații foarte vaste sau numai în cuprinsul unor zone restrînse. Pe lângă ele, mai ales în neoliticul timpuriu, s-au utilizat și alte roci: silex de calitate inferioară, pietre de cuarțit.

S-au identificat locurile unde se află zăcămintele de silex, dar nu a fost încă descoperită nici o „mină” de extragere a silexului. În alte părți ale Europei, se știe că se extrăgea prin puțuri săpate pînă la nivelul stratului conținînd bulgării de silex, apoi se făceau nișe laterale. Silexul extras era prelucrat în preajma zăcămintelor, pentru uzul membrilor comunităților respective sau era transformat în nuclee și unelte finite, transmise altor comunități vecine sau mai depărtate. Uneori, materia primă, sub formă de bulgări sau de piese prelucrate parțial, era răspîdită pe calea schimburilor la zeci de km de locul zăcămintelor. Uneltele necesare se făceau în fiecare așezare, după cum o dovedesc piesele neaterminate și așchiile de prelucrare, ce le găsim în toate stațiunile.

În funcție de numărul deosebit de mare de piese provenite din multe zeci de așezări, s-a ajuns la precizarea că pe teritoriul României principalele tipuri de silex utilizate au fost: *silexul „balcanic”* (de culoarea mierei, cu pete albicioase, opac). Se găsește în zăcămintele, în numeroase locuri din Dobrogea și nordul Bulgariei. Uneltele din astfel de silex au fost folosite de purtătorii culturilor din Dobrogea, sudul Moldovei și, mai ales, de cei din Muntenia și Oltenia²; *silexul „de Prut”* (de culoare neagră, translucid). Astfel de zăcămintele sînt în N—E Moldovei (la Ștefănești și în alte locuri,

¹ Eugen Comșa, AAC, XVI, 1976, p. 239—248.

² Idem, Peuce, IV, 1975, p. 5—18.

pe malul Prutului). Era folosit intens încă din epoca paleolitică³. Comunitățile neolitice, de pe aproape tot întinsul Moldovei, l-au preferat altor tipuri secundare (cum era silexul „de Ibănești” și cel „central moldovenesc”⁴); silexul „oltenesc” (de culoare neagră, translucid) a fost întrebuințat, mai ales, în Oltenia și, mai puțin, în sudul Munteniei în paralel cu silexul „balcanic”. Locul zăcămintelor nu se cunoaște, dar bulgări de astfel de silex se găsesc, în cantitate mare, în prundișurile din vestul Olteniei⁵; silexul „bănățean” (de culoare cafenie, opac, cu linioare și pete negre). A fost utilizat pe tot întinsul Banatului și în S—V Transilvaniei. Zăcămintele se găsesc în munții Poiana Ruscăi⁶.

Alte tipuri de silex, cu răspindire teritorială mai restrinsă, sînt silexul de „Iosășel”, folosit numai în Crișana, și silexul „de Oaș”, utilizat în Maramureș și silexul cenușiu din S—E Transilvaniei⁷.

Pentru a se cunoaște aria de răspindire a fiecărui tip de silex, am cartat toate descoperirile (respectiv toate așezările din fiecare cultură, în care s-a găsit un tip sau altul de silex) ce mi-au fost accesibile. Din analiza hărților rezultate, am ajuns la concluzia că în neoliticul timpuriu, oamenii încă nu cunoșteau prea bine locul zăcămintelor de silex, de aceea duceau o oarecare lipsă de materie primă și erau nevoiți să folosească și să „încearcă” să o înlocuiască, pe cit era posibil, cu alte roci. Urmașii lor au descoperit zăcămintele și le-au exploatat intens.

O altă concluzie este că pînă la sfîrșitul epocii neolitice purtătorii fiecărei culturi, au întrebuințat de preferință un anumit tip de silex, pe lângă altele secundare, pe scară redusă, deosebite de la zonă la zonă. De exemplu, arealul silexului „balcanic” corespunde cu aria de răspindire a culturii Gumelnița și cu aceea a culturii Sălcuța, silexul „de Prut” cu cel al culturii Cucuteni, iar cel „bănățean” cu aria culturii Vinča.

Din analiza hărților de răspindire a tipurilor de silex, mai rezultă tendința unor comunități de a ocupa zonele zăcămintelor de silex din ținuturile vecine. Astfel, în primele două faze ale culturii Boian (cînd aria ei cuprindea numai Muntenia), numărul pieselor de silex era redus. În faza Vidra, cînd aceste comunități au ocupat ținuturile dintre Dunăre și Balcani se observă brusc în așezările fazei, de la nord de Dunăre, o creștere accentuată a numărului pieselor de silex (de la cîteva zeci, în primele faze, la cîteva mii, în cele următoare).

Unde și cine realiza uneltele de silex? Din datele cunoscute rezultă că, în tot cursul epocii neolitice, uneltele se făceau în fiecare așezare, de către membrii comunității. După toate probabilitățile această muncă era efectuată de bărbați. Spre sfîrșitul epocii, în sudul țării, în așezările culturilor Gumelnița și Sălcuța, sînt atestate topoare mari de silex și vîrfuri de săgeată, lucrate prin metode mai complicate. Considerăm că astfel de piese nu puteau fi realizate de oricine, ci de persoane cu experiență îndelungată, bune cunoscătoare ale caracteristicilor silexului și a metodelor de prelucrare, respectiv de persoane „specializate”. Pieseile amintite, spre deosebire de uneltele obișnuite, nu erau lucrate în fiecare stațiune, ci în „atelieri” aflate numai într-un număr redus de așezări. În „atelieri” se produceau piese mari, pentru locuitorii din așezare și pentru cei din stațiunile din

³ Idem, Folia Facultatis Scientiarum Naturalium, Brno, 1976, p. 109—115.

⁴ Ibidem, p. 109—115.

⁵ Vezi *supra*, nota 1.

⁶ Idem, Apulum, IX, 1971, p. 15—18.

⁷ Vezi *supra*, notele nr. 1 și 5.

preajmă. Până în prezent, dispunem de date despre două „ateliere”, unul, în care să făceau topoare de silex, la Căscioarele⁸ (în aria culturii Gumelnița) și altul pentru virfuri de săgeată la Orlea⁹ (în aria culturii Sălcuța).

În cursul epocii neolitice se constată și deosebiri în privința dimensiunii uneltelor de silex. Mai multe culturi (Starčevo-Criș, Ciumești, a Ceramicii liniare, Dudești) sînt caracterizate prin unelte de dimensiuni mici (microlite). Ele oglindesc o tradiție mai veche. Atare unelte se mai păstrează un timp în neoliticul mijlociu, cînd încep să fie folosite piese de 3—4 ori mai mari. La sfîrșitul epocii, desigur în legătură cu specializarea amintită, s-au utilizat unelte deosebit de mari, cum sînt lamele de silex de peste 30 cm lungime.

Gama uneltelor de silex din epoca neolitică a fost bogată¹⁰:

1. Unealta principală era *lama* cu marginile ascuțite. La începutul epocii ele erau de dimensiuni mici, iar la sfîrșitul ei, ele erau, de obicei, de 10—15 cm lungime.

2. *Răzuitoarele* ocupă locul secund, ca număr de piese. Erau lucrate pe capete de așchii mari sau pe virfuri de lame. Partea activă este arcuită și retușată cu grijă. Serveau la răzuitul pieilor de animale.

3. *Segmentele de lame* erau pregătite anume pentru a servi ca „dînțișori” (fixați în rame de corn) pentru seceri. Au pe ambele fețe cîte o porțiune lustruită ca oglinda.

4. În neoliticul timpuriu și la începutul celui mijlociu se întîlnesc piese în formă de *trapez*, folosite, probabil, ca virfuri de săgeată.

5. Purtătorii culturii Dudești, în aceeași perioadă, au întrebuițat *piese cu peduncul*, tot pentru virfuri de săgeată.

6. *Sfredelile* sînt unelte mai rare, în perioadele mai tîrzii ale epocii.

7. *Dălțițele* sînt de diferite feluri și predomină în sudul țării, mai ales, în așezările culturii Gumelnița.

8. *Vîrfurile de săgeată*, triunghiulare, mici, sînt documentate numai în așezările culturii Cucuteni.

9. *Vîrfuri de săgeată sau de suliță*, triunghiulare (de 6—7 cm înălțime) se găsește numai în așezările culturilor Gumelnița și Sălcuța.

10. *Topoarele de silex*, de formă trapezoidală, prelungă, de obicei, de cea 20 cm lungime, sînt atestate, de asemenea, în ariile Gumelnița și Sălcuța.

Gresie silicifiată. În unele zone, unde lipsește silexul de calitate, oamenii din epoca neolitică au fost nevoiți să-și facă unelte din *gresie silicifiată*. Aceasta clivează ca și silexul, dar marginile uneltelor nu sînt tot atît de tăioase. Roca se găsește în zăcăminte foarte bogate, de-a lungul Carpaților, din zona riului Buzău, și pînă departe în nord, pe versantul de est al Carpaților Răsăriteni. Unelte de gresie silicifiată erau răspîndite în așezările din jumătatea de vest și în partea de sud a Moldovei, în cea mai mare parte a Transilvaniei din N—E și pînă în centrul Munteniei¹¹. Din astfel de gresie s-au făcut, mai cu seamă, lame și răzuitoare.

Obsidiană : O altă rocă folosită, pe scară destul de mare, a fost *obsidiană*¹². Pe teritoriul României, roca se găsește în Munții Apuseni, ca și în

⁸ Silvia Marinescu-Bileu, AR, XVII, 1965, 1, p. 48—53.

⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, XI, 1960, p. 367—371.

¹⁰ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970; Eugen Comșa, în „Conference sur les industries de la pierre taillée”, Krakow, 1972, p. 100—114.

¹¹ Vezi *supra*, notele nr. 1, 5 și 7.

¹² Idem, AAC, XI, 1969, 1, 1970, p. 5—15.

munții din nordul și în cei vulcanici din estul Transilvaniei, dar, în general sînt bulgări, relativ mici, în poziție secundară, deci de calitate inferioară¹³. Zăcămintele bogate se aflau, în apropiere, în Ungaria, în zona Tokay. Majoritatea pieselor de obsidiană, descoperite în așezările neolitice, de la noi, sînt din astfel de rocă, care are culoare fumurie și este aproape transparentă. În părțile de N—V ale țării, s-au descoperit adevărate depozite de nuclee de obsidiană, dovadă că materia primă era răpindită sub formă de nuclee și apoi era prelucrată în diferite așezări. Analiza tipologică a uneltelor, ca și a hărților de răspîndire a pieselor de obsidiană, permite să formulăm cîteva concluzii. Obsidiana a fost folosită din epoca paleolitică și mezolitică în N—V țării. În neoliticul timpuriu, comunitățile culturii Ciunnești au întrebuintat mai mult unelte de obsidiană decît de silex¹⁴. În arealul amintit sînt sute și chiar mii de piese de obsidiană, datînd din aceeași perioadă. Cîteva piese de obsidiană, sub formă de lame, fine, microlite, sînt atestate în așezările de tip Starčevo-Criș și ale culturii Ceramicii liniare din Moldova. Alte cîteva piese similare s-au găsit și în așezări din neoliticul mijlociu din Muntenia, Oltenia și Banat. Semnalăm că în așezarea de la Liubcova s-au descoperit piese lucrate din două tipuri de obsidiană. Una originară din zona Tokay și alta, de culoare albicioasă, provine, probabil, din ținuturile sudice. Din obsidiană, în regiunile din N—V, se făceau lame, răzuitoare și alte tipuri de unelte obișnuite, iar în ținuturile extracarpătice sînt atestate numai lame microlite¹⁵.

Piatră șlefuită. Una din invențiile de seamă ale oamenilor, încă din zorile neoliticului, a fost realizarea uneltelor de piatră șlefuită¹⁶. Ele s-au lucrat, de regulă, din roci dure, dar și din roci relativ moi (tuf vulcanic), ce se sparg ușor. Explicația încă nu a fost dată. Unii cercetători consideră că roca „proaspătă” era destul de rezistentă.

Evoluția uneltelor la care ne referim s-a desfășurat pe două căi, în parte paralele în funcție de forma uneltelor ele pot fi neperforate și perforate. Primele au apărut însă de la începutul neoliticului timpuriu. Către sfîrșitul perioadei sînt atestate însă și cîteva piese, ce tipologic fac parte din seria celor neperforate, dar care, prin perforare și introducerea unei cozi, au fost utilizate mai ușor. Curînd după aceea și-au făcut apariția topoarele perforate, ce s-au menținut în uz mai multe milenii. Ambele categorii de unelte s-au folosit, în paralel, pînă în bronzul mijlociu, cînd a încetat utilizarea celor neperforate.

1. Pe teritoriul Transilvaniei s-au descoperit, în cîteva puncte, unelte masive de piatră, neperforate, în formă de vâlătuc (unele lungi pînă la 30 cm). În secțiune ele au forma rotundă, cu tăișul arcuit și muchia subțiată și arcuită. Cele cu tăișul avînd secțiunea longitudinală asimetrică serveau drept *teste*, iar cele cu secțiunea simetrică ca *topoare*.

2. Au urmat, în timp, cele în formă de *calapod* (tot *teste*), unele destul de masive, specifice, mai ales, culturii Starčevo-Criș, de pe tot întinsul arealului¹⁷. Tesle, de acest tip, s-au întrebuintat, în paralel cu alte unelte vreme îndelungată, pînă aproape de sfîrșitul neoliticului mijlociu (în cadrul culturilor : Ceramicii liniare, Boian, Precucuteni și Tisa). În culturile Ceramicii liniare și Tisa unelte au forme specifice. Analiza traseologică

¹³ Informație de la prof. Eugen Stoicovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁴ Al. Păunescu, *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 467—475.

¹⁵ Vezi *supra*, nota nr. 12.

¹⁶ Eugen Comșa, *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 245—261.

¹⁷ Idem, *MuzNat*, II, 1976, p. 209—222.

a permis observația că, în unele cazuri, uneltele folosite ca tesle, atunci cind li se strica tăișul, erau retușate puțin și refolosite ca *săpăligi*.

3. În spre sfîrșitul neoliticului timpuriu și-au făcut apariția uneltele *plate*, utilizate ca topoare, aflate în uz pînă în bronzul mijlociu. Ele au avut dimensiuni diferite de la 10—25 cm lungime și 5—10 cm lățime. Au predominat cele trapezoidale (cunoscute aproape în toate culturile neolitice), mai rare au fost cele dreptunghiulare (mai ales, în cultura Cucuteni). Topoarele au partea dinspre tăiș cu secțiune simetrică.

4. În tot cursul epocii, mai cu seamă în a doua parte, s-au folosit *dălțile*, mai mici sau mai mari, trapezoidale sau dreptunghiulare.

5. Este posibil ca în perioada de la sfîrșitul epocii, să fi fost utilizate și *mauirele*, de formă aproximativ cilindrică, prelungă, cu ambele extremități arcuite sau aproape drepte, prevăzute la mijloc de jur-împrejur, cu o șanțuire ce servea la legarea piesei de coadă. Funcția lor nu este prea clară. Cert este că se găsesc, mai ales, în nordul Olteniei și în Transilvania. Este probabil să fi fost întrebuintate la extragerea sării.

Piese mai mici, din categoria celor neperforate, erau înfipite în capătul unor manșoane de corn de cerb, prevăzute cu gaură pentru fixarea cozii. Cele mari erau legate, direct de coadă, în mai multe moduri.

Primele unelte perforate sînt documentate de la sfîrșitul neoliticului timpuriu și au fost utilizate pînă la sfîrșitul epocii. De obicei, ele sînt în formă de pană, lungă pînă la 20 cm și lată pînă la 10 cm. În majoritatea cazurilor, au dimensiuni mai mici. Ele au două fețe netede, paralele și două laturi arcuite spre tăiș. Muchia lor este dreaptă sau arcuită. Orificiul are pînă la 2 cm diametru și a fost făcut, o anumită perioadă, cu un fel de „sfredel” de piatră cu ajutorul nisipului și apei, iar mai tirziu, printr-un sistem ingenios cu tub rotit de un arc, dar și în acest caz perforarea se făcea tot cu nisip și apă. Este o perforare „cilindrică”. De la o astfel de perforare rămînea miezul cilindric, ce se găsește, adesea, în cuprinsul așezărilor¹⁸. Uneltele de piatră perforate au avut funcții diferite: topor simplu, topoare duble, foarte rar de măciuci, topoare de luptă și de ciocane-duble¹⁹. Astfel de unelte se puteau realiza în fiecare așezare, referindu-ne, mai ales, la cele perforate. În schimb, o parte din uneltele *plate*, neperforate, de tuf vulcanic, se făceau, după părerea noastră, în zona zăcămintelor, de unde erau răspindite pe calea schimburilor, la distanțe apreciabile. În general, se poate afirma că uneltele de piatră șlefuită au jucat un rol de seamă în tot cursul epocii neolitice. Unele din ele fiind folosite probabil și ca arme.

Os. În cursul epocii neolitice, întrebuintarea osului a fost generalizată. Majoritatea obiectelor lucrate din os fac parte din categoria uneltelelor. Sînt astfel:

— *ace* făcute din așchii subțiri de os, șlefuite. Unele sînt perforate la capătul opus virfului ascuțit. Este clar că ele au servit la cusut.

— foarte multe piese de os, lucrate din așchii de os mare sau din oase mici, erau transformate prin șlefuire în *împungătoare*, utilizate pentru găurirea pieilor (pentru opinci, cojoace etc.) În același scop erau făcute și folosite unelte mai mari, similare, numite *surace*. Ele au fost întrebuintate pînă de curind, în același scop, în părțile de nord ale Moldovei. Unii cercetători consideră că piesele masive, mai lungi de os, ascuțite la un capăt au servit drept pumnale.

¹⁸ Idem, SCIV, 23, 1972, 2, p. 257—258.

¹⁹ Ibidem, p. 258—261.

— o altă serie de unelte de os este reprezentată prin *dălți* și *dălțițe* lucrate din așchii masive, avînd un capăt transformat în tăiș lat, drept și ascuțit.

— din os se mai făceau și *spatule*, apoi plăcuțe, lucrate din bucăți de os, mai subțiri sau mai groase, întrebuințate, probabil, la ornamentarea vaselor de lut și în alte scopuri casnice.

Corn. Datorită calităților sale, mai ales, din cauza rezistenței sale la lovitură, cornul, ca materie primă pentru realizarea uneltelor, a fost folosit pe scară relativ largă de către oamenii din epoca neolitică. Dintre felurile coarne, oamenii neolitici au preferat pe acelea de cerb. Majoritatea lor au fost de fapt „lepădate” anual și adunate de oameni, din pădure. Mai rar, cornul de cerb prelucrat provine de la animale vinate. Pentru a fi transformată în uneltă, se alegea porțiunea necesară și cornul era crescat (cu o lamă de silex) de jur împrejur, pînă putea fi rupt și apoi prelucrat.

Din corne se făceau următoarele categorii de unelte :

— Cele mai importante și mai utile, mai ales, în perioada timpurie erau *săpăligile*, lucrate dintr-o porțiune groasă și arcuită de corn de cerb lungă de peste 20 cm. Extremitatea mai subțire a cornului era ascuțită printr-o tăietură oblică, iar în partea mai groasă se făcea orificiul rotund sau dreptunghiular pentru fixarea cozii.

— Merită toată atenția „ramele” pentru *seceri*, făcute din corn de vită sau de cerb. Partea mai groasă servea drept minier, iar pe partea concavă a cornului, se scobea un jgheab îngust, în care se fixau segmente de lame de silex²⁰. Astfel de seceri au fost făcute și folosite din neoliticul timpuriu și pînă la sfîrșitul epocii.

— Tot din porțiuni groase de corn de cerb se făceau *manșoanele* de cca 15 cm lungime. Pe la mijlocul lungimii au orificiul de fixare a cozii, iar în vîrf au o scobitură regulată, făcută în măduva cornului, spre a servi la fixarea unor piese de piatră dură, șlefuită (topoare, tesle).

— Unele piese, scurte, făcute din corn de cerb, păstrînd „floarea” cornului, au fost utilizate drept *ciocane*.

— Mai rar, din coarne de cerb, de vită sau de căprior, se făceau *dălți*. de cca 10 cm lungime. Astfel de unelte s-au folosit, mai ales, în neoliticul mijlociu și tîrziu.

— Cornul de cerb a mai fost întrebuințat și la realizarea unor piese intermediare (cu un capăt bont și celălalt gros), care lovite, cu un fel de ciocan, serveau la desprinderea așchiilor și lamelor de silex, din nuclee.

— Tot datorită rezistenței cornului de cerb, din plăcuțe (groase de cca 1 cm), pregătite anume, se făceau *cîrlige de tivig* (o capcană de vînătoare).

— Pentru pescuitul peștilor mari s-au întrebuințat *harpoane*, făcute din placă groasă, prelungă (de maximum 25 cm lungime), de corn de cerb (mai rar, de os), avînd o formă specifică, cu capăt de fixare pe tijă, corpul prevăzut cu barbeluri (colți), de obicei, asimetrice pe cele două margini și vîrful ascuțit. Astfel de harpoane se întîlesc, mai des, în așezările neolitice tîrzii din Cîmpia Dunării, în Banat și, rar, în Moldova.

— Din corn de cerb se realizau și *spatulele*, avînd o porțiune ca o lopățiță plată, cu marginile arcuite și cu un minier (de cca 1 cm grosime) scurt, cu secțiune rotundă. Acestea au servit la răzuirea făinii de pe rîșnițe, din care cauză, adesea, datorită frecării, lopățița a devenit asimetrică. Spatulele descrise se găsesc, destul de des, în așezările de tip Starčevo-Criș, de pe tot întinsul țării.

²⁰ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, p. 72, pl. I/1.

MEȘTERUGURI

Olăritul. Dintre toate elementele unei culturi neolitice, cea mai reprezentativă este *ceramica*. Prin formele sale, dar mai cu seamă, prin unele elemente de decor, ce nu se întâlnesc decât pe vasele anumitor culturi ea confera specialistului posibilitățile cele mai valoroase. De altfel, în principal, pe temeiul ceramicii (prin cartografierea tuturor așezărilor cu același fel de vase) se delimitează aria de răspindire a comunităților unei culturi, dezvoltarea lor în timp, ea și dinamica (în spațiu) a acelor colectivități (pentru o evoluție normală). Atunci însă când, într-o anumită regiune, constatăm că s-a produs modificarea bruscă a ceramicii, ea și a celorlalte elemente de cultură, faptul oglindește evenimente istorice, având drept consecință dislocarea sau distrugerea vechii populații din zona respectivă și înlocuirea ei cu o alta venită din afară. Tot pe baza ceramicii, se precizează și contactele pașnice dintre locuitorii dintr-un ținut, cu vecinii lor aparținând altor culturi.

Formele elegante și, mai ales, grija oglindită în decorul realizat constituie indicii că olăria era lucrată, în special, de femei. Faptul este confirmat prin analiza amprentelor digitale păstrate pe o serie de vase.

În studierea olăriei se au în vedere : A. Compoziția pastei ; B. Modul de modelare ; C. Formele ; D. Decorul și E. Modul de ardere.

Aici nu este cazul să prezentăm amănunțit elementele specifice ceramicii tuturor culturilor neolitice de pe teritoriul țării, ci vom expune numai unele trăsături, de caracter mai general. Aceasta, cu atât mai mult cu cât în cadrul fiecărei culturi se constată modificări treptate (mai încete sau mai repezi), de la fază la fază, a elementelor olăriei.

A. Oamenii epocii neolitice încă de la începutul utilizării ceramicii s-au confruntat cu o serie de dificultăți tehnice, deoarece vasele din lut plesneau la uscare. După un anumit răstimp, s-a găsit rezolvarea problemei prin amestecarea pastei ceramice cu un degresant. Pe teritoriul nostru, în această privință se pot defini două perioade principale :

I. În cursul neoliticului timpuriu și până spre mijlocul perioadei următoare, pasta ceramică se amesteca, în general, cu pleavă de cereale. Cantitatea de pleavă era mai mare în cazul recipientelor mai mari, dar foarte mică atunci când se pregăteau vase din pastă fină, de dimensiuni reduse. Vasele mijlocii și mari, din pastă amestecată cu pleavă, nu puteau fi ornamentate direct, deoarece unealta cu care se făcea decorul se agăța de firele de pleavă din pastă și s-ar fi produs adincituri neregulate în pereții vaselor. Pentru a se evita dificultatea, întreaga suprafață exterioară a vaselor, ce urmau a fi ornamentate, se acoperea cu un strat subțire

de lut fin, în care, după netezire, se făcea, cu toată grija, decorul, adesea, deosebit de frumos. În unele culturi, paralel cu amestecul de pleavă, se adăuga (cînd se făceau vasele de uz comun) o anumită cantitate de nisip sau concrețiuni calcaroase, pisate mărunt.

II. În a doua parte a neoliticului mijlociu (în unele zone mult mai de vreme) și pînă la sfîrșitul epocii, s-a renunțat la folosirea plevei ca degresant și pasta s-a amestecat cu cioburi pisate. Metoda s-a generalizat, cu timpul, pe aproape tot teritoriul țării.

B. Toată olăria neolitică a fost modelată cu mina. Mai întîi se pregătea cantitatea de pastă necesară. În cazul vaselor mai mari, întîi se făcea un boț de lut de mărimea fundului viitorului vas. Apoi, persoana care lucra, pregătea fișii de lut (mai groase sau mai subțiri în funcție de mărimea recipientului, late de maximum 10 cm în cazul vaselor mari). O margine a fișiei era subțiată și lipită de extremitatea îngroșată a fundului vasului, apoi, treptat, din mai multe fișii „suprapuse”, lipite bine, se realizau părțile componente (corp, umeri și gît) ale vasului. Practicarea acestei metode este dovedită prin constatarea că vasele neolitice, în multe cazuri, s-au spart, încă din vechime, de-a lungul liniilor de contact dintre fișii. La alte categorii de vase spargerea este neregulată.

În cadrul diferitelor culturi, în funcție de obiceiurile specifice, vaselor li se făceau unele completări. Astfel, fie că se îngroșa fundul cu încă un strat de lut, fie că la unele forme, din categoria castroanelor, li se adăuga cite un picior masiv. Alteori, pentru a asigura sprijinirea fermă a capacelor, pe vasele corespunzătoare, se aplica anume o fișie de lut, cu care se realiza un prag în jurul gîtului. În perioadele mai tîrzii, prin diverse metode, se făceau tortițele (de exemplu fixate prin „cep”).

Vasele mici și mijlocii s-au mai modelat după o altă metodă, anume din „suluri” cilindrice de lut, care se „încolăceau”, la mărimea necesară, apoi, prin apăsare, se ajungea tot la un fel de fișii, bine lipite unele de altele.

În aria unor culturi, vasele mici și mijlocii, din pastă fină, cu pereții subțirii, au adesea fundul puțin albiat spre interior. Explicația este că începînd din acea perioadă, astfel de vase se făceau pe un suport de lemn, de lut ars sau pe o piatră cu partea de sus bombată, pe care se fixa (răminînd nemîșcat) boțul de lut ce servea la modelarea părții inferioare a vasului. Avantajul metodei consta în aceea că vasul nu mai trebuia mișcat, ci se „rotea”, treptat suportul amintit poate fi considerat ca fiind „strămoșul” roții olarului. În continuare, din fișii subțiri, se înălța vasul în întregime.

C. Repertoriul formelor de vase diferă, în general, de la o cultură la alta. Mai ales în perioada de sfîrșit a epocii există, în mai multe culturi, forme preferate. În cazul legăturilor genetice între două culturi, de la una la alta s-au transmis anumite forme de vase și de ornamente.

În ținuturile noastre, toată ceramica neolitică a fost cu fundul drept, spre deosebire de regiunile vecine spre est, unde, în unele perioade, predominau vasele cu fundul ascuțit sau arcuit.

În cadrul fiecărei culturi au existat cîteva categorii ceramice, cu forme și ornamente specifice, care s-au transmis, în parte, de la fază la fază. Se constată, de regulă, în cursul evoluției normale a unei culturi că, pe lîngă formele vechi, au apărut unele noi. Cu timpul, cele vechi dispar și se mențin o vreme cele noi, pe măsura diversificării funcționale și a mo-

dificărilor treptate din modul de trai și alimentație. Se cuvine subliniat că, din categoriile ceramice menționate, unele păstrează, vreme îndelungată, formele și ornamentele (uneori ele rămân aproximativ aceleași în cursul evoluției mai multor faze ale unei culturi), altele se dovedesc mai sensibile la evoluție și se modifică continuu, adică unele forme rămân la fel, dar decorul suferă mici schimbări (citeodată este vorba numai de schimbarea metodei de execuție a motivelor, ele rămânând, în principiu, similare).

În neoliticul timpuriu și în diverse culturi din neoliticul mijlociu, se întâlnesc vase cu picior, în perioada mai veche, picioarele erau rotunde sau în patru lobi, goale pe dinăuntru sau masive¹. Mai târziu, picioarele vaselor erau svelte. O serie de vase de la sfârșitul epocii, din Moldova, Transilvania, Crișana și Banat, au avut picioare înalte, goale pe dinăuntru și prevăzute cu orificii, mai ales, rotunde². La sfârșitul neoliticului timpuriu, în sudul țării este documentată în cultura Dudești³; apoi până la sfârșitul culturii Boian și în aria Vinča categoria ceramică reprezentată prin vase mici și mijlocii, de culoare neagră sau cenușie, ornamentate cu grupuri de canceluri, cu suprafața lustruită. Această categorie este de origine sudică și s-a răspândit, treptat, în ținuturile noastre, pe un front larg, din Tracia spre Muntenia și Oltenia, din Macedonia spre Banat.

D. Decorul vaselor neolitice se executa, de obicei, înainte de ardere mai rar după ardere, mai ales, de către femei.

Modul de ornamentare și motivele decorative se deosebesc de la o cultură la alta (cu excepția cazurilor de legături genetice, de exemplu, Dudești-Boian, Vinča-Turdaș și altele).

În perioada de început a epocii, în timpul culturii Starčevo-Criș⁴, în funcție de categoriile ceramice, decorul era format din adincituri cu unghia „în spic” sau „în fagure”, barbotină, briurile în relief, proeminențele de diferite forme, decorul incizat (de exemplu în rețea) și destul de rar cel pictat înainte de ardere.

Cu toate că s-a produs o diversificare a culturilor, unele elemente ornamentale, mai cu seamă cele ale categoriei vaselor de uz comun, s-au menținut vreme îndelungată, se poate spune până la sfârșitul epocii. Ne referim la barbotină organizată, briurile în relief cu alveole și la proeminențe.

La sfârșitul neoliticului timpuriu, au pătruns, în Moldova, comunitățile culturii Ceramicii liniare⁵, cu forme ceramice și cu decor deosebite de cele specifice ținuturilor noastre. Aveau boluri cenușii, cu decor spiralic din linii incizate întrerupte, din loc în loc cu capete de „note muzicale”.

Ceramica din neoliticul mijlociu din S—E Olteniei (cultura Vădăstăra)⁶, din Muntenia și S—E Transilvaniei (cultura Boian)⁷ și din Moldova

¹ De exemplu la Valea Lupului (Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 56. fig. 6).

² În culturile: Petrești, Cucuteni, Românești-Tiszapolgár.

³ Eugen Comșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249.

⁴ M. Petrescu-Dimbovița, ActaArchBudapest, IX, 1958, 1—4, p. 53—58; Eugen Comșa, AAC, I, 1959, 2, p. 173—190; Victor Teodorescu, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 251—258; N. Vlăssă, AMN, III, 1966, p. 9—47; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 15—69.

⁵ Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 17—26; Eugen Comșa, SCIV, IX, 1960, 2, p. 217—242.

⁶ V. Christescu, Dacia, III-IV, 1933, p. 167—225; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 34—46; M. Nica, *Historica*, II, 1971, p. 5—32.

⁷ V. Christescu, Dacia, II, 1925, p. 249—303; Ion Nestor, PZ, XIX, 1928, p. 110—143; D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 31—108; M. Petrescu-Dimbovița, *Balkanica*, VIII, 1945, p. 192—215; Eugen Comșa, SCIV, V, 1954, 3—4, p. 361—392; D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 369—414; Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*.

(cultura Precucuteni)⁸ este caracterizată prin vase cu decor excizat sau trasat, alcătuit, adesea, din spirale (în Oltenia); din meandre, triunghiuri („dinți de lup”) și „tabla de șah” (în Muntenia și Moldova). Benzile scobite sau trasate erau încrustate cu materie albă. Pe aproape tot întinsul Dobrogei, în aceeași perioadă, au viețuit comunitățile Hamangia⁹. Vasele lor erau elegante, în formă de pahare sau de castroane (cu sau fără picior), ornamentate prin tehnica împunsăturilor succesive, prin falsa excizie și prin încrustare cu alb. Mai rare sînt vasele cu decor canelat. În părțile de vest ale Olteniei și în Banat, s-a menținut cultura Vinča¹⁰, avînd vasele cu decor canelat sau în benzi incizate. O situație similară se constată și în S—V Transilvaniei, în aria Turdaș¹¹. Pe meleagurile din sudul Crișanei este atestat decorul de aspect textil (cultura Tisa)¹², iar în partea de nord a Crișanei, în N—V Transilvaniei și parțial în Maramureș, s-a menținut în uz (din perioada precedentă) decorul pictat cu culoare brună și cel format din linii incizate ondulate¹³.

În cursul neoliticului tirziu, se constată o continuitate culturală și respectiv etnică, pe aproape tot teritoriul țării. Culturile Sălcuța¹⁴ și Gumelnița¹⁵ sînt caracterizate prin vase ornamentate cu motive pictate cu grafit. Mai rar, la începutul evoluției lor, s-a folosit pictura „crudă” (aplicată după ardere, cu culoare albă și roșie). În Moldova și în Transilvania, în ariile culturilor Cucuteni¹⁶ și Petrești¹⁷, ceramica a fost cu decor pictat, deosebit de frumos. La început cu alb, negru și roșu, iar la sfîrșit cu brun sau neagră. În Crișana, Maramureș și apoi în Transilvania și Banat s-au răspîndit comunitățile de tip Românești-Tiszapolgar¹⁸ avînd vase cu picior înalt, prevăzute cu proeminente ascuțite sau cu decor din benzi incizate. Le-au urmat, în aceleași regiuni, comunitățile culturii Gornești-Bodrogkeresztur¹⁹.

La sfîrșitul epocii, în S—E țării sînt documentate comunitățile culturii Cernavoda I²⁰, cu ceramică total deosebită, modelată din pastă amestecată cu valve de scoici sau cochilii de melci pisate, ornamentate cu șiruri de adîncituri sau cu șnurul.

Prin urmare, în cursul epocii neolitice se pot deosebi, la culturile locale, trei perioade principale:

⁸ Radu Vulpe, ESA, XI, 1937, p. 134—146; Hortensia Dumitrescu, SCIV, VIII, 1957, p. 53—69; Alexandrina Alexandrescu, Dacia, NS, V, 1961, p. 21—37; Silvia Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*.

⁹ D. Berciu, *Cultura Hamangia*.

¹⁰ Eugen Comșa, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 11—44; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 70—139.

¹¹ Roska Márton, PMJH, 3—4 (25—26), Deva, 1928, p. 18—25.

¹² Mircea Rusu, Banatica, I, 1971, p. 77—82.

¹³ Eugen Comșa, AAC, XIII, 1973, p. 39—49.

¹⁴ D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 193—350.

¹⁵ VI. Dumitrescu, Dacia, II, 1925, p. 29—102; Ion Nestor, PZ, XIX, 1928, p. 110—143; D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 31—105; M. Petrescu-Dimbovița, Balcania, VIII, 1945, p. 192—215; D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 415—478; VI. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, p. 51—96; Eugen Comșa, Balcania, VII, 1976, p. 15—43.

¹⁶ Hubert Schmidt, *Cucuteni*, 1932; VI. Dumitrescu, Dacia, IX—X, 1945, p. 11—114; Radu Vulpe, SCIV, VII, 1956, 1—2, p. 53—93; VI. Dumitrescu, Balcania, VIII, 1945, p. 192—215; D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 415—478; VI. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, p. 51—96; Eugen Comșa, Balcania, VII, 1976, p. 15—43.

¹⁷ Hubert Schmidt, *Cucuteni*, 1932; VI. Dumitrescu, Dacia, IX—X, 1945, p. 11—114; Radu Vulpe, SCIV, VII, 1956, 1—2, p. 53—93; VI. Dumitrescu, Balcania, VIII, 1945, p. 192—215; D. Berciu, *Contribuții ...*, p. 415—478; VI. Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, p. 51—96; Eugen Comșa, Balcania, VII, 1976, p. 15—43.

¹⁸ Octavian Floca, SCIV, I, 1950, 2, p. 220—224; N. Vlăssă, AMN, V, 1969, p. 27—45.

¹⁹ N. Vlăssă, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—367.

²⁰ Sebastian Morintz und Petre Roman, Dacia, NS, XII, 1968, p. 47—77.

1. În neoliticul timpuriu ceramica avea decorul din adincituri și incizat. În unele zone și decor pictat bogat (Circea²¹, Oena Sibiului²², Gura Baciului²³, Let²⁴).

2. În neoliticul mijlociu, a fost specific decorul excizat și trasat, incrustat cu alb.

3. În neoliticul târziu predomină culturile avînd ceramica pictată cu grafit sau cu culori (alb, roșu, negru sau brun).

E. Arderea vaselor se făcea în mod diferit, în funcție de categoria ceramică. Metoda mai simplă a fost pusă în practică, în cursul neoliticului timpuriu și mijlociu, cu prilejul arderii vaselor de uz comun, din pastă grosolană. Dacă avem în vedere caracteristicile și aspectul lor care dovedește o ardere la o temperatură joasă, de numai cîteva sute de grade, vom fi îndreptățiți să susținem că ele au fost arse pe vetre obișnuite. Se realiza o ardere inegală; pereții vaselor dobîndeau culori cu nuanțe diferite.

Majoritatea vaselor din celelalte categorii au fost arse în cuptoare de olărie de diverse tipuri, deosebite de la o zonă la alta, de la perioadă la perioadă (și uneori chiar în cadrul aceleiași culturi).

Din analiza tipologică a cuptoarelor de olărie, cunoscute pînă în prezent, rezultă că în neoliticul de pe teritoriul României s-au folosit trei tipuri de cuptoare :

I. Cuptoare simple, cu o singură încăpere, ce servește, în același timp, drept cameră de foc (focărie) și de ardere a vaselor. Sînt gropi rotunde (de obicei) sau ovale. În secțiune au forma de trunchi de con, cu maluri boltite. Gura cuptorului, servind și drept gură de foc, era largă și se afla la partea superioară. Vatra cuptoarelor se realiza dintr-un strat de lipitură. Malurile gropilor sînt totdeauna arse la roșu, pe o grosime care diferă în funcție de durată și de intensitatea utilizării cuptorului. În groapă se introduceau atît vasele, cît și materialul lemnos (poate numai jarul), datorită faptului că vasele, în timpul arderii, veneau în contact direct cu focul, culoarea lor nu este uniformă, prezentînd, adesea, pete de culoare. În spărtura vaselor, se vede cum „miezul” pereților mai păstrează, pe o anumită grosime, culoare închisă, datorită unei arderi incomplete. Subliniem că, în astfel de cuptoare, arderea nu putea fi reglată. Vasele erau supuse unei arderi reducătoare, de aceea căpătau culoarea cenușie sau neagră.

Studierea amănunțită a evoluției cuptoarelor descrise²⁵, ne duce — în stadiul actual al cercetărilor — la concluzia că astfel de cuptoare au fost întrebuințate în neoliticul mijlociu și târziu, numai în sudul țării, și anume : a) în S—E Olteniei (în așezarea de la Vădastra, faza Vădastra II, s-au descoperit cîteva cuptoare)²⁶; b) în Muntenia (în așezarea de la Cernica, s-au găsit două cuptoare din faza Bolintineanu), iar în așezarea gumelniteană (faza Sultana) de la Vărăști, un cuptor; c) în Dobrogea, la Techirghiol, s-a descoperit un cuptor²⁷, puțin deosebit, aparținînd

²¹ M. Nica, *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 13—53.

²² Informație de la Iuliu Paul, căruiua îi mulțumim și pe această cale.

²³ N. Vlăssă, *PZ*, 47, 1972, 2, p. 174—197.

²⁴ Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 5—51.

²⁵ Eugen Comșa, *JMY*, 60, 1976, Halle/Saale, p. 353—364.

²⁶ Corneliu N. Mateescu, *Materiale*, V, 1959, p. 68—69.

²⁷ Eugen Comșa, Doina Galbeniu și A. Aricescu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 170.

culturii Hamangia; d) în S—E Transilvaniei (la Ariușd, au fost dezvelite mai multe cuptoare „cucuteniene”) ²⁸.

Având în vedere că la sud de Dunăre, la Gălibovți, în aria Sălcuța-Krivodol, s-a găsit un cuptor similar ²⁹, este de presupus că și în aria Sălcuța din Oltenia a fost folosit același tip de cuptor.

În cursul neoliticului mijlociu, astfel de cuptoare aveau: diametrul maxim de cca 1 m și adâncimea de cca 0,50 m. Observația reflectă obiceiul de a arde, în astfel de cuptoare, un număr mic de vase, de înălțime mijlocie, lucrate, de regulă, din pastă fină. În schimb, cuptoarele din neoliticul târziu, de același tip, din aria culturilor Cucuteni, Gumelnița și Sălcuța, au avut până la 2 m diametru și adâncimea de cca 0,60 m, ceea ce făcea posibilă arderea unor vase mai mari.

II. Un alt tip de cuptor de olar este reprezentat prin cele descoperite la: a) Circea ³⁰, în stratul ceramicii policrome, din neoliticul timpuriu; b) Tărtăria ³¹, cuptor atribuit culturii Turdaș.

Prin urmare, ele se găsesse, până acum, în neoliticul timpuriu și mijlociu, numai în Oltenia și S—V Transilvaniei. Cele două cuptoare aveau forma ovală, cu diametrul mare de cca 1 m. Caracteristică pentru ele este existența a două orificii: gura cuptorului, amenajată la partea superioară și gura de foc, laterală. Această din urmă necesită o a doua parte componentă a complexului, o groapă de acces (delimitată clar în cazul unui cuptor de la Circea). Folosirea cuptoarelor de tip II era puțin deosebită. Prin gura cuptorului se introduceau vasele, iar focul era făcut și alimentat prin gura de foc.

III. Principalul tip de cuptor, folosit de oamenii neolitici, a fost cel numit cu reverberație. Astfel de cuptoare, în general, mai mari decât cele descrise, erau alcătuite din două părți: cuptorul și groapa de acces. Cuptorul se compunea din două încăperi suprapuse: la partea inferioară (focăria) și deasupra camera de ardere a vaselor. De regulă, focăria avea diametrul puțin mai mic decât ceaaltă încăpere. Cuptoarele de acest tip aveau, de obicei, forma aproape rotundă. Focăria era cilindrică (de exemplu, cea de la Glăvăneștii Vechi ³² avea 0,60 m înălțime) și era împărțită în două, printr-un mal de lut crușat (numit premiez) ce avea la bază câteva orificii (pentru a se asigura uniformizarea temperaturii aerului cald). Premiezul se oprea în dreptul gurii de foc, care făcea legătura cu groapa de acces. Cele două încăperi ale cuptorului erau despărțite printr-un grătar (realizat dintr-un fel de cornete de lut), sprijinit pe un prag crușat anume, de jur împrejurul gropii, iar pe mijloc pe premiez. În „grătar” erau lăsate găuri, pentru pătrunderea de jos a aerului încins, în camera de ardere. Pentru a putea susține greutatea vaselor, „grătarul” avea cca 0,15 m grosime. Camera de ardere a vaselor avea forma de trunchi de con (cu malurile puțin boltite), cu diametrul de peste 1,50 m și înălțimea de cca 1 m. Ea era prevăzută cu o deschidere largă (gura cuptorului) la partea superioară, prin care se introduceau vasele. Aceste cuptoare, mult evolute în raport cu cele descrise anterior, prezintă o serie de avantaje. În cazul lor, vasele nu intrau în contact direct cu focul, în ele se obținea o temperatură mult mai ridicată (în jur de 1 000°C) și,

²⁸ Fr. László, Dolgozatok-Cluj, 5, 1951, p. 312—314.

²⁹ N. Petkov, Arheologia-Sofia, VI, 1964, 1, p. 48—59.

³⁰ M. Nica, Dacia, NS, XXI, 1977, p. 32 și p. 31, fig. 14/1—3 și p. 33, fig. 15/B.

³¹ Vezi referitor la această problemă în Apulum, III, 1949, p. 50—51.

³² Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 63.

ceea ce e mai important, în interiorul lor se putea regla arderea. Vasele erau arse uniform (pe toată suprafața și, în general, pe toată grosimea pereților lor). În astfel de cuptoare se realiza o ardere oxidantă, obținându-se vase de culoare roșie.

Pînă în prezent, cuptoare de tip III sînt atestate, la noi, în perioada neoliticului tîrziu, în aria Cucuteni ³³, din etapa Cucuteni A 3 (poate și mai înainte) și pînă la sfîrșitul etapei Cucuteni B 2. Astfel de cuptoare s-au descoperit la Drăgușeni ³⁴, Glăvăneștii Vechi ³⁵, Valea Lupului ³⁶, Bodești ³⁷, Hangu ³⁸ și la Ariușd ³⁹. Se cuvine să reamintim ca, în zona Ariușd, cuptoarele de tip I sînt documentate de la sfîrșitul etapei Cucuteni A 2 sau la începutul celei următoare, ceea ce pare să însemne că tipurile de cuptoare I și III au fost folosite în același timp în cadrul ariei Cucuteni sau poate numai în zona Ariușd. O altă explicație ar putea fi aceea că primul tip de cuptor a început să fie înlocuit prin cel de al treilea, din etapa Cucuteni A 3.

Avînd în vedere vasele caracteristice culturii Petrești (arse la roșu, cu decor pictat într-o tehnică similară celei din aria Cucuteni) sîntem în măsură să presupunem, deși lipsește, pînă acum, alte dovezi în această privință, că și în aria Petrești au fost folosite, pe scară largă, tot cuptoarele de tip III.

Din punct de vedere tipologic, cuptoarele de tip III reprezintă evoluția directă a celor de tip I și II. În stadiul actual al cercetărilor, nu dispunem de dovezi atestînd că trecerea de la tipul I de cuptoare la tipul III s-a produs pe teritoriul țării noastre. Dacă însă ținem seama de faptul că în nici una din culturile vecine arealelor Cucuteni și Petrești, cu ceramică pictată, nu s-au descoperit cuptoarele de tip III, ne considerăm îndreptățiți să susținem că acest tip de cuptor nu a fost preluat de către purtătorii culturii Cucuteni de la niște intermediari sudici, ci a fost inventat în ținuturile noastre, în aria Cucuteni, în zona de S—V a Moldovei, unde sînt documentate cele mai vechi cuptoare de tip III.

Paralel cu evoluția cuptoarelor a progresat și tehnica de ardere a vaselor. O practică îndelungată și numeroase observații făcute pe parcurs, au permis olarilor neolitici să treacă de la arderea la temperatura relativ joasă, inegală, la o ardere uniformă (la temperatura înaltă), reglabilă, oxidantă sau reducătoare.

Descoperirea cuptoarelor de tip I, de dimensiuni mici, reflectă faptul că ele serveau la arderea unui număr mic de vase, necesare unui număr redus de persoane, probabil, pentru cîte o familie. Un indiciu în acest sens, îl constituie descoperirea celor două cuptoare de tip I (la distanță mică unul de altul), în așezarea de tip Bolintineanu de la Cernica ⁴⁰. Fără îndoială că în acea perioadă femeile erau cele care se ocupau, mai cu seamă, cu modelarea și ornamentarea vaselor de lut și foarte probabil cu arderea lor. Considerăm că olăritul continua să facă parte încă din categoria ocupațiilor gospodărești obișnuite, mai ales, ale femeilor. Se pare,

³³ Eugen Comșa, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 23—33.

³⁴ Informație de la A. László, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³⁵ Ion Nestor și colab., SCIV, II, 1951, 1, p. 63.

³⁶ Marin Dinu, Materiale, III, 1957, p. 164—165.

³⁷ C. Matasă, *Frumușica*, 1946, p. 25—26, fig. 9.

³⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor și M. Petrescu-Dimbovița, Materiale, V, 1959, p. 52.

³⁹ Fr. László, Dolgozatok-Cluj, V, 1914, p. 313, fig. 18.

⁴⁰ Eugen Comșa, Dacia, NS, XIX, 1975, p. 23—24 și fig. 12.

că în ținuturile din sudul României (în Oltenia, Muntenia și Dobrogea) această activitate s-a menținut, în forme tradiționale, până la sfârșitul epocii neolitice, fără a se constata acolo, în domeniul pregătirii ceramicii și al cuptoarelor de olar, modificări calitative deosebite.

Dimpotrivă în Moldova, ea și în ținuturile vecine din aria Cucuteni-Tripolie, cu încetul, situația s-a schimbat foarte mult. De la obiceiul de a face cuptoare de tip III, izolate, în care se producea ceramică de calitate, necesară tuturor membrilor comunității, oamenii culturii au ajuns să organizeze, treptat, adevărate centre de producție ceramică⁴¹, formate din grupuri de cuptoare dispuse în șir, situate în afara așezărilor, pe locuri unde se găseau lutul necesar modelării vaselor, o sursă de apă și combustibil. În aceste centre se producea ceramică fină, cu forme și ornamente specifice. Existența lor și elementele specifice au dus la câteva concluzii importante: prin organizarea centrelor, s-a ajuns cu timpul la o anumită specializare, iar olăritul a început să se desprindă de activitățile gospodărești și să devină un adevărat meșteșug⁴². De asemenea, folosirea intensivă a cuptoarelor complicate, de tip III, a făcut necesară cunoașterea unei serii de elemente tehnice cu privire la maniera de a regla arderea vaselor pictate (așa fel ca să se păstreze nealterate culorile decorului). Din acel moment, producția olăriei a trecut, aproape în întregime, din mâinile femeilor în acelea ale bărbaților. În sfârșit, folosirea cuptoarelor mari, de tip III, a permis producerea vaselor în serie, în cantitate mare. Astfel de centre au ajuns să asigure vesela necesară nu numai a comunităților respective, ci și pentru schimb, asigurându-se vase „de lux”, pentru diferite colectivități vecine. În funcție de formele și de decorul vaselor produse de un centru sau de altul, constatăm arheologic existența mai multor arii de răspândire caracterizate prin ceramică pictată care, după părerea noastră, cel puțin în unele cazuri, nu aparține unor etape succesive, ci în parte contemporane între ele.

Torsul. A fost o ocupație obișnuită a femeilor. În toate culturile, se găsesc dovezi privind această îndeletnicire casnică. Din fiecare așezare s-au scos la iveală diferite fusaiole de lut, în formă de disc, cu diametrul de 5—8 cm, cu orificiu pe mijloc. Urmele unor țesături, dovedesc că firele toarse erau de grosimi diferite.

În așezările din neoliticul timpuriu se întâlnesc, adesea, un fel de fusaiole mari, cruciforme, considerate că ar fi servit la suitori⁴³.

Țesutul. O altă ocupație practică, probabil, numai de femei, era aceea a țesutului, pentru facerea „pînzelor” și „stofelor” pentru îmbrăcăminte, dar și pentru alte eventuale scopuri gospodărești.

Țesăturile erau lucrate, în principal, pe un război de țesut vertical. Pe temeiul analogiilor etnografice și a unor reprezentări pictate pe vase antice, se poate reconstitui războiul de țesut vertical, întrebuițat de oamenii neolitici. El era alcătuit din două furei laterale, care susțineau un cilindru, nu prea gros, făcut din trunchi de copac. Pe această bară orizontală se legau firele, atârinate vertical. La capătul lor inferior aveau legate greutatea de lut ars (în formă de pară sau rotunde și groase, fiecare cu câte un orificiu). Țesutul se făcea cu o suveică de os sau de lemn. Se

⁴¹ T. G. Movșa, SA, 1971, 3, p. 228—233.

⁴² *Ibidem*, p. 228—233.

⁴³ Nagy Gyula, AÉ, XXXI, 1911, p. 147—164, pl. VI/5—8.

foloseau fire de lână și probabil de cîneapă. Lățimea țesăturii era, de obicei, de cca 0,60 m și, în general, nu depășea 1 m.

La Radovanu s-a făcut o descoperire care permite să formulăm concluzia că, în perioada dată, țesăturile nu se făceau de fiecare familie, ci într-un singur loc (într-o locuință obișnuită) pentru toți membri colectivității.

Urmele unor porțiuni de țesătură s-au păstrat întipărite pe fundul diverselor vase de lut. Pe amprente respective se poate vedea că unele țesături erau lucrate grosolan, din fire groase (similare celor din care se face pînza de sac), și aveau destul de multe noduri. În așezarea de la Gumelnița s-a descoperit într-un vas (de tip Gumelnița) un depozit de podoabe de aramă ce fuseseră învelite într-o bucată de țesătură, din care, datorită împregnării cu patina aramei, s-a păstrat o bucată de pînză de cca 10 cm lungime.

Dacă ținem seama de reprezentarea pe unele figurine feminine a îmbrăcăminte se poate afirma, în funcție de ornamentele zgîriate și vopsite pe acele piese, că țesăturile erau de multe ori decorate cu benzi în formă de spirală sau alte motive geometrice, colorate.

Reprezentarea pe o figurină de la Ipotești (redînd un bărbat) a unui brîu făcut dintr-o țesătură de cca 15 cm lățime, cu decorul alcătuit din cîteva benzi paralele, longitudinale, ne face să presupunem că, pe lîngă războiul de țesut, oamenii din epoca neolitică mai foloseau și o altă metodă de țesut, cu un dispozitiv simplu, orizontal, în vederea realizării unor țesături în fișii nu prea late.

Prelucrarea metalelor. Pe plan universal, oamenii din epoca neolitică le revine un merit deosebit în descoperirea și folosirea, iar apoi în exploatarea zăcămintelor și prelucrarea metalelor. Primul metal cunoscut de oamenii neolitici, de pe teritoriul Romîniei, a fost *arama*⁴⁴.

Cercetările arheologice, efectuate în diferite așezări Starčevo-Criș, din Transilvania, au dus și la descoperirea cîtorva obiecte mici de aramă⁴⁵. Cu toate că atribuirea unor piese este contestată, totuși, se pare că încă de atunci, din neoliticul timpuriu, oamenii de la noi veniseră în contact cu comunități care foloseau pe scară redusă arama.

La începutul neoliticului mijlociu, în necropola de la Cernica⁴⁶, din faza Bolintineanu (a culturii Boian), dar și în alte cîteva complexe, s-au descoperit mici șiraguri de mîrgele, considerate ca fiind de aramă. După părerea noastră, în realitate, este vorba de mîrgele lucrate din minereu de aramă, prelucrat prin tăiere și șlefuire. În Muntenia, din faza Vidra, se cunosc două descoperiri care dovedesc folosirea aramei. Ne referim la cele cîteva mîrgele din tablă de aramă găsite la gîtul unui schelet de copil în cuprinsul așezării de la Glina⁴⁷ și un ac mic subțire, găsit într-un mormînt, din aceeași fază, la marginea așezării Boian A. În schimb, datarea altor cîtorva obiecte de aramă din această așezare nu este sigură⁴⁸. Faptul că, în perioada corespunzătoare culturii Boian,

⁴⁴ Ion Nestor, Studii și referate, I, 1954, p. 49—54; Al. Vulpe, SCIV, 25, 1973, 2, p. 217—236; Eugen Comșa, în *Memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 73—83; Al. Vulpe, în IX Congres UISPP, Colloque XXIII, Nice, 1976, p. 134—175.

⁴⁵ N. Vlăssă, AMN, IX, 1967, p. 407.

⁴⁶ Gh. Cantacuzino, București, VI, 1968, p. 23—24.

⁴⁷ Informație de la M. Petrescu-Dimbovița, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁸ V. Christescu, Dacia, II, 1925, p. 275—276.

arama a fost utilizată foarte puțin este confirmat de constatarea că în complexul de la sfîrșitul culturii amintite, de la Radovanu, din cadrul căruia în decurs de 24 ani s-au săpat 3 așezări în întregime, s-a găsit o singură sîrmuță de aramă.

Pe teritoriul Dobrogei, în aria Hamangia, sînt semnalate cîteva descoperiri mărunte: o mîrgică de aramă la Cernavodă⁴⁹, urma coclelii pe un obiect de os găsit la Ceamurlia de Jos⁵⁰ și două brățări (una de sîrmă și alta din tablă) de aramă, aflate, împreună cu mîrgele de aramă, lingă Agigea⁵¹.

Un indiciu în privința folosirii reduse a aramei îl constituie descoperirea unui singur fragment dintr-o mîrgică de aramă, în stratul Vădas-tra II⁵².

Ca și în culturile din Dobrogea, Muntenia și Oltenia și în Banat, în aria Vinča, se consideră că arama a fost întrebuințată încă de la începutul culturii. Dintre piese sînt menționate: o verigă din sîrmă subțire găsită în strat Vinča B 2, la Liubcova⁵³. Din așezările de la Verbicioara⁵⁴ și de la Gornea, credem din faze mai tîrzii, sînt amintite cîte o undiță din sîrmă groasă de aramă⁵⁵.

Purtătorii culturii Precucuteni, sigur din faza Precucuteni III, au utilizat, pe scară destul de largă, obiectele de aramă. În așezarea de la Izvoare s-a descoperit un fragment de lamă îngustă, un fragment de pandantiv și un ac îndoit⁵⁶, iar în cea de la Traian — „Dealul Fintinilor”, o podoabă mică, un fragment inform de tablă și trei sule, cu ambele capete ascuțite. În așezarea de la Tirpești⁵⁷ s-a descoperit un cîrlig de undiță, un altul deteriorat, cîteva bucăți de sîrmă, fragmente de ace și o verigă de sîrmă de aramă⁵⁸.

În S — E țării, numărul obiectelor de aramă a crescut încă din primele faze ale culturii Gumelnița⁵⁹. Din timpul evoluției acestei culturi se cunosc, pînă acum, 22 descoperiri în complexe diferite⁶⁰. Ținînd seama de numărul apreciabil al pieselor este preferabil să ne referim doar la diversele categorii de piese.

Uneltele sînt reprezentate prin împungătoare, cu secțiunea rotundă, mai tîrziu va fi patrată, unele avînd minere făcute din os de pasăre. Menționăm cele cîteva dăltițe, găsite în cadrul unui „atelier” de prelucrare a podoabelor din valve de scoici, de la Hirșova⁶¹. Din această perioadă sînt și cîrligele de undiță, din sîrmă groasă, cu urechiuse realizată prin îndoirea capătului de sus. La sfîrșitul culturii s-au folosit pe scară redusă diferite tipuri de unelte masive⁶². O serie de piese s-au fă-

⁴⁹ D. Berciu și Seb. Morintz, *Materiale*, III, 1957, p. 97.

⁵⁰ B. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 99.

⁵¹ H. Slobozianu, *Materiale*, V, 1959, p. 741 și 737, fig. 2.

⁵² Corneliu N. Mateescu, *Atti del VI Congresso*, II, Roma, 1965; p. 260.

⁵³ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 24.

⁵⁴ D. Berciu, *Contribuții* . . . p. 39.

⁵⁵ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 87.

⁵⁶ Radu Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 111.

⁵⁷ Hortensia Dumitrescu și colab., *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 59; Hortensia Dumitrescu și

VI. Dumitrescu, *Materiale*, VI, 1959, p. 161 și p. 168, fig. 5/9—11.

⁵⁸ Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 51.

⁵⁹ Eugen Comșa, *Studia Praehistorica*, 1—2, 1978, Sofia, p. 109—120.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 109—120.

⁶¹ Doina Galbenu, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 510—519.

⁶² Al. Vulpe, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 457—463; Idem *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II,

cut după modelul topoarelor plate de piatră șlefuită. Sînt documentate variantele Gumelnița și Coteana⁶³. Astfel de topoare se făureau în tipare de piatră sau de lut prin turnare. Două tipare s-au găsit la Căscioarele⁶⁴. Tot în perioada ultimei faze a culturii au început să fie făcute și întrebuințate topoare-ciocan de aramă, cu orificiu pentru fixarea cozii. Tipul Vidra este specific culturii Gumelnița⁶⁵. În aria ei au ajuns, pe calea schimburilor dinspre Transilvania, topoare de tipurile: Codor și Crestur⁶⁶. Semnalăm și lama de "brici" de la Căscioarele⁶⁷.

Dintre podoabele de aramă amintim, mai ales, acele de păr, cu corp simplu sau torsionat, prevăzute la cap cu o placă de formă rombică sau triunghiulară și altele cu două volute opuse⁶⁸. Mai rare sînt acele prelungi, cu buclă mică la cap și inelele de buclă, din sîrmă subțire⁶⁹.

Purtătorii culturii Sălcuța au utilizat diverse obiecte de aramă pentru unelte și podoabe⁷⁰. În majoritatea așezărilor s-au găsit impunătoare. La început ele aveau secțiune patrată, iar mai târziu rotundă sau combinată (rotundă și pătrată). Este menționat un ac negăurit și cirligele de undiță. Urmează dălțițele și o lamă de "brici". Categoria uneltelor masive de aramă, specifice fazelor tîrzii ale culturii, este destul de bogată, fiind reprezentată prin dălți, topoare plate (variantea Sălcuța) și prin topoare cu brațele în cruce. Toate sînt de tip Jászladány și corespund variantelor Tîrnăvița, Orșova, Petrești și Bradu⁷¹. Subliniem că aria lor principală de răspîndire este în ținuturile intracarpate. Unele piese s-au găsit în condiții stratigrafice clare, altele provin din descoperiri întîmplătoare. Dintre podoabe sînt menționate: un ac cu două volute opuse și un inel de buclă⁷².

Datele despre obiectele de aramă din arealul Petrești sînt puține. Sînt semnalate numai un vîrf de topor de tip Pločnik (?), o mîrgică și ace⁷³.

Pe baza cercetărilor făcute de Al. Vulpe, se poate preciza că pe teritoriul Transilvaniei, Banatului și Crișanei în perioada de la sfîrșitul epocii neolitice sînt numeroase descoperiri de unelte masive de aramă. Astfel sînt topoarele plate, topoarele ciocan, topoarele cu brațele în cruce. Fiecare categorie fiind reprezentată prin mai multe tipuri și variante⁷⁴. O parte dintre ele aparțin culturilor de la sfîrșitul epocii, altele datează din perioada de tranziție. Numărul lor mare și concentrarea unora în zone restrînse din Transilvania sînt dovezi clare că ele au fost lucrate în regiunile respective.

Purtătorii culturii Cucuteni au folosit destul de intens arama, încă din faza Cucuteni A (din această fază se cunosc 24 de descoperiri)⁷⁵. Sînt menționate unelte și podoabe. Unelte sînt reprezentate prin

⁶³ Al. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 221—222.

⁶⁴ Idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, p. 57, nr. 259, 260 și pl. 33/259—260.

⁶⁵ Idem, SCIV, 24, 1973, 2, p. 223—225.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 225—226.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 228.

⁶⁸ Gh. Ștefan, *Dacia*, II, 1925, p. 196, fig. 49/13.

⁶⁹ De ex. în Hirșova (Doina Galbenu, *op. cit.*, p. 506, fig. 4).

⁷⁰ Eugen Comșa, *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 331—342 (Cu bibliografia mai veche).

⁷¹ Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*.

⁷² Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 337.

⁷³ Iuliu Paul, *Cultura Petrești*, p. 4—5.

⁷⁴ Al. Vulpe, *op. cit.*

⁷⁵ Eugen Comșa, PZ, 55, 1980, 2, p. 197.

împungătoare (cu secțiune patrată sau rotundă), cirlige de undiță, lame de „brici” și lame de „cuțit”. Pe teritoriul Moldovei și în S—E Transilvaniei s-au descoperit o serie de topoare-ciocan de tipurile Pločnik, Vidra și Drăgușeni⁷⁶; topoare cu brațele în cruce de tip Ariușd⁷⁷ (în sudul Moldovei și S—E Transilvaniei), apoi rare topoare plate. Ca arme sînt semnalate diferite pumnale.

Podoabele sînt variate. S-au găsit inele de buclă (simple sau cu 2 spire), mărgelile (cilindrice scunde, tubulare), ace de podoabă (simple, cu capul buclă sau conic), butoni, discuri ornamentale, brățări (din sîrmă subțire sau din bară, cu mai multe spire), pandantive, pandantive-figurine⁷⁸.

Din faza Cucuteni A—B sînt numai 10 descoperiri⁷⁹. S-au menținut în uz aceleași tipuri de unelte. La categoria topoarelor cu brațele în cruce se adaugă, pe lângă piesele variantei Ariușd, altele din varianta Bradu⁸⁰. Podoabele sînt din seria inelelor de buclă, acelor de podoabă, mărgelile, brățări (din bară subțire).

Din faza Cucuteni B se cunosc numai 8 descoperiri⁸¹. Din categoria topoarelor cu brațele în cruce sînt reprezentate cele de tip Jászladány (prin varianta Petrești), apoi cele de tip Tirgu Ocna (documentate în sudul Moldovei și S—E Transilvaniei). Sînt și topoare plate (varianta Cucuteni). Numărul pumnalelor (cu trei tipuri de forme) este mai mare⁸².

Acestea au fost principalele tipuri de obiecte de aramă folosite de oamenii din epoca neolitică. Se pune întrebarea de unde provenea materia primă întrebuințată. Pe teritoriul țării noastre, zăcămintele de aramă se găsesc în nordul Dobrogei, la Baia de Aramă (N—V Olteniei), sudul Banatului, în Munții Apuseni, în Maramureș, la Bălan (S—E Transilvaniei) și în N—V Moldovei. În aceste zone încă nu s-au făcut cercetări arheologice amănunțite pentru a se ști cînd a început exploatarea zăcămintelor amintite. Cert este că o mare parte din obiectele de cupru, din culturile Gumelnița și Sălcuța, au fost lucrate din aramă provenită din Tracia. Aceasta fiind dovedită nu numai prin tipurile de piese, ci, mai cu seamă, din analizele metalografice⁸³. Pentru a sublinia schimbările continuu dintre comunitățile din sudul Transilvaniei cu cele din Muntenia și Oltenia, menționăm mai multe topoare de tip transilvan, găsite în diferite localități din Cîmpia Română⁸⁴.

Cum erau realizate obiectele de cupru descoperite în așezările neolitice? La începutul epocii și chiar mai tîrziu a fost utilizată aramă nativă. Aceasta se putea prelucra prin ciocănire. Astfel se făceau împungătoarele, dălțile și alte obiecte simple. În perioada mai tîrzie, topoarele masive se făureau prin topirea metalului și turnarea lui în tipare de lut sau de piatră (monovalve, bivalve). Este cea mai practică metodă, cu același tipar putîndu-se realiza numeroase piese de același fel.

O ultimă metodă, cea mai complicată, folosită și în neoliticul nostru tîrziu, a fost cea numită „a cerii pierdute”. Se făcea un model de ceară

⁷⁶ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 19—21, 22—23, 24; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 198—199.

⁷⁷ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 35—37; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 199.

⁷⁸ Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 199—200 (cu bibliografie mai veche).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 200.

⁸⁰ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42—44; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 200.

⁸¹ Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 201.

⁸² *Ibidem*, p. 201.

⁸³ Eugen Comșa, *Studia Praehistorica*, 1—2, 1978, p. 117—118; *idem*, *Dacia*, N.S.,

XXV, 1981, p. 340—341.

⁸⁴ *Idem*, *Dacia*, 1978, p. 116; 1981, p. 335—337.

al obiectului (la mărime naturală) ce urma să fie turnat, iar după aceea modelul se acoperea cu un strat de lut fin. Tiparul astfel obținut se usca. Când se executa obiectul, prin turnarea aromei ceara era topită și se scurgea, locul ei fiind preluat, pînă la cele mai mici detalii, de arama topită. Este adevărat că prin această metodă se pot face obiecte deosebit de frumoase, dar ea prezintă un dezavantaj mare, căci tiparul se folosește o singură dată. După turnare trebuie să fie spart spre a se scoate produsul finit.

Am amintit că o parte din obiectele de cupru din ariile Gumelnița și Sălcuța aparțin unor tipuri răspindite, mai ales, la sud de Dunăre fiind realizate din aramă originară din Tracia. Nu poate fi nici o îndoială că multe din obiectele găsite în Muntenia au fost lucrate undeva în așezările comunităților înrudite de la sud de fluviu. În prezent, dispunem de unele date care permit să susținem că și în așezările neolitice din S—E țării se făureau anumite categorii de obiecte de cupru. Am amintit, mai sus, de cele două tipare pentru turnarea topoarelor plate, descoperite la Căscioarele⁸⁵. Se cuvin a fi amintite și unele observații făcute de Dinu V. Rosetti, în așezarea de la Vidra, unde afirmă că a găsit chiar un tipar mic de lut, pentru turnarea unui obiect prin metoda „cerii pierdute” și în plus, cîteva „picături” de aramă⁸⁶.

Descoperirea unei serii de topoare cu brațele „în cruce”, numite de tip Tîrgu Ocna, în S—V Moldovei și în S—E Transilvaniei, ne face să presupunem că ele se făureau în așezările neolitice tîrzii din acea zonă⁸⁷. De asemenea, trebuie să admitem că o bună parte din topoarele masive din nordul Transilvaniei, răspindite pe teritorii restrinse, au fost lucrate în diferite așezări aparținînd culturilor documentate acolo.

La întrebarea cine făurea, în regiunile noastre, cit și în cele vecine, obiectele de cupru se poate răspunde. Unele piese mărunte și simple, cum erau sulele și dălțile, puteau fi făcute prin ciocănire, aproape în fiecare așezare, de persoane fără o pregătire anume. În schimb, uneltele masive, care necesită cunoștințe complicate în privința topirii metalului, realizării tiparelor și apoi a turnării și finisării pieselor puteau fi confecționate numai de meșteri specializați, în „ateliere” amenajate anume în unele așezări, eventual în cele mai apropiate de zăcăminte. În „ateliere” se făureau uneltele necesare atît membrilor colectivității respective, cit și pentru cei ai comunităților vecine, înrudite sau chiar pentru altele mai depărtate.

Credem că nu poate fi exclusă ipoteza de lucru că, în timpul neoliticului tîrziu, din anumite centre (cu o activitate metalurgică mai intensă) din sud, s-au desprins indivizi sau mici grupuri de „prospectori” care au pornit spre nord în căutare de noi zăcăminte de aramă.

Descoperirea unui fragment de placă subțire de *plumb*, în stratul Sălcuța II c, din așezarea de pe „Piscul Cornișorului” de la Sălcuța⁸⁸, indică faptul că purtătorii acestei culturi începuseră să cunoască și plumbul. Este pînă acum singura descoperire de acest fel din epoca neolitică din țara noastră.

Un alt metal, cunoscut și utilizat (pe scară redusă), de oamenii din epoca neolitică de la noi, a fost *aurul*⁸⁹. Pînă acum, pe întinsul țării, au

⁸⁵ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 57, nr. 259—260 și pl. 33/259—260.

⁸⁶ Informație de la Dinu V. Rosetti.

⁸⁷ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 49—41 și pl. 29/219—223.

⁸⁸ D. Berciu, *op. cit.*, p. 237.

⁸⁹ Hortensia Dumitrescu, *Dacia*, N.S., V. 1961, p. 69—93; Eug. Comșa, *Apulum*, XII,

fost descoperite obiecte de aur, în general mici, în 9 complexe (așezări și necropole), răspindite, în chip inegal, însumind 19 piese și un lingou, plus peste 110 mărgel. În total, ele cîntăresc cca 1 kgr⁹⁰. Analiza datelor de care dispunem permite precizarea : cel mai vechi obiect de aur cunoscut, pînă acum pe teritoriul României, este o simuliță de aur, de la sfîrșitul neoliticului mijlociu, din faza Vidra a culturii Boian. Acest obiect a fost descoperit în sudul țării (într-o zonă fără zăcămintele de aur)⁹¹, de aceea considerăm că apariția lui se datorește unor legături cu grupurile din sud, de unde, obiectul gata făcut, a ajuns în regiunile noastre pe calea schimburilor.

Pe teritoriul României, aurul a fost utilizat în ariile culturilor Boian (faza Vidra), Gumelnița (faza Gumelnița A2 și B1), Cucuteni (în S — E Transilvaniei, în zona Ariușd, în faza Cucuteni A, iar în vestul Moldovei în cursul fazei Cucuteni A — B) și în complexul Românești — Gornești (Tiszapolgár — Bodrogkeresztur). Prin urmare, din perioada de la sfîrșitul neoliticului mijlociu și continuînd pînă la sfîrșitul epocii, cînd se constată o intensificare a folosirii unor figurine amulete, în două zone deosebite : în arealul culturii Gumelnița (în preajma Dunării) și în aria culturilor Tiszapolgár — Bodrogkeresztur (în N-V țării⁹²). Obiectele de aur amintite datează din perioada dintre începutul mileniului al IV-lea î. e. n. și începutul mileniului al III-lea î. e. n.

Toate obiectele de aur, din epoca neolitică, de pe teritoriul României, au fost lucrate din aur nativ, numai prin ciocănire, la rece.

Trebuie subliniat că toate obiectele de aur cunoscute fac parte din categoria podoabelor și că majoritatea sînt legate de cult. Sînt documentate, pînă în prezent, opt categorii de obiecte de aur, în formă de verigi, „saltaleoni”, ace, cercei, mărgel, tuburi și pandantive. În ordine cronologică, primele au apărut, în regiunile din sud, simulițele, apoi verigile. Celelalte categorii sînt documentate mai tîrziu, cîte două sau trei la un loc, totdeauna în asociere cu pandantivele⁹³.

Merită analizate unele probleme relative la pandantive și mărgel. Celelalte piese fiind cu totul izolate, nu se pretează la o analiză tipologică și cronologică.

Pendantivele⁹⁴ au fost lucrate din aur nativ care, prin ciocănire, a fost modelat în formă de tablă subțire. Din aceasta se decupau formele dorite. Unele pandantive au fața convexă și lustruită. Se consideră că ele reprezintă, de fapt, un personaj feminin, deosebit de stilizat (în poziție de naștere). Este evident că pandantivele sînt legate de cultul fertilității. În funcție de modul de așezare a cîtorva piese descoperite în morminte, se poate susține că pandantivele erau purtate, la git, de către femei și fete (ca amulete, incluse în șiraguri, împreună cu alte diferite tipuri de mărgel). Toate pandantivele (10), deși aparțin unor culturi deosebite, sînt înrudite între ele din punct de vedere tipologic. Ele au la origine tipuri sudice. Se pot deosebi două tipuri zonale de amulete : unul în sud, în aria culturii Gumelnița ; altul în nord, în aria culturilor Tiszapolgár — Bodrogkeresztur⁹⁵. În funcție de cronologia relativă,

⁹⁰ *Ibidem*, p. 17.

⁹¹ *Ibidem*, p. 16, nr. 4.

⁹² *Ibidem*, p. 14, harta.

⁹³ *Ibidem*, p. 13—23.

⁹⁴ Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 69—93; Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 13—23; idem, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 181—190.

⁹⁵ Eugen Comșa, Apulum, 1974, p. 14 harta și p. 18, fig. 2.

trebuie făcută precizarea că pandantivele cele mai vechi apar în preajma Dunării, în faza Gumelnița A 2 și au fost folosite până în faza Gumelnița B 1⁹⁶. Piesa de la Traian⁹⁷, din faza Cucuteni A-B, este contemporană și apropiată în timp cu cele de la sfârșitul culturii Tiszapolgár și de la începutul culturii Bodroghkeresztur. În Transilvania astfel de pandantive s-au descoperit la Oradea⁹⁸, Tirgu Mureș⁹⁹ și la Moigrad¹⁰⁰. Piesa de la Moigrad este cea mai mare și a fost găsită împreună cu alte câteva obiecte de aur. Ea are formă rotundă cu o prelungire în sus, pe mijloc are un orificiu și mai sus două proeminențe redând sinii. Piesa cântărește 750 g.

Mărgele de aur s-au găsit, în zona gumelnițeană (numai 3), iar majoritatea în zona nordică (numai la Moigrad erau peste 105 mărgеле). Acestea din urmă sînt de două tipuri: bitronconice și în formă de butoiuș¹⁰¹. Amintim și piesa de la Oradea, prelungă și cu partea de mijloc bombată¹⁰². Obiectul în formă de „ancoră” de la Gumelnița¹⁰³, pînă de curînd, era o apariție izolată, dar în ultimii ani, piese similare s-au aflat și în necropola de la Varna¹⁰⁴. Dacă ținem seama de importanțele descoperiri din necropola gumelnițeană de la Varna, care a fost folosită începînd din faza Gumelnița A 2 și pînă tîrziu în faza Gumelnița B 1, înclinăm să admitem că și în așezările, mai ales, în necropolele de același tip de la noi se vor găsi destul de multe obiecte de aur.

Printre problemele studiate, un loc important îl ocupă aceea referitoare la originea materiei prime folosite de oamenii din epoca neolitică din regiunile noastre. Înainte de a face precizările necesare, considerăm utile cîteva lămuriri. În vederea cunoașterii originii aurului (ca materie primă) utilizat de oamenii din vechime, specialiștii din domeniul metalurgiei au făcut sute de analize. S-a constatat că un criteriu de bază pentru clasificarea și, respectiv, precizarea originii metalului îl constituie asocierea naturală (în minereurile utilizate), în diverse proporții, a aurului cu argintul, cuprul și zincul¹⁰⁵. De obicei, procentul de argint este variabil, în limitele cuprinse între minimum 2% și cca 30%. Procentul de aramă este, de regulă, mult mai mic, de maximum 2% și, de obicei, sub 1%. În funcție de datele obținute, pe baza unui mare număr de analize, s-a ajuns la concluzia că, în regiunile noastre, pînă la începutul celei de a doua epoci a fierului, s-a folosit aur nativ¹⁰⁶.

În ultimele decenii, unii specialiști s-au preocupat de precizarea caracteristicilor și ariei de răspîndire a obiectelor lucrate din aur originar din regiunile noastre. Pînă acum, dispunem de unele date referitoare la analizele fine făcute asupra aurului provenit din zăcămintele din zona Brad. Din datele publicate¹⁰⁷, rezultă că, în majoritatea cazurilor, aurul din Munții Apuseni conține între 25% și 31% argint și

⁹⁶ Idem, *op. cit.*, SCIV, 25, 1974, 2, p. 181—190.

⁹⁷ Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 69—93.

⁹⁸ Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 16, nr. 7 (cu bibliografia mai veche).

⁹⁹ *Ibidem*, p. 16, nr. 8 (cu bibliografia mai veche).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 17, nr. 9 (cu bibliografia mai veche).

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 17, nr. 8.

¹⁰² *Ibidem*, p. 17, nr. 9/1.

¹⁰³ V. Dumitrescu, *Dacia*, II, 1925, p. 99, fig. 75.

¹⁰⁴ Ivan Ivanov, *Săkrovištiata na Varnenskiata halkoliten nekropol*, Sofia, 1978.

¹⁰⁵ Axel Hartmann, *Germania*, 46, 1968, 1, p. 19—20.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 20.

¹⁰⁷ Au fost analizate probe de metal, aflate de multe zeci de ani în colecțiile de la Viena și din alte centre.

numai în două cazuri procentele coboară pînă la 18,7 % și 10 %. Astfel se explică de ce obiectele străvechi de aur din Transilvania au o nuanță mai deschisă. Ținînd seama de datele expuse, este de presupus (deoarece obiectele neolitice de aur din Transilvania încă nu au fost analizate din acest punct de vedere) că piesele descoperite în Transilvania (din aria culturilor Tiszapolgár-Bodrogresztur), ca și cea din Moldova (din faza Cucuteni A-B) au fost lucrate din aur transilvănean.

Alta este situația pieselor din sudul țării. Obiectele găsite în aria Gumelnița, din preajma malului de nord al Dunării, încă nu au fost analizate, dacă însă le punem în legătură cu cele de la Hotnița¹⁰⁸, cu care se aseamănă tipologic, putem ajunge la unele concluzii. Pandantivele de la Hotnița au fost analizate și s-a constatat că aurul conține numai ca 7 % argint. Avînd în vedere criteriul tipologic, se poate presupune că și figurinele gumelnițene de la nord de Dunăre, ca și cele de la Hotnița, sînt lucrate din aur mai curat, conținînd un procent redus de argint. Dacă vom compara cantitatea de argint existentă în aurul din Transilvania, cu aceea a aurului de la Hotnița, ne socotim îndreptățiți să credem că piesele gumelnițene sînt din alt aur decît cel transilvănean și anume din aur originar din regiunile sudice ale Peninsulei Balcanice (din Tracia sau din insula Thasos). Ținem să remarcăm că despre obiectul de aur descoperit la Ariușd, se făcea precizarea că ar fi din aur "roșu"¹⁰⁹, ceea ce, probabil, se poate explica prin aceea că la realizarea lui s-a folosit un alt fel de aur decît cel din Transilvania.

¹⁰⁸ Nikola Angelov, *Arheologia-Sofia*, I, 1959, 1—2, p. 38—46.

¹⁰⁹ Roska Márton, *Thesaurus antiquitatis Transilvanicarum*, I, *Præhistorica*, Cluj, 1942, p. 77 și 79.

IX

SCHIMBURILE INTERTRIBALE

Primele manifestări de schimb au apărut, probabil, încă din paleoliticul mijlociu, dar, mai sigur, din paleoliticul superior. Necesitățile firești de a obține o anumită materie primă litică (de exemplu silex), care lipsea din zonă, au dus firese la activitatea de schimb. În cursul paleoliticului este evident că existau rudimente de schimb în forme simple. Mai târziu, în perioada de trecere la epoca neolitică, dezvoltarea inegală a fost un factor important în extinderea schimburilor și contactelor reciproce. Pentru exemplificare amintim că în acea perioadă, în zone întinse din Europa Centrală, au început să se răspindească (mai târziu și în regiunile noastre) colectivitățile culturii Ceramicii liniare, ce au ocupat terenuri tot mai vaste, în timp ce în ținuturile situate mai la nord (până la țărmul Mării Baltice) trăiau grupuri de vânători, pescari și culegători. Între populațiile celor două zone au avut loc contacte și schimburi. După toate probabilitățile și pe teritoriul țării noastre, în perioada timpurie a neoliticului, s-au produs situații similare, atunci când a început răspindirea comunităților neolitice dinspre sud.

Utilizarea, pe scară tot mai largă, a uneltelor de silex a provocat și în aria carpato-dunăreano-pontică căutarea zăcămintelor de silex. Exploatarea lor și răspindirea prin schimburi a materiei prime, sub formă de bolovanii sau de nuclee, până la comunități îndepărtate, aflate în ținuturi unde nu erau zăcămintele sau locuri de adunare a silexului (din pietrișuri) ori existau numai silexuri de calitate inferioară, au fost practicate de timpuriu. Descoperirile făcute, în numeroase obiective neolitice, permit precizarea că silexul era prelucrat în fiecare așezare, în funcție de cantitatea și calitatea materiei prime avute la dispoziție. În același timp sînt indicii că în apropierea zăcămintelor existau locuri de prelucrare a silexului, de unde, sub diferite forme (nuclee sau chiar unele tipuri de piese finite), acesta era răspîdit în regiunile învecinate.

În neoliticul timpuriu, într-o serie de culturi (Dudești, a Ceramicii liniare, Ciumești) se utilizau unelte de silex de dimensiuni mici, dar și piese lucrate din silex de calitate inferioară sau chiar din cuarțit. Este o indicație că încă nu se cunoșteau, în suficientă măsură, zăcămintele de silex și se încercau alte roci pentru a găsi pe cele mai potrivite în vederea realizării uneltelor. În perioada următoare (neoliticul mijlociu), instrumentele de silex erau mai numeroase (în unele așezări s-au adunat mii de piese), fiind lucrate din anumite categorii de silex. Datele prezentate oglindesc faptul că, drept urmare a trecerii tot mai accentuate la viața sedentară, oamenii neolitici au cercetat și au cunoscut tot mai bine mediul lor natural, ajungînd să descopere zăcămintele de silex și să le exploateze. La sfîrșitul epocii neolitice în așezările culturii Gumelnița se constată o bogăție deo-

sebită de unelte de silex. În perioada amintită s-au folosit intens aceleași categorii de silex ca și în perioada anterioară.

În cimpia din sudul țării silexul lipsește. Zăcămintele bogate de silex, de culoare cafenie deschisă (de tip „balcanic”), se găsesc în Dobrogea și la sud de Dunăre, în platforma prebalcanică. Tocmai aceasta a fost categoria de silex folosită mai intens, mai ales în neoliticul mijlociu și târziu din Muntenia, Oltenia și evident în Dobrogea. Prin urmare, astfel de rocă era transmisă (prin schimburi) pe distanțe de zeci de kilometri. În același timp, pe aproape tot întinsul Moldovei, a avut o largă răspândire silexul de culoare neagră, translucid (de „Prut”), care se află în zăcămintele la Miorcani—Hudești. În Banat, în sudul Crișanei și în S-V Transilvaniei, a fost răspândită o categorie de silex de culoare cafenie (de tip „bănățean”), care se găsește în zăcămintele din preajma izvoarelor Begăi¹.

Pe o mare parte din teritoriul țării s-au utilizat unelte de obsidiană. Din neoliticul timpuriu și mijlociu, astfel de piese sînt atestate aproape în toate ținuturile. În unele zone ele sînt foarte rare, fiind reprezentate prin cîte o unealtă sau chiar prin simple așchii. Datele semnalate dovedesc că materia primă se obținea greu și de la distanțe mari. În cursul neoliticului târziu, arealul de răspîndire al pieselor de obsidiană s-a restrîns mult, dar utilizarea și răspîndirea sa a fost intensă în decursul întregii epoci, paralel cu silexul, în special, în Maramureș, Crișana și în vestul Transilvaniei. În aceste zone, obsidiană era adusă sub formă de bulgări sau de nuclee, pe calea schimburilor din zăcămintele bogate din vecinătatea orașului Tokay. Unele piese găsite în diverse așezări transilvănene au fost lucrate și din obsidiană locală (existentă în cîteva puncte din Maramureș și în Apuseni).

În unele regiuni, destul de întinse, lipsesc zăcămintele de silex sau sînt categorii de calitate inferioară. Necesitatea de a avea un număr apreciabil de unelte i-a obligat pe oamenii neolitici să încerce să folosească și alte roci care clivează ca și silexul. Astfel, s-a ajuns să se utilizeze paralel cu silexul, uneori în cantitate mare, unelte lucrate din gresie silicifiată. Zăcămintele se găsesc în Carpații Răsăriteni și în vestul Transilvaniei. În privința răspîndirii, prin schimburi, a gresiei silicifiate amintim, pentru exemplificare, că în așezarea de la Giulești, împreună cu piesele de silex, s-au descoperit și cîteva unelte de gresie silicifiată care, cu certitudine, provine din zăcămintele din zona Buzăului.

O altă rocă intens răspîndită pe calea schimburilor a fost tuful vulcanic, de culoare gălbuie. Roca s-a folosit în Oltenia, Muntenia, Moldova și Transilvania. Unelte din tuf s-au descoperit aproape în fiecare stațiune cercetată din ținuturile amintite. Ele predomină în Moldova, în aria culturii Cucuteni. În această provincie, zăcămintele de tuf există numai în anumite zone, de unde materia primă ajungea pînă la cele mai îndepărtate așezări. În Muntenia, zăcămintele cu astfel de rocă se găsesc — după precizarea prof. Em. Protopopescu-Pache — la nord de Mizil. De acolo, materia primă sau chiar piese finite erau răspîndite pe întreg teritoriul provinciei. Pe baza observațiilor făcute la Giulești și în alte cîteva obiective, am ajuns la concluzia că, după toate probabilitățile, cel puțin în unele din așezările din preajma Dimboviței (dacă nu chiar în majoritatea stațiunilor neolitice din cimpia Dunării) unelte de tuf vulcanic ajungeau (pe calea schim-

¹ Eugen Comșa, RM, III, 1935, 5, p. 44) — 444; idem, MIZN, III, 1976, p. 47—52.

burilor) gata finisate. În această privință, un indiciu important, îl constituie descoperirea unui depozit de topoare plate, în S-E Olteniei².

O dată cu folosirea, tot mai intensă, a topoarelor perforate (începînd din neoliticul mijlociu) s-a simțit nevoia de a găsi și a exploata zăcăminte de roci dure. La Vădastra, în funcție de determinările făcute, s-a ajuns la concluzia că rocile dure provin din Carpații Meridionali, din N-V Olteniei. Roci, de durități diferite, au fost de asemenea, căutate de oamenii neolitici. Pietre de formă anumită erau necesare pentru facerea rîșnițelor, fiind preferate roci vulcanice. Bolovani potriviți, ca mărime și duritate, se găseau și se obțineau mai ușor în preajma dealurilor. În schimb, cei ce viețuiau în cîmpie erau nevoiți să dobîndească pe calea schimburilor pietrele necesare pentru rîșnițe.

În sudul țării, în cursul fazei de tranziție la cultura Gumelnița, apoi în timpul întregii evoluții a acesteia din urmă, s-a întrebuițat adesea la ornamentarea vaselor grafitul. Astfel de materie nu este documentată, sub formă de zăcăminte, în ariile culturilor Gumelnița și Sălcuța. Pentru ornamentarea vaselor, oamenii neolitici de la nord de Dunăre, erau nevoiți să obțină grafitul de la o distanță destul de mare, tocmai de la sud de Balcani din zăcăminte situate lingă Stara Zagora.

Probleme similare se puneau și pentru alte materii prime importante ca valvele de scoici *Spondylus gaederopus* (utilizate pentru podoabe), arama și aurul.

Schimburile să făceau în ținuturile noastre, mai cu seamă, de-a lungul Dunării și riurilor mai mari. Din aceste căi de comunicație principale se desprindeau ramificații numeroase, în lungul pîraielor și văilor secundare. Trecerea peste Carpați nu a constituit niciodată o problemă grea pentru triburile neolitice, căci datele arheologice dovedesc că pe ambele versante ale munților au viețuit, fără conținere, comunități înrudite, aparținînd aceluiași culturi.

În cercetarea arheologică, de la noi, în decursul unei perioade relativ îndelungate, s-a menținut concepția conform căreia, pe meleagurile noastre, schimbul a început de-abia la sfîrșitul epocii neolitice sau mai curînd la începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului, cînd s-a desfășurat pătrunderea, dinspre stepele nord-pontice, triburilor de crescători de vite, reprezentate prin mormintele cu ocră. Datorită acestor evenimente s-ar fi produs și în ținuturile noastre desprinderea triburilor de păstori din masa celorlalte comunități. Drept consecință, între populația locală sedentară și cea nomadă au avut loc contacte intense și schimburi. Cercetările arheologice amănunțite atît din țara noastră, cit și din teritoriile vecine permit să arătăm că nu avem nici un temei să considerăm situația amintită ca fiind valabilă pentru colectivitățile neolitice din această parte a Europei. Este pe deplin dovedit că, în ținuturile carpato-balcanice, evoluția social-economică s-a desfășurat pe o cale deosebită și că toate comunitățile neolitice practicau o activitate economică destul de complexă, reprezentată prin cultivarea primitivă a plantelor și creșterea vitelor. Erau produse cantități de griu corespunzătoare necesarului membrilor lor pentru răstimpul dintre două recolte. De asemenea, era crescut un număr suficient de animale (bovine, ovicaprine și porcine). În funcție de cele arătate, populația locală nu a avut nevoie (subliniem, încă din neoliticul timpuriu) de carne, lapte și piei pe care să le dobîndească de la grupurile pătrunse din afară.

² Gr. Romașcanu, *Tezaurul neolitic de la Bratovoști-Dolj*, București., 1932.

Observațiile arheologice permit să precizăm că în cursul epocii neolitice, în ținuturile studiate, se pot defini două perioade clare în privința schimbului.

I. La începutul epocii se remarcă faptul că oamenii din diverse zone încă nu cunoșteau, în suficientă măsură, zăcămintele primare sau secundare de silex și erau nevoiți să-și procure roca, din locuri diferite, utilizând de aceea felurite tipuri de cremene. Ulterior, după descoperirea zăcămintelor de roci utile și de calitate din fiecare zonă, se observă un fel de unificare, oglindită de preferința pentru un tip de rocă. Bulgării de silex, în stare brută, erau folosiți de către cei care i-au extras sau erau transmiși în aceeași stare, pe calea schimburilor, altor comunități învecinate. Un șir de ani am studiat problema ariilor de răspândire a diverselor tipuri de silex din țara noastră. Este demn de subliniat că arealul unui tip de silex de calitate corespunde, de regulă, cu aria unei culturi, dovadă evidentă a unei corelații dintre ele. În anumite cazuri se remarcă tendința purtătorilor unor culturi de a ocupa zonele în care se aflau zăcămintele de silex sau de alte materii utile.

II. În cea de-a doua parte a epocii se constată o intensificare a schimburilor. Analiza materialelor duce la concluzia că erau transmise în cadrul schimburilor atât materiile prime, cât și — de la un moment dat — unelte și obiecte finite, realizate în „ateliere” specializate. Tot atunci a început și răspândirea obiectelor mărunte de aramă (mai întâi podoabe mici și apoi unelte). Subliniem că distanțele pe care se transmiteau astfel de obiecte tipizate erau de câteva ori mai lungi decât în perioada precedentă.

Observațiile etnografice atestă că schimbul primitiv, deci la un nivel similar celui atins de comunitățile neolitice de la noi, s-a manifestat în diferite forme : a) Cea mai timpurie a fost aceea de *schimb întâmplător* ; b) O formă intermediară a fost *schimbul de daruri* ; c) Forma evoluată a fost, după părerea noastră, *schimbul primitiv regulat*. Acesta din urmă, în unele regiuni, s-a dezvoltat direct din schimbul de daruri, care, cu timpul, au devenit tradiționale (în principal, între comunitățile înrudite ale unei culturi și adesea între cele periferice ale diferitelor culturi, în cazul că relațiile dintre ele erau pașnice) și se efectuau, în chip organizat, periodic, de-a lungul anumitor căi de comunicație, în locuri precise.

Manifestările artistice din cursul epocii neolitice sînt numeroase și unele cu un aspect estetic deosebit. În vechime, atunci cînd au fost realizate și utilizate, multe din ele au avut un caracter funcțional, adesea magico-religios, legat, în primul rînd de cultul fertilității.

Cea mai bogată categorie (cu foarte multe elemente artistice) este cea reprezentată prin vasele de lut ars, din anumite categorii ceramice, din toate culturile neolitice.

De la începutul neoliticului, comunitățile culturii Circea-Gura Baciului foloseau ceramică pictată. Aceasta nu constituie o descoperire locală, ci făcea parte din „zestrea” culturală păstrată de purtătorii ei de la predecesori. Ceramica lor era ornamentată cu alb-gălbui, iar motivele erau compuse din „buline” (rotunde sau ovale) grupate simetric în mai multe feluri și prin benzi cu suprafața hașurată. Tot la Circea, mai tirziu, s-au folosit ornamente realizate cu mai multe culori.

Ceramica pictată s-a menținut în uz, puțin simplificată, și în aria culturii Starčevo-Criș, prin intermediul căreia această categorie a fost răspîndită pe aproape tot teritoriul țării. În continuare, decorul pictat s-a transmis culturii Ciumești. În cadrul culturilor amintite, vasele ce urmau a fi pictate erau pregătite prin acoperirea lor la exterior cu o angobă roșie sau albă. Subliniem că în perioada dată, motivele pictate aveau caracter pozitiv.

Ceramică artistică (de la sfîrșitul neoliticului timpuriu și, mai ales, cel mijlociu) poate fi considerată, în cadrul fiecărei culturi, categoria vaselor din pastă fină. Astfel, în aria culturii Ceramicii liniare, atrag atenția prin frumusețea decorului bolurile ornamentate cu linii incizate în spirală, întrerupte prin alveole similare capetelor de note muzicale. În ansamblu, decorul de pe vasele culturii este compus din benzi de linii.

Purtătorii culturii Dudești aveau două categorii ceramice, ce pot fi atribuite manifestărilor de artă. Prima este categoria vaselor arse la roșu, cu decor incizat alcătuit din benzi, în trepte, cu suprafața hașurată, alternînd cu altele netede asociate, pe același vas, cu grupuri de spirale. Vasele de tip Dudești au cea mai mare parte din suprafața exterioară ornamentată și împărțită în metope, unele acoperite cu decor meandric, altele spiralic. Este un sistem ornamental în care fondul, ca și decorul joacă un rol egal. A doua categorie este aceea a paharelor și castroanelor fine, negre sau cenușii, cu decorul din caneluri orizontale, oblice sau arcuite.

În general, culturile din neoliticul mijlociu sînt caracterizate prin ceramică decorată cu benzi de linii, hașurate sau pictate (Dudești, Vinča și Turdaș), prin decor din grupuri de înțepături în benzi meandrice, în aria Hamangia, prin decor textil meandric în cultura Tisa, prin excizie și

prin incrustare cu materie albă (în culturile Boian, Vădastra și Precucuteni). În aceste culturi sînt vase cu forme deosebit de zvelte (vasele cu picior); foarte frumos și fin ornamentate. Semnalăm că în culturile Dudești și la începutul culturii Boian se folosea o metodă interesantă pentru decorul excizat. Mai întîi decorul dorit era desenat, probabil, pe pămînt și apoi era delimitată porțiunea din el ce urma să fie transpusă (în cadrul unei metope) pe vas și de-abia apoi începea executarea ornamentului.

La ornamentarea vaselor din pastă fină a culturii Hamangia se ținea seama de părțile componente. Decorul se compunea, în principal, din șiruri de înțepături mici, izolate sau în grup. Mai rar, era alcătuit din linii incizate. Motivele decorative erau geometrice și meandrice. Amintim de exemplu, triunghiurile, motivele în V, în zigzag, benzile cu suprafața punctată. Toate acestea erau incrustate cu materie albă. În general, decorul era pozitiv, dar uneori, din combinarea motivelor cu fondul, rezultă și unele motive negative.

În cadrul culturii Boian se constată o transformare treptată a decorului. La începutul ei, în prima fază, ornamentarea era alcătuită din linii incizate, mărginite de creștături mici triunghiulare, incrustate cu alb. În fazele următoare, decorul a fost excizat și incrustat. Se poate spune că în cursul celor trei faze decorul ceramicii excizate Boian se desfășura sub forma unei fișii late de lingă buză pînă aproape de fund. Caracterul lui este meandric. Fondul și ornamentul au avut rol egal. În faza de tranziție se constată o schimbare, caracterul meandric se menține, dar dobîndește prioritate decorul negativ, în sensul că motivele, sub formă de benzi înguste, triunghiuri sau cercuri, sînt cruțate din suprafața lustruită a vasului, iar în jur erau excizate sau crestate și apoi incrustate porțiuni mari ce serveau, în acest caz, drept fond. Prin urmare, în perioada dată, situația s-a inversat, din vechiul fond se realiza decorul, iar culoarea folosită la incrustare a ajuns să joace rol de fond. În cursul fazei de tranziție, pe o serie de vase cu decor excizat, de-a lungul marginii, a început ornamentarea modestă, prin pictură cu grafit. Motivele erau reprezentate prin grupuri de linii paralele, înguste, oblice și din triunghiuri, toate formînd un decor pozitiv. Se cuvine reținută asocierea pe același vas a două feluri de decor excizat și pictat, de asemenea, negativ și pozitiv.

Perioada neoliticului tîrziu este caracterizată prin ceramică fină cu decor pictat în diferite moduri. Cele patru culturi cu ceramică pictată acoperă cea mai mare parte din teritoriul nostru. Ele se pot împărți în două: grupul sudic cu ceramică pictată cu grafit (Gumelnița și Sălcuța), grupul nordic cu vase pictate cu diferite culori (Petrești și Cucuteni).

Semnalăm că într-o perioadă de la începutul culturilor Gumelnița și Sălcuța, pe unele vase reduse numeric, s-a făcut decor pictat cu culoare albă făinoasă, servind ca fond, pe care s-au trasat ornamente cu culoare roșie. Ambele culori sînt „crude”, ornamentarea făcîndu-se după o primă ardere a vaselor. Pînă la sfîrșitul epocii, în arealul celor două culturi Gumelnița și Sălcuța, o întreagă categorie de vase a fost ornamentată prin pictură cu grafit, de caracter pozitiv. Motivele sînt numeroase: cercuri, triunghiuri, tabla de șah, romburi, spirale și altele.

Culturile din grupul nordic, reprezentate prin culturile Petrești și Cucuteni, sînt caracterizate prin vase ornamentate, la început, în fazele A, prin benzi trasate, de obicei, cu trei culori; benzi late vopsite cu alb, alternînd cu altele vopsite cu roșu, delimitate prin linii subțiri sau mai groa-

se, trasate cu culoare neagră. Se constată tendința de a ornamenta, cit mai mult din suprafața exterioară a vaselor, este așa-numita *horror vacui*. Ornamentele sînt de două tipuri: meandrice și spiralice. Menționăm că în aria Cucuteni s-a folosit la început și decorul trasat, izolat sau în asocieră cu cel pictat. În fazele A—B, în cele două culturi, treptat, situația se schimbă, mai ales în aria Cucuteni. Un timp s-au folosit numai două culori în combinații foarte expresive, geometrice, iar apoi s-a trecut la folosirea, adesea, a unei singure culori (brună sau neagră). Începînd din faza Cucuteni A—B, pe lîngă ornamentele obișnuite, de caracter geometric, pe unele vase apar reprezentări de femei stilizate (de exemplu la Traian)¹. În faza Cucuteni B, decorul a devenit foarte stilizat. S-a folosit, în special, culoarea brună sau neagră (asociată, într-o etapă tîrzie, cu roșu), pe fond galben sau portocaliu. Motivele decorative erau foarte variate. Tot mai des se întîlneau tangente la cerc (la începutul fazei), iar mai tîrziu sînt de menționat, pe lîngă grupuri de linii subțiri paralele, arcuri de cerc și o serie de reprezentări: animale fugind, păsări. Pe bună dreptate, aceste ornamente sînt considerate ca oglindind simboluri de caracter magico-religios. Decorul din perioada finală a fazei Cucuteni B este de caracter pozitiv.

Amintim că încă din timpul culturii Starčevo-Criș și apoi în culturile Vădastra, Boian și Cucuteni, s-au făcut reprezentări de femei, în diferite poziții, în relief înalt, fixate pe pereții vaselor. Astfel de piese sînt rare și poate că serveau ca vase de cult.

În toate culturile, din acea epocă, în directă legătură cu cultul fertilității, se modelau felurite figurine antropomorfe și zoomorfe. Subliniem că majoritatea statuetelor au prototipuri în ținuturile sudice, dar, în fiecare cultură de la noi, ele au suferit unele modificări în privința redării plastice, de obicei stilizată, și, mai cu seamă, a ornamentării.

Figurinele culturii Starčevo-Criș sînt stilizate, masive, reprezentate în picioare. Mai rare sînt cele cu o coloană secundă, doar cu redarea feței. Mai dese sînt figurinele cu steatopigie accentuată, cu picioarele lipite (Petriceni)².

Figurinele din aria Dudești au prototipuri sudice evidente. Ele erau frumos modelate și stilizate. Unele sînt redată în picioare, altele în genunchi. Semnalăm că astfel de figurine au avut capul mic și gîtul înalt, cilindric.

Purtătorii culturii Hamangia au realizat figurine deosebit de frumoase. Unele sînt adevărate capodopere. Ne referim la „Gînditorul” și „Femeia șezînd”³, descoperite la Cernavoda. Toată plastica Hamangia este, ca tip, de origine sudică. Remarcăm și faptul că figurinele sînt frumos stilizate și multe din ele au muchii, ceea ce ne face să presupunem că imită prototipuri făcute din marmură. Statuetele culturii redau personaje în picioare, șezînd sau îngînencheate. La cele în picioare se remarcă poziția diferită a brațelor, fiecare cu o altă semnificație rituală. O serie de figurine au fost ornamentate cu benzi punctate sau cu linii incizate. Subliniem că în multe cazuri gîtul figurinelor este înalt, cu secțiune triunghiulară, la partea superioară cu o fațetă înclinată, drept față.

¹ Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 43, fig. 5.

² M. Petrescu-Dimbovița, Materiale, III, 1957, p. 75, fig. 8/1—3.

³ D. Berciu, Contribuții ..., p. 510—529, fig. 276 și 277.

În aria culturii Boian, numărul figurinelor este relativ mic. În schimb, variantele tipologice sînt multe, diferite de la fază la fază. Toate figurinele Boian redau un personaj în picioare. Majoritatea sînt feminine, în faza de tranziție apar și unele masculine. Reprezentarea capului diferă. Din faza Vidra datează un fragment de figurină redînd realist un cap omenesc, cu nas reliefat, buze îngroșate, bărbie și urechi. La celelalte piese, capul este mult stilizat, așezat adesea pe un git înalt, aproape cilindric. În primele faze minile sînt înfățișate ca prelungiri scurte, laterale, neperforate. Corpul este masiv, puțin lătit la partea inferioară. Șoldurile sînt lățite lateral. Pe corp și pe picioare s-au făcut ornamente din linii incizate în unghi, spirale și romburi. Două figurine de la începutul fazei Giulești sînt înfățișate ca fiind îmbrăcate în rochii lungi și largi la poale. La sfîrșitul culturii, în faza de tranziție, se menține variabilitatea, și apar unele piese remarcabile. Regulile („canoanele”) în privința modelării unui singur tip de figurine sînt respectate mai riguros. Capul are adesea forma hexagonală pe un git scund. Brațele sînt scurte și perforate la extremități. Toate aceste figurine au ornamente din linii incizate și din puncte. Din faza de tranziție se cunosc și primele figurine de os, făcute din plăcuțe șlefuite și apoi crestate pe margini pentru delimitarea capului, brațelor și corpului, adesea ornamentate prin linii incizate.

Spre deosebire de arealul Boian, în cel al culturii Vădastra sînt destul de multe figurine masculine. Subliniem că figurinele feminine Vădastra sînt frumos ornamentate prin excizie și înrustate cu alb. Pe unele din ele decorul înfățișează îmbrăcămintea.

Purtătorii culturii Vinča au folosit foarte multe figurine. De obicei, ele sînt modelate cu grijă și redau, de regulă, un personaj feminin, în picioare, mai rar, așezat pe un scaun. Merită amintită o figurină descoperită la Rast, înfățișînd o femeie cu copilul în brațe⁴. Figurinele de tip Vinča, din Banat, sînt destul de rare. Pe unele sînt indicate podoabe, șiraguri sau brățări.

Așezarea de la Turdaș este recunoscută prin seria bogată de figurine, strîns înrudite tipologic cu cele din aria Vinča. La ele atrage atenția stilizarea deosebită. Multe din ele sînt cilindrice, în dreptul capului avînd un plan înclinat redînd o mască și cu minile ca două cioturi mici. De obicei, nu sînt ornamentate sau au cîteva linii scurte incizate. Sînt și chipuri de oameni redate mai realist. Pe cîteva piese sînt reprezentate podoabele și chiar modul de aranjare a părului.

În aria culturii Precucuteni, „canoanele” de modelare a figurinelor au fost respectate cu mai multă strictețe. Un tip specific pentru toate cele trei faze este cel cu capul mic, cu ochii, nasul și gura abia schițate, cu minile ca mici prelungiri (perforate sau nu) cu corpul scurt și plat, dar cu partea inferioară mult lătită, cu steatopigie accentuată și cu picioarele îngustate, ca un fel de con cu vîrf în jos. De obicei aceste figurine nu sînt ornamentate (cel mult prin cîteva linii se delimitează părțile corpului). Brațele sînt așezate în diferite poziții „rituale”. Ca influență din aria Hamangia și în cea Precucuteni (la Tirpești)⁵ s-a găsit o figurină de „Gînditor”).

Tipuri specifice de figurine se întîlnesc în aria aspectului Aldeni II. Multe dintre ele sînt redată în poziție de rugăciune. Majoritatea sînt cu decor bogat, din linii incizate, înfățișînd piese de îmbrăcăminte.

⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, fig. 58.

⁵ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 98 și fig. 58.

Multe din figurinele de tip Cucuteni sînt adevărate opere de artă. Cele din faza Cucuteni A sînt stilizate. Capul lor este mic și rotund, gîtul masiv. Brațele sînt redată prin lățirea părții superioare a corpului. Acesta, zvelt, se îngustează la talie, ca apoi să se lătească la șolduri și iar să se îngusteze spre virful picioarelor. Figurinele sînt ornamentate prin grupuri de linii incizate paralele și prin spirale. În aceeași fază s-au folosit și figurine *en violon* de lut imitînd pe cele de metal. Sînt mici și plate. Capul este aproximativ trapezoidal, foarte mare în raport cu corpul semicircular. Pe cap s-au făcut două orificii redînd ochii. Pe corp sînt adesea ornamente din linii și înțepături. În cursul fazelor următoare s-a folosit un alt tip de figurine de lut ars, frumos stilizate, avînd capul rotund și brațele ca mici prelungiri. Sînt îngustate la talie, cu o „sugrumătură” în dreptul șoldurilor. Se îngustează spre genunchi, apoi urmează o lățire și partea inferioară aproape ascuțită. Ele sînt ornamentate prin pictură. În faza Cucuteni B există și rare figurine masculine.

Purtătorii culturii Petrești au modelat diferite figurine, în special, feminine în primele faze, iar la sfîrșitul evoluției lor și unele masculine. Ele sînt caracterizate prin schematism și geometrism cu elemente specifice sud-est europene, dar și altele proprii culturii. La figurinele din faza A, gîtul era în formă de coloană și aveau steatopigie accentuată. În fazele următoare s-a ajuns la „proportionalitatea stilizată și zveltețe subliniată”⁶. Piesele au decor punctat.

În aria culturii Gumelnița, figurinele sînt numeroase și s-au făcut din lut ars, os, marmură, și chiar aur. Majoritatea figurinelor din faza Sultana (Gumelnița A 2) și Jilava (Gumelnița B 1) sînt modelate cu oarecare neglijență. Multe din ele au formă de coloană, cu capul și fața abia schițate, mîinile sînt ca niște prelungiri laterale. Sexul este indicat prin sîni și prin triunghi incizat. Din aceeași perioadă datează și cîteva piese redînd femei îmbrăcate în rochii lungi și largi la poale. Ca piesă de excepție, amintim vasul „Venus de la Vidra”, înfățișînd o femeie în picioare, cu brațele pe abdomen, frumos ornamentat cu benzi de linii și cercuri⁷. În faza Sultana figurinele de os s-au lucrat cu mai multă grijă și sînt ornamentate prin grupuri de linii incizate. Ele au picioarele despărțite printr-o creștătură lungă și adîncă. Cele din ultima fază sînt mai stilizate. Din ultima serie fac parte figurinele prismatice de os. Cele două fațete în unghi de la partea superioară redau fața personajului. Sînt și cîteva piese de marmură, dar de reținut, ele imită forma celor de os. Cele cîteva figurine-amulete de aur sînt foarte stilizate, au forma rotundă cu un orificiu pe mijloc și o prelungire în sus ce înfățișează capul.

În aria culturii Sălcuța s-au folosit figurine similare celor gumelnițene. Erau luate din lut ars și os. O serie din statuetele din prima categorie erau mici și sub formă de coloană, cu brațele ca două prelungiri scurte. S-a păstrat întreagă o figurină mai mare, numită adesea „Zeița de la Sălcuța”⁸. Redă o femeie în picioare, îmbrăcată în rochie lungă și largă de la mijloc pînă la poale, cu unele ornamente pe ea. Figurinele de os sînt puține și de două tipuri: din plăcuțe cu partea inferioară arcuită (ca și cele de la sfîrșitul culturii Gumelnița) și de formă prismatică.

⁶ Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 12—13.

⁷ Dinu V. Rosetti, *PZ*, 12, 1938, p. 37—38 și pl. 21/1 și 22/1.

⁸ Ion Andrieșescu, *ATG*, 4—5, 1938—1939, p. 11, fig. 35.

În cadrul complexului Românești-Gornești s-au descoperit în timpător câteva figurine-amulete de aur, rotunde sau cu prelungire în dreptul capului și cu un orificiu pe mijloc. Una din ele, cea de la Moigrad, este impresionantă prin mărime și greutate⁹. Tot de atunci sînt și câteva piese (figurine antropomorfe) de aur în formă de T, cu extremitățile fiecărui braț cu volute opuse¹⁰.

Pînă în prezent, figurinele Cernavoda I sînt puține, cu formă specifică. Ele reprezintă un personaj feminin așezat sau în genunchi. Le lipsește capul. Au corpul oval, plat. Sînt indicați sinii, iar pe marginile corpului au câte un șir de înțepături. Partea de jos este orizontală.

O categorie aparte o constituie reprezentările pe care le putem numi statuare. Ele s-au modelat tot din lut, în unele cazuri în amestec cu paie. Impresionează altarul de la Trușești înfățișînd două personaje alăturate, unul mai înalt, altul mai scund. Ele au peste 1 m înălțime¹¹. Tot la Trușești s-au descoperit și alte piese întregibile sau fragmentare, redînd personaje stilizate¹². O statuie fragmentară de la începutul culturii Gumelnița s-a găsit la Tangiru. Este un personaj feminin din care s-a păstrat capul, umărul drept și o parte din piept¹³. De curînd, la Parța, în aria Vinča, s-au descoperit fragmentele unei alte „statui” redînd tot două personaje alăturate¹⁴. Aceasta se afla în cuprinsul unei construcții-sanctuar.

Aproape în fiecare așezare neolitică s-au găsit figurine zoomorfe reprezentînd diferite animale, mai cu seamă domestice și cîteodată sălbatice. Dintre cele domestice, de cele mai multe ori sînt redade, foarte stilizate, bovinele și, mai rar, oile sau porcii. Dintre cele sălbatice se pot aminti unele chipuri de cerb sau vulpe (de exemplu piesa de la Pietrele)¹⁵. Reprezentări zoomorfe, în relief, s-au făcut și pe vase sau pe capace de recipiente.

Tot din domeniul artei fac parte și unele elemente de caracter arhi-tectonic. Mai multe locuințe, din diferite zone și culturi, au fost orna-mentate. La Ariușd, în aria Cucuteni, s-a găsit o porțiune din decorul în relief de pe fațada unei locuințe. Decorul are forma aproximativă de triunghi, cu vîrfurile în sus și colțurile de jos prelungite și răsucite înspre bază. Partea din mijlocul triunghiului era decupată pe o suprafață în formă de „sîmbure” (cu o parte arcuită, una ascuțită), avînd în centru o altă piesă reliefată, de aceeași formă, dar mai mică¹⁶. Ornamente în relief s-au dezvelit și printre resturile unei construcții cucuteniene de la Be-rești¹⁷. În așezarea de la Trușești, printre rămășițele unei locuințe Cucu-teni A, s-au observat bucăți de lut în formă de butoni ovali ce au avut rol decorativ¹⁸.

La Căscioarele, în așezarea din faza de tranziție, au fost studiate resturile unei construcții similare (ca dimensiuni și formă) unei locuințe ai cărei pereți erau pictați. Pe tencuiala lor s-a făcut un fond de culoare

⁹ Hortensia Dumitrescu, *Dacia*, NS, V, 1961, p. 71 și p. 75, fig. 5.

¹⁰ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, p. 269, fig. 293 și 294.

¹¹ M. Petrescu-Dimbovița și colab., *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 13—14, fig. 2.

¹² *Ibidem*, V, 1954, 1—2, p. 9 și p. 11, fig. 2 și 3.

¹³ D. Berciu, *op. cit.*, p. 455, fig. 237/7, fig. 244/4 și fig. 250.

¹⁴ Informații de la Gh. Lazarovici, căruiua li mulțumim și pe această cale.

¹⁵ D. Berciu, *Materiale*, II, 1956, p. 542, fig. 70.

¹⁶ Săpături Fr. László: Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 474, fig. 483.

¹⁷ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 479.

¹⁸ M. Petrescu-Dimbovița și colab., *op. cit.*, p. 9.

roșie, peste care s-au pictat — cu alb-gălbui — motive spiralice și geometrice. În această clădire, considerată sanctuar, s-au descoperit două coloane pictate și un fel de laviță, numită altar, de asemenea, ornamente cu decor similar, precum și un medalion pictat¹⁹. O construcție cu pereții pictați în același mod, cu alb-gălbui pe fond roșu, a fost studiată în nivelul 3 al așezării de la Radovanu, datind din aceeași fază. Este o locuință obișnuită, cu soclu de cuptor. În aceeași stațiune, într-o altă locuință, s-a găsit o porțiune de semicoloană, care desigur fusese fixată pe perete, în interiorul încăperii. Resturile unei locuințe cu pereții pictați au fost cercetate, mai demult, în așezarea de la Petru Rareș²⁰.

Au existat în epocă și alte reprezentări artistice ca vasele de lemn²¹ (ale căror resturi au început să se găsească în ultimii ani). Probabil că erau ornate și alte obiecte de lemn care nu s-au păstrat. Chiar stilpii de la pridvoarele locuințelor este verosimil să fi fost ornamentați prin creștături „artistice”. Poate nu ar trebui neglijată nici îmbrăcămintea, căci reprezentarea ei pe figurine dovedește că se practica ornamentarea țeșăturilor prin diverse benzi sau motive decorative, destul de complicate, spiralice și meandrice.

¹⁹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 477—478.

²⁰ D. Berciu, *BMJV*, II, 1937, p. 5—7.

²¹ Cum sint cele de la Grădinile (jud. Olt) descoperite de Marin Nica.

ÎMBRĂCĂMINTEA ȘI PODOABELE

Unii cercetători au formulat părerea că ornamentele de pe figurinele de lut ars, din epoca neolitică, redau îmbrăcămintea¹. Dovezi evidente au fost aduse însă mult mai târziu, cu prilejul publicării unor figurine de la Vădastra. Pe una din ele se vedea un fel de cămașă a femeii reprezentate, care avea marginea din jurul gâtului încrețită². O altă figurină avea redată fota³, a cărei formă s-a păstrat (în sudul Olteniei) până în zilele noastre.

În arealul culturii Hamangia, majoritatea figurinelor sînt neornamentate. Totuși pe una din piesele de la Cernavoda este făcut un decor specific. Figurina are pe partea superioară a corpului o fișie de 3 linii orizontale incizate reprezentînd, probabil, marginea de sus a unei rochii, iar peste umeri sînt indicate cîteva linii paralele, ca și cum ar fi bretele late ale rochiei. Pe corp, în față, este un ornament din linii paralele și oblice (în grupuri), iar pe spate o bandă de linii în zîgzag, probabil ornamentele țesăturii⁴. Mai atrage atenția un vâscior antropomorf, înfățișînd o femeie cu un ornament din linii oblice punctate, paralele. Este înfățișată o femeie îmbrăcată în rochie lungă. Decorul se desfășoară pînă deasupra sînilor. În dreptul mijlocului este indicată o fișie, ca un brîu lat. Decorul coboară pînă în dreptul genunchilor. Marginea inferioară a rochiei este delimitată cu o fișie orizontală, avînd sus o linie punctată, iar jos niște creștături⁵. Mai amintim că pe spatele unei figurine de tip Hamangia, redată în poziție așezată, este trasat un brîu de la care coboară decorul, desigur al unei rochii largi⁶. O serie din figurinele din așezările Hamangia, poartă încă urme de culoare roșie, cu care sau pe care este posibil să fi fost făcute ornamentele rochiilor⁷.

În cultura Boian datele despre veșminte sînt mai multe⁸. Pe o serie de figurine este redată îmbrăcămintea de vară a femeilor. Ele purtau o fotă lungă de la brîu pînă la genunchi, de formă dreptunghiulară, lată de circa 0,50 m, înfășurată în jurul corpului, cu extremitățile petrecute.

Fota era ornamentată cu motive în forme spiralice și geometrice. Partea de sus a corpului era acoperită cu o bucată de țesătură de peste 1,20 m lungime și de cca 0,40 m lățime. De-a lungul ei erau făcute diferite

¹ De ex. Dinu V. Rosetti, JPEK, 12, 1938, p. 42.

² Informații de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³ Corneliu N. Mateescu, Materiale, V, 1959, p. 65, fig. 3.

⁴ D. Berciu, NEH, I, 1955, p. 40, fig. 5/2.

⁵ Idem, Cultura Hamangia, p. 100, fig. 56/4.

⁶ Ibidem, p. 102, fig. 57/6.

⁷ Ibidem, p. 107.

⁸ Eugen Comșa, Istoria comunităților culturii Boian, p. 169—179.

ornamente în formă de spirală și de meandre. Această piesă, la partea inferioară, era răsfirată și prinsă în față, pe sub fotă, apoi, acoperind sinii, se stringea și era petrecută peste umărul drept. Pe spate era răsfirată și prinsă pe sub fotă⁹. Mai târziu, la sfârșitul culturii Boian, s-a menținut fota, în forma sa veche, dar mai multe figurine au pe spate reprezentată o piesă de țesătură, triunghiulară, cu baza în jos (deci legată la brîu) și cu virful în sus. Considerăm că este o piesă care permitea femeilor să poarte pe spate copii mici sau diferite poveri¹⁰. În anotimpul friguros, dacă ținem seama de unele reprezentări, femeile purtau o rochie lungă pînă la glezne și largă la partea inferioară. Decorul de pe o figurină de la Bogata indică și modul cum, în unele cazuri, se făceau rochiile. Pe statuetă, în față, de o parte și de alta, se văd 2 șiruri de ornamente egale, dispuse pe verticală. Aceasta înseamnă că rochia se făcea dintr-o singură bucată de țesătură, de două ori mai lungă decît rochia. Bucata de țesătură se plia în două, apoi se făcea o tăietură pe mijlocul porțiunii îndoite, pentru îmbrăcare. Marginile erau, în continuare, potrivite și cusute¹¹. Despre îmbrăcăminte a bărbaților știm mai puțin, căci figurinele masculine sînt rare. Pe o piesă, din faza de tranziție, descoperită la Ipotești, este redată, cu toată claritatea, o fișie de țesătură de cea 0,15 m lățime și, peste 1 m lungime, ornamentată cu cîteva dungi longitudinale, paralele. Bărbatul își înfășura mijlocul cu ea, în chip de brîu, iar extremitățile erau lăsate să atîrne liber, în față și în spate. Este o piesă de îmbrăcăminte folosită numai vara.

În S — V țării, în aria culturii Vinča, deși sînt cunoscute numeroase figurine feminine, pe nici una nu se văd indicii clare de vestimentație. Numai pe cîteva figurine de la Zorlențu Mare sînt redată, pe spate, mai multe linii incizate, formînd un X. Poate este o piesă care servea la transportul unor poveri. O altă figurină este ornamentată în partea inferioară a corpului, de la brîu în jos cu caneluri, poate un fel de fustă¹².

Pe unele figurine de la Turdaș, se văd pe spate cîteva linii incizate în X, asemănătoare celor din arealul Vinča¹³. Alte piese au decor incizat, dar nu este clar dacă reprezintă îmbrăcăminte.

Purtătorii culturii Precucuteni au modelat unele figurine cu corpul acoperit cu ornamente incizate (multe par a fi simple motive decorative), dar cîteva sugerează totuși piese de vestimentație. Amintim o figurină feminină în picioare ce nu are indicați sinii. Din picioare i se văd două porțiuni scurte. Figurina este acoperită cu un decor spiralic, mărginit, la partea inferioară, cu o bandă de două linii¹⁴. Desigur, redă chipul unei femei îmbrăcate cu o rochie lungă. Menționăm și partea de jos a unei figurine feminine de la Tîrpești, care are deasupra genunchiului, redată în relief, o bandă hașurată¹⁵, probabil, marginea de jos a unei fote.

Unele din figurinele aspectului Aldeni II sînt caracterizate prin decor bogat format din linii incizate, în spirală sau geometrice. Numeroase statuetă au în dreptul pieptului (mai jos de sinii) o bandă lată, delimitată prin două linii orizontale, cu decor incizat și incrustat cu alb.

⁹ D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 410, fig. 192 : p. 141, fig. 193/1.

¹⁰ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 31—33, pl. 11/2 și pl. 13/1—9.

¹¹ Niță Anghelescu, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 318, fig. 7/1,2.

¹² Eugen Comșa și Oct. Răuț, SCIV, 20, 1969, 1, p. 8, fig. 3/2,5—7, 10.

¹³ Roska Márton, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXL/9.

¹⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 262, fig. 81/1.

¹⁵ *Ibidem*, p. 257, fig. 76/2.

Mai jos, pe corp urmează alte motive decorative pe care le considerăm că reprezintă marginea de sus a unor rochii¹⁶.

În arealul Gumelnița, se observă, pe unele figurine, o fișie orizontală trasată pe sub sini și brațe. Pe altele sînt cîteva linii paralele și orizontale în dreptul genunchilor, ce înfățișează marginea de jos a fotei sau rochiei. Pe o figurină se vede (în afara decorului incizat, pe tot corpul și în parte pe picioare) un fel de briu lat, ornamentat cu două linii orizontale. În faza tîrzie a culturii Gumelnița, mai multe figurine redau femeii îmbrăcate în rochii lungi pînă la glezne și largi. Semnalăm că decorul rochiilor era alcătuit din benzi verticale late, din cîteva linii alăturate, colorate, alternînd cu benzi neornate¹⁷. În perioada avută în vedere, se pare, că astfel de benzi erau la modă, căci figurează pe mai multe piese, din diferite așezări.

Femeile din aria culturii Sălcuța, de asemenea, purtau rochii lungi și largi la poale¹⁸.

În faza Cucuteni A, sînt figurine cu ornamentație bogată, formată din linii incizate, în diferite combinații. Înelinăm să credem că o bună parte din ele reprezintă piese de îmbrăcăminte. Ne referim la figurinele avînd pe fiecare picior grupuri de linii incizate, dispuse în triunghiuri alăturate¹⁹. Din faza Cucuteni A-B, de la Traian, provin cîteva vase cu decor pictat pe care sînt înfățișate chipuri stilizate de femei, în picioare, îmbrăcate în rochii lungi pînă la genunchi și altele pînă la glezne. Rochiile, ca și trupul femeilor sînt redade sub forma a două triunghiuri echilaterale, alăturate și opuse. O figurină de la Cucuteni (faza B) are un ornament din linii incizate. Partea din față a decorului are formă trapezoidală și corespunde, probabil, unui fel de șort²⁰. Este de remarcat că, pe unele figurine din aria Cucuteni, se redă, prin linii incizate sau în relief, cite un briu. Pe același fel de figurine se făcea și cite o linie incizată, oblică, ca o eșarfă, de la umăr la briu²¹.

În diferite culturi și faze, pe capul figurinelor este reprezentat, în relief sau prin linii incizate, părul, ceea ce permite să cunoaștem, în oarecare măsură, modul lui de aranjare. Datorită schematizării excesive a gitului și capului, figurinele de tip Hamangia nu au indicată coafura. Pe căpșorul unei figurine fragmentare, de la Greaca, din faza Giulești-Boian, se vede clar un fel de căciuliță cilindrică, scundă (pe ea cu un decor fin de linii), ceea ce ar însemna că părul femeii înfățișate era aranjat în coc și acoperit de căciuliță. La un schelet din faza Vidra a culturii Boian, descoperit în marginea așezării Boian A, s-a găsit depus la creștet un ac subțire de aramă. Considerăm că el a servit la fixarea părului aranjat în coc. Pe spatele unei figurine din faza de tranziție, se văd două linii verticale, paralele, ce reprezintă, probabil, părul împletit în două cozi.

Pe teritoriul Transilvaniei, la Turdaș, s-a găsit un cap de figurină, modelată realist, care are indicat și părul despărțit în două printr-o cărare la mijloc. Pe alte cîteva figurine de la Turdaș, părul este arătat prin

¹⁶ M. Petrescu-Dimbovița, *Materiale*, I, 1953, p. 100, fig. 41/1-6.

¹⁷ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 15/1, 10; pl. 16/5; pl. 18/4; pl. 20/1, 2.

¹⁸ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 62, fig. 72.

¹⁹ Natalia Berlescu, *ArhMold*, II-III, 1964, pl. I-III; VI. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, fig. 160-162.

²⁰ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 55, fig. 44, fig. 177.

²¹ Natalia Berlescu, *op. cit.*, p. 85, pl. V/14; p. 97; pl. XVII/1; VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 85, fig. 66.

linii incizate, dezordonate. Unele figurine, rare, cu partea dinspre creștet prelungă, foarte înaltă în raport cu fruntea, pot reprezenta femei cu părul aranjat în coc. Credem că tot un fel de coafură înfățișează o „aureolă” reliefată puternic a unei figurine din aceeași așezare²².

Ácele de aramă, găsite la creștetul citorva schelete din necropola gumelnițeană de la Boian, sint o dovadă sigură a purtatului părului aranjat în coc.

Pe torsul unei figurine de la Sălcuța, pe spate, este indicat părul sub formă de linii verticale, răsfirate, pină aproape de briu, iar în față, cîteva șuvițe de păr care atîrnă lateral, în dreptul umerilor²³.

O figurină din faza Cucuteni A, de la Trușești, are pe spate, în relief, indicat părul lung, pină mai jos de briu²⁴. Din faza Cucuteni B datează o figurină care are deasupra capului un fel de coc, legat orizontal deasupra frunții²⁵.

Foarte multe figurine de lut ars, din diverse culturi neolitice de la noi, de la care s-au păstrat picioarele, au înfățișată laba cu cîteva creștături în față, indicînd degetele, adică piciorul gol²⁶. Prin urmare, o bună parte din an, mulți oameni neolitici umblau cu picioarele goale. Datele despre încălțămîntea folosită, în cursul epocii, sint destul de puține. În arealul culturii Turdaș, în așezarea cu același nume, s-au găsit multe piciorușe de figurine, numai pe cîteva este indicată și încălțămîntea. Pe un picior este arătată o legătură transversală și altele în jurul gleznei²⁷. În cuprinsul ariei Precucuteni (faza III) la Traian²⁸, s-a găsit partea inferioară a unui vas, redînd un picior omenesc, încălțat. Considerăm că este, mai curînd, un fel de opincă, cu virful înalt, decît un tîrluc. Purtătorii culturii Gumelnița au folosit un fel de tălpici (legate cu o singură baretă) și apoi un gen de „pantofi”. În virf degetele erau acoperite, iar baretă de legătură este lată și redată ca fiind fixată, cam în dreptul gleznei²⁹. Pe mai multe figurine din faza Cucuteni B, în culoare neagră sau brună, este redată pe picioare un fel de încălțămînt, în chip de „cizme” înalte, pină la genunchi³⁰.

Ca în toate vremurile și în cursul epocii neolitice, femeile obișnuiau să poarte diverse podoabe. Numărul celor descoperite prin săpăturile arheologice este mare, de aceea este preferabil să le prezentăm pe categorii și nu pe culturi. Podoabele pot fi împărțite în următoarele categorii principale :

Podoabe pentru cap. Sint cunoscute încă din neoliticul timpuriu. Menționăm cîteva ace de os, pentru fixarea părului, descoperite în stratul Cîrcea IV. Cele două ace au cîte un fel de măciulie, cu fațetă oblică³¹. Femeile din faza Vidra a culturii Boian foloseau ace de aramă, care serveau atît la fixarea părului, cît și ca decor. Mai amintim o figurină, din faza Precucuteni I, de la Traian, care are redată pe ea un fel de cu-

²² Roska Márton, *op. cit.*, pl. CXXXIX/4,9, 19, 20 : pl. CXL/1.

²³ D. Berciu, *op. cit.*, p. 331, fig. 154/1.

²⁴ M. Petrescu-Dimbovița și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 14, fig. 5.

²⁵ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 87, fig. 67.

²⁶ De ex. în aria de răspîndire a culturii Gumelnița (Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 29/7.9)

²⁷ Roska Márton, *op. cit.*, pl. CXLII/21—24.

²⁸ Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 57.

²⁹ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 23/2.

³⁰ St. Cucos, *MemAnt*, III, 1971, p. 65—77.

³¹ M. Nica, *Dacia*, NS, XXI, 1977, p. 37, fig. 18/14,15.

nună³². În nivelul superior (atribuit culturii Gumelnița) de la Brăilița s-a găsit o figurină avînd un fel de „pălărie”, în formă de disc³³. Mai tirziu, în aria Gumelnița, în faza Jilava, sînt documentate în morminte, la creștet, ace de aramă cu cap bilobat, triunghiular sau rombic, folosite la fixarea părului în coc și ca podoabe. Tot din perioada tirzie a culturii, se cunosc inele de buclă, mici, de aramă.

Podoabe pentru gît. Sînt numeroase și multe dintre ele au servit ca amulete. La Cîrcea, încă din neoliticul timpuriu, s-au scos la iveală pandantive, se pare, din colț de mistreț. Podoabe similare s-au folosit în tot cursul epocii neolitice. În același complex s-a găsit și o amuletă ovală de piatră, plată, cu un orificiu, pentru atîrnat³⁴.

În aria culturii Vinča, femeile purtau felurite podoabe la gît. O figurină de lut, de la Zorlențu Mare, are redat un șirag dublu la gît. Alte cîteva figurine, din aceeași așezare, au la gît șiraguri, indicate prin linii incizate sau printr-un șir de puncte³⁵. Unele din figurinele de la Turdaș au înfățișate (prin linii incizate sau prin șiruri de puncte) șiraguri la gît. Un fragment de figurină mai mare, tot de la Turdaș, are indicate două șiraguri paralele, unul mai lung și altul mai scurt. De-a lungul primului sînt făcute liniuțe prelungi care arată că pe el erau intercalate, din loc în loc, pandantivi (poate din dinți de mistreț)³⁶. În aria Precucuteni, șiragurile sînt redată uneori tot prin șiruri de puncte³⁷. Purtătorii culturii Hamangia au utilizat adesea podoabe făcute din valve de scoici *Spondylus gaederopus*. Între ele sînt numeroase mărgelile mici, cilindrice, scurte, perforate longitudinal și altele tubulare. Mărgelile mici, cilindrice se mai făceau din marmură și, foarte rar, din cupru. Mai sînt semnalate pandantive de os de formă triunghiulară, dar și unele de marmură³⁸ (dreptunghiulare sau cruciforme). În cadrul arealului Boian, podoabele au fost folosite pe scară largă. În diferite morminte din necropola de la Cernica (faza Bolintineanu) s-au găsit numeroase podoabe făcute din valve de *Spondylus*, *Pectunculus*, *Dentalium* și *Ostrea*³⁹. Mărgelile erau numeroase, unele din scoici, altele, mai rare, din minereu de aramă. O serie de mărgelile mari erau în formă de butoiăș. Atrage atenția seria de plăcuțe bilobate sau trilobate, făcînd parte din șiraguri bogate, în care erau intercalate mărgelile tubulare de *Dentalium*⁴⁰. Astfel de plăcuțe din valve de *Spondylus*, s-au utilizat pînă aproape de sfîrșitul culturii Boian, căci s-au mai găsit într-un mormint de la Andolina, de la sfîrșitul fazei Giulești, și piese izolate în așezarea Boian A (din faza Vidra). Încă din faza Bolintineanu, în șiraguri se intercalau dinți de cerb perforați și mărgelile mici de tuf. Din faza Giulești s-au menținut în uz tipurile de mărgelile și plăcuțe, dar, în cazuri rare, s-au făcut și podoabe mici de lut ars, în formă de S, cu un orificiu la capătul de sus. În cîteva morminte din faza Vidra s-au descoperit șiraguri de mărgelile din valve de scoici⁴¹ sau chiar din foiță

³² Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, V, 1954, 1—2, p. 59, pl. 1/10. La unul din scheletele de la Cernica s-a găsit o coronă formată din plăcuțe de *Spondylus*, informație de la Gh. Cantacuzino.

³³ N. Harțuche și I. T. Dragomir, Materiale, III, 1957, p. 136, fig. 7/1.

³⁴ M. Nica, Dacia, N.S., XXI, 1977, p. 19, fig. 6/20 : p. 37, fig. 18/13.

³⁵ Eugen Comșa și Oct. Răuț, SCIV, 20, 1969, 1, p. 8, fig. 3/3, 6 și p. 11, fig. 5/3.

³⁶ Roska Márton, op. cit., pl. CXL/6, 11, 12.

³⁷ Silvia Marinescu-Bileu, op. cit., p. 264, fig. 83/2.

³⁸ D. Bereiu, Cultura Hamangia, p. 78—81.

³⁹ Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, op. cit. p., 70—75.

⁴⁰ Gh. Cantacuzino, Dacia, NS, XIII, 1969, p. 55 și p. 73, fig. 28/1—15.

⁴¹ În cadrul grupului de morminte din marginea așezării Boian A.

de aramă⁴². Femeile din arealul Gumelnița purtau și ele șiraguri de mărgele de scoică, dar și pandative. Rar acestea erau de aur, în formă de figurine stilizate. Tot așa, în celelalte culturi neolitice tirzii, femeile s-au împodobit cu mărgele, după cum o dovedesc și figurinele din aria culturii Cucuteni, de exemplu figurina de la Trușești, avînd redată pe piept cîteva șiraguri lungi, pînă la briu⁴³. În aria Aldeni II, pe figurinele de la Stoicani sînt redată și unele podoabe la git. Pe una din ele este indicat un pandativ rombic, perforat la colțuri și legat cu trei fire, de la el atîrnă alte fire scurte, probabil colorate⁴⁴. Astfel de romburi de lut ars, frumos ornamentate, s-au găsit în săpături⁴⁵.

Podoabe pentru îmbrăcăminte. Despre ele datele sînt foarte puține. Tot în necropola de la Cernica, în dreptul umérilor mai multor schelete, s-au descoperit valve mari de scoici marine⁴⁶, cu orificii mici, care serveau la ornamentarea îmbrăcămîntei, din faza Bolintineanu. În cadrul necropolei gumelnițene de la Boian, un ac de aramă, aflat în dreptul sternului, credem că a fost folosit la fixarea și împodobirea unui fel de mantie. De la sfîrșitul epocii amintim cataramele de la Brăilița, aparținînd purtătorilor culturii Cernavoda I⁴⁷.

Podoabe pentru brațe. Femeile din neolitic purtau pe brațe diferite brățări făcute, mai ales, din valve de *Spondylus*⁴⁸, cum sînt cele documentate în aria culturilor Hamangia, Boian, Vinča și Turdaș. Aceste brățări erau mai late sau mai înguste și se purtau, de obicei, deasupra cotului, de multe ori cîte 3—4. Drept confirmare servesc brățările descoperite la Cernica, în morminte⁴⁹, și cele reprezentate pe o figurină feminină de la Zorlențu Mare⁵⁰. Din diverse complexe se cunosc brățări din alte materiale. În arealul Hamangia, brățări lucrate din marmură⁵¹ și altele din sîrmă de aramă, iar în aria culturii Vinča, la Liubcova, s-a găsit o brățară fragmentară din rocă de culoare cenușie⁵². Brățări de aramă cu mai multe spirale s-au descoperit la Hăbășești⁵³, la Ariușd⁵⁴, și cu o spirală la Frumușica⁵⁵.

Valvele de scoici *Spondylus gaederopus* sînt considerate a fi origine din preajma Mediteranei. După părerea noastră, aceste scoici au trăit și în vecinătatea litoralului Dobrogei. Pentru executarea podoabelor s-au folosit și valve de scoici fosile. Subliniem că podoabele descrise erau lucrate în „atelier” specializate, după cum o dovedește cel din așezarea de la Hirsova, unde s-au găsit uneltele utilizate, materia primă, piesele finite și altele în curs de prelucrare⁵⁶. Podoabele din valve de scoici sînt do-

⁴² La Glina. Informație de la M. Petrescu-Dimbovița, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴³ Vl. Dumitrescu, *Artă culturală Cucuteni*, fig. 164—165, 169 și 176 c.

⁴⁴ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 100, fig. 41/6.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 103, fig. 42/16.

⁴⁶ Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 61, fig. 22/4,5.

⁴⁷ N. Harțușche, F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 21—22 și fig. 43.

⁴⁸ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XVII, 1973, p. 61—76.

⁴⁹ Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 70—72, fig. 27/1.

⁵⁰ Eugen Comșa și Oct. Răuț, *op. cit.*, p. 11, fig. 5/2.

⁵¹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 78—81.

⁵² Eugen Comșa, *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 26.

⁵³ Vl. Dumitrescu, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 73—96.

⁵⁴ Fr. László, *Dolgozatok-Cluj*, 1911, p. 251, fig. 93.

⁵⁵ C. Matasă, *Frumușica*, 1946, p. 158, nr. 384 și pl. LII/384 (considerat ca inel de buclă).

⁵⁶ Doina Galbeniu, *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 294—296.

cumentate în Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat și în vestul Transilvaniei⁵⁷.

Obiecte de ceremonial. Ne referim la piesele considerate „sceptre”, lucrate cu deosebită grijă, din roci dure. Pe teritoriul nostru sînt atestate două tipuri:

a) „Sceptre” în formă de cap de animal stilizat (numite de tip Vaja)⁵⁸. Ele sînt ovale. Au două părți, cea de sus scurtă, cu virful arcuit și avînd lateral o prelungire mică, redînd urechile. Nu sînt redată amănunte anatomicice. Partea opusă este de aproape două ori mai lungă, are capătul de jos arcuit și secțiuni diferite (de exemplu octogonală). Pe aceasta sînt caneluri paralele, verticale sau cite o creastă în „U”. Astfel de piese s-au găsit la Vaja⁵⁹ (una) și la Obîrșeni (două). „Sceptrele” de la Obîrșeni s-au găsit între dărîmăturile unei locuințe din etapa Cucuteni A 4⁶⁰.

b) „Sceptre” în formă de cap de cal. S-au descoperit la Fedeleşeni⁶¹, Casimcea⁶², Sălcuța⁶³ și la Fitionești⁶⁴. Primul din ele se afla printre resturile unei locuințe din etapa Cucuteni A 4.

Ambele categorii de „sceptre” (cu unele variante) sînt atestate din zona Caucazului și pînă în Iugoslavia. Ele au fost răspîndite de populații seminomade. Contactul între acestea și purtătorii culturii Cucuteni s-a produs, după cum o dovedește descoperirea de la Obîrșeni, în etapa Cucuteni A 4. În cursul etapei s-au folosit și „sceptre” în formă de cap de cal. Semnificația exactă a pieselor nu este cunoscută. După toate probabilitățile, comunitățile seminomade le utilizau ca piese de ceremonial.

⁵⁷ Vezi *supra*, nota 48.

⁵⁸ Vl. Dumitrescu, Istros, I, 1934, 2, p. 78.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 7—8.

⁶⁰ M. Brudiu, SCIV, 26, 1975, 2, p. 169—179. Locuința respectivă este atribuită etapei Cucuteni A 3, dar în text se arată că pe fragmentele ceramice găsite „decorul este sub formă de benzi înguste...”, ceea ce ar fi un indiciu că locuința datează, de fapt, din etapa Cucuteni A 4.

⁶¹ I. Andrieșescu, Académie Roumaine, Bull. de la sect. hist., 15, 1929, pl. III.

⁶² D. Popescu, Dacia, VII-VIII, 1937—1940, p. 85—91.

⁶³ I. Andrieșescu, *op. cit.*, pl. III.

⁶⁴ Informație de la N. Harțușche, căruia îi mulțumim și pe această cale.

TIPURILE DE AȘEZĂRI

Analiza datelor de ansamblu permite să împărțim evoluția tipurilor de așezare în două perioade principale, condiționate de activitatea economică a comunităților.

În cursul primei perioade (corespunzătoare neoliticului timpuriu și începutului celui mijlociu), caracterizată printr-un mod de trai semistabil, stațiunile se aflau, de regulă, pe margini de terasă și erau alcătuite, de obicei, din 5—6 locuințe (de tipul bordelelor, mai rar, locuințe de suprafață), însumind 5—6 familii și deci un maximum de 40 locuitori. Așezările de la Circea¹ și de la Gura Baciului², aparținând celei mai vechi culturi, sînt situate pe terase înalte. La Circea, una era prevăzută cu un șanț de dimensiuni modeste, probabil de îngrădire³.

Majoritatea așezărilor Starčevo-Criș, din Banat, se aflau pe terase joase, chiar pe locuri inundabile, în apropierea apelor, apoi pe unele înălțimi (rar), pe ostroavele Dunării și în adăposturi sub stîncă⁴. Ele nu sînt fortificate. Cele din Crișana și Transilvania ocupau, de obicei, terenuri joase, pante nesemnificative, dar și terase joase sau chiar înalte. Nici acestea nu au fost fortificate. Sînt menționate și urme de locuire în peșteri⁵. Stațiunile similare din vestul Olteniei se aflau tot pe terase joase sau pe ostroavele Dunării, iar cele de lângă Olt (în zona Vilcea) ocupau marginile terasei înalte⁶. Locuri asemănătoare au ocupat și așezările din vestul și centrul Munteniei⁷, iar cele din N—E provinciei sînt pe terase joase, pe văi laterale⁸. Stațiunile de tip Starčevo-Criș din nordul Moldovei erau situate, de regulă, în lunca riurilor, pe grinduri scunde⁹. Astfel, cea de la Glăvăneștii Vechi¹⁰, se afla pe un grind cu o suprafață de cca 110 m² și era alcătuită din 8—9 locuințe de suprafață, de dimensiuni modeste, care par a fi grupate două câte două. Subliniem că așezarea nu prezintă nici o urmă de întăritură. O altă stațiune de același tip, de la Valea Lupului¹¹, era clădită tot pe un grind scund. În schimb, cea de la Perieni se găsea pe terasa unei văi laterale¹².

¹ M. Nica, *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 13—53.

² N. Vlăssă, *AMN*, IX, 1972, p. 7—28.

³ M. Nica, *op. cit.*, p. 30—33 și fig. 14, fig. 15.

⁴ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 25.

⁵ N. Vlăssă, *AMN*, III, 1966, p. 17.

⁶ De ex. la Copăcelu (săpături D. Berciu).

⁷ Ipotești și Stejaru, jud. Olt, cercetări Eugen Comșa.

⁸ La Băești, cercetări Gh. Ștefan.

⁹ La Verbița (săpături D. Berciu și colab.).

¹⁰ Ion Nestor și colab., *SCIV*, I, 1950, 1, p. 29—30; II, 1951, 1, p. 55—57; Eugen Comșa, *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 9—36.

¹¹ Ion Nestor și colab., *SCIV*, II, 1951, 1, p. 57—59.

¹² M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, III, 1957, p. 65—79.

Amintim, că în vestul Moldovei sint și unele așezări situate pe înălțimi. Nici una din așezările Starcevo-Criș din Moldova nu a avut șanț de apărare sau îngrădire.

Purtătorii culturii Ceramicii liniare din Moldova și-au făcut stațiunile, ca și predecesorii lor, pe grinduri situate în lunca inundabilă a riurilor (de exemplu, Glăvăneștii Vechi), dar și pe terase nu prea înalte¹³. În N—E Munteniei așezările similare se găsesc pe terasele riurilor. Nici aceste stațiuni nu erau fortificate.

Pe teritoriul Munteniei, nu a fost cercetată, pe o întindere mai mare, nici o așezare de tip Dudești, ci s-au făcut numai sondaje.

Stațiunile din faza Malu Roșu erau în Muntenia pe margini de terase joase (Dudești) sau pe terase înalte în Oltenia (Cleanov)¹⁴. Cele din faza Fundeni, în Muntenia, au continuat să fie pe terase joase, iar din faza Cernica sint atestate pe grindurile Dunării, pe terasele joase și pe cele înalte¹⁵. În preajma lor nu s-a găsit, încă, nici o întăritură, dar delimitarea, în jurul celei de la Vădastra, din faza Vădastra I (înrudită cu cultura Dudești), a unui șanț de îngrădire, cu traseu circular¹⁶, ne face să presupunem că astfel de șanțuri existau și în jurul așezărilor Dudești.

Purtătorii culturii Hamangia din Dobrogea își înălțau stațiunile pe terasa înaltă a Dunării, dar și pe terasele mai joase, din lungul văilor dobrogene¹⁷. Lipsese, pînă acum, date sigure despre eventuale fortificații.

În cursul evoluției culturii Boian¹⁸, se constată o variabilitate semnificativă, direct legată — după părerea noastră — de progresele din domeniul cultivării plantelor. Astfel, în faza Bolintineanu și la începutul fazei Giulești, așezările Boian erau situate pe ostroavele Dunării, de obicei, pe terase joase și, rar, pe cele înalte. Nu se cunosc încă elemente de fortificație, deși este posibil ca ele să fi existat. De la sfîrșitul fazei Giulești, se constată o modificare evidentă a tipului de stațiune. Majoritatea încep să fie ridicate pe terasele înalte, în lungul văilor principale, pe locuri prezentînd anumite particularități. Terenurile alese erau, în principal, în cîmpie ca prelungiri ale teraselor înalte (adesea în formă de „peninsulă”), iar în regiunea de deal erau situate pe boturi prelungi. Cele din cîmpie sint mărginite din trei părți de rișe și înconjurate de terenuri mlăștinoase sau chiar de albia rîurilor, singura legătură, directă, fiind cu terasa înaltă vecină. Este posibil ca și aceste legături să fi fost întrerupte prin șanțuri de apărare. Oricum, începînd din această perioadă și pînă la sfîrșitul epocii, astfel de „peninsule” erau preferate. Pe aceleași locuri au fost și cele din faza Vidra. Din așezarea de la Glina s-a cercetat aproape o treime din întindere. Stațiunea a avut circa 10 locuințe de suprafață, dispuse, se pare, în șiruri, de-a lungul marginilor ei. Cu prilejul ultimelor săpături s-a descoperit și șanțul de apărare¹⁹.

Din faza de tranziție la cultura Gumelnița, s-a cercetat intens stațiunea de la Radovanu²⁰. Din cele 4 așezări suprapuse, toate datînd din

¹³ Ion Nestor, SCIV, II, 1951, 2, p. 17—26; Eugen Comșa, SCIV, IX, 1960, 2, p. 217—242.

¹⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, III, 1952, p. 143—148.

¹⁵ La Cernica, pe terasa joasă (săpături Seb. Morintz și apoi Eugen Comșa) și la Radovanu II, pe terasa înaltă (săpături Eugen Comșa).

¹⁶ Corneliu N. Mateescu, Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 29—37.

¹⁷ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 58 și passim.

¹⁸ Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, p. 124—142.

¹⁹ Informație de la M. Petrescu-Dimbovița, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁰ Eugen Comșa, Dacia, N.S., XVI, 1972, p. 39—51.

faza amintită, aparținând deci aceleiași populații, ale cărei comunități s-au stabilit de patru ori pe același loc, au fost cercetate sistematic, în întregime, trei. Cea de-a patra (cea mai veche) a rămas, în parte necercetată. A treia așezare era alcătuită din două locuințe și două anexe, dispuse într-un singur șir, cu mici intervale (de cea 1,5 m) între ele. Așezările mai vechi erau înconjurate cu un șanț cu traseu oval, de aproape 300 m lungime. A doua stațiune era formată din 12 locuințe, dispuse în 2 șiruri paralele (de câte 6 locuințe) despărțite de o uliță de 6—7 m lărgime, iar între locuințe erau intervale de cea 1,5 m. Colectivitatea avea aproximativ 60 membri. Trebuie subliniat faptul că, în cazul descris, a existat o planificare unitară, ceea ce presupune relații strânse și reguli precise, în cadrul comunității. Ultima așezare a fost alcătuită din 12 locuințe și câteva anexe, dar toate acestea nu erau dispuse în șiruri ca până atunci, ci în grupuri de câte 3—4. După părerea noastră, noul plan general al stațiunii reflectă slăbirea relațiilor comunitare.

La Radovanu s-a mai făcut o observație importantă: în acea vreme au început să se formeze *complexe* compuse dintr-o așezare deschisă (din câteva locuințe), aflată pe o pantă lină, având alături o terasă înaltă, o altă întărită cu șanț de apărare, o necropolă și un „atelier”. Considerăm că o mare parte, dacă nu toate, stațiunile culturii Gumelnița au fost complexe similare celui descris.

Din cauza viețuirii îndelungate, succesive, pe același loc (ne referim la prelungirile de terasă), în condițiile unui mod de trai sedentar, bazat pe agricultura practică cu un plug primitiv, cu tracțiune animală, încetul cu încetul, s-au format tellurile. Cel mai mare tell cercetat la noi este cel de la Hirșova, cu strat de cultură gros de peste 12 m²¹. Tellurile obișnuite au straturi de câte 3—4 m groșime. Pe teritoriul fărăi noastre, tellurile s-au format numai în cîmpii și lunci. Majoritatea lor sînt în Muntenia și Dobrogea, în aria culturii Gumelnița. În nordul Dobrogei, în N—E Munteniei și S—E Moldovei, ele sînt în arealul aspectului Aldeni II²². În Cimpia Olteniei, tellurile au început să se formeze din timpul culturii Vădastra și mai ales în aria culturii Sălcuța²³.

De obicei, așezările de tip Vădastra sînt pe margini de terasă joasă sau înaltă²⁴. În jurul celei de la Vădastra, din faza Vădastra I, a fost delimitat un șanț de îngrădire cu traseu circular²⁵.

În vestul Olteniei și în Banat, purtătorii culturii Vinča și-au făcut așezări pe grinduri, pe terase joase sau înalte, pe platouri. Multe din ele sînt de tip tell²⁶. Semnalăm și așezări de pe margini de terasă mijlocie care ocupau un spațiu de câteva sute de metri lungime, cu mai multe așezări suprapuse, dovedind o deplasare periodică a limitelor. La Liubcova, stațiunea Vinča (mai veche) avea și șanț de îngrădire, cu traseu arcuit. Purtătorii culturii au folosit temporar și peșterile²⁷. În Crișana predomină așezările aflate pe margini de terasă uneori de tip tell²⁸, în aria Tisa. Mai

²¹ Doina Galbeniu, SCIV, XIII, 1962, 2, p. 285—304.

²² M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155.

²³ „Măgura Fetelor” de la Vădastra (săpături V. Christescu, D. Berciu și Corneliu N. Mateescu), „Măgura Cetate” (săpături V. Christescu) și „Piscul Cornișorului (Ion Andrieșescu, Hortensia Dumitrescu și apoi D. Berciu).

²⁴ „Măgura Fetelor” de la Vădastra (Cernețu N. Mateescu, Materiale, IX, 1970, p. 68, pl. I).

²⁵ Ibidem, p. 68, pl. I.

²⁶ De ex. Parta (săpături Ioachim Miloia și apoi Gh. Lazarovici).

²⁷ Gh. Lazarovici, op. cit. p. 80.

²⁸ Dorin Popescu, Materiale, II, 1956, p. 89—103.

la nord, atît pe terase, cît și în zona de dune (din N—V țării) și-au avut stațiunile comunitățile culturii Ciumești²⁹. În S—V Transilvaniei în aria Turdaș³⁰, cele mai multe complexe erau pe margini de terase, în preajma cursurilor de apă. Se cuvin amintite și vestigiile, destul de intense, ale aspectului Lumea Nouă, descoperite în numeroase peșteri din zona Cheile Turzii³¹ și din unele grote de pe versantul de vest al Apusenilor. În N—V Transilvaniei, în aria aspectului Iclod, stațiunile sînt tot pe margini de terasă³².

O mare parte din întinderea Transilvaniei a fost locuită de purtătorii culturii Petrești, care trăiau în așezări deschise, cu întindere apreciabilă, situate pe terase joase sau mijlocii și adesea pe văi mai ferite. Astfel de obiective, fără delimitare precisă, permiteau o anumită „pendulare” în cadrul mai larg al terenului ocupat inițial. Au rezultat urme de locuire dispersate, corespunzătoare, probabil, unor grupuri de locuințe³³. Pînă acum, în jurul sau la marginea stațiunilor de tip Petrești, nu s-au găsit șanțuri de apărare. Nu excludem însă posibilitatea existenței lor.

Purtătorii culturii Precucuteni, încă din prima fază, își făceau stațiunile pe terase joase sau mijlocii, în preajma unor izvoare sau riuri³⁴. Încă de atunci, în Moldova, sînt cunoscute resturi de fortificație. Astfel, așezarea Precucuteni I de pe „Dealul Viei” (de la Traian) a avut un șanț lung de cca 300 m, larg la gură de 4—5 m și adînc de maximum 1,85 m³⁵, cu secțiune triunghiulară, pe alocuri ascuțită jos. Este posibil să fi avut și palisadă. Din perioada de la sfîrșitul fazei Precucuteni II a fost descoperit un șanț de îngrădire la Tirpești, lung de cca 98 m, delimitînd o suprafață de aproximativ 630 m², larg la gură de 1,70 și cu adîncimea între 1,40 și 1,70 m³⁶. Rezultatele săpăturilor de la Tirpești duc la concluzii importante. Terenul ocupat de așezarea din faza Precucuteni III era mărginit de ripe și de un șanț de apărare cu traseu aproape semicircular, cu o lungime de cca 129 m. Șanțul avea lărgimea la gură de 3—3,30 m, adîncimea de 1,50—1,90 m și era prevăzut, probabil, cu o palisadă. Suprafața delimitată era de circa 1.160 m². Au fost dezvelite resturile de lipitură arsă din zece construcții diferite. Unele mai mari, alăturate cîte două, altele mai mici (care ar putea fi anexe). Atrage atenția planul așezării. Construcțiile nu sînt în grup, ci răspîndite pe o suprafață în V. Patru construcții (2 mari și 2 mici) sînt înspre virful V-ului. Suprafața delimitată de șanțul de apărare prin cele două serii de construcții este împărțită în trei sectoare. Cele două laterale sînt mai mici și cea din mijloc mai mare³⁷. Modul de organizare descris a avut sigur o anumită semnificație funcțională. Ținînd seama de numărul locuințelor, putem aprecia că în stațiune locuiau cca 60 persoane. Mai remarcăm că majoritatea locuințelor de la Tirpești au axul lung, orientat pe direcția N—E—S—V, desigur, în funcție de vînturile dominante. Aceasta este singura așezare de tip Precucuteni III săpată în întregime.

²⁹ Eugen Comșa, *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 477—484. Prin cercetări de suprafață Al. Păunescu a descoperit, în aceeași zonă de dune, peste 20 așezări de acest tip.

³⁰ Roska Marton, *PMJH*, 3—4 (25—26), Deva, 1928, p. 18—25.

³¹ Informații primite de la N. Vlăssă, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³² Informații de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³³ Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, p. 2—3.

³⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 17—24.

³⁵ Hortensia Dumitrescu și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, IX, 1970, p. 46—48; Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 20.

³⁶ *Ibidem*, p. 21.

³⁷ *Ibidem*, p. 20—23

Pe fondul Precucuteni s-a dezvoltat cultura Cucuteni. Stațiunile din faza Cucuteni A sînt răspindite pe aproape tot teritoriul Moldovei, în S—E Transilvaniei, pînă spre centrul ei³⁸. Tipul lor variază de la o zonă la alta, fiind plasate pe margini de terasă joasă sau înaltă, ca în etapa Cucuteni A 3, pe cînd unele erau situate pe virfuri de deal. Din timpul acestei faze au fost săpate în întregime trei stațiuni, ceea ce permite analiza lor comparativă. Cea mai veche este probabil aceea de la Tirpești. Șanțul așezării cucuteniene (din care unele locuințe sînt atribuite etapei Cucuteni A 1) avea în cea mai mare parte traseul șanțului precucutenian pe care l-a distrus. Este un indiciu că la stabilirea comunității Cucuteni, se mai vedea la suprafață o cît de mică albiere, în dreptul vechiului șanț. Pe întinsul suprafeței astfel delimitate, au fost construite 11 locuințe, înșirate, mai ales, de-a lungul marginilor terenului. Ele erau orientate S—V — N—E. Rămînea liberă o suprafață întinsă, ca o piață, în cuprinsul căreia s-a găsit încă o locuință. Alte 3 construcții, desigur tot locuințe, s-au dezvelit în afara șanțului. O a 15-a construcție se afla la capătul de vest al șanțului. În ansamblu, cele 15 locuințe cucuteniene de la Tirpești sînt dispuse într-un cerc, cam neregulat, avînd la mijloc, lateral, o singură construcție³⁹. Dacă toate locuințele sînt contemporane între ele, atunci se poate presupune că în așezare au trăit maximum 90 de persoane.

Din etapa Cucuteni A 2, datează așezarea de la Trușești, săpată în întregime. Avea o suprafață de peste 3 ha și se afla pe o înălțime. În părți era apărată prin pante. Din etapa amintită au fost dezvelite resturile arse din 93 locuințe. După părerea lui M. Petrescu-Dîmbovița, locuințele de formă rectangulară, de dimensiuni și cu orientări diferite, erau fie izolate, fie grupate în jurul unei curți centrale, realizîndu-se astfel mai multe rînduri de-a lungul așezării. Partea de legătură cu restul terasei era întreruptă printr-un șanț de apărare, cu secțiunea în V, de peste 2 m adîncime și cea 3 m lărgime (la gură)⁴⁰. Dacă ținem seama de numărul locuințelor trebuie să admitem că în stațiune au locuit aproape 500 persoane, ceea ce ridică probleme destul de complicate de organizare și de aprovizionare. Pînă în prezent, este cea mai mare așezare cucuteniană cercetată la noi.

De la începutul etapei Cucuteni A 3, datează stațiunea de la Hăbășești — „Holm”. Așezarea era pe o platformă dreptunghiulară, destul de întinsă, mărginită din trei părți de pante abrupte și legată printr-o șea de restul terenului. Prin săpături au fost dezvelite 44 de locuințe de suprafață. După părerea lui Vladimir Dumitrescu, locuințele erau grupate în două cercuri alăturate, avînd la mijloc cîte o construcție mai mare cu o anumită semnificație. Așezarea de la Hăbășești a avut circa 200 locuitori. Stațiunea de pe „Holm” era prevăzută cu două șanțuri : unul mai mic spre interior, lung de 123 m, și altul, mai mare, în afară. Primul șanț avea în secțiune forma triunghiulară, cu virful de jos lătit și dimensiunile de 3,50—7,25 m (lărgime la gură) și adîncimea de 1,50—2,75 m. Șanțul exterior era lung de 121 m și avea o secțiune similară, dar cu malul de V—S—V mai lin. Dimensiunile : lărgimea la gură 5—8,5 m și adîncimea de 2,25—3,55 m. Distanța dintre cele două șanțuri era de 12,15 m. Șanțurile sînt din două etape diferite⁴¹.

³⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Așezări arheologice în Moldova, din paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, harta 4.

³⁹ Silvia Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 396, fig. 1 și p. 411—413.

⁴⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, PZ, XLI, 1963, p. 172—186.

⁴¹ V. I. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 203—223.

Din faza Cucuteni A—B a fost cercetată, în mare parte, aşezarea de la Traian-„Dealul Fintinilor”. Ea ocupa, la început, o suprafaţă aproximativ semicirculară, cu diametrul de cca 120 m. Într-o parte era mărginită de ripă, iar pe aproape trei sferturi din perimetru era apărată printr-un şanţ, cu traseu semicircular. Suprafaţa zonei a fost cercetată aproape în întregime. Din analiza planului de ansamblu rezultă că, în jumătatea de est a terenului aşezării a fost o aglomerare de 11 locuinţe, din care 5 erau dispuse paralel. În cealaltă parte mai erau resturi din aproximativ 16 locuinţe, rămăşiţele cărora s-au găsit în mare parte deranjate. Şanţul de apărare avea în secţiune forma de V, cu ascuţişul în partea inferioară. La un moment dat, terenul staţiunii s-a dovedit neîncăpător şi de aceea s-a săpat un al doilea şanţ, tot cu profil în V, cu dimensiunile de cca 3 m adâncime şi cca 3,5 m lărgime (la gură), care delimita o suprafaţă de aproape patru ori mai mare decât prima. Terenul delimitat de cea de-a doua incintă avea forma aproximativ ovală şi a putut fi cercetat numai în parte. În două porţiuni studiate, pe suprafeţe mari, s-au dezvelit grupuri de platforme de la locuinţe, iar în numeroase şanţuri de sondare s-au atins alte multe rămăşiţe de construcţii. Prin urmare, în cea de-a doua etapă, aşezarea a fost foarte întinsă şi cuprindea un număr mare de locuinţe⁴².

Pînă în prezent, nu a fost săpată în întregime nici o staţiune din faza Cucuteni B, spre a se putea face o comparaţie cu cele din fazele mai vechi.

Datorită condiţiilor naturale de mediu ale regiunii locuite de comunităţile Aldeni II (Stoicani-Aldeni), acestea au avut aşezări de mai multe tipuri. În majoritatea cazurilor sînt staţiuni de tip tell (Stoicani)⁴³, apoi altele aflate pe margini sau pe prelungiri de terase joase sau înalte (Aldeni)⁴⁴. Aşezările erau, de obicei, încă din prima fază întărite cu şanţuri de apărare (Drăgăneşti-Tecuci). O altă staţiune fortificată, cercetată în întregime, este cea de la Suceveni, care a avut „două semicenturi dublu dispuse concentric, constituite din patru şanţuri”⁴⁵. Prima şi cea mai veche semicentură mărginea o suprafaţă (cea iniţială a aşezării) restrînsă, iar cea de-a doua delimita o suprafaţă mai vastă corespunzătoare etapelor II şi III⁴⁶.

Purtătorii culturii Gumelniţa⁴⁷ au trăit în aşezări situate pe prelungiri de terasă sau pe grinduri, pe care cu timpul s-au format telluri.

În Dobrogea, nu a fost cercetată în întregime nici o astfel de staţiune. În N—V, din perioada evoluată a culturii, este aşezarea de la Lunca-viţa, aflată pe capătul unei terase mijlocii, la confluenţa a două văi. Ea avea suprafaţa sub 2000 m² şi era mărginită din trei părţi de pante abrupte. Pe porţiunea de legătură cu restul terasei se observă urmele a două şanţuri⁴⁸. La Hirşova se află cel mai înalt tell gumelniţean din ţară (cercetat). El cuprinde un strat de cultură de peste 12 m grosime. Aşezarea se afla lingă cel mai important vad al Dunării dobrogene⁴⁹. Săpături, relativ intense, s-au făcut şi în staţiunea de la Cernavoda. În marginea ei s-au observat resturile unei palisade⁵⁰. Mai la nord, la Ghindăreşti, în marginea

⁴² Hortensia Dumitrescu şi Vl. Dumitrescu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 249—252.

⁴³ M. Petrescu-Dimboviţa, *Materiale*, I, 1953, p. 13—155.

⁴⁴ Ion T. Dragomir, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1977, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 4—5.

⁴⁷ Eugen Comşa, *Balkanica*, VII, 1976, p. 15—43.

⁴⁸ Aşezarea aparţine, în parte, aspectului Aldeni II (Eugen Comşa, *Materiale*, VIII, 1962, p. 221—224).

⁴⁹ Doina Galbenu, *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 285—304.

⁵⁰ Carl Schuchhardt, *PZ*, XV, 1924, p. 9—27.

asezării gumelnițene, s-au dezvelit și cercetat parțial urmele unei fortificații constind din pietre de calcar legate cu lut; ele constituiau un val⁵¹. Este un sistem cu totul necunoscut până atunci în S—E țării, în aria culturii Gumelnița.

În Muntenia, se cunosc numeroase stațiuni gumelnițene, multe avind și șanț de apărare. Au fost săpate în întregime numai așezările de la Căscioarele și cea de la Teiu.

Amintim tellul de la Vidra, unde porțiunea de legătură cu terasa a fost tăiată printr-un șanț de apărare, în faza Gumelnița A 1. Pământul scos a fost aruncat pe malul dinspre interior, formîndu-se un val, păstrat pe cea 1 m înălțime (inițial era mult mai înalt). Șanțul (cu secțiune triunghiulară, cu fundul foarte îngust) avea dimensiunile de cca 3,30 m adîncime, iar lărgimea maximă de 4,40 m. Un al doilea șanț (nu destul de clar) este ulterior primului. În umplutura lui s-au găsit cioburi de tip Gumelnița A 2 (= faza Sultana). Acest șanț are fundul larg de 1,40—1,50 m și a avut în vechime adîncimea de 2 m⁵².

Din perioada corespunzătoare fazei Jilava (= Gumelnița B 1) datează ultima așezare de pe tellul de la Căscioarele. Aceasta a avut forma rotundă, puțin neregulată, cu diametrul de cca 75 m și se afla pe o insulă a lacului Cătălui. În cuprinsul stratului din faza amintită, s-au dezvelit resturile a 16 construcții, din care cel puțin una poate fi considerată ca anexă. După cum sublinia Vladimir Dumitrescu, în distribuirea locuințelor nu s-a avut în vedere un anumit criteriu. Resturile lor nu formează șiruri, grupuri sau cercuri, ci sînt răspindite pe aproape toată suprafața stațiunii, fiind lăsată liberă numai o porțiune restrînsă din partea de N—V a terenului⁵³. De asemenea, nu se constată vreo regulă în privința orientării locuințelor. Așezarea a avut circa 80 locuitori. Fiind înconjurată de apele lacului, nu a fost necesară construirea unei fortificații.

În ținuturile din vest și N—V Munteniei, în perioada de la sfîrșitul culturii Gumelnița, este cunoscut un grup de stațiuni de dimensiuni mici, situate în lunca riurilor. Una din acestea, cea de la Teiu, a fost cercetată în întregime. Pe locul ales (o ridicătură mică), înainte de a se înălța așezarea, s-a săpat un șanț cu traseu rotund cu lărgimea de 6—7 m și adîncimea de 1 m. Din pământul scos din șanț și cu cel cărat din terasa vecină s-a făcut, în interior, de-a lungul șanțului, un val masiv de pământ, avînd 6—7 m la bază și înălțimea inițială de pînă la 2,5 m. După aceea s-a început amenajarea așezării propriu-zise în cuprinsul spațiului mărginit de val, cu diametrul de cca 20 m. Cu prilejul săpăturilor au fost dezvelite resturile a 6 locuințe rectangulare (cu podea-platformă). Se remarcă gruparea lor în partea de N—E și S—V. Au rămas libere două sferturi din întinderea suprafeței. Pe val a fost construită o palisadă și a existat un podeț peste șanț, care făcea legătura cu terasa apropiată, pe care, subliniem, s-au găsit resturi de locuire din aceeași perioadă⁵⁴. Ar putea fi vorba deci de o stațiune deschisă pe terasă și de cea întărită (loc de refugiu) cu val, aflată în luncă. Numărul locuitorilor din complexul întărit de la Teiu nu putea fi mai mare de 30 persoane.

⁵¹ Sebastian Morintz și Done Șerbănescu, SCIV, 25, 1974, 1, p. 61.

⁵² Dinu V. Rosetti și Seb. Morintz, Materiale, VII, 1961, p. 70—76.

⁵³ Vladimir Dumitrescu, SCIV, 1965, 2, p. 215—234.

⁵⁴ Ion Nania, StArt Ist, IX, 1967, p. 7—23.

Din scurta noastră expunere rezultă că în timpul evoluției culturii Gumelnița, întinderea așezărilor a fost diferită, ea și numărul locuitorilor din ele. La sfârșitul culturii, se pare, predomină stațiunile mici. În majoritatea cazurilor așezările au fost întărite cu șanțuri simple de apărare, cu șanțuri avind val de pământ, eventual cu palisadă și foarte rar (numai în Dobrogea) prin val de piatră.

În Oltenia, purtătorii culturii Sălcuța au avut stațiuni destul de mari de tip tell. Cele câteva așezări săpate, pe suprafețe relativ restrinse, se aflau pe ostroave sau grinduri și, mai ales, pe terase înalte, ușor de apărat prin pante abrupte, amenajate și prin șanțuri. Amintim că uneori s-au folosit drept adăpost și peșterile din nordul provinciei. Așezarea de la Verbicioara avea un șanț lung, cu traseu aproape semicircular⁵⁵ la fel ca și cel de la Sălcuța⁵⁶. Săpăturile din așezarea de la Reșea au dus la descoperirea unui șanț și val de pământ⁵⁷.

Dintre așezările de tip Românești-Tiszapolgár din Transilvania a fost mai intens cercetată cea de la Dăbica. Stațiunea ocupa o întindere limitată, fiind masată înspre vârful unei prelungiri de terasă înaltă, de formă triunghiulară (mărginită de maluri abrupte cu înălțimea de peste 40 m)⁵⁸. O altă așezare de același tip este cea de la Deva-„Ciângăi”, care se găsea pe un grind, în șesul Mureșului, în vecinătatea unui vechi lac⁵⁹. În cîmpia din vestul Banatului, purtătorii culturii și-au făcut așezări și pe unele telluri mai vechi (Dudeștii Vechi). Sînt semnalate și urme interesante de tip Românești-Tiszapolgár și în peșteri (Românești)⁶⁰.

Așezările purtătorilor culturii Cernavoda I sînt încă puține. Ele sînt situate adesea pe telluri gumelnițene (Boian B), pe platouri (Cernavoda), pe martori de terasă, în lunci sau pe terase joase. În general erau preferate locuri cu vast cîmp de vedere. Unele așezări au fost întărite prin șanț de apărare, altele, cu întindere apreciabilă, nu sînt fortificate⁶¹.

Din datele prezentate rezultă că pe teritoriul României se constată o evoluție diferențiată a tipurilor de așezare. Cele din neoliticul timpuriu, din vremea culturii Starčevo-Criș, sînt similare pe tot întinsul țării, fiind situate pe margini de terasă, iar în nordul Moldovei în luncile riu-rilor, pe grinduri joase. În neoliticul mijlociu s-a trecut treptat, în sud, de pe terasele joase pe cele înalte. Ulterior, în ținuturile de cîmpie din sud vest, în neoliticul tîrziu, s-au format tellurile. Stațiunile din arealul Petrești s-au dezvoltat pe margini de terasă, adesea pe văi laterale și sînt caracterizate „prin cuiburi” (grupuri de locuințe). În schimb, în Moldova, așezările cucuteniene se aflau plasate pe locuri mai înalte.

De la începutul neoliticului timpuriu, în jurul așezărilor s-au săpat șanțuri de îngrădire, pentru a feri oamenii și vitele de atacul fiarelor. Cu timpul, către sfârșitul neoliticului mijlociu, s-a început amenajarea șanțu-

⁵⁵ D: Berciu și colab., SCIV, I, 1950, I, p. 103—106.

⁵⁶ D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 164—166.

⁵⁷ Al. Vulpe, SCIV, 24, 1973, 2, p. 227, nota 53.

⁵⁸ N. Vlăssă, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 143.

⁵⁹ Octavian Floca, SCIV, I, 1950, I, p. 220—224.

⁶⁰ M. Moga, *Studii*, II, 1949, I, p. 95—97.

⁶¹ Seb. Morintz și P. Roman, *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 75.

rilor de apărare. Unele înconjurau stațiunile, altele le despărteau numai de restul dealului sau al terasei, fiind apărute și prin pante naturale. La sfârșitul epocii, în vestul și N—V Munteniei, au apărut și așezările rotunde, cu șanț și val, alcătuite din câteva case.

Numărul locuințelor a fost diferit de la stațiune la stațiune și de la perioadă la perioadă. În neoliticul timpuriu, comunitățile erau mici de cca 40 persoane. O astfel de situație s-a menținut până spre sfârșitul neoliticului mijlociu. Atunci s-au produs schimbări în activitatea economică și treptat s-a ajuns la formarea unor colectivități cu un număr dublu de membri. O situație cu totul deosebită era în aria culturii Cucuteni, unde, încă din faza Cucuteni A, sint așezări (Trușești) cu aproape 500 locuitori și este posibil ca în faza următoare să existe și la noi așezări alcătuite din sute de locuințe, deci cu un număr mare de locuitori.

TIPURILE DE LOCUINȚE

În cursul evoluției neoliticului de pe teritoriul țării noastre se constată o anumită *legitate* în privința succesiunii tipurilor de locuințe.

Din prima perioadă, corespunzătoare neoliticului timpuriu și în parte celui mijlociu, în multe zone sînt atestate ca predominante bordeiele. Acestea erau alcătuite dintr-o groapă de formă ovală, mai rar rotundă, și un acoperiș. Groapa avea diametrul maxim de 5—6 m și minim de 3 m. Adîncimea lor era de maximum 1 m. Către o extremitate, se afla amenajată o vatră simplă, dintr-un strat de lut netezit, avînd cca 1 m diametru, grosimea de 5—7 cm. Din cauza focului îndelungat, suprafața vetrelor era plesnită în bucățele mici. Foarte rar se semnalează descoperirea cîte unui cuptor, scobit în malul gropii bordeiului. La unele locuințe se observă o treaptă cruceată în dreptul intrării, care se afla în partea opusă vetrei. Tot atît de rare sînt și bordeiele cu cîte o prispă cruceată pentru dormit¹. Acoperișul era de formă conică sau prelungă (sprijinit pe un schelet de cîpriori) format din trestii. Unele modele mici, redată în relief pe capace, mai tîrzii, par a reprezenta astfel de acoperișuri². De la sfîrșitul neoliticului timpuriu, sînt documentate construcții de suprafață, de dimensiuni modeste³ de formă dreptunghiulară⁴. De la apariția lor locuințele de suprafață au fost construite în sistem paiantă (pereți alcătuiți din furci, pari, împletitură de nuiele și lipitură de lut amestecat, de regulă, cu paie, mai rar, cu nisip sau frunze). Pereții aveau înălțimea de circa 2 m și un fel de ferestre, de formă rotundă sau ovală. Acoperișul era în două ape, format dintr-un schelet de cîpriori și învelit cu trestii. Po-deauna era din lut bătătorit. Către unul din colțuri se afla vatra simplă, fățuită. Fiecare locuință avea cîte o singură încăpere. Alte amenajări—care vor fi existat cel puțin în unele locuințe—nu sînt încă semnalate în literatura de specialitate.

În perioada a doua (sfîrșitul neoliticului mijlociu și cel tîrziu) pînă la sfîrșitul epocii, s-a trecut treptat la o viață sedentară. Corespunzător s-au produs și unele modificări în ceea ce privește tipurile de locuințe. Un timp s-au mai construit și folosit bordeiele. După părerea noastră, acestea s-au menținut numai în anumite cazuri, servind la începutul perioadei numai ca locuințe sezoniere, izolate⁵, cele stabile și permanente fiind de fapt de suprafață, și aflîndu-se în cuprinsul unor așezări bine organizate.

¹ De exemplu la Verbița, așezarea Starčevo-Criș (Corneliu N. Matcescu, SCIV, III, 1952, p. 157—163).

² La Căscicarele (VI. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 221, fig. 3/3).

³ La Fundeni (Suzana Dolinescu-Ferche SCIV, XV, 1964, 1, p. 114 și fig. 1, p. 115).

⁴ La Dudești, din faza Fundeni (Eugen Ccmșa, PZ, 46, 1971, 2, p. 206—207).

⁵ De ex. bordeiele din faza Vidra, de pe malul de vest al bălții Gălățuiului, de la Bogata, j. Călărași.

Perioada amintită este caracterizată prin răspindirea, pe tot teritoriul țării, a locuințelor de suprafață. Subliniem că pînă la sfîrșitul epocii, toate locuințele de suprafață au avut numai formă dreptunghiulară. De obicei, ele au avut cîte o singură încăpere. În astfel de cazuri, lungimea lor corespunde, de multe ori, aproximativ cu de două ori lățimea. Către sfîrșitul epocii, în arealul Cucuteni, se constată existența unor locuințe mari, unele împărțite în două încăperi, printr-un perete despărțitor. Fiecare era prevăzută cu cîte o vatră. Nu este exclus ca și unele din locuințele din ariile Gumelnița și Petrești să fi avut, de asemenea, cîte două încăperi. Pereții (de cca 2 m înălțime) erau construiți de obicei în sistem paiantă. Într-o serie de așezări s-au descoperit găurile furcilor de grosimi diferite (în funcție de greutatea ce urmau să o suporte). Acoperișul avea două forme, ambele atestate în Cimpia Română. La majoritatea locuințelor, acoperișul era în două ape, fapt dovedit prin existența, în dreptul mijlocului celor două laturi scurte, a unor gropi de furci mai groase, care urmau să suporte greutatea culmii și acoperișului. Uneori, se observă că gropile furcilor, din lungul pereților, sînt de aceeași grosime, dar apaie cîte o groapă de par, foarte gros, în mijlocul locuinței⁶, ceea ce ne face să considerăm că era un indiciu al existenței unor acoperișuri în patru ape. În legătură cu cîteva locuințe de suprafață, din S-E țării, se menționează că au avut un pridvor, în dreptul intrării.

Aceste locuințe aveau ferestre de formă rotundă sau ovală. Podeaua era de pămînt bătătorit. Vatra se afla într-un colț sau în mijlocul locuinței. Vetrele au fost făcute din lipitură așternută, uneori, pe un strat de pietriș sau cioburi.

Cel mai evoluat tip de locuință era cel cu podea-platformă. Dispunem de unele observații despre modul de construcție a pereților. Datorită faptului că pe locul unor astfel de locuințe nu se găsesse găuri de pari, a fost formulată părerea că la baza fiecărui perete se așeza o talpă⁷ pe care se fixau furcile și se făcea împletitura de nuiele. Pereții erau acoperiți apoi pe ambele fețe cu lipitură de lut amestecat cu paie. Mai rar, cu prilejul construirii unor locuințe (Vădastra) se săpa întîi un șanț (de cca 20 cm adîncime și de cca 30 cm lărgime) în dreptul viitorilor pereți, în care se fixau furcile, la intervale de 1—1,20 m, cu pietriș⁸. Acoperișul locuințelor, în două ape, era format din culme și căpriori, totul fiind învelit cu trestii sau cu paie. Pe acoperiș, uneori se legau în lung cîteva trunchiuri subțiri.

În interior, după terminarea pereților, se așezau, ca o podea, trunchiuri de copaci de 10—15 cm grosime, întregi sau despicate, dispuse perpendicular pe axul lung. Pe această primă podea, se așternea un strat gros de lipitură de lut, amestecat cu paie, și se îndesa așa fel ca să intre și în intervalele dintre trunchiuri. După ce se netezea suprafața, se mai întindea un al doilea strat (de cca 5 cm grosime) de lipitură de lut, fără amestec.

Este important de precizat că primele indicii cu privire la existența unor locuințe cu platformă, pe teritoriul nostru, sînt furnizate de descoperirea unor mari grămezi de lipitură arsă cu urme de trunchiuri despi-

⁶ De ex. la Petru Rareș (D. Berciu, BMJV, II, 1937, p. 5, fig. 3/2).

⁷ Informație de la VI. Dumitrescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁸ Informație de la Corneliu N. Mateescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

eate, în așezarea de la Techirghiol⁹, de tip Hamangia (faza Ceamurlia de Jos) și în aria Boian (începutul fazei Giulești la Bogata¹⁰ și la Giulești¹¹ la sfîrșitul fazei). Prima dovadă certă a unei astfel de locuințe datează din faza Vădastra II¹². Dacă vom compara datele documentare pentru fiecare zonă, cu privire la momentul apariției locuințelor cu podea-plat-formă, vom constata că ele au apărut, aproape concomitent, în Dobrogea, Muntenia și Oltenia, datorită unui impuls din sud, unde astfel de locuințe sînt mai vechi. Apoi, către sfîrșitul fazei de tranziție (dacă nu și mai înainte) s-au răspîndit spre N-E în arealul Aldeni II. De acolo, au ajuns să fie cunoscute și răspîndite în aria culturii Cucuteni-Tripolie¹³. La un moment dat s-a susținut că locuința cu podea-platformă a fost transmisă în sens invers, respectiv de la purtătorii culturii Tripolie spre Aldeni II¹⁴, dar reamintim că astfel de locuințe se cunosc încă din timpul fazei Giulești, ceea ce credem că este o dovadă suficientă pentru a susține calea propusă de noi.

În aria culturii Petrești sînt documentate, de asemenea, locuințe cu platformă. Se crede că sînt cele mai vechi și că purtătorii culturii au transmis tipul de locuință analizat către comunitățile Cucuteni-Tripolie¹⁵. Am adus mai sus argumente în privința vechimii și direcției de răspîndire a acestui tip de locuințe.

În interiorul locuințelor cu platformă, din diverse zone și areale, se cunosc unele amenajări interioare. În locuința de la Vădastra, s-au observat resturi de vatră cu gardină înaltă. La Radovanu, locuințele au avut cuptor cu boltă (pe o carcasă de nulele), înălțat pe un soclu masiv de pămînt, rectangular (de cca 1,20 × 0,80 m și, în unele cazuri, de 0,40 m înălțime) fățuit, sprijinit de peretele de est. De-a lungul peretelui de nord, era cite o prispă joasă (unele făcute din „cărămizi”) pentru diferite scopuri gospodărești, iar între baza cuptorului și prispă, era locul rîșnitei, delimitat cu o gardină de lut (de 15 cm înălțime). Menționăm că, mai tîrziu, în aria Gumelnița (în faza Jilava) sînt locuințe cu platformă, acoperind numai o parte din suprafața podelei (mai ales în jurul cuptorului). În acest caz, cuptorul nu se mai făcea lingă perete, ci în mijlocul încăperii¹⁶. În citeva locuințe, din faza de tranziție, s-au găsit coloane (sau porțiuni din ele) de lut, unele cu decor pictat¹⁷. Ele serveau, probabil, la sprijinirea podului. Citeva locuințe din aceeași fază au avut pereții cu decor pictat în culoare roșie (fond) și albă (motive decorative).

În multe din așezările gumelnițene, din Muntenia, s-au scos la iveală felurite miniaturi, redînd locuințe de suprafață de formă dreptunghiulară, cu acoperiș în două ape. Sînt miniaturi izolate¹⁸ sau reprezentări făcute pe capace de vase¹⁹. Acestea din urmă considerăm că redau cup-toare.

⁹ Eugen Comșa, Doina Galbeni, A. Aricescu, Materiale, VIII, 1962, p. 165—171.

¹⁰ Săpături Eugen Comșa.

¹¹ Eugen Comșa. Studii și referate, I, 1954, p. 303—309.

¹² Corneliu N. Mateescu, Dacia, N.S., XXII, 1976, p. 65—71.

¹³ Pentru analiza locuințelor din faza Cucuteni A (VI. Dumitrescu și colab., Hăbășești, p. 18—202).

¹⁴ E. K. Cerniș, „Novoe v sovetskoi arheologii”, Moscova, 1965, p. 84—86.

¹⁵ Iuliu Paul, SCIV, 18, 1967, 1, p. 3—22.

¹⁶ Săpături Dinu V. Rosetti (Eugen Comșa, Dacia, NS, XX, 1976, p. 105—127).

¹⁷ VI. Dumitrescu, Dacia, N.S. XIV, 1970, p. 5—24.

¹⁸ De ex. la Căscioarele (VI. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 221, fig. 3/3).

¹⁹ De ex. la Căscioarele (Ibidem, p. 221, fig. 3/4, 5).

În vestul Transilvaniei, în aria culturii Românești-Tiszapolgár, s-au descoperit și studiat resturile unor locuințe de suprafață, cu podea-platformă (ăbica) ²⁰.

Locuințele din aria de răspândire a culturii Cucuteni au avut, de obicei, podea-platformă de lut, dar în așezarea de la Cucuteni, ca o excepție, sînt și platforme realizate din pietre ²¹. În interiorul locuințelor cucuteniene s-au găsit vetre, uneori urme de cuptoare și de lavițe fragmentare și, mai rar, un fel de altare cruciforme.

În părțile de S-E și de sud ale țării, din timpul culturii Cernavoda I, se cunosc locuințe de tipul bordeielor și, de regulă, cele de suprafață, clădite în paianță, cu acoperiș în două ape și podină de lut ²².

²⁰ N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 143.

²¹ M. Petrescu-Dimbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 20—21.

²² Seb. Morintz și P. Roman, SCIV, 19, 1968, 4, p. 555.

ORGANIZAREA SOCIAL-ECONOMICĂ

Progresele mari realizate, în ultimele patru decenii, în studierea problemelor evoluției comunităților neolitice de pe teritoriul României și din ținuturile vecine, fac posibilă încercarea de a analiza diferitele aspecte ale organizării social-economice din epoca amintită.

În analiza pe care încercăm să o facem, trebuie să ținem seama de faptul că evoluția comunităților neolitice s-a desfășurat într-un ritm inegal, de la regiune la regiune, în măsură apreciabilă în funcție de condițiile naturale. Ritmul evoluției a fost diferit de la perioadă la perioadă, de la regiune la regiune. Au fost perioade cu ritm foarte dinamic, alternând cu altele cu dezvoltare mult mai lentă, ca apoi ritmul să redevină dinamic. Este evident că schimbarea ritmului a fost în directă legătură de factorii amintiți, dar și în dependență de elemente sau influențe externe (unilaterale sau reciproce).

După cum am arătat organizarea socială era, în cea mai mare măsură, condiționată de activitatea economică și orice schimbare mai deosebită a acesteia se „reflectă” (după un răstimp) în domeniul organizării sociale.

Faptul că, de la începutul și pînă la sfîrșitul epocii, locuințele au avut, în general, dimensiuni modeste poate fi interpretat că în fiecare locuință a trăit cîte o singură familie, ceea ce duce la concluzia că elementul de bază al colectivităților neolitice îl constituia *familia*. Subliniem că în România, nu s-a descoperit nici o locuință colectivă, pentru un număr mai mare de familii. De decenii, se duc discuții cu privire la tipul familiilor neolitice din ținuturile noastre. Se întilnește, mai des, concluzia că este vorba de familii pereche, caracterizate prin instabilitate, ceea ce înseamnă că soții se puteau despărți cu ușurință. Sîntem de părere că nu trebuie să aplicăm mecanic această schemă rigidă. Avînd în vedere că, la începutul epocii, așezările erau compuse dintr-un număr mic de locuințe (respectiv de familii) și de acela, verificat etnografic, că în astfel de comunități sînt norme precise de conviețuire, respectate cu strictețe, considerăm că, în realitate, în acea vreme, fusese depășită perioada familiei pereche și era în curs de consolidare familia monogamă, încadrată, din punct de vedere economic, în colectivitate. În această privință nu trebuie să uităm că neolitizarea, în ținuturile noastre, s-a făcut de grîpuri de comunități originare din regiunile mediteraneene, care au ajuns la nord de Dunăre cu o experiență (relativ bogată) de organizare socială, acumulată, timp de multe secole, de înaintașii lor din ținuturile sudice.

În literatura noastră de specialitate se discută, de peste trei decenii, problema caracterului organizării social-economice din epoca neolitică.

Unii cercetători sînt de părere că acele comunități aveau o organizare socială de caracter matriarhal, iar alții susțin că era de caracter patriarhal. Dacă însă vom analiza caracteristicile „conținutului” celor doi termeni, vom constata că, în realitate, ei reprezintă două posibilități extreme de organizare socială: prima cînd femeile (în anumite condiții specifice) dețineau o autoritate deosebită în societate, iar a doua cînd autoritatea deplină era de partea bărbaților. De fapt, din datele cunoscute rezultă că, pe plan larg, matriarhatul a avut un areal relativ restrîns, fiind specific numai anumitor regiuni. Adesea, matriarhatul este pus în legătură, în principal, cu predominarea activității economice a femeilor (în care caz, cercetările arheologice ar trebui să arate o poziție deosebită a femeii în cadrul societății). Astfel de situații nu se constată la noi. Analiza tuturor elementelor de cultură și interpretarea a numeroase observații de teren (lipsa oricăror diferențieri în privința locuințelor, a mormintelor, în privința poziției și inventarului din necropole), ne face să afirmăm că, în cursul epocii neolitice la noi, nu au existat deosebiri în ceea ce privește autoritatea între femei și bărbați. Conta aportul la activitatea economică, pentru dezvoltarea comunităților și asigurarea hranei tuturor membrilor ei.

Un element important, în judecarea situației, este acela al locului unde se stabileau familiile neolitice: în așezarea unde crescuse tînăra căsătorită (deci dacă acele căsătorii erau matrilocale) sau unde crescuse tînărul (respectiv căsătorie patrilocală). La prima vedere, problema pare de nerezolvat și totuși, pe cale indirectă, cu ajutorul unor date etnografice, ea poate fi lămurită. Ne referim la rezultatele unor cercetări efectuate asupra a numeroase comunități de amerindieni¹. Prin analiza și compararea unui mare număr de observații de teren s-a constatat existența a două feluri de căsătorii, în funcție de locul unde se stabileau noii căsătoriți. Căsătoriile erau: *matrilocale*, relativ puține, în cadrul cărora tînărul căsătorit se muta din așezarea de origine și se stabilea în cea a soției, trecînd astfel sub „autoritatea” ginții acesteia (dar rămîinind să aparțină în continuare de ginta sa) și contribuia, prin munca sa, la dezvoltarea comunității soției. În cazul amîntit și filiația se făcea pe linie maternă; *patrilocale*, în numeroase cazuri, cînd soția se muta în așezarea soțului (rămîinind membră a ginții sale), dar muncind pentru comunitatea soțului. În astfel de situații filiația se socotește pe linia tatălui.

Analizîndu-se comportamentul tinerilor, în cadrul așezărilor celor două categorii de comunități, s-au făcut — după părerea noastră — observații deosebit de importante, valabile și pentru problemele studiate aici. În cazul căsătoriilor matrilocale, tînărul mutat în așezarea soției, contribuie la cultura materială a comunității respective cu *foarte puțin* (de exemplu, prin numai cîteva tipuri de unelte). În consecință comunitățile devin „îchise” și caracterizate printr-o cultură materială specifică, răspîndită pe un teritoriu foarte restrîns, cu elemente ce nu se mai întîlnesc în altă parte. În cazul căsătoriilor de tip patrilocal, odată cu mutarea soției în așezarea soțului, ea aduce și propagă numeroase elemente de cultură materială specifice stațiunii sale de origine și drept urmare, treptat, prin „roirea” femeilor dintr-o zonă în regiunile vecine se formează arii de răspîndire, destul de vaste, ale unei culturi materiale unitare, cu numeroase elemente comune².

Precum se știe, culturile din epoca neolitică, de pe teritoriul României, aveau comunitățile răspîndite pe spații vaste și fiecare este caracte-

¹ J. Deetz, în vol. *New perspective in archaeology*, Chicago, 1968, p. 41—48.

² *Ibidem*, p. 41—48.

rizată prin numeroase elemente comune. Această constatare ne face să considerăm observațiile de ordin etnografic ca având valabilitate și pentru populațiile din epoca neolitică de la noi. În consecință, ne socotim îndreptățiți să presupunem că familiile din epoca neolitică, din ținuturile noastre, erau și ele de tip patrilocal și că filiația era patriliniară.

În privința activităților economice ale oamenilor din epoca neolitică se menținea din plin *diviziunea naturală a muncii*, dintre bărbați și femei. Pe parcursul epocii, preocupările celor două categorii s-au îmbogățit cu noi ocupații și s-au delimitat tot mai clar. Treburile gospodărești, inclusiv creșterea copiilor, au rămas, în continuare, în grija femeilor. Alte ocupații au trecut de la o categorie la cealaltă. Astfel, dacă la început, cultivarea plantelor cu săpăliga era o ocupație, mai ales, a femeilor, odată cu folosirea plugului primitiv, cu tracțiune animală, îndeletnicirea a trecut pe seama bărbaților. În schimb, ceramica se realiza în colaborare, căci modelarea și ornamentarea vaselor erau, mai ales, în grija femeilor, iar arderea vaselor, mai cu seamă la sfârșitul epocii cînd se foloseau cuptoare de olărie complicate, era îndeplinită de către bărbați.

Existența anumitor reguli, în cadrul comunităților, ce trebuiau respectate de toți membrii, este reflectată și prin modul de organizare a unor așezări (prin obligația de a construi locuințele în șiruri regulate sau în cerc).

Multă vreme, în interpretarea unor probleme ale organizării sociale, în cercetarea arheologică de la noi, s-au admis în mod mecanic unele teze a căror valabilitate era considerată ca fiind universală. Cercetările amănunțite, din ultimele decenii, au dovedit că ele sînt, de fapt, valabile numai pentru anumite regiuni. Așa este și teza cu privire la prima mare diviziune socială a muncii, reprezentînd desprinderea crescătorilor de vite de restul comunităților, ceea ce a dus la formarea a două grupuri cu totul deosebite de colectivități: unele de agricultori, sedentari, și altele de crescători de vite, nomazi, cu consecința firească a stabilirii unor relații de schimb între cele două categorii de comunități³. În realitate, procesul primei mari diviziuni sociale a muncii s-a desfășurat în stepele din vestul Asiei și a afectat apoi o parte din populația din stepele nord-pontice. În expunerea noastră, am arătat că populația neolitică, de pe tot întinsul țării, s-a ocupat, încă de la începutul epocii, concomitent cu cultivarea plantelor și cu creșterea animalelor domestice, ducînd un mod de trai sedentar. Așadar, oamenii aceia obțineau prin munca lor toate produsele de care aveau nevoie pentru asigurarea hranei. Subliniem că modul de trai sedentar al comunităților neolitice de pe teritoriul României s-a menținut în tot cursul epocii, fără ca părți din populația locală să fi trecut la nomadism.

În perioada de sfîrșit a epocii neolitice, mai întîi în estul țării, pe cale pașnică, în Moldova și Dobrogea, apoi treptat cu forța, tot mai departe de-a lungul Cîmpiei Române pînă în vestul Olteniei, au pătruns dinspre stepele nord-pontice, comunități de păstori, care au intrat în contact cu populația locală și au provocat, în anumite zone, în pante, dislocarea ei și, în parte, s-au amestecat cu ea, producîndu-se modificări profunde în cultura materială și spirituală. Prin urmare, în ținuturile noastre nu se poate vorbi despre prima mare diviziune socială a muncii, ci numai de pătrunderea unor crescători de vite, din alte ținuturi. Răspîndirea lor nu a provocat apariția schimbului, care se practica de multă vreme între diferite zone, ci mai curînd, la începutul perioadei, a provocat, pentru un timp, întreruperea multor legături de schimb tradiționale.

³ *Istoria României*, I, 1960, p. 72—73.

Pe parcursul expunerii, ne-am referit și la observațiile despre existența unor „atelieri” în care se realizau topoare de silex, topoare de piatră, virfuri de sulită, precum și despre „centre” de olărie. În astfel de „atelieri” este evident că nu putea lucra orice membru al grupului, ci numai indivizi cu cunoștințe „de specialitate” și cu o experiență îndelungată. Astfel de persoane pot fi numite meșteșugari, iar în timp ei au ajuns să se ocupe numai cu această activitate. Pentru a argumenta și mai temeinic existența meșteșugarilor, din perioada dată, amintim activitatea, deosebit de complexă, a celor care se îndeletniceau cu reducerea minereului de aramă și cu prelucrarea ei, prin turnare, în tipare sau prin complicata metodă a „cerei pierdute” și realizarea uneltelor mari de aramă (topoarele cu brațele în cruce și altele). O astfel de muncă nu putea fi executată decît de meșteșugari pricepuți, dar acest proces, respectiv desprinderea din masa populației a meșteșugarilor, corespunde cu începutul celei de-a doua mari diviziuni sociale a muncii, fenomen social universal valabil despre care se credea că s-a produs, în ținuturile noastre, mult mai tirziu.

În timpul epocii neolitice s-a menținut organizarea gentilică și tribală. Dacă avem în vedere analogii etnografice, sîntem în măsură să admitem că în perioada de formare a unei culturi, întreaga populație din zona dată (nu prea întinsă) făcea parte din același trib, dar mai tirziu, cînd s-a trecut treptat la cultivarea plantelor cu aratul tras de vite, numărul populației a început să crească într-un ritm destul de intens, de aceea se constată o „roire”, probabil în căutare de terenuri pentru cultivare. Sînt ocupate teritorii vaste (în unele cazuri de cîte 5—6 ori mai întinse decît erau la început) și de aceea comunitățile se divid și desigur se formează mai multe triburi, legate între ele prin origini, prin cultura materială și spirituală. Pe teritoriile întinse, ocupate de o cultură sau alta, se formează grupuri de triburi, un fel de uniuni tribale, în cadrul cărora legăturile nu erau prea strînse (ne gîndim mai ales, la grupurile periferice, aflate adesea în teritorii ocupate, unde au asimilat o parte din vechea populație și au intrat în contact cu alte culturi).

Fiecare comunitate stăpînea un anumit teritoriu. Despre înmănuirea lui nu avem încă date precise. Cercetările arheologice de suprafață, făcute în acest scop în cîteva zone, au dus la precizarea numărului așezărilor dintr-o anumită fază de evoluție și a distanțelor dintre ele. De exemplu, într-o zonă destul de intens locuită în cursul neoliticului, din lungul Dunării, între Giurgiu și Oltenița, așezările din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița se află la intervale de cîte 5—6 km una de alta, înșirate, în special, de-a lungul teraselor Dunării sau Argeșului, dar și pe văile laterale. Ținînd seama de întinderea teritoriului cercetat și de numărul așezărilor descoperite și cartate, se poate admite că teritoriul fiecăreia din comunitățile avute în vedere avea cîte o suprafață de 50—60 km², cu precizarea că, de obicei, așezarea nu se afla cum ne-am fi așteptat înspre centrul ei, ci către o margine, cit mai aproape de o sursă de apă.

Contactele și legăturile de schimb erau deosebit de strînse între comunitățile vecine și înrudite ale unei culturi, căci numai așa se poate explica, de exemplu, numărul foarte mare de unelte de silex din așezările aflate în plină cîmpie a Dunării, departe de orice zăcăminte, materia primă fiind obținută pe calea schimburilor cu cei din zona de la sud de fluviu.

Atîta timp cît comunitățile neolitice timpurii duceau un mod de trai semistabil, în așezări modeste, nu se constată conflicte și măsuri de apărare deosebite. În schimb, atunci cînd pe baza agriculturii s-a trecut tot

mai mult la viața sedentară, și au început să se realizeze rezerve de hrană vegetală (grîne) și animală (vite) s-au ivit destule motive conflictuale și așezările din neoliticul târziu au fost prevăzute cu șanțuri de apărare (unele și cu val de pământ).

În cursul neoliticului târziu, se constată o mare deosebire în privința tipului de așezare, a numărului de locuințe, deci a numărului de membri, cu deosebiri în organizarea social-economică între ținuturile sudice din ariile de răspîndire ale culturilor Gumelnița și Sălcuța, în raport cu situația din Moldova, din arealul culturii Cucuteni. În ținuturile locuite de purtătorii culturii Cucuteni, se ajunsese la o dezvoltare excepțională. S-au format așezări cu cca 500 locuitori (Trușești)⁴. Dacă ținem seama de descoperiri recente de dincolo de Prut, este posibil ca și în nordul Moldovei să se găsească așezări de tip Cucuteni târziu, compuse din cîteva sute de locuințe și respectiv din cîteva mii de membri. Chiar așezările de cca 500 locuitori pun probleme complicate și numeroase de organizare a activității economice și a conviețuirii sociale. Unele din aceste așezări au devenit centre (în cuprinsul unei zone), unde ființau ateliere de olărie și pentru realizarea uneltelor. De fapt, este vorba și în regiunile noastre de constituirea unor orașe neolitice.

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, AnȘt Iași, s.n., secț. II, șt. soc. t. III, fasc. 1—2, 1957, p. 1—22.

VIAȚA SPIRITUALĂ

La sfârșitul epocii mezolitice, oamenii fiind culegători și vinători depindeau în foarte mare măsură de natură și se temeau de forțele ei. Trezind „pragul” neoliticului, depășind stadiul de culegători și ajungând la acela de producători, ei au păstrat credințele moștenite încă vreme îndelungată. Unele dintre ele se pot preciza pe baza materialelor arheologice, pe temeiul observațiilor făcute pe teren.

De-a lungul secolelor, în cursul neoliticului, ele au suferit modificări continue, datorită evoluției locale, dar și din cauza influențelor din afară, mai ales a celor sudice. Am grupat toate genurile de manifestări legate de viața spirituală în: *Cultul fertilității*; *Alte manifestări magico-religioase*; *Ritul și ritualul funerar*.

Cultul fertilității este documentat în tot cursul epocii neolitice prin figurinele antropomorfe (mai ales feminine și mai rar masculine) și zoomorfe. Descrierea lor s-a făcut în capitolele precedente, ne rămâne aici să încercăm sintetizarea opiniilor privind importantul aspect al cultului fertilității.

Problematica referitoare la plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neolitică este foarte bogată și complexă. Ne vom referi numai la câteva aspecte mai importante, după opinia noastră.

Trebuie subliniat, încă de la început, că plastica, reprezentând unul din elementele definitorii ale unei culturi, reflectă credințele magico-religioase comune tuturor membrilor unei comunități.

Dacă analizăm amănunțit figurinele antropomorfe neolitice, vom observa că la fondul vechi, prim, reprezentat de figurinele cu steatopigie accentuată, care s-a menținut în anumite zone până târziu, s-au adăugat, rind pe rind, alte tipuri. Astfel, în Cîmpia Dunării, la sfârșitul neoliticului timpuriu, în aria culturii Dudești, pe lângă formele vechi, au apărut și s-au răspândit figurinele redând femeii îngenunchiate. Această influență s-a manifestat și în aria culturii Vinča, dar cu intensitate mai redusă. A avut desigur o semnificație magico-religioasă și folosirea în cursul neoliticului mijlociu, în arealele culturilor Vinča și Tisa, a figurinelor așezate pe „tron”. Lor le corespund, în timp, figurinele așezate pe scaunel, din arile Hamangia, Aldeni II și Precucuteni.

Până la sfârșitul neoliticului mijlociu s-a acordat o atenție deosebită modelării realiste a figurinelor, iar în perioada care a urmat s-a produs o mare diversificare tipologică cu implicații de ordin religios. Ca notă specifică remarcăm stilizarea deosebită a unor categorii de figurine (de exemplu a celor prismatice de os și a celor rotunde de aur).

Ce simbolizează figurinele? Cu decenii în urmă, unii cercetători străini au considerat figurinele ca fiind jucării pentru copii. Curînd, s-a renun-

tat aproape cu totul la această părere, mai cu seamă după ce s-a observat că ele au caractere specifice pentru fiecare cultură, adică au fost făcute în cadrul întregii ei arii de răspindire, ținându-se seama de anumite „canoane”. În cele din urmă, în funcție de analogiile cu culturile din Asia Mică, s-a ajuns la concluzia — azi acceptată de majoritatea cercetătorilor — că figurinele trebuie puse în legătură cu cultul fertilității, respectiv cu credința în „zeița mamă”. Cultul este, evident, de origine sudică și s-a răspândit, în ținuturile noastre, încă din timpul procesului de neolitizare, iar apoi s-a menținut, având o evoluție specifică, locală, cu permanente contacte cu populațiile sudice. Pe măsura dezvoltării economice a comunităților neolitice, se completa și conținutul ideologic al credințelor privind fertilitatea. Ne gândim, mai cu seamă, la intensificarea cultivării plantelor și respectiv la rodnicia pământului. Faptul că s-a produs, cu timpul, o diferențiere a funcției diverselor tipuri de figurine este oglindit, cel puțin în parte, de constatarea că în perioada de la sfârșitul epocii, unele figurine reprezintă femei tinere, altele femei în vîrstă.

Dacă ne referim la multe din figurinele descoperite în cuprinsul locuințelor, în anumite locuri, considerăm că ele aveau și o semnificație de protectoare a locuințelor și așezărilor. Treptat, o dată cu formarea necropolelor, figurinele au dobîndit și rolul de protectoare a mormintelor (majoritatea figurinelor de la Cernavoda au fost descoperite în mormintele din necropolă).

Ținînd seama de analogiile etnografice, sîntem de părere că figurinele feminine au avut o semnificație diferențiată și în funcție de poziția brațelor. După cum am arătat, sînt figurine reprezentate cu minile pe pubis, pe abdomen sau sprijinind sinii. Este de presupus că fiecare din aceste poziții avea un anumit sens în credințele oamenilor neolitici¹. De asemenea, se cuvine să remarcăm poziția cu minile întinse lateral și îndoite în sus (în poziție de rugăciune) sau cu ele îndreptate cu antebrățele în jos. Reținem și poziția brațelor celor două figurine de „Gînditori” cu capul sprijinit în palme. O semnificație deosebită trebuie să fi avut și figurinele redată în genunchi, din așezările de tip Dudești și Hamangia, poate înfățișînd femei care nasc.

Unele figurine mai mari de lut erau desigur fixate pe perete (dacă au spatele drept) sau pe un soclu. În schimb, figurinele mici de lut și, în special, cele de os, puteau fi purtate de femei și fete. În privința pandantivelor de aur avem drept dovadă descoperirea piesei din mormîntul de copil, din necropola gumelnițeană de la Boian.

Merită reținută și observația că, de exemplu, în cazul figurinelor de os, încă din faza mijlocie a culturii Gumelnița, ele erau lucrate în „atelier”, amenajate anume, în cuprinsul unor locuințe obișnuite, unde se realizau piesele necesare pentru membrii colectivității, ca și pentru cei din așezările vecine². Începuse deci și în acest domeniu o specializare, prin care se explică execuția deosebit de îngrijită a unor figurine din aceea fază. Se poate pune întrebarea dacă nu cumva și celelalte categorii de figurine au fost lucrate în „atelier” de către meșteri specializați?

Execuția anumitor figurine, vreme îndelungată, cu respectarea strictă a formelor și a decorului, pe teritorii — în unele cazuri — foarte întinse, constituie, credem, încă o dovadă a strînselor contacte dintre comunitățile

¹ Silvia Marinescu-Bileu, *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 47—58.

² Nikola Angelov, *Arheologia-Sofia*, 3, 1961, 2, p. 34—38.

înrudite, din cadrul fiecărei culturi. În lipsa unor astfel de relații ar fi dispărut uniformitatea formelor și s-ar fi ajuns la o variabilitate tipologică mai mare.

Figurinele masculine, precum s-a arătat, sînt atestate de-abia din neoliticul mijlociu (faza Vădastra I) și, în special, în perioada de sfîrșit a epocii. Apariția și intensificarea folosirii lor se explică prin modificări treptate din domeniul suprastructurii societății din acea vreme, provocate de creșterea, tot mai accentuată, a rolului bărbaților în activitatea economică, mai cu seamă în privința agriculturii. După cum se știe, modificările din suprastructură se produc în raport cu cauzele ce le-au provocat, cu oarecare întîrziere.

Reprezentările plastice atît de bogate din culturile neolitice de la noi, prin grija deosebită cu care au fost executate și adesea prin ornamentele fine ce le acoperă, chiar dacă au avut efectiv o funcție magico-religioasă, pot fi considerate și ca manifestări de artă. De altfel, cîteva piese, cum este de exemplu figurina „Gînditorului” din cultura Hamangia, au atras atenția specialiștilor din lumea întreagă.

Prin săpăturile din unele obiective s-au descoperit resturile unor construcții-sanctuar (Pața)³. La Căscioarele s-a găsit un obiect despre care se crede că ar reprezenta un sanctuar⁴, iar într-o altă clădire, cu pereții pictați în interior, se aflau două coloane frumos ornamentate prin pictură, considerate a oglindi „cultul coloanei”⁵.

Alte manifestări magico-religioase. Observațiile amănunțite, făcute de arheologii noștri, permit definirea și a altor obiceiuri de caracter magico-religios ale oamenilor din epoca neolitică. Pînă în prezent ele sînt documentate numai în unele zone și culturi. Încercăm sintetizarea lor.

1. Un obicei atestat, pînă acum, numai în Moldova, în arealul culturii Cucuteni, este legat de o credință relativă la protecția locuințelor împotriva unor forțe subpămîntene. În cîteva așezări, cu prilejul săpăturilor (Traian), sub locuințe s-au descoperit vase cu ofrande depuse ritual într-o groapă mică (înainte de începerea construcției)⁶.

2. Între manifestările magico-religioase, un anumit rol îl vor fi jucat și dansurile rituale. Dispunem, pînă acum, de cîteva indicii. Figurină masculină de lut, descoperită la Ipotești și datată din faza de tranziție. Bărbatul este înfățișat cu brațele întinse lateral și îndoite din cot, în sus, în chip de orant. În plus picioarele figurinei sînt depărtate lateral și îndoite în unghi drept, din genunchi⁷. Aceasta este o poziție specifică de dans ritual, păstrată pînă în zilele noastre la multe comunități din India și Birmania.

În Moldova și în ținuturile vecine spre est, încă din fazele Precucuteni II și III și apoi în timpul culturii Cucuteni, sînt documentate o serie de suporturi (de lut ars), înfățișînd stilizat cîte un grup de femei așezate în cerc, cu spatele în afară, ținîndu-se strîns cu brațele pe umerii persoanei alăturate, ca și cum ar dansa într-o horă. Vestită este „Hora de la Frumușica”⁸,

³ Informație de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴ Hortensia Dumitrescu, *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 381—394.

⁵ Vi. Dumitrescu, *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 5—24.

⁶ Hortensia Dumitrescu și colab., *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 47, 54, 61.

⁷ Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974, p. 222.

⁸ C. Matasă, *Frumușica* ..., 1946, p. 77 și pl. XXVII/249.

care reprezintă redarea stilizată a unor dansuri rituale. Remarcăm că la ele participau numai femeile. Numărul dansatoarelor este variabil, de la două la nouă. A fost formulată părerea că este vorba de dansuri rituale executate cu prilejul unor ceremonii legate de oferirea unor ofrande către divinități⁹.

Dintre instrumentele muzicale, strins legate de executarea dansurilor rituale — pentru moment presupuse numai — amintim așa-numitele figurine de os, *en violon*, care au orificii la ambele extremități. După părerea noastră, aceste plăci de os au servit la fixarea celor trei corzi ale unor instrumente muzicale¹⁰. Drept tobe, considerăm că au fost folosite „suporturile” de lut, mai mari sau mai mici, cilindrice¹¹, cu unul sau două orificii laterale, care presupunem că erau acoperite, la partea superioară, cu o bucată de piele, strins legată. De asemenea, au fost utilizate, probabil, și diverse fluieri, făcute din lemn sau din porțiuni de os.

3. Tot din categoria manifestărilor magico-religioase face parte și un alt obicei documentat în Muntenia, în aria culturii Boian. Sub o locuință din așezarea din faza Vidra, de la Glina, s-a descoperit scheletul unui copil îngropat ritual¹².

4. Un obicei, mult mai crud, este atestat în Moldova, în aria culturii Cucuteni, faza A—B. În cuprinsul așezării de la Traian, în două gropi mari, rotunde, s-au dezvelit scheletele unor persoane jertfite. În jurul lor erau depuse numeroase vase, probabil cu ofrande. Se consideră că aceste gropi, cu jertfe, reflectă un obicei legat de cultul fertilității pământului¹³.

5. În mai multe obiective neolitice, s-au descoperit gropi izolate, destul de mari, pe fundul cărora, pe mijloc, era așezat cu grijă un craniu de taur sau de bour (cu coarne cu tot) și în jur se găseau diferite vase întregi sau sparte pe loc (Spanțov). Este vorba de același gen de manifestare ca și aceea de mai sus¹⁴.

Ritul și ritualul funerar. Problemele relative la ritul funerar sînt deficiente pentru viața spirituală a fiecărei culturi neolitice. De regulă, ritualul funerar persistă într-o cultură de la începutul pînă la sfîrșitul ei, chiar dacă, în timp, unele elemente ale culturii materiale s-au modificat treptat.

Neoliticul României este caracterizat prin aceea că, în tot cursul epocii, comunitățile numeroaselor culturi (multe legate genetic între ele) au practicat un singur rit funerar : *înhumația*¹⁵.

Considerăm că nu este cazul să prezentăm amănunțit ritualul din fiecare cultură, ci aici ne interesează numai datele de caracter general. După cum aminteam, există o uniformitate în privința înhumației, dar se constată deosebiri în ritual.

Gropile funerare erau, de cele mai multe ori, de formă ovală sau, mai rar, rectangulară, cu colțurile rotunjite. Ele au dimensiuni variate, în funcție de obiceiul purtătorilor fiecărei culturi. Lungimea gropilor era între

⁹ Silvia Marinescu-Bilcu, SCIVA, 25, 1972, 2, p. 167—179.

¹⁰ Eugen Comșa, Pontica, X, 1977, p. 45—51.

¹¹ Un astfel de suport, de la Radovanu, este cilindric și are înălțimea de cca 30 cm și diametrul de 25 cm.

¹² M. Petrescu-Dîmbovița, RapMNA, 1944, p. 69—70.

¹³ Hortensia Dumitrescu și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 61—66.

¹⁴ Bucur Mitrea și colab., SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 225.

¹⁵ Eugen Comșa, JMV, 58, 1974, Halle/Saale, p. 113—156.

1 și 2 m, lărgimea de 0,80 — 1,00 m, iar adâncimea, față de nivelul de la care au fost săpate, de 0,90 — 1,20 m. Cei decedați erau depuși în două poziții diferite:

a) În poziție întinsă, pe spate. Poziția a fost specifică purtătorilor culturii Hamangia¹⁶, dar este documentată și în cadrul necropolei de la Cernica¹⁷, din faza Bolintineanu, a culturii Boian. Aceasta e ca o „pană”, în marea masă a înmormintărilor în altă poziție. Se cuvine subliniat că, în faza următoare, purtătorii culturii Boian au folosit și ei această poziție funerară. Nu excludem posibilitatea ca și unele comunități din estul țării, aparținând culturii Ceramicii liniare să fi practicat același obicei al înmormintărilor în poziție întinsă.

b) În toate celelalte culturi, cu fazele lor, cei decedați au fost depuși în gropi, în poziție chircită pe stînga sau pe dreapta¹⁸. Dovada legării cadavrelor este dată de cazurile de chircire accentuată, în care oasele mîinilor, picioarelor și coloana vertebrală ajungeau aproape paralele. Pe baza analogiilor etnografice, specialiștii au căutat să explice obiceiul funerar al chircirii. Amintim că el a fost practicat, pînă de curind, de diferite populații din sudul Africii. După unii cercetători, ar fi vorba de considerarea pămîntului drept mamă, iar depunerea cadavrului chircit în groapă ar oglindi poziția pruncului în pîntecele mamei-pămînt. Alții sînt de părere că poziția amintită corespunde cu aceea de somn a oamenilor și reflectă așa-zisul „somn de veci”.

În cele mai multe cazuri nu a existat diferențiere între bărbați și femei în privința chircirii pe o parte sau alta. În arealul culturilor Boian și Gumelnița, majoritatea scheletelor s-au găsit pe partea stîngă¹⁹. În necropola gumelnițeană de la Boian erau cîteva schelete așezate pe partea dreaptă, intercalate între cele chircite pe stînga²⁰. În schimb, în Transilvania și estul Ungariei, în aria culturii Gornești-Bodrogkeresztur, toate scheletele de bărbați erau chircite pe dreapta, iar cele de femei pe partea stîngă²¹.

La mormintele neolitice se constată o variabilitate, destul de mare, în privința orientării scheletelor. Aceasta a fost explicată în mai multe feluri. Orientarea scheletului ar fi fost pusă în legătură cu direcția de unde răsare soarele. După alți cercetători, direcția ar indica zona de origine a comunității. Dintr-o analiză statistică, făcută asupra tuturor scheletelor cunoscute din neoliticul României, rezultă că majoritatea celor chircite pe partea stîngă s-au găsit orientate cu craniul pe direcții variînd între N — N — E 25° și E — S — E 120°. Sînt de semnalat numai 2 excepții (două schelete de la sfîrșitul culturii Boian, de la Fărcașu de Sus, orientate cu craniul spre V — S — V). Scheletele chircite pe dreapta au, de obicei, craniul orientat între E — S — E 115° și sud 180°. Sînt și în această privință cîteva excepții, unele schelete fiind orientate între V — S — V și vest, mult mai rar spre V — N — V și N — V²².

¹⁶ Seb. Morintz, D. Berciu și P. Diaconu, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 151—163; D. Berciu și Seb. Morintz, Materiale, III, 1957, p. 83—92; Eugen Comșa, *op. cit.*, 1974, p. 132—136.

¹⁷ Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 27—89.

¹⁸ Eugen Comșa, JMV, 1974, p. 151.

¹⁹ Idem, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 199—221.

²⁰ Idem, Dacia, N.S., IV, 1960, p. 5—30.

²¹ Pál Patay, *A Bodrogkereszturi kultúra temetői*, în seria „Régészeti füzetek”, seria II/10, Budapesta, 1961.

²² Eugen Comșa, JMV, 1974, p. 152, diagrama.

În diferite arii culturale neolitice se constată și o variabilitate a poziției brațelor. Astfel, se pot face următoarele clasificări:

1. La unele schelete o palmă a fost așezată sub cap, iar cealaltă îndoită din cot.

2. De obicei, brațele erau îndoit și așezate cu palmele în dreptul feței (în culturile Starčevo-Criș, Gumelnița, Sălcuța, Cucuteni).

3. Unul din puținele schelete din aria Turdaș avea brațele întinse pe lângă corp, ca și în cazul unor schelete din aria Hamangia.

4. La purtătorii culturii Boian, adesea, brațul drept era întins spre genunchii îndoiți moderat, iar mîna stîngă era așezată cu palma lângă craniu.

5. La unele schelete din aria Hamangia se observă și obiceiul ca mîna stîngă să fie îndoită și așezată pe partea dreaptă a bazinului.

6. La un schelet din aria Cucuteni, mîna stîngă era întinsă și cea dreaptă a fost îndoită din cot.

La scheletele în poziție întinsă, picioarele erau alăturate sau, în cazuri mai rare, s-au găsit cu partea de jos suprapusă.

Probabil de ritualul funerar se leagă și observația făcută asupra unui schelet (de la sfîrșitul culturii Boian) din cadrul necropolei de la Boian. Pe craniul lui se vedeau, foarte clar, urme de culoare roșie. Înainte de a fi îngropat, întreaga față a celui decedat a fost vopsită cu ocră.

Purtătorii culturii Starčevo-Criș din Moldova și S-E Transilvaniei aveau un obicei deosebit, acela de a acoperi capul și partea superioară a corpului celor decedați cu cioburi mari din vase ale vremii. În funcție de acest obicei au putut fi determinate cîteva din mormintele lor.

Din neoliticul timpuriu, unele comunități obișnuiau să pună diferite obiecte în morminte. Astfel, într-un mormînt din perioada veche a culturii Starčevo-Criș, s-au găsit un topor și mai multe unelte de silex²³.

Majoritatea mormintelor Hamangia, din necropola de la Cernavoda²⁴, dar și cele de la Agigea²⁵ și Limanu²⁶, conțineau diferite obiecte. În unele cazuri, erau puse topoare de piatră, vase de lut, brățări și mărgelile de *Spondylus*, cîte una sau două figurine de lut ars și oase de animale.

La începutul culturii Boian, în necropola de la Cernica, din faza Bolintineanu, în morminte s-au găsit diverse obiecte. Mai multe schelete aveau brățări și mărgelile de scoici, unelte de piatră, mărgelile de aramă și vase²⁷. În majoritatea mormintelor, din celelalte faze ale culturii Boian, inventarul a fost sărac. Amintim podoabe în formă de plăcuțe (de *Spondylus*) și alte mărgelile de la sfîrșitul fazei Giulești descoperite la Andolina, iar din faza Vidra sînt rare mărgelile de *Dentalium*, dar și un ac de aramă. Menționăm și un mormînt din faza de tranziție, lângă schelet și pe el, s-au găsit cinci vase de diferite mărimi, cu decor specific²⁸.

Cele mai multe morminte, din aria culturii Gumelnița, au inventar sărac, dar sînt și excepții. În necropola de la Boian, lângă puține schelete se afla cîte un vâscior, cîte o unealtă de silex izolată, dar și cîte un ac de aramă și în două morminte cîteva obiecte mărunte de aur²⁹.

²³ N. Vlăssă și A. Palkó, Apulum, V, 1964, p. 13—17.

²⁴ D. Berciu și Seb. Morintz, Materiale, III, 1957, p. 83—92.

²⁵ Horia Slobozianu, Materiale, V, 1959, p. 741, 743 și 737, fig. 2/1—5.

²⁶ Vanda Volski și M. Irimia, Pontica, I, 1968, p. 45—87; Doina Galbenu, Materiale, IX, 1970, p. 77—86; Laurenția Georgescu, ScAntrop., 11, 1974, 1, p. 7—9.

²⁷ Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, Dacia, NS, VII, 1963, p. 53—89.

²⁸ Eugen Coșna, JMV, 1974, p. 128, fig. 6.

²⁹ Idem, Dacia, NS, IV, 1960, p. 9—10.

Cele câteva morminte cunoscute din aria culturii Sălcuța au avut drept inventar funerar numai mărgele de lut ars³⁰.

În ultima vreme, în N—V Transilvaniei sînt cercetate două necropole importante la Iclod. Ele datează din perioada de trecere la cultura Românești-Tiszapolgár. Aproape în fiecare mormint s-au găsit numeroase vase³¹.

În aria culturii Cucuteni, în mormintele propriu-zise, s-au descoperit virfuri de săgeată de silex și, mai rar, vase de lut.

Toate aceste obiecte dovedesc că oamenii neolitici credeau în „lumea cealaltă”, în care morții aveau nevoie de hrană, unelte, vase și podoabe.

Cercetările de pînă acum au stabilit diverse obiceiuri în privința înmormintărilor. Purtătorii culturilor Starčevo-Criș, Turdaș, Boian, Gumelnița și Sălcuța obișnuiau, destul de rar, să îngroape pe cei decedați chiar în cuprinsul așezărilor, între locuințe. Primele necropole care se cunosc pînă acum sînt cele din faza Bolintineanu a culturii Boian (necropola Cernica) și apoi seria lor se continuă în culturile Boian, Hamangia, Gumelnița, Sălcuța, Iclod, Gornești-Bodrogkeresztur pînă la sfîrșitul epocii.

Pînă în prezent, numărul necropolelor cunoscute este mic. Cele mai mari necropole cercetate sînt cele de la Cernica, însumînd aproape 380 de morminte, și necropola de la Cernavoda, de circa 400 morminte.

În perioada cînd au început frămîntările provocate de mișcările comunităților din stepele nord-pontice, în sud-estul țării s-a menținut ritul înhumăției, cu sublinierea faptului că printre cei decedați predomină indivizi de tip specific zonei de stepă, dar sînt și schelete de femei de tip mediteranean, oglindind amestecul populației locale cu noi veniți.

Purtătorii culturii Cernavoda I au practicat ritul înhumăției. Cei decedați erau îngropați în necropole plane. O astfel de necropolă ocupa o suprafață aproximativ patrulateră în zona centrală a complexului funerar de la Brăilița. Mormintele erau dispuse în grupuri (unele probabil familiale) sau rar erau izolate. Majoritatea scheletelor s-au găsit la 2—2,60 m adîncime. Orientarea lor era, de regulă, pe direcțiile E—V și V—E. Majoritatea scheletelor erau întinse pe spate, numai câteva erau în poziție chircită. În destul de multe morminte s-a găsit ocră sub formă de bulgărași și de praf. Inventarul funerar a fost bogat : ceramică, unelte, arme, cataramă, podoabe³².

Studierea mormintelor ne ajută nu numai să cunoaștem unele obiceiuri ale oamenilor neolitici, ci și precizări din punct de vedere antropologic și demografic.

³⁰ D. Berciu, *Arheologie preistorică a Olteniei*, 1939, p. 70—71.

³¹ Informație de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³² Nicolae A. Hartuche, *Necropola de la Brăilița. Contribuții la problemele eneoliticului final și trecerii la epoca bronzului tracic la Dunărea de Jos*. Rezumatul tezei de doctorat, București 1979, p. 5.

CONCLUZII

Ca în orice proces istoric de durată, și în cazul neoliticului din țara noastră, vom constata acțiunea mai multor factori, cu diferite roluri, în cursul istoriei epocii, care a durat aproape trei milenii. La început, mediul natural a fost deosebit de important, iar mai târziu au intervenit, din plin, factori de ordin social și economic. În perioada timpurie, influențele culturale au fost, putem spune, unilaterale, iar mai târziu au devenit bilaterale. Cele sudice au fost permanente, dar cu intensități variabile. Trebuie subliniat că influențele sudice nu au fost preluate și folosite întocmai, ci fiecare element a fost „prelucrat”, conform gusturilor locale, adăugându-i-se elemente specifice, în fiecare zonă.

În ținuturile noastre, în pragul epocii studiate, populația aparținea unor grupuri deosebite de comunități tardenoasiene de vânători, pescari și culegători, deci pe aceeași treaptă de evoluție ca și locuitorii celorlalte ținuturi vecine. Poziția geografică a constituit, în acea vreme, un avantaj, căci teritoriul se afla în apropierea zonelor mediteraneene, unde neoliticul ajunsese, de timpuriu, la o dezvoltare deosebită.

Pe la începutul mileniului al VI-lea î.e.n. comunități neolitice, din sudul grecesc (Tesalia), au început să „roiască” spre nord, de-a lungul unor cursuri de apă, probabil, în căutare de terenuri de cultivat. Dinspre vestul Bulgariei și poate prin estul Iugoslaviei, ele au ajuns la noi și s-au așezat mai întâi în Oltenia¹, apoi în Banat², Transilvania³, Muntenia⁴ și Moldova⁵. S-a ajuns ca populația epipaleolitică din regiunile noastre să fie neolitizată, într-un răstimp nu prea îndelungat. Comunitățile neolitice, de pe teritoriul României, au fost incluse într-un mare complex cultural, format dintr-o serie de culturi înrudite între ele, care ocupa aproape toată Peninsula Balcanică și ajungea pînă în părțile de nord ale țării noastre.

Un alt fapt important este acela că în urma „roirii” comunităților Starčevo-Criș, s-a realizat pe la începutul mileniului al V-lea î.e.n., pe cea mai mare parte a teritoriului țării, o *unificare culturală*, oglindită prin numeroase elemente comune. O astfel de unificare presupune și una de caracter etnic, reprezentată de elementul comun, predominant, de tip Starčevo-Criș, la care s-au adăugat unele elemente, mai vechi, locale asimilate⁶.

¹ Marin Nica, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 435—463.

² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 20—69.

³ N. Vlăsa, AMN, IX, 1972, p. 7—28.

⁴ Victor Teodorescu, in SCIV, XIV, 1963, 2, p. 251—268.

⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, ActaArchBudapesta, IX, 1958, 1—4, p. 53—68.

⁶ Eugen Comșa, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 30.

În regiunile din nordul Moldovei sau în cele de la est de Prut, s-au întâlnit două curențe, cel Starčevo-Criș dinspre vest și cel Bugo-nistri-an, dinspre S-E. Consecința contactelor dintre cele două culturi a fost că purtătorii culturii Starčevo-Criș au transmis vecinilor lor ocupația cultivării primitive a plantelor, metode de lucru și speciile de grâu. Evoluția culturii Starčevo-Criș a continuat și în faza Valea Lupului, când materialele arheologice reflectă o nouă dinamizare a comunităților care au coborât pînă în N-E Munteniei⁷, dar sînt semnalate și la est de Prut⁸.

Dacă în prima perioadă a neoliticului timpuriu, s-a produs o unificare culturală, pe cea mai mare parte a teritoriului nostru, în cea de-a doua perioadă, se constată, din cauze interne și, mai ales, externe, o relativă fărâmițare culturală. Din acea vreme sînt cunoscute patru culturi cu origini deosebite. Două din ele (Vinča și cu Ceramică liniară) formate în alte ținuturi ale Europei, iar celelalte două (Dudești și Ciumești) sînt locale, dar periferice în raport cu arealul Starčevo-Criș. Spre vest și N-V comunitățile ei au contribuit la formarea culturii Ciumești⁹, care a păstrat, de la populația locală mai veche (tardenoasiană), o serie de tipuri de microplite.

Se cuvine semnalată o altă rezultată a „activității” comunităților Starčevo-Criș înspre vest. Este, în general, admis că ele au jucat un rol de seamă în formarea culturii Ceramicii liniare. După constituirea în Europa Centrală, colectivitățile ei au participat activ la neolitizarea unor populații de pe ținuturi întinse. În răspîndirea lor, spre vest, s-au „rupt” relațiile cu comunitățile de la noi. După cum aminteam, cultura Ciumești a fost, la început, strîns înrudită cu cea a Ceramicii liniare, apoi ele s-au despărțit. Prima (Ciumești) avînd o evoluție lentă, fără extinderi teritoriale, pe cînd cea de-a doua s-a răspîndit pe un teritoriu foarte vast. După un timp, în cursul unei faze mijlocii comunitățile culturii Ceramicii liniare au început o „roire” și înspre sud, ajungînd în nordul Iugoslaviei. O altă ramură a lor a pătruns prin sudul Poloniei și vestul Ucrainei, de-a lungul Carpaților, pînă în nordul Moldovei și în ținuturile vecine spre est. Înaintarea lor spre sud a continuat. Ele sînt atestate pînă în N-E Munteniei¹⁰, unde au fost oprite de purtătorii culturii Dudești. Un alt grup a trecut Carpații înspre S-E Transilvaniei și s-a extins apoi pînă spre centrul ei¹¹. Comunitățile Ceramicii liniare, pătrunse la noi, au adus cu ele alte metode de cultivare a plantelor („cultivarea ciclică”) și alte soiuri de grâu, folosite de ei în Europa Centrală, precum și alte obiceiuri.

Comunitățile culturii Ceramicii liniare au contribuit la formarea a două culturi, fiecare pe un fond local. În primul caz, al culturii Boian, fondul principal îl constituie cultura Dudești, iar elementul secundar, probabil, o influență „liniară”. În al doilea caz, al culturii Precucuteni, elementul principal îl reprezintă comunitățile Giulești care au asimilat altele „liniare” tîrzii, din vestul Moldovei¹².

Neoliticul mijlociu este caracterizat prin continuarea sau constituirea a patru mari complexe culturale locale (Boian, Precucuteni, Turdaș și Ciumești), cu evoluție îndelungată. Mai sînt de amintit și cele

⁷ Informație de la Eugenia Popușoi, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁸ V. I. Marcheveci, *Neolit Moldaviei*, Moscova, 1968, p. 9 și p. 29.

⁹ Gh. Bichir, *Materiale*, V, 1959, p. 260—262.

¹⁰ Așa pare să fie de ex. așezarea de la Hanska V (caracterizată prin ceramică acoperită cu angobă roșie) v. V. I. Marcheveci, *Pamiatniki epoch neolita i eneolita*, Chișinău, 1973, p. 24, nr. 23.

¹¹ Victor Teodorescu, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 223—232.

¹² Eugen Comșa⁷ Alba Regia, 12, 1972, p. 173—178.

două culturi de aceeași durată cu cele menționate, dar ocupînd o arie restrînsă. Una din ele, cultura Vădastra, este locală, iar cealaltă, Hamangia, de origine sudică. Culturile din primul grup, la începutul evoluției, au prezentat o stabilitate teritorială. Apoi, în a doua fază a culturii Boian, s-a produs o extindere spre nord și N-E, ceea ce a dus la formarea culturii Precucuteni. La sfîrșitul perioadei neoliticului mijlociu, comunitățile celor două culturi (Boian și Precucuteni) au devenit deosebit de dinamice, ceea ce a dus, în timp, la ocuparea unor teritorii vaste.

Subliniem că la începutul culturii Gumelnița comunitățile ei s-au răspîndit de la Carpați pînă la țărmul Mării Egee. Conform unor păreri mai vechi, se credea că populația neolitică din regiunile noastre ar fi fost „tributară” intru totul celor din sud și din Asia Mică, deci ar fi avut un rol *pasiv*. Situația istorică reală a fost alta. În perioada amintită, de la începutul neoliticului tîrziu, colectivitățile din zona Dunării Inferioare au trecut Balcanii și au ocupat Tracia, acolo au asimilat resturile populației vechi și i-au impus cultura materială și spirituală, dovedindu-se deosebit de *active*. Contactele dintre grupurile de la nord de Dunăre cu cele din sud s-au amplificat¹³. La sud de Balcani, purtătorii culturii Gumelnița au preluat exploatarea zăcămintelor de grafit, de aramă și de aur. Drept urmare, grafitul a început să fie folosit des în ornamentarea vaselor, de la nord de Dunăre, iar unele obiecte de aramă masive și de aur s-au răspîndit și în S-E țării noastre. Atrage atenția necropola de la Varna¹⁴, de la sfîrșitul culturii Gumelnița, în care s-au găsit numeroase obiecte de aramă și de aur. Nu poate fi nici o îndoială că în acea zonă se ajunsese la o bogăție deosebită a unor comunități (și poate persoane), ceea ce reflectă, probabil, un început de diferențiere socială. Procesul a fost de scurtă durată, fiind întrerupt de frămîntările de la sfîrșitul culturii.

Alături de aria culturii Gumelnița, spre vest, comunitățile culturii Sălcuța au ajuns și ele spre sud pînă spre țărmul Mării Egee, în plus ele s-au răspîndit și spre vest pînă în regiunea Nișului¹⁵. După aceea, pentru o perioadă, situația a rămas stabilă în estul Peninsulei Balcanice. Ariile celor două culturi rămînînd vreme îndelungată aproape neschimbate.

Comunitățile culturii Precucuteni, încă din a doua fază și, mai ales, a treia, s-au dovedit a fi deosebit de active. Treptat, s-au extins spre est și N-E, ajungînd dincolo de Bug¹⁶, iar apoi, în vastul areal ocupat, s-a produs evoluția comunităților culturii Cucuteni-Tripolie, cu mai multe variante regionale. Menționăm că o presiune înspre S-V a comunităților Precucuteni s-a produs în perioada de la sfîrșitul fazei de tranziție. Purtătorii culturii Cucuteni-Tripolie, pe calea evoluției locale, au atins una din treptele cele mai înalte de cultură și de organizare social-economică din neoliticul Europei. Pe temeiul activității economice, deosebite, s-au creat condițiile ce au permis organizarea unor așezări, considerate a fi de caracter urban, alcătuite din peste o mie de locuințe¹⁷.

¹³ Hortensia Dumitrescu, în MIA-Chișinău, 1960, p. 33—45; Eugen Comșa, SCIV, VIII, 1957, p. 27—47; Silvia Marinescu-Bileu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, p. 109—131.

¹⁴ Eugen Comșa, *Apulum*, XI, 1973, p. 22—23.

¹⁵ D. Berciu, *Contribuții* ..., p. 93—108.

¹⁶ Radu Vulpe, SCIV, VI, 1966, 1—2, p. 54, fig. 1 (harta).

¹⁷ Informație (referitoare la descoperiri din aria Tripolie) de la N. Șmagli, căruia îi mulțumim și pe această cale.

În Transilvania, pe un spațiu relativ restrâns, au viețuit comunitățile culturii Petrești¹⁸, apoi ținuturile intracarpătice au fost ocupate de comunitățile culturilor Românești-Tiszapolgár și Gornești-Bodrogkeresztúr¹⁹.

Prin urmare, pe fondul vechi, pe întinsul României, în neoliticul târziu, s-a continuat evoluția complexelor culturale Boian-Gumelnița, Precucuteni-Cucuteni și Turdaș-Petrești. Fiecare dintre ele prezintă *continuitate etnică și culturală* de la începutul neoliticului mijlociu. (deci de circa 1500 ani), în primul caz chiar mai veche.

La sfârșitul epocii, în Transilvania, în vecinătatea zăcămintelor de aramă, se vor forma mai multe centre de prelucrare a metalului, care vor aproviziona cu unelte masive de aramă (topoare) atât regiunile din vestul ariei Cucuteni, cât și pe cele de la sud de Carpați, mai mult pe cele din arealul Sălcuța și, mai puțin, pe cele de tip Gumelnița. O serie de unelte, cum sînt topoarele cu brațele în „cruce”, au avut o răspindire mult mai largă înspre Europa Centrală și chiar spre est.

De altfel, în general, comunitățile din tot cursul epocii neolitice din ținuturile noastre, au constituit un fel de intermediari în transmiterea dinspre sud spre nord, est și vest a unor bunuri culturale.

Epoca neolitică nu a încetat pe tot teritoriul României în același timp. Din neoliticul târziu au început frământări în ținuturile nord-pontice care au provocat deplasarea, în răstimpuri, a unor grupuri de comunități din stepe și din silvostepe, puse în mișcare, sub presiunea altor populații, și împinse spre regiunile noastre²⁰. Înaintarea lor a fost frînată, în parte, de comunitățile Cucuteni-Tripolie. În schimb, ele s-au mișcat ușor de-a lungul stepelor și Cîmpiei Române. Pe acest „coridor”, ele au reușit să ajungă de timpuriu pînă în vestul Olteniei. Cu timpul, un grup mic a trecut în Transilvania (Decea Mureșului), iar alte grupuri, mai numeroase, au traversat Carpații prin nord și s-au răspindit în Cîmpia Tisei. Sub presiunea tuturor acestor comunități, populația locală a rezistat un timp, apoi a fost nevoită să se retragă în anumite locuri mai ferite și, treptat, a început să se amestece cu noii veniți, cultura lor materială și ocupațiile suferind mari transformări. Prin tradiție, s-au păstrat și unele elemente mai vechi. Cu aproximație, epoca neolitică a încetat pe la 2800 î.e.n.

Modificările amintite marchează începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului.

¹⁸ Iuliu Paul, *Cultura Petrești*, Iași, 1978.

¹⁹ N. Vlăssă, AMN, V, 1969, p. 27—46; idem, SCIV, 15, 1964, 3, p. 351—367; P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—221.

²⁰ N. Ia. Merpert, KS, 105, 1965, p. 10—20.

ILUSTRATII

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

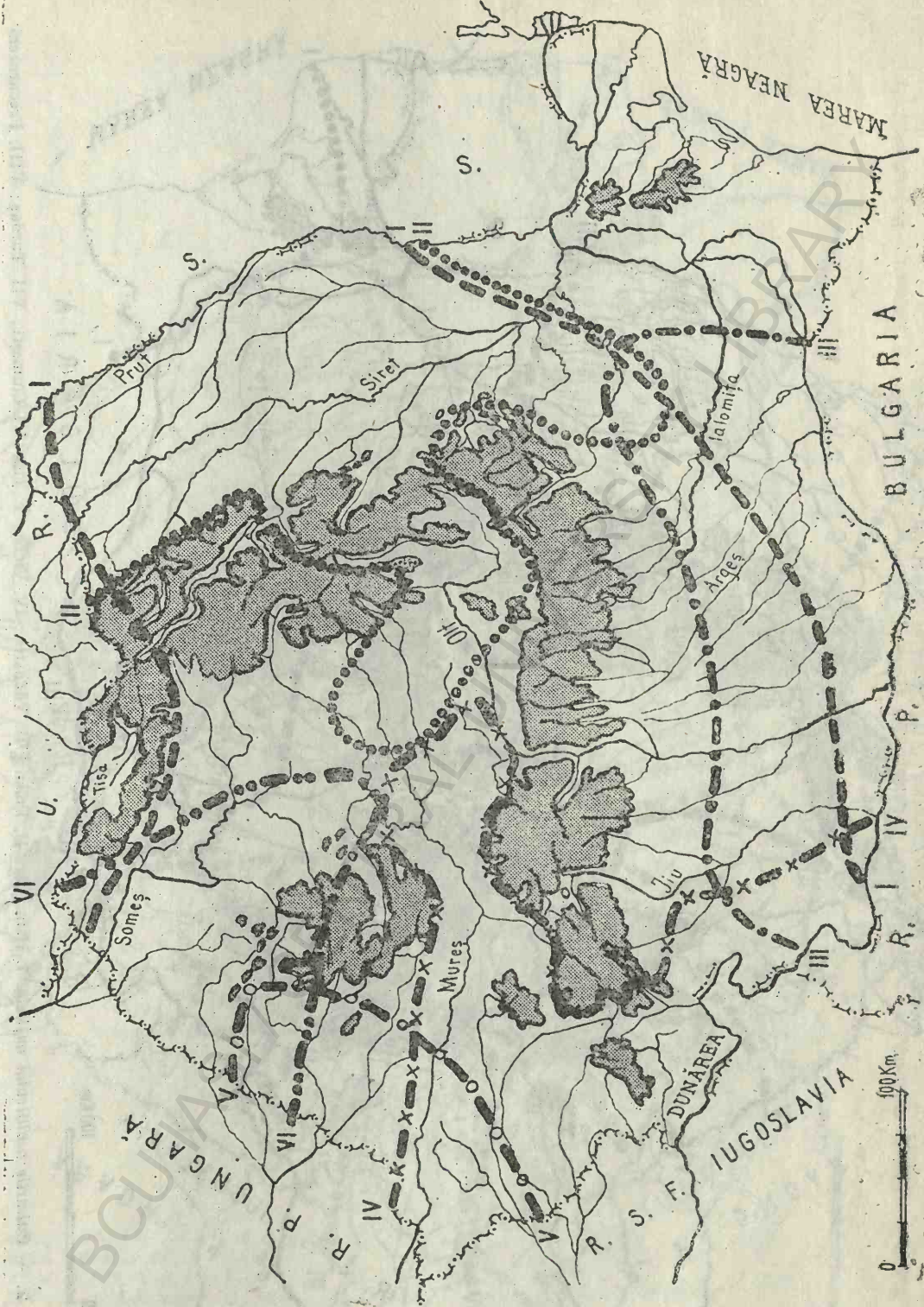

Fig. 1. — Culturile neolitice timpurii. I. Starčevo-Criș; II. Ceramicii liniare; III. Dudești; IV. Vinča și Turdaș; V. Tisa; VI. Ciunnești; VII. Ciumești.

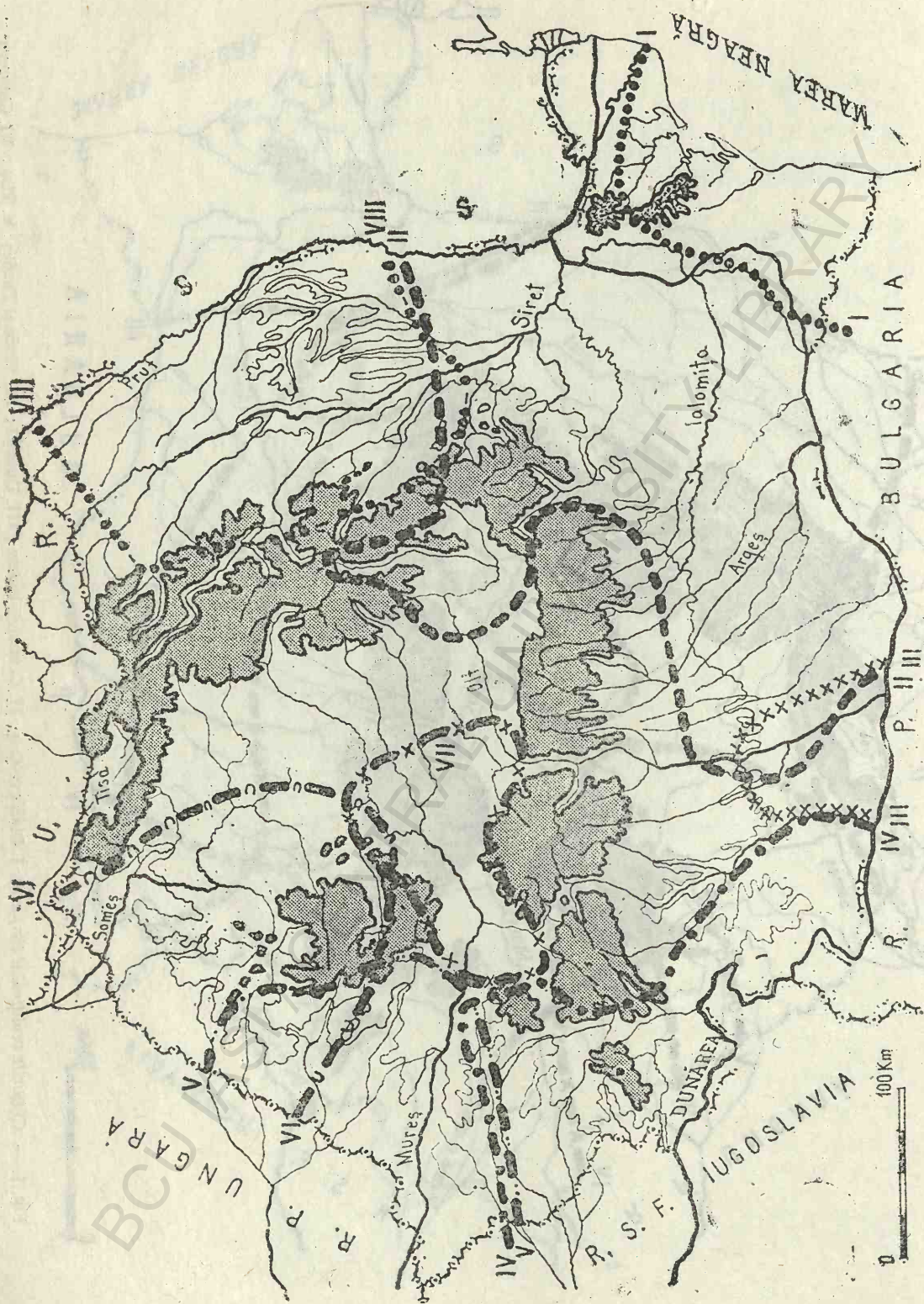

Fig. 2. — Culturile neolitice mijlociu. I. Hemangia; II. Dolan; III. Văcăstua; IV. Vinča; V. Tisa; VI. Ciuc; VII. Turdaș; VIII. Precucuteni.

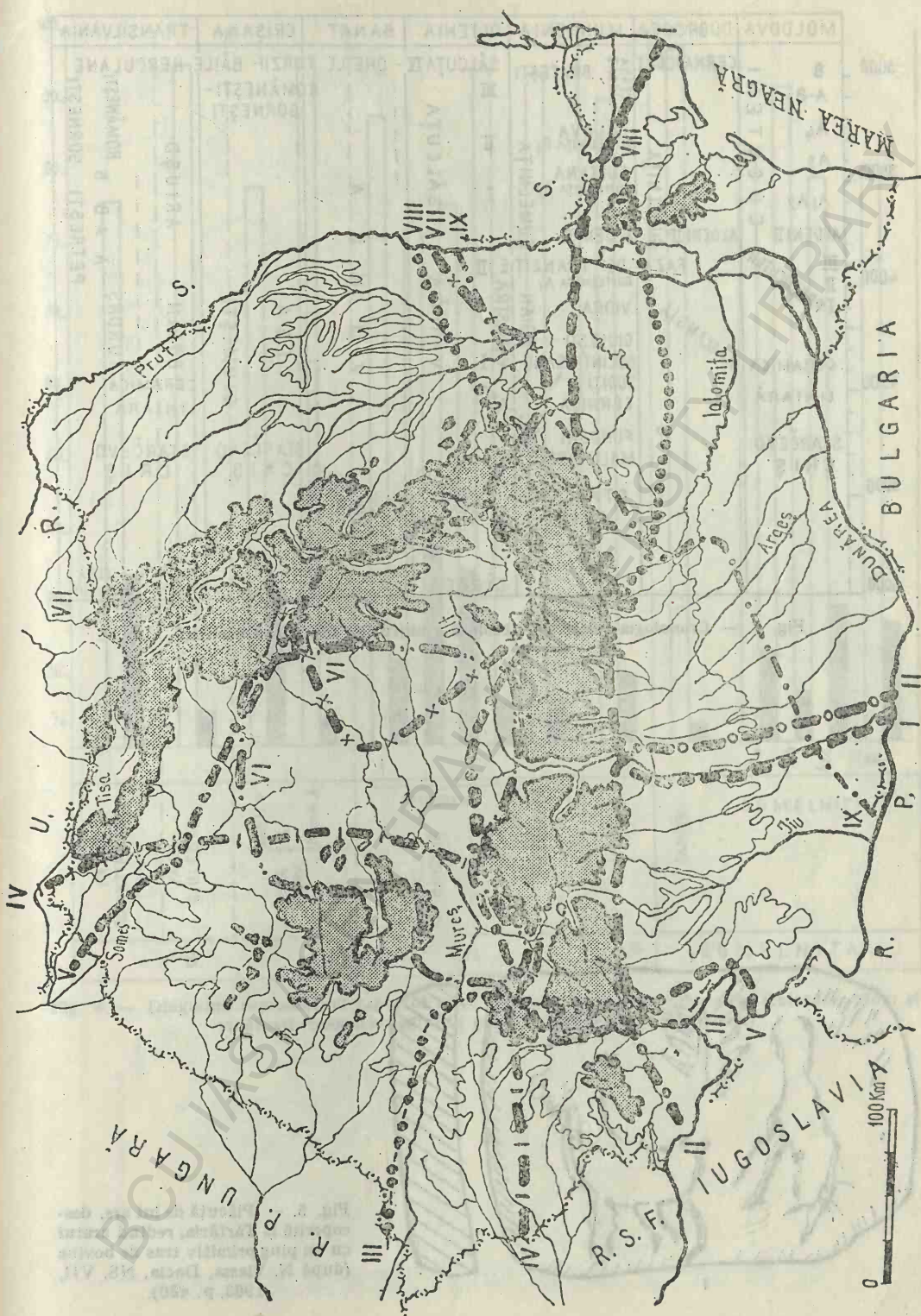

Fig. 3. — Culturile neolitice (I-IX). I. Gumelnița; II. Vinča; III. Sălcuța; IV. Cucuteni; V. Petrești; VI. Aspectul Aldeni II; VII. Gornești; VIII. Bodrogkeresztúr; IX. Cernavoda I.

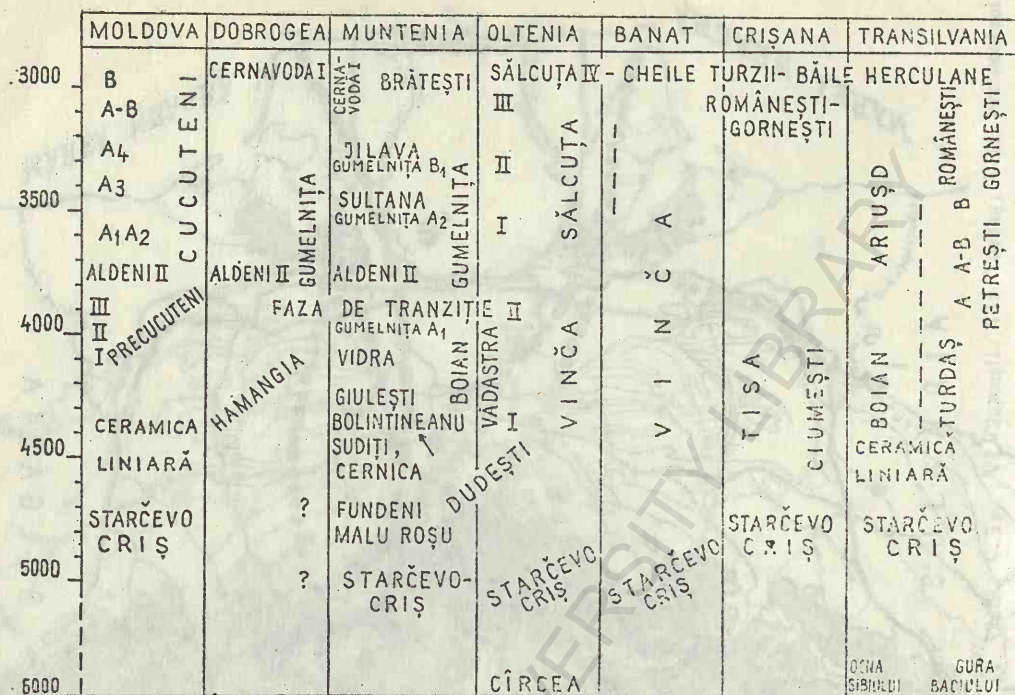

Fig. 4. — Cronologia relativă și absolută a culturilor din epoca neolitică.

Fig. 5. — Plăcuță de lut ars, descoperită la Tărtăria, redând aratul cu un plug primitiv tras de bovine (după N. Vlăssă, Dacia, NS, VII, 1963, p. 490).

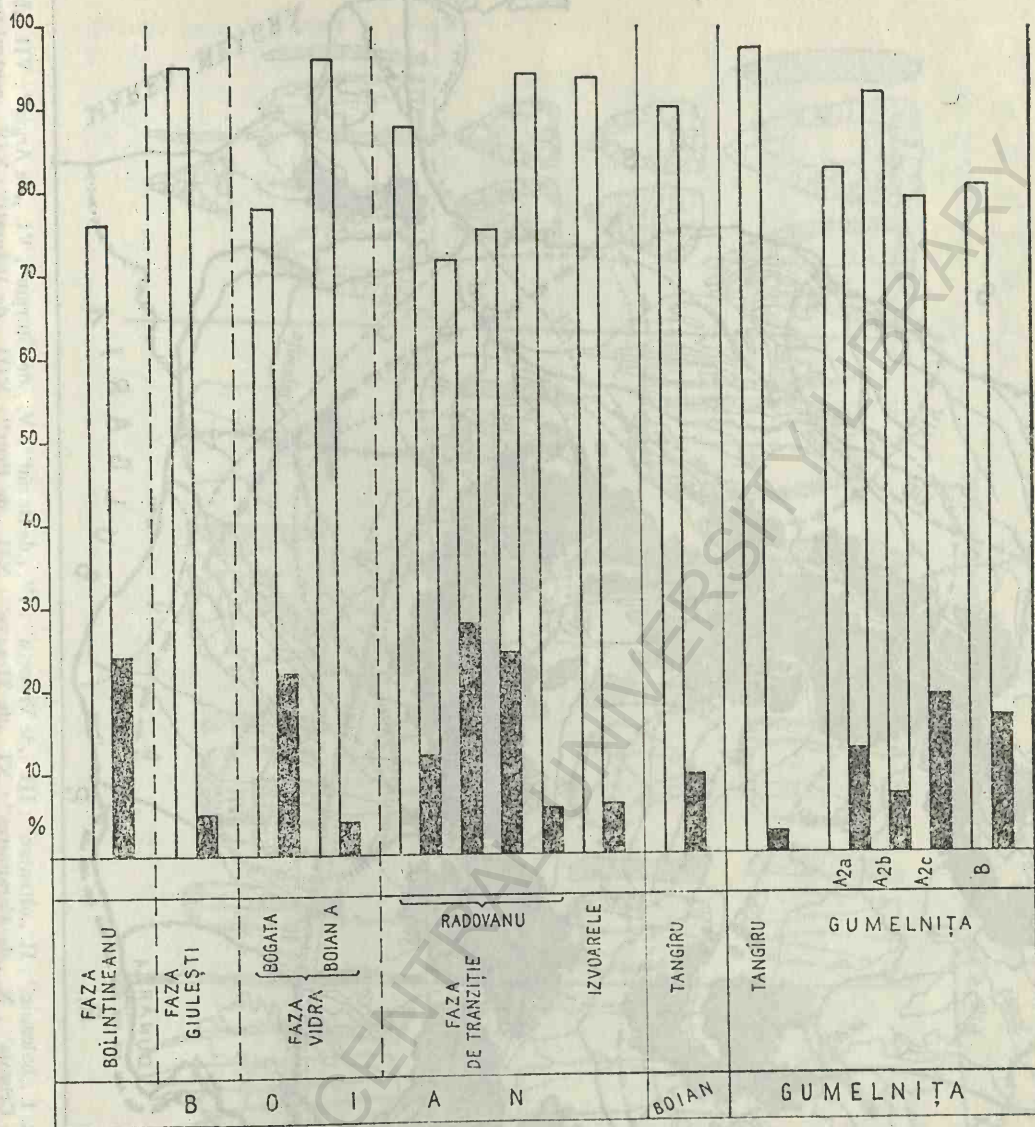

Fig. 6. — Diagramă reprezentând raportul între creșterea animalelor domestice (coloanele albe) și vânătoare (coloanele negre) în cursul epocii neolitice (Muntenia).

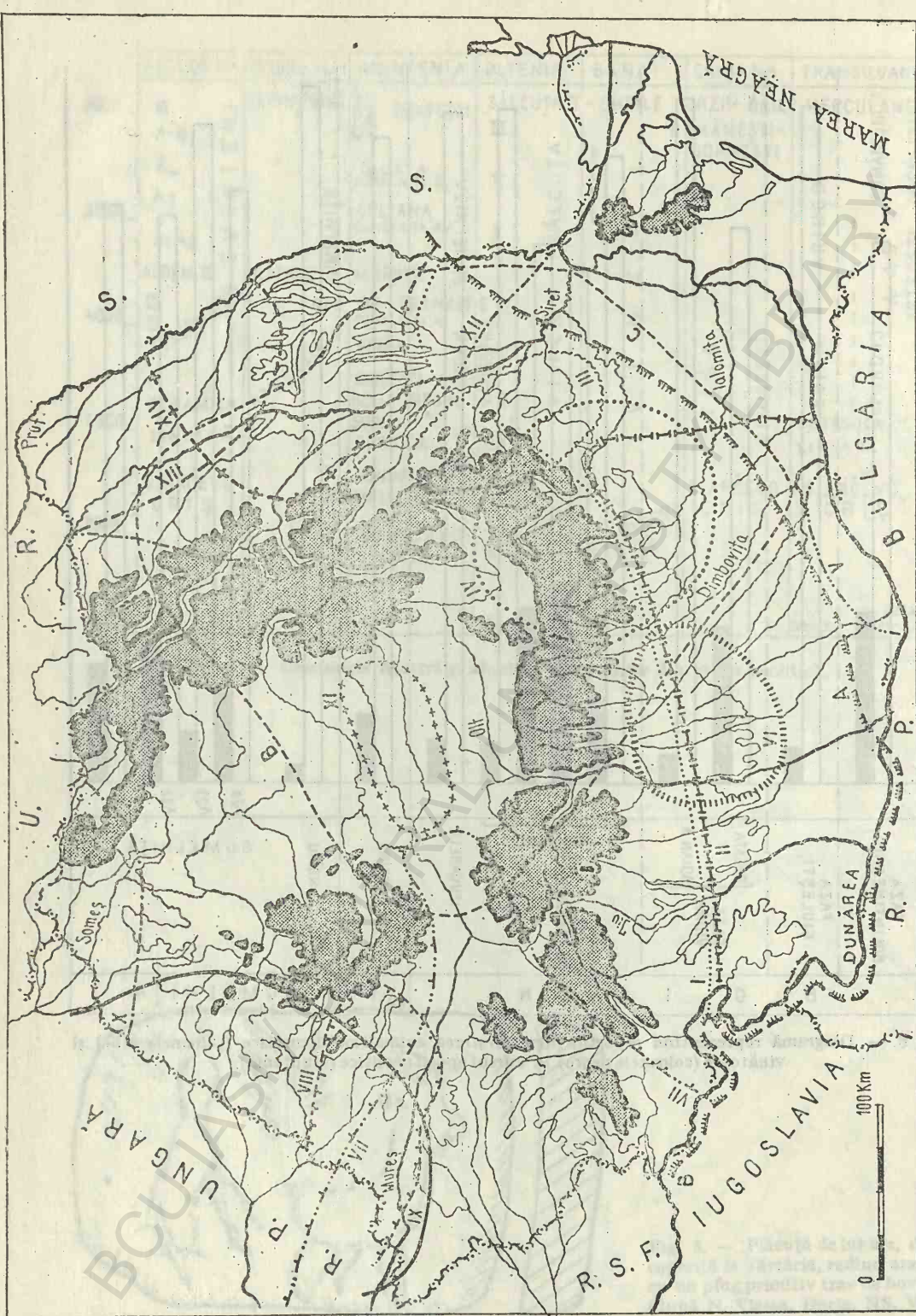

Fig. 7. — Areelele tipurilor de silix. I. „balcanic”; II. „oltenesc”; III. „de Vrancea”; IV. „de Buzău”; V. „de Giurgiu”; VI. „de Argeș”; VII. „bănă-
 tean”; VIII. „de Iosășel”; IX. „de Crișana”; X. „de Maramureș”; XI. „de Tîrnave”; XII. „de Prut”; XIII. „de Ibăncști”; XIV. „central moldo-
 venesc”; A. Aria de răspîndire a pietelor de obsidiană; B. Aria de răspîndire a pietelor de gresie silicifiată.

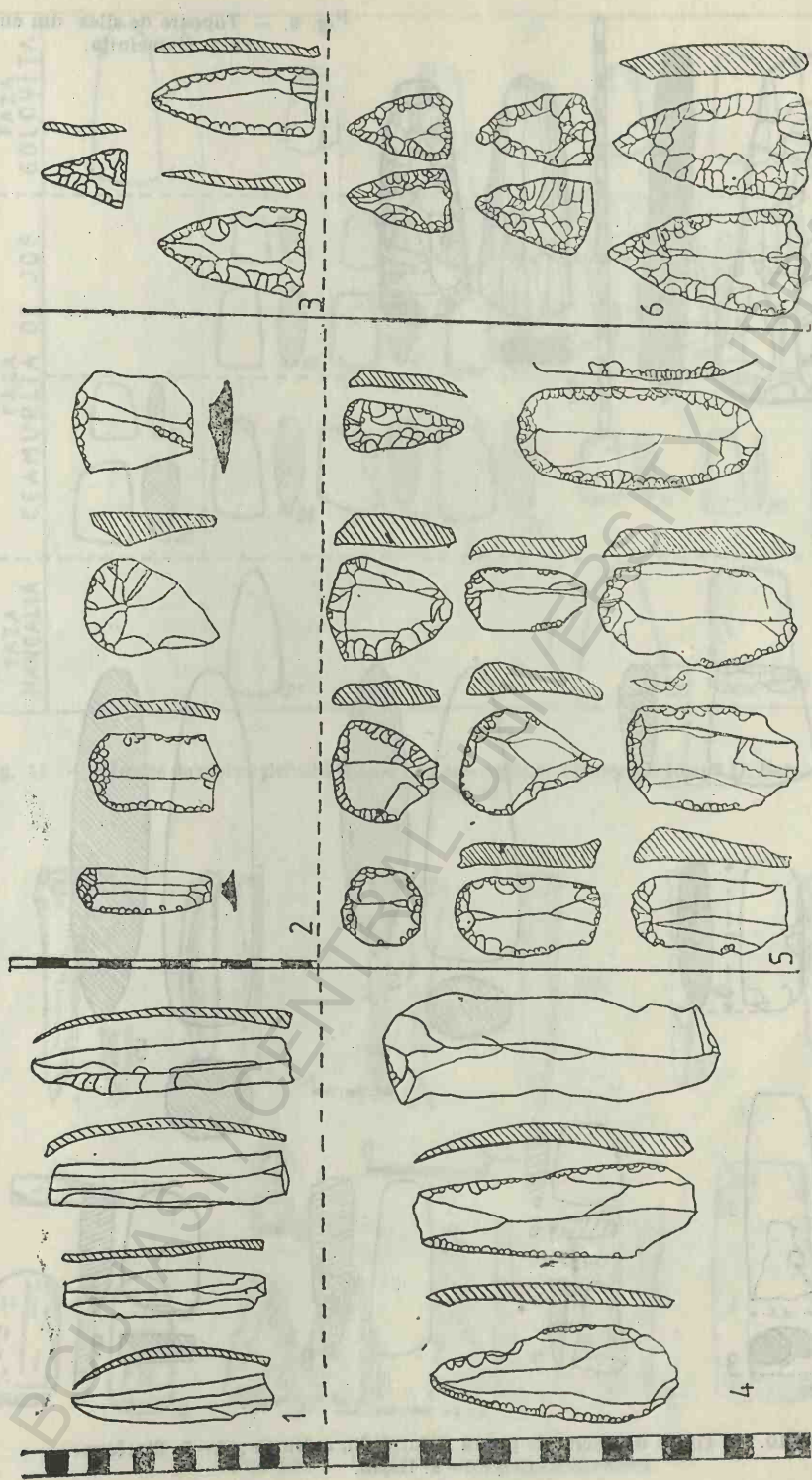

Fig. 8. — Tipuri de unelte de silex din cultura Cucuteni.

Fig. 9. — Topoare de silex din cultura Gumelnița.

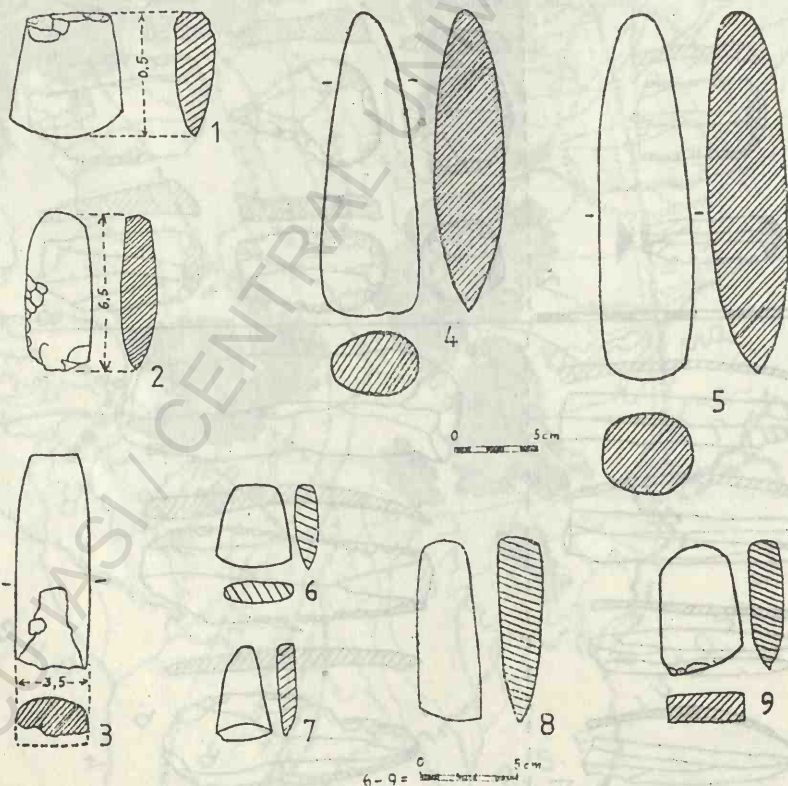
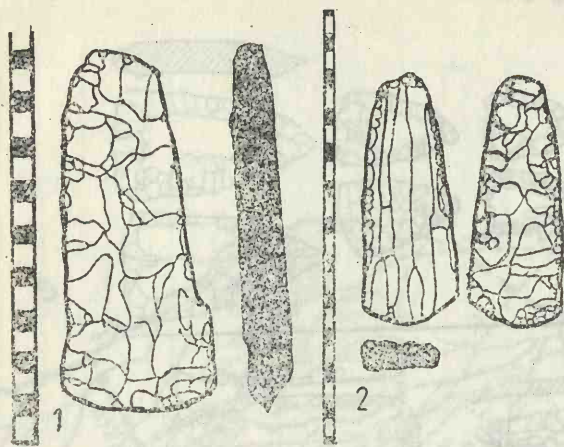

Fig. 10. — Tipuri de unelte de piatră șlefuită din culturile: 1—5. Starčevo-Criș; 6—9. Boian.

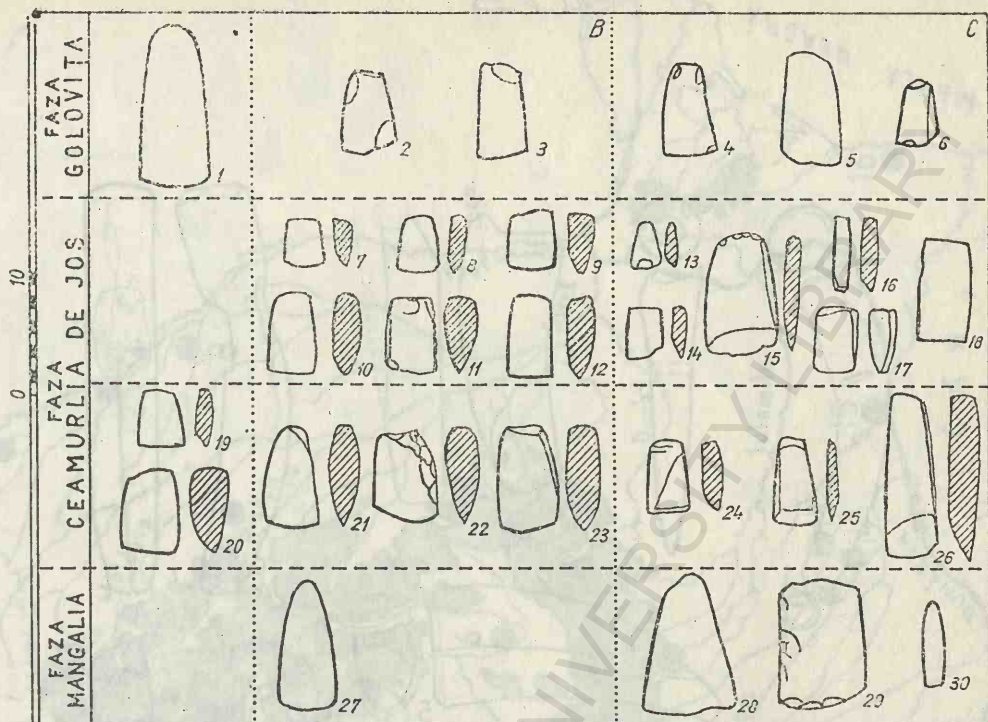

Fig. 11. — Unelte de piatră șlefuită (plate) din aria culturii Hamangia (după D. Berciu, *Cultura Hamangia*).

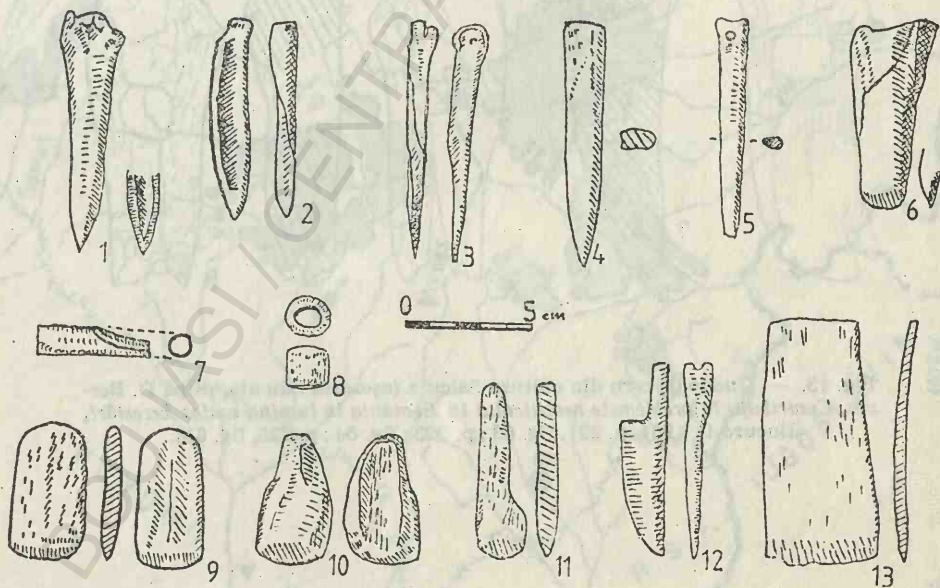

Fig. 12. — Unelte de os din epoca neolitică.

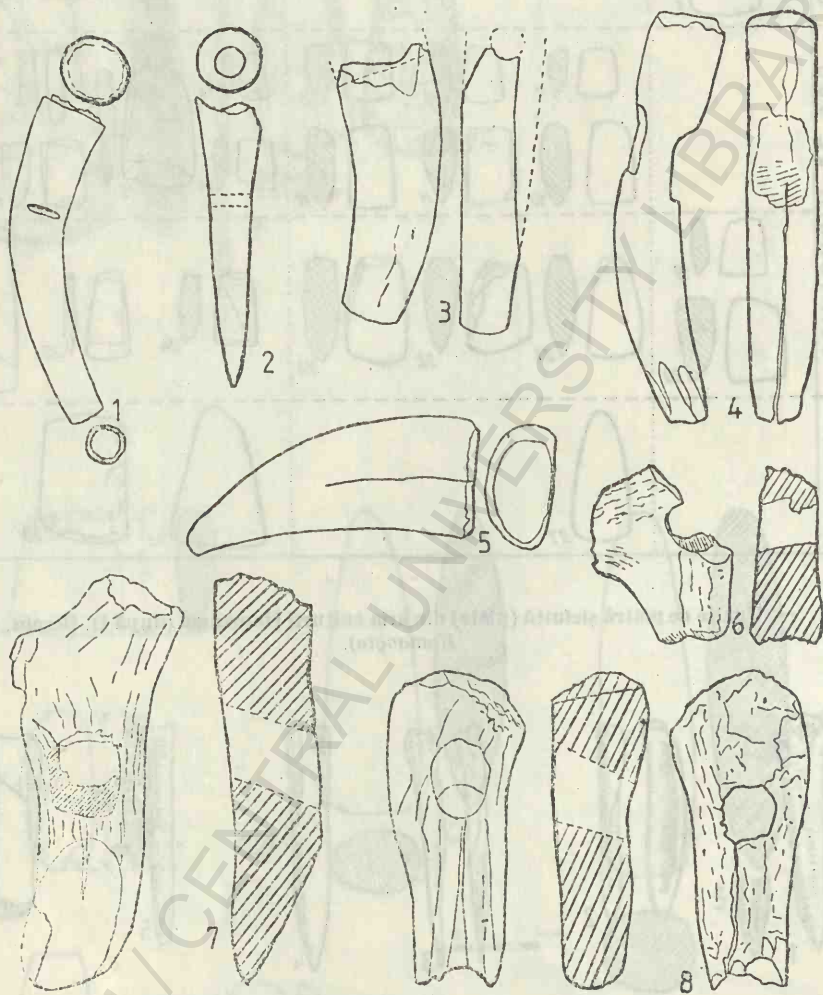

Fig. 13. — Unelte de corn din cultura Sălcuța (așezarea Sălcuța, după D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 221, fig. 63 ; p. 223 ; fig. 64 ; p. 225, fig. 65).

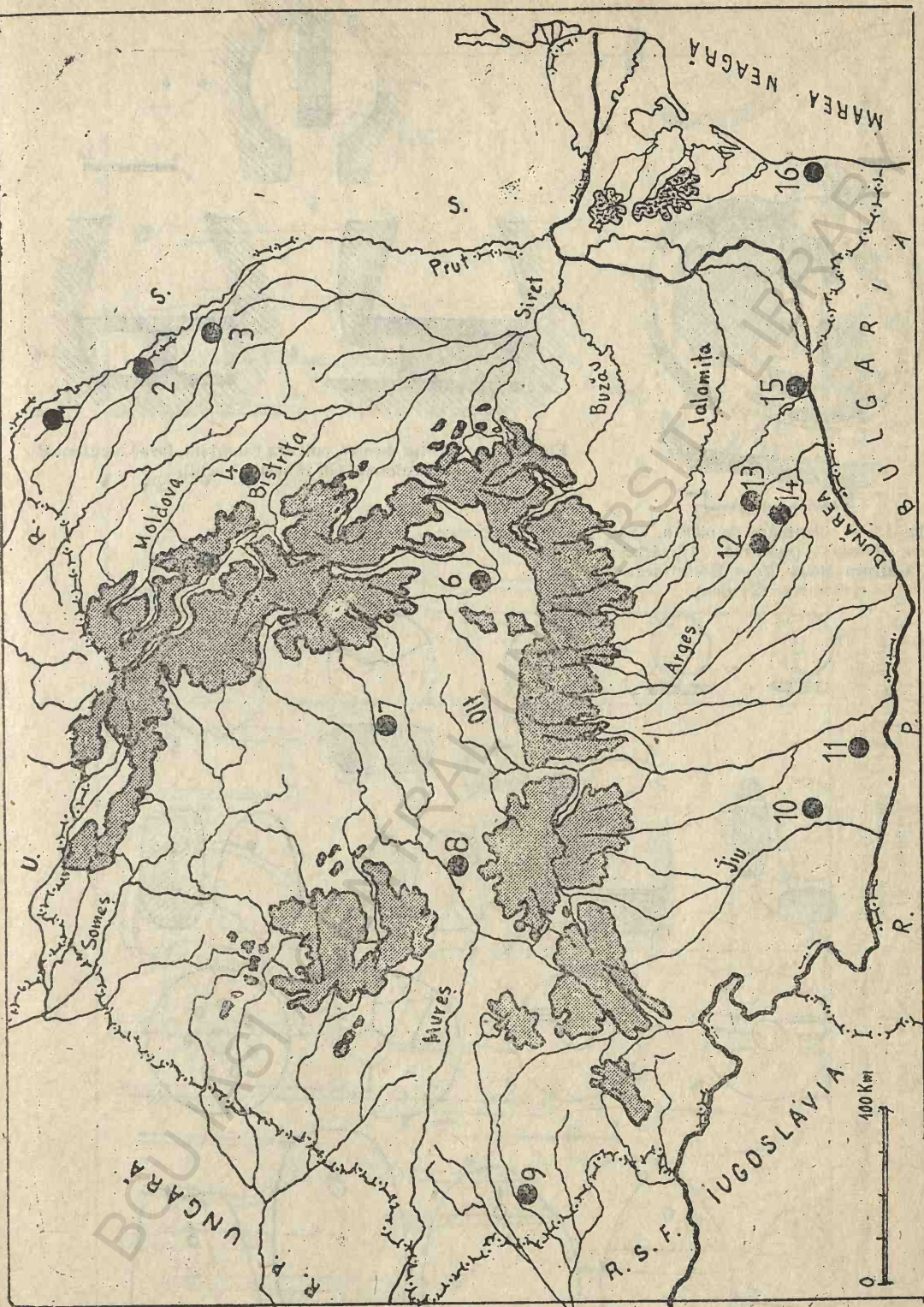

Fig. 14. — Harta așezărilor neolitice în care s-au descoperit cuptoare de olar. 1. Drăgășeni; 2. Glăvăneștii Vechi; 3. Valea Lupului; 4. Bo-dești-Frumușica; 5. Hangu; 6. Arușd; 7. Bernadea; 8. Tărtăria; 9. Parța; 10. Cîrcea; 11. Vădastra; 12. Jilava; 13. Cernica; 14. Vidra; 15. Vărăști; 16. Techirghiol.

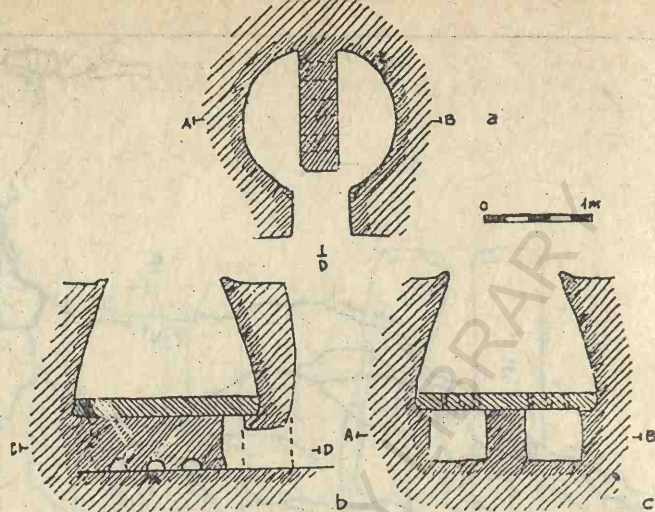
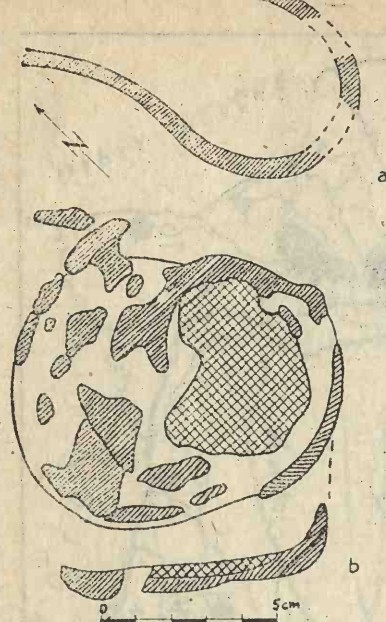

Fig. 15. — Cuptoare de olar. a. Cul-
tura Turdaș (așezarea Tărtăria);
b. Cultura Boian, faza Bolintineanu
(așezarea Cernica).

Fig. 16. — Cuptor de olar, cultura Cucuteni, faza Cucuteni B
(așezarea Glăvănești Vechi).

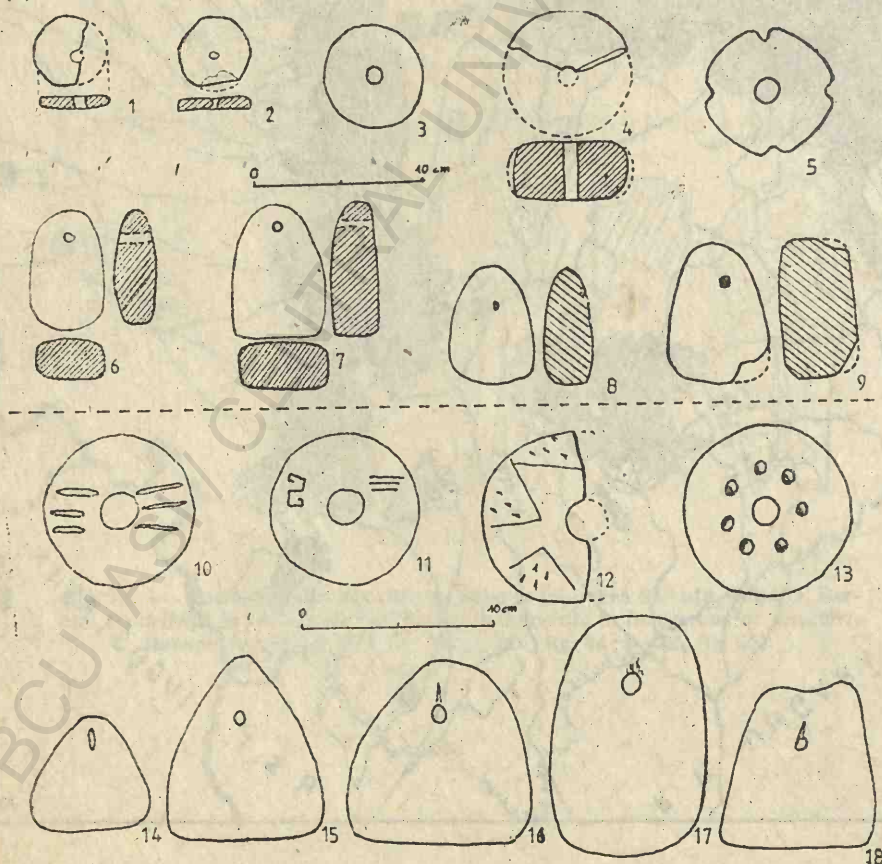

Fig. 17. — Fusaiole și greutăți (pentru războiul de țesut) de lut ars; 1—9.
Cultura Boian; 10—18. Cultura Turdaș (după M. Roska, Sammlung Zsófia von
Torma, 1941).

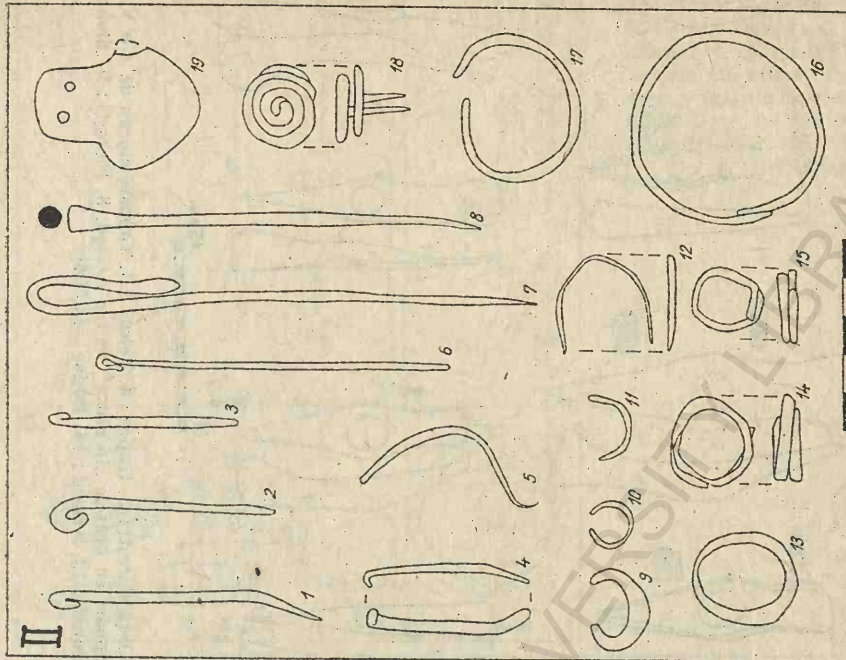
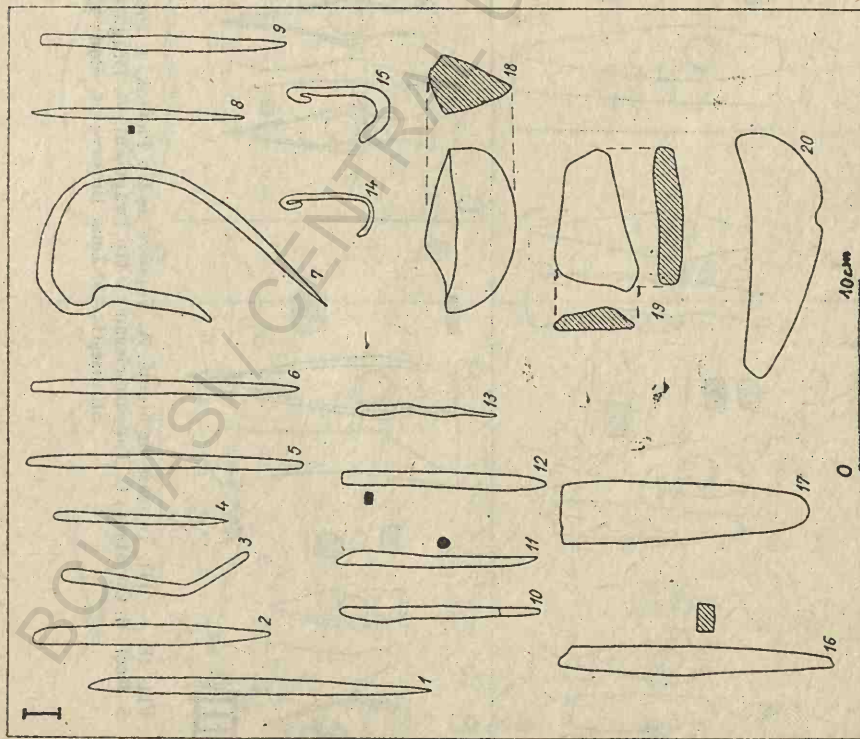

Fig. 18. Obiecte de armă din faza Cucuteni A. I/ 1-3. Izvoare ; I/4,5. Bodești-„Frumușica” ; I/6,17. Arieșd ; I/7,14,15. Bod ; I/8,20. Cucuteni ; I/9. Drăgășeni ; I/10-12, 18, 19. Hăbășești ; I/13. Sfîntu Gheorghe ; I/16. Tîrgu Mureș ; II/1,11 ; Bod ; II/2,5, 7, 9. Izvoare ; II/3,16. Bodești-„Frumușica” ; II/4,6,12-15, 18. Hăbășești ; II/8. Corlăteni ; II/10, 17. Ruginoasa ; II/19. Trușești ;

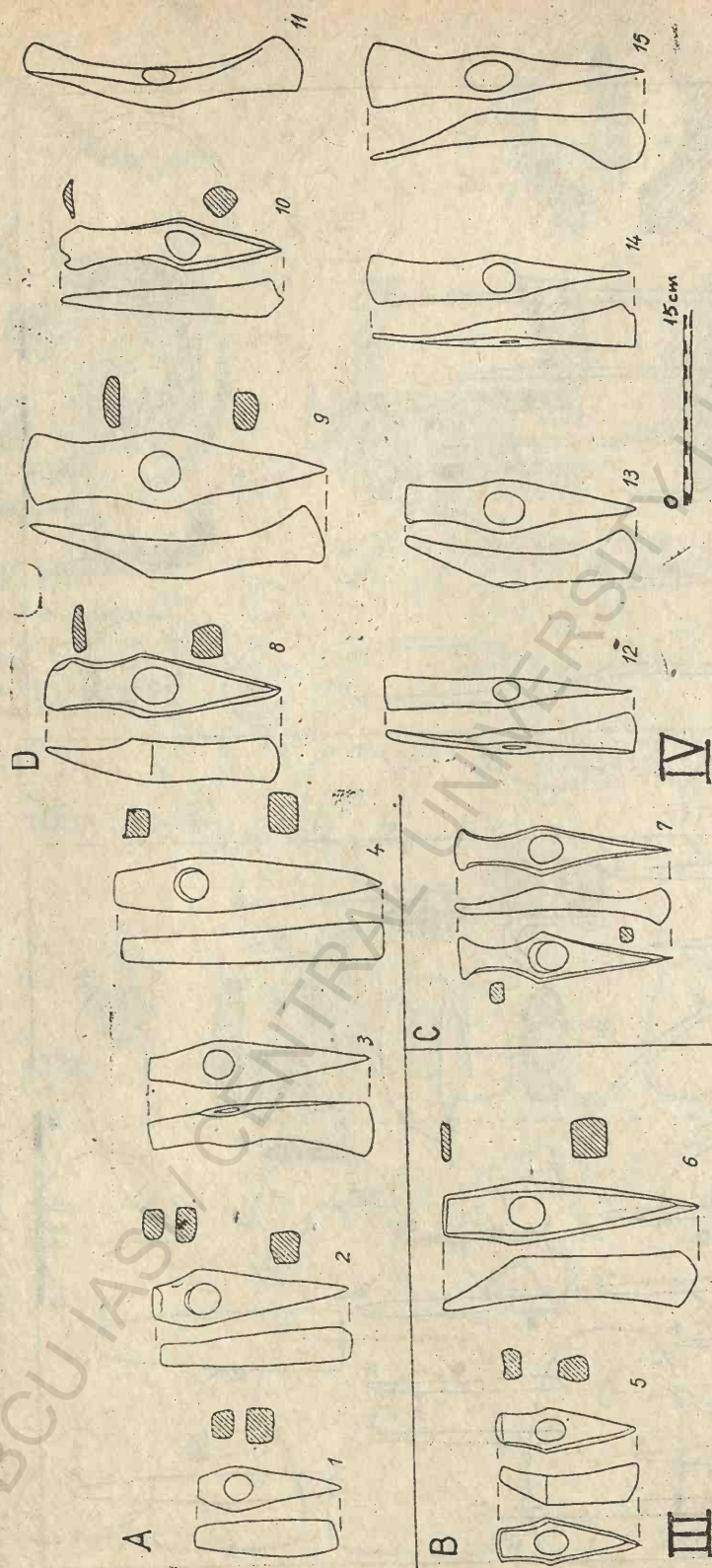

Fig. 18. — III. Topoare de aramă. A. Topoare de tip Pločnik. 1. Probota ; 2. Dragomirești ; 3. Rupea ; 4. Teleac ; B. Topoare-ciocan de tip Vidra. 5. Recl ; 6. Cucuteni ; C. Topoare-ciocan de tip Drăgușeni. 7. Drăgușeni ; D. Topoare cu brațele „în cruce” de tip Ariușd. 8. Florești ; 9. Slobozia-Stănișești ; 10. Zona Brașov ; 11. Bod ; 12. Sîntionlunca ; 13. Ariușd ; 14. Bodoc ; 15. Let.

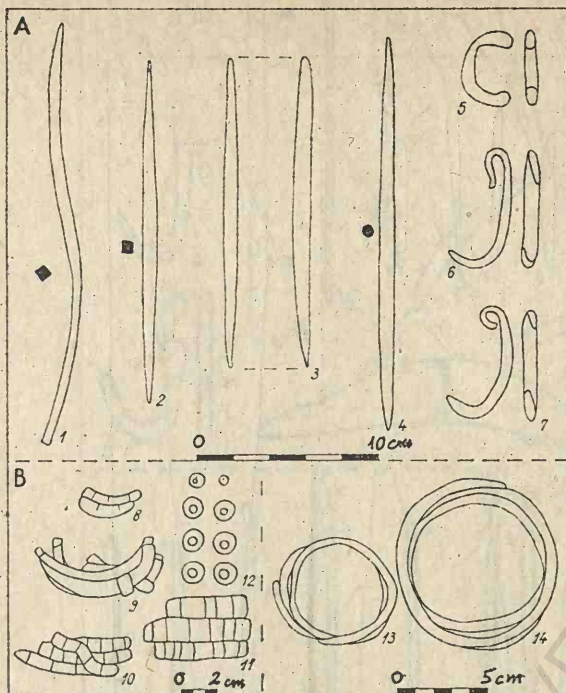
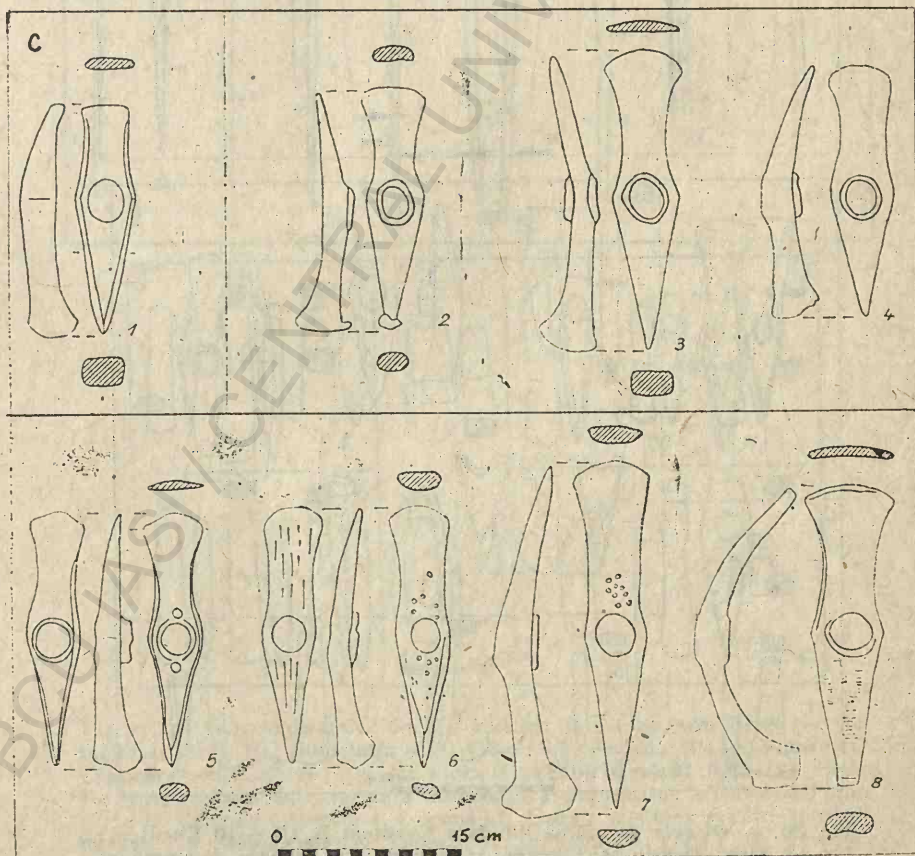

Fig. 19. — Obiecte de aramă din faza Cucuteni [A—B. A/1—7. Traian — „Dealul Fintinilor”; B/8—14. Ariuşd; C. Topoare de aramă. 1. Mugeni; Topoare cu braţele „în cruce” de tip Jászladány, varianta Bradu, 2. Sohodor; 3. Bradu; 4. Albiş; 5. Rupea (imprejurimi); 6, 7. Floreşti; 8. Bogdăneşti.

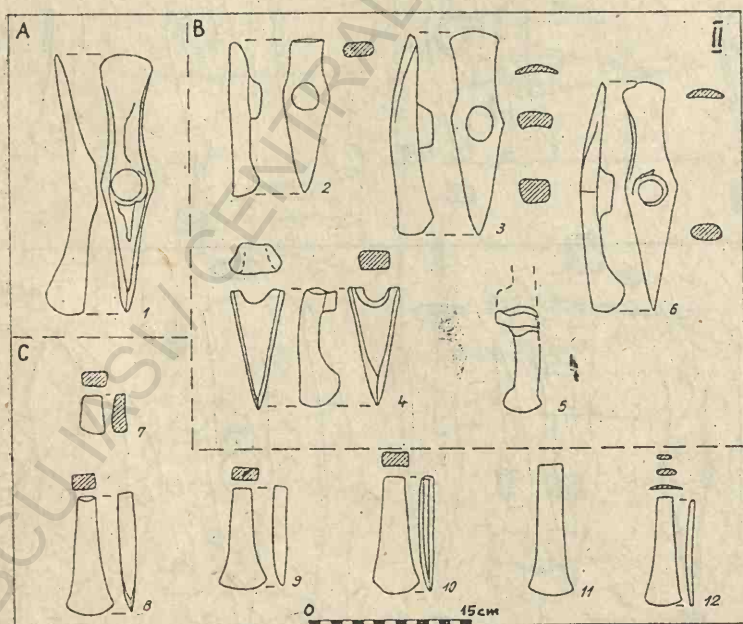
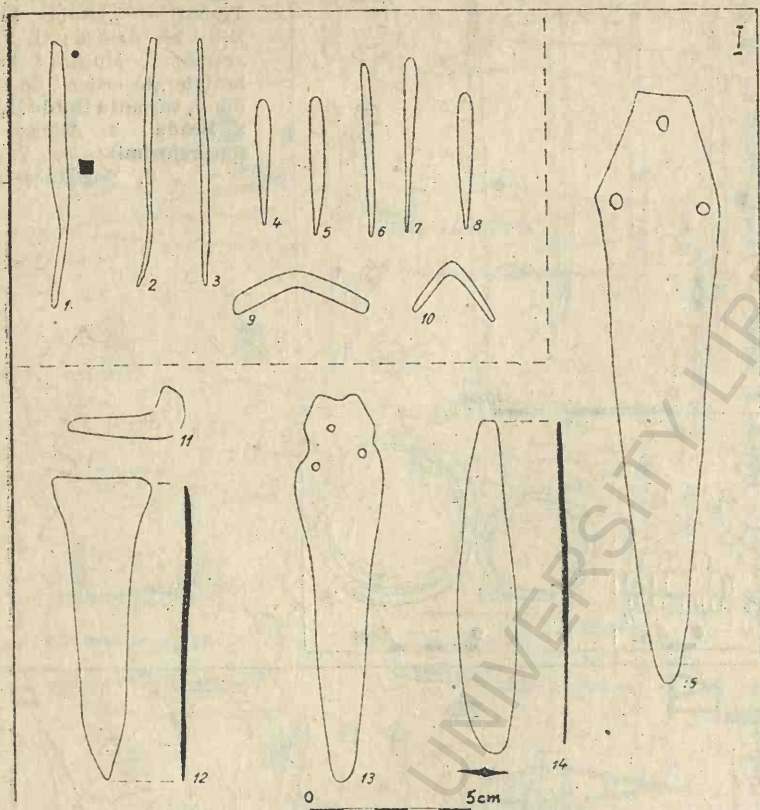

Fig. 20. — Obiecte de aramă din faza Cucuteni B. I/1 — 10. Cucuteni; 11—13. Tirgu Ocna; 14. Viișoara; 15. Hănești; II. Topoare de aramă cu brațele „în cruce”. A de tip Jászladány, varianta Petrești. 1. Bistrița; B. Varianta Tirgu Ocna. 2—4. Tirgu Ocna; 5. Cucuteni; 6. Piatra Șoimului; C. Topoare plate, varianta Cucuteni. 7—10. Conțești; 11. Cucuteni; 12. Viișoara.

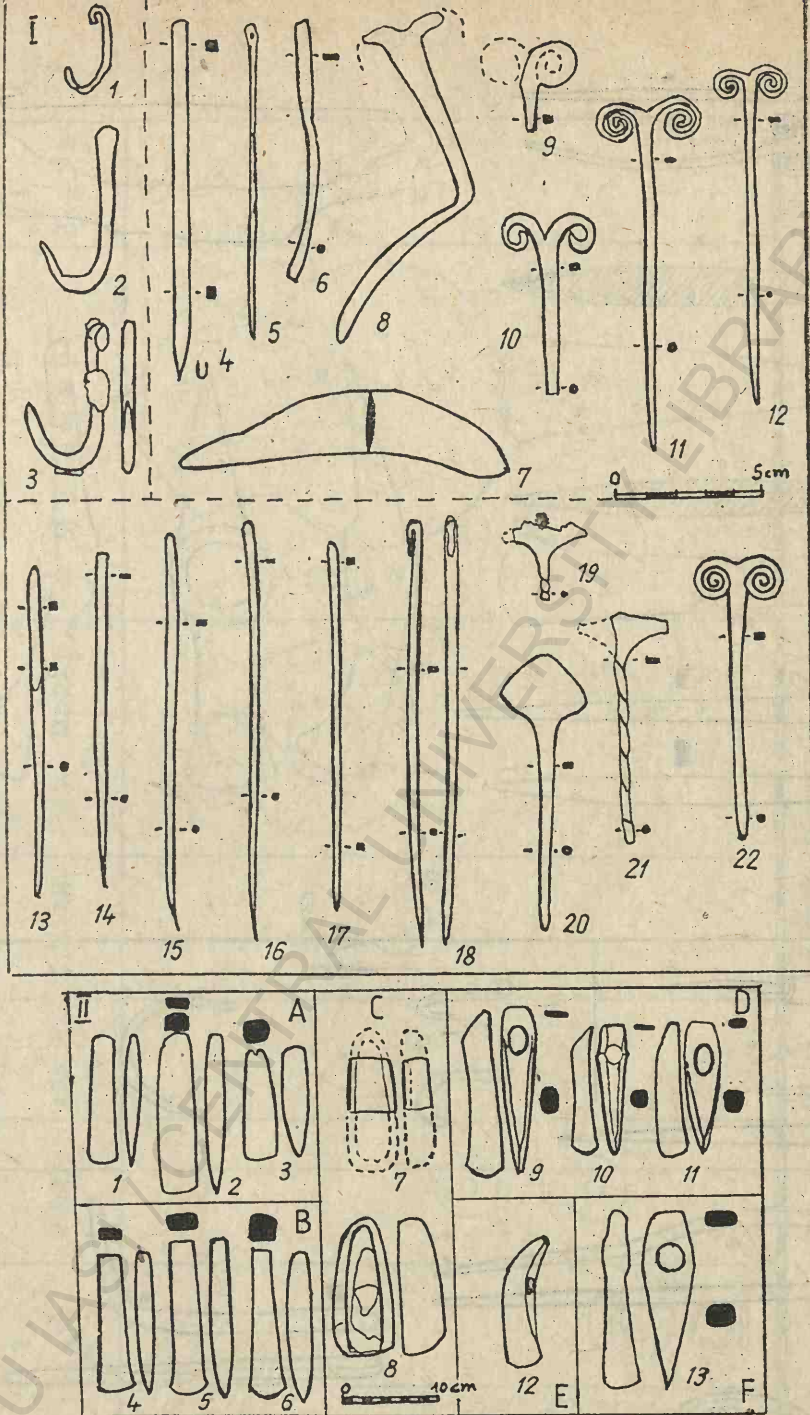

Fig. 21. — Obiecte de aramă din aria culturii Gumelnița, faza Jilava (= Gumelnița B 1). I/1. Gumelnița; I/2. Vidra; I/3. Pietrele; I/4—6 Vidra; I/7. Căscioarele; I/8. Jilava; I/9—12. Vidra și probabil Sărulești; I/13—22. Boian B; II/A. Topoare plate, varianta Gumelnița. 1. Gumelnița; 2. Glină; 3. Poroschia; B. Varianta Coteana. 4. Coteana; 5. Luica; 6. Chiraftei; C. Tipare de lut ars. 7, 8. Căscioarele; D. Topoare de tip Vidra. 9. Vidra; 10. Prundu; 11. Teiu; E. Topor de tip Codor. 12. Ciolănești din Deal; F. Topor de tip Cresentur. 13. Luica.

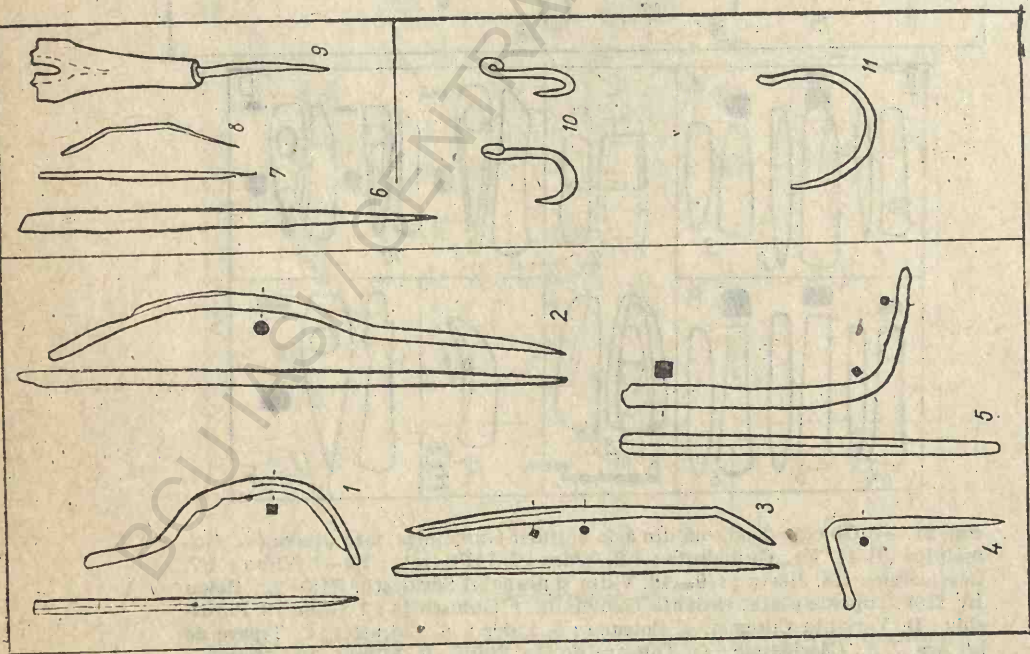

Fig. 22. — Obiecte de aramă din aria culturii Sălcuța (așezarea Sălcuța). 1. Sălcuța I; 2. Sălcuța II a; 3, 5. Sălcuța II b; 4. Sălcuța II c; 6. Vădastra — „Măgura Felelor”; 7, 8. Vădastra — „Măgura Cetate”; 9. Verbișoara; 10. Făcășu de Sus; 11. Vădastra — „Măgura Cetate”.

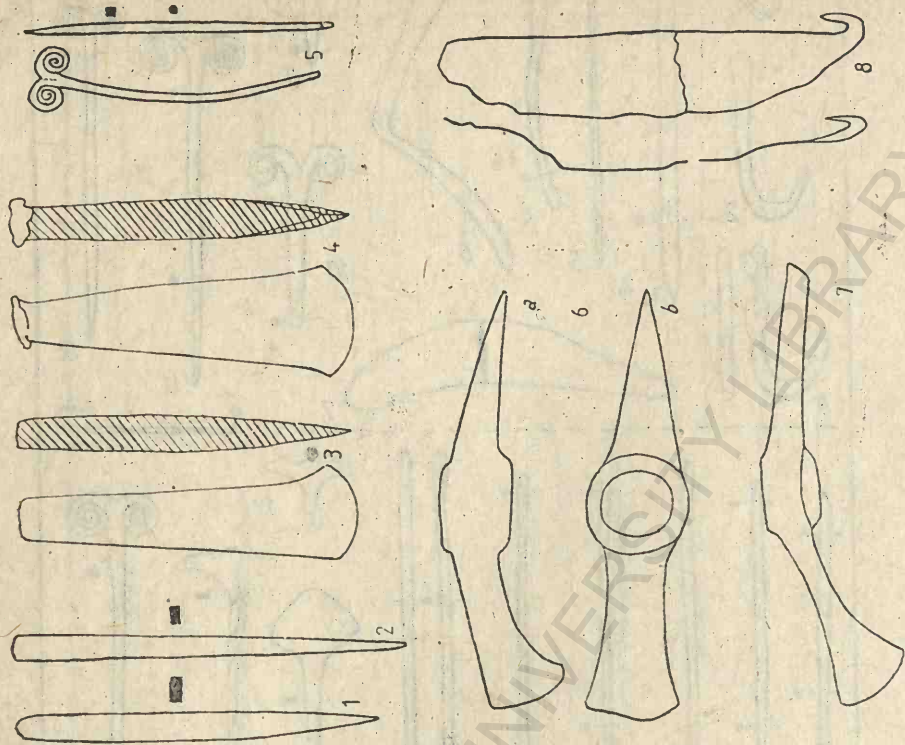

Fig. 23. — Unelte de aramă din aria culturii Sălcuța. 1. Ostrovu Corbului; 2. Ostrovu Șimian; 3, 4. Sălcuța; 5. Vădastra — „Măgura Felelor”; 6. Coțofenii din Dos; 7. Moșăței; 8. Ostrovu Șimian.

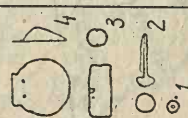

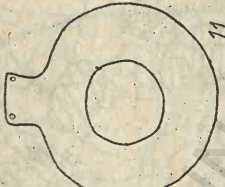
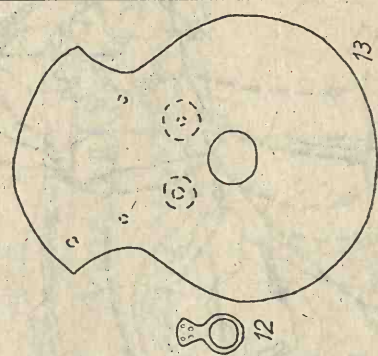
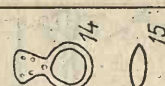
VĂRĂȘTI	GUMELNIȚA	VIDRA	ARIUȘD	TRAIAN	TÎRGU MUREȘ	MOIGRAD	ORADEA
							

Fig. 24. — Obiecte de aur din epoca neolitică, descoperite pe teritoriul României.

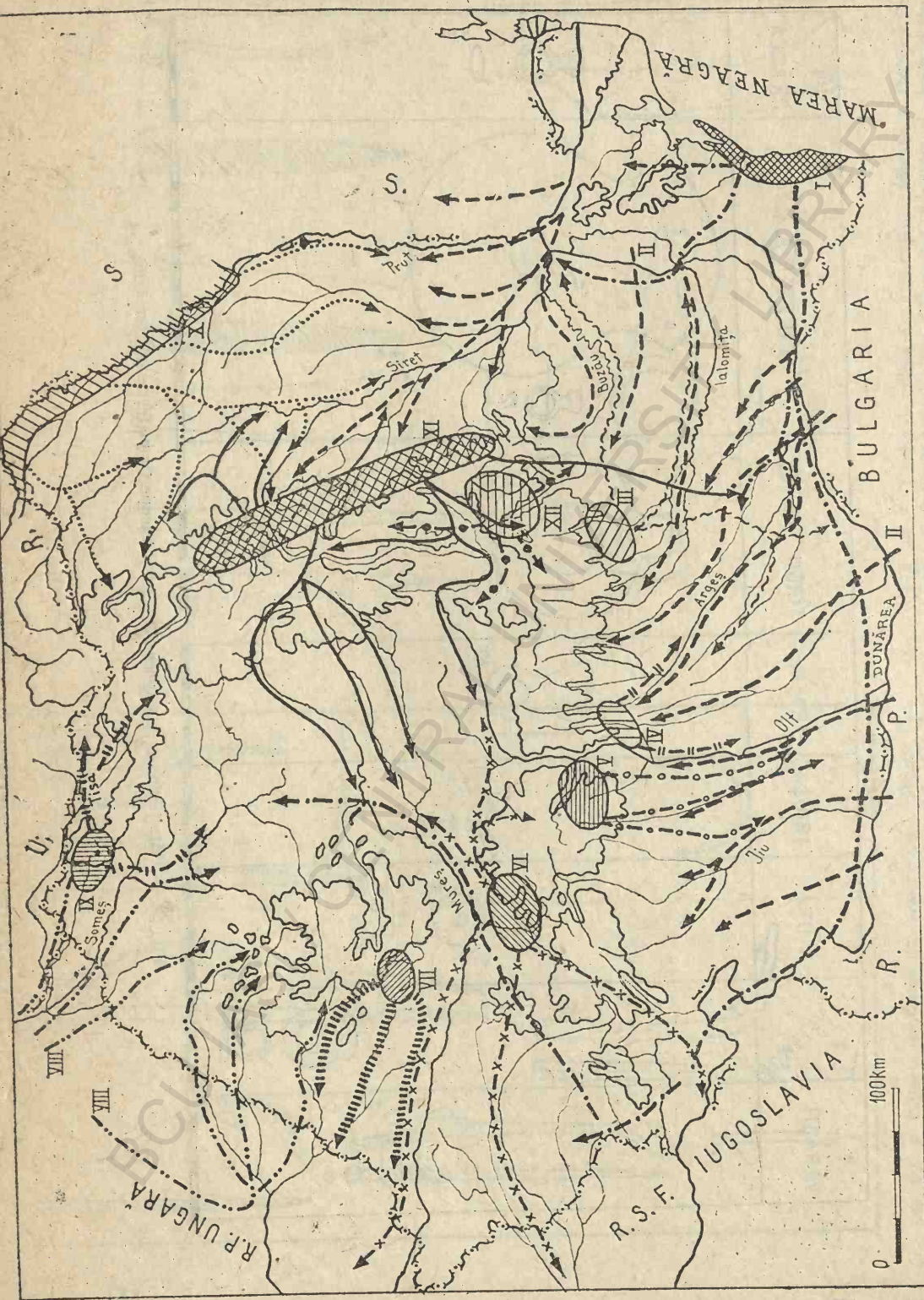

Fig. 25. — Harta unor zăcăminte de roci și materiale folosite de oamenii din epoca neolitică și căile probabile de răspândire. I. Valve de *Spondylus gae-*
deropus; II. Silexul „balcanic”; III și V. Tufuri vulcanice; IV. Silexul „de Argeș”; VI. Silexul „bănățean”; VII. Silexul „de Iosășel”; VIII. Obsidi-

Fig. 26. — Reconstituirea îmbrăcăminteii din Țepoca neolitică. Cultura Boian. 1. Faza Giulești (așezarea Bogata); 2. Faza Vidra (așezarea Vidra); 3. Faza de tranziție (așezarea Ipotești) Cultura Gumelnița. 4. Faza Jilava (așezarea Vidra).

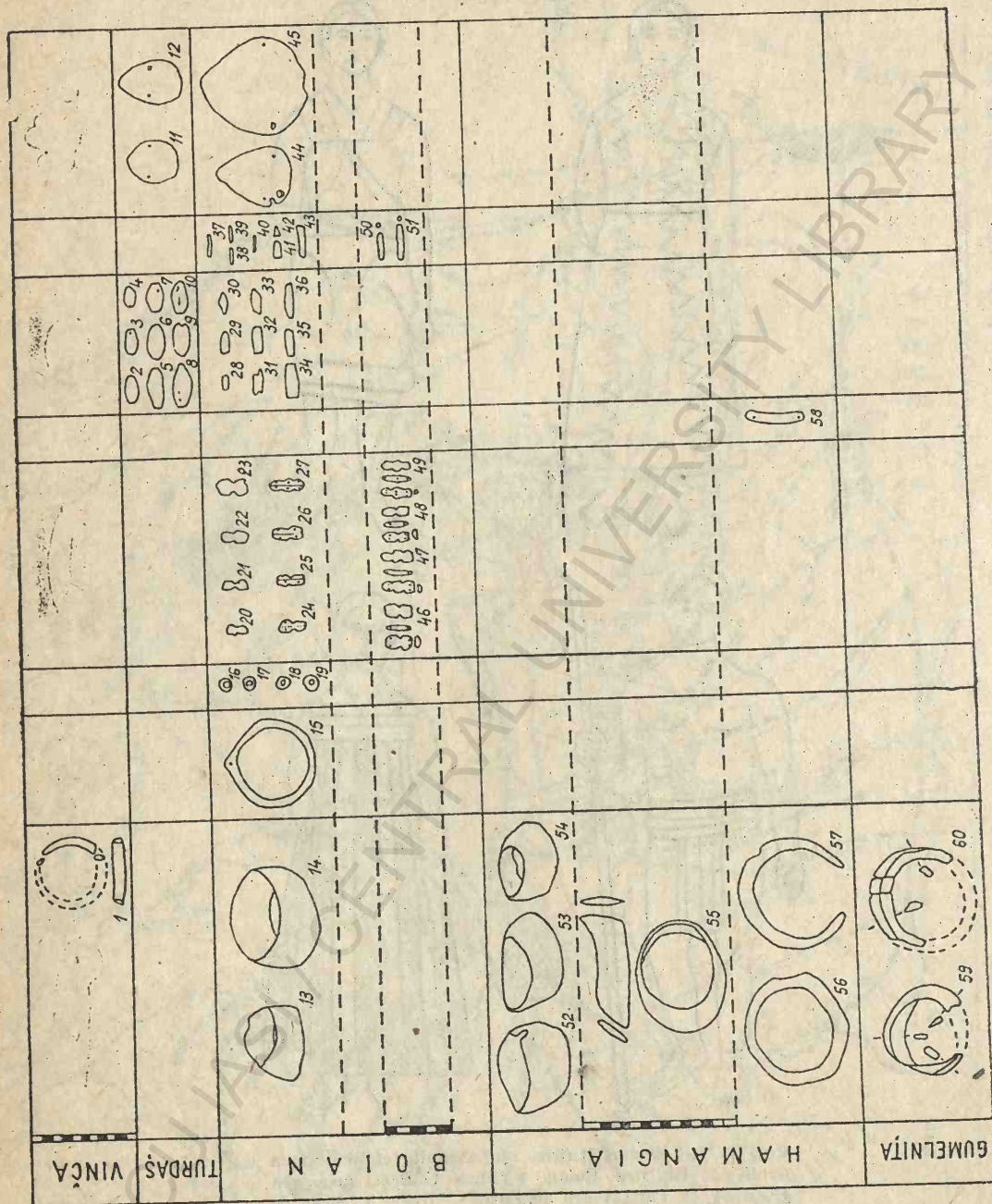

Fig. 27.—Podoabe lucrate din valve de scoici marine. 1. Liubcova; 2—12. Alba Iulia. 13—45. Cernica; 46—51. Andolina; 52—54. Lișmanu; 55. Mangalia; 56—58. Agigea; 59, 60. Hirsova.

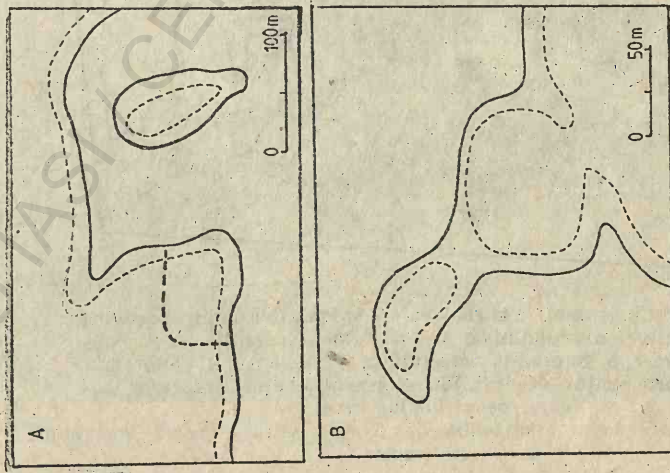

Fig. 28. — Tipuri de așezare. A. Așezare pe margine de terasă joasă (așezare pe o prelunzarea Căfelu); B. Așezare pe o terasă înaltă (așezarea Gilna).

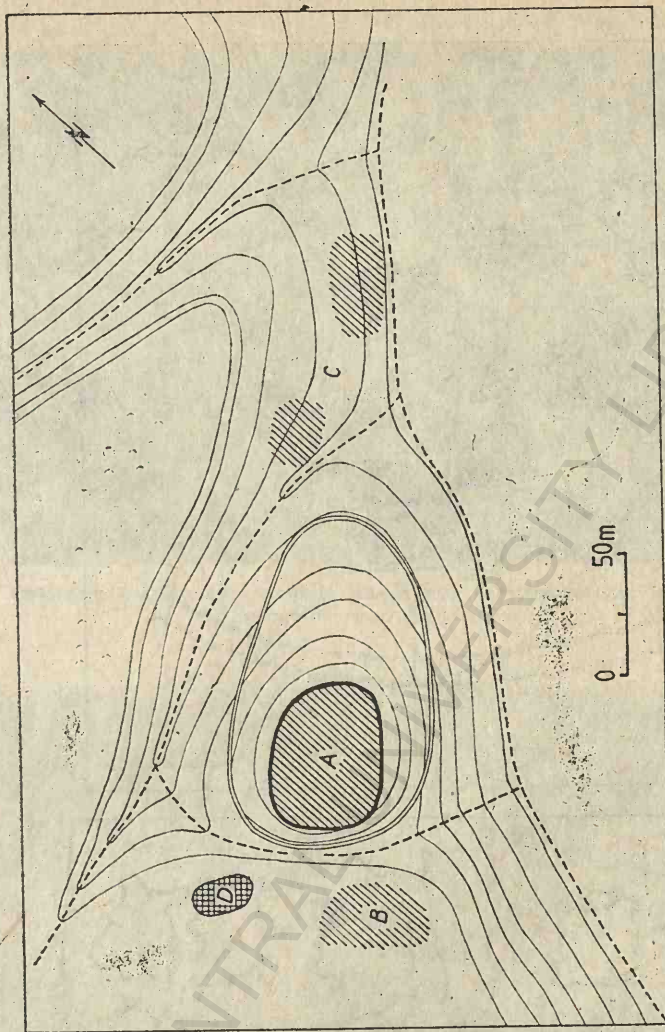

Fig. 29. — Schița complexului neolitic de la Radovanu (din faza de tranziție). A. Așezarea înaltă, fortificată; B. Atelier de țesut; C. Așezarea deschisă, pe panta lină a Văii Coudelor; D. Necropola.

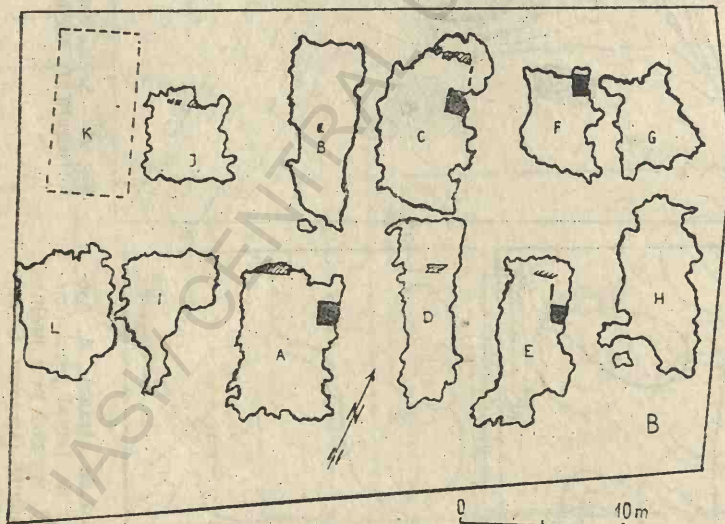
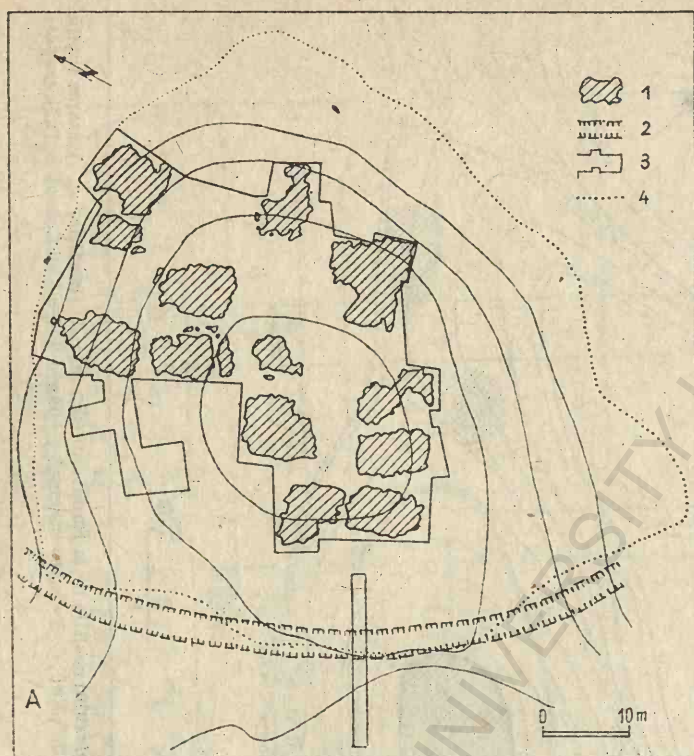

Fig. 30. — Complexul de la Radovanu. A. Planul general al așezării corespunzătoare ultimului nivel. Platformele locuințelor : 2. Șanțul de apărare. 3. Suprafața cercetată în întregime; 4. Suprafața cercetată prin șanțuri dese; B. Planul general al așezării corespunzătoare penultimului nivel.

Fig. 31. — Vedere generală a așezării de la Radovanu, corespunzătoare penultimului nivel (fotografie realizată de autor).

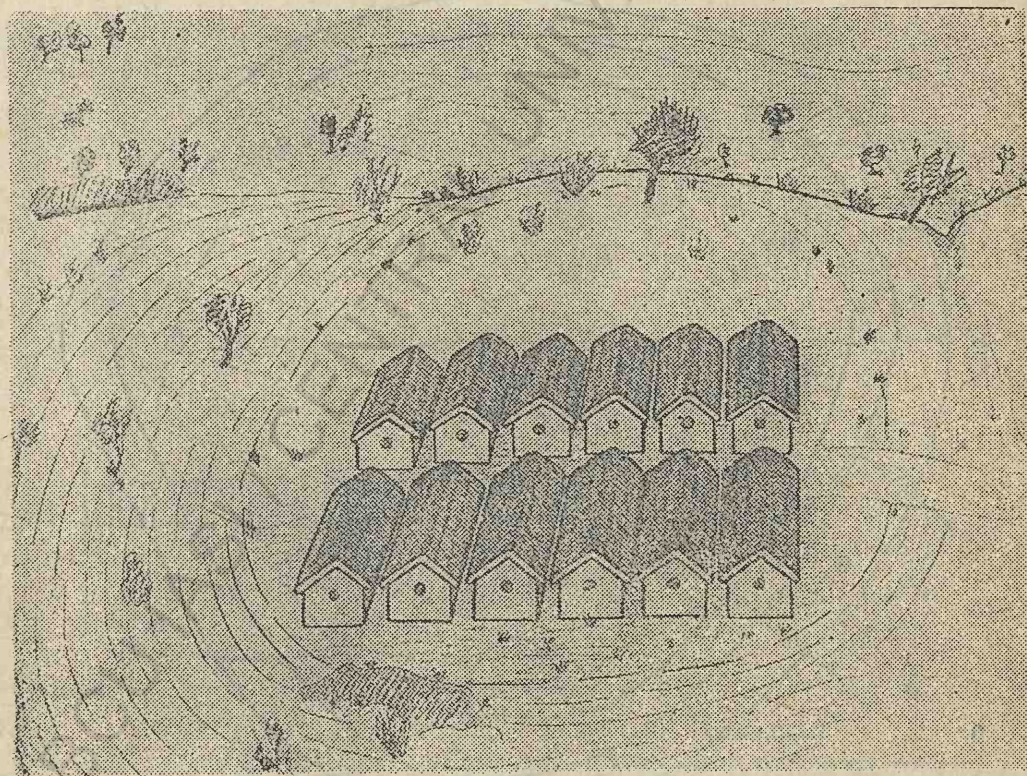

Fig. 32. — Radovanu. Reconstituirea așezării corespunzătoare penultimului nivel (schița autorului).

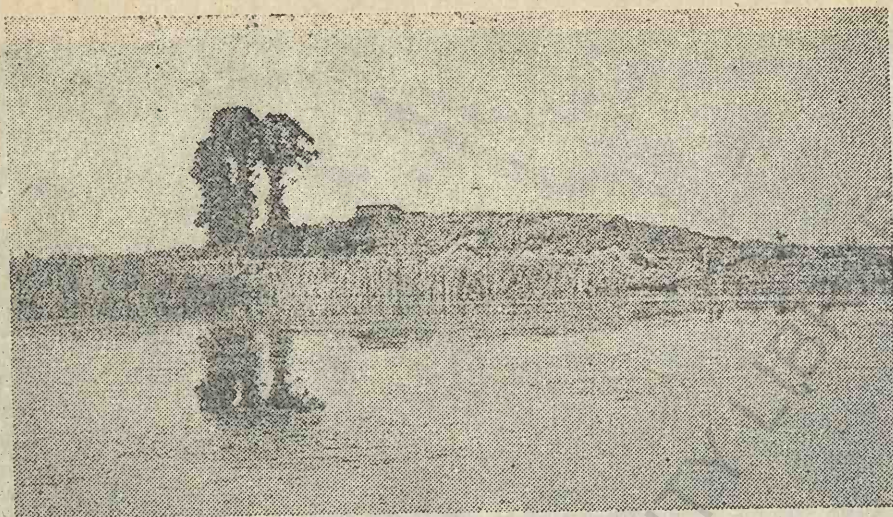

Fig. 33. — Așezarea de tip tell de pe grindul „Grădiștea Ulmilor” (Boian B), aparținând culturii Gumelnița.

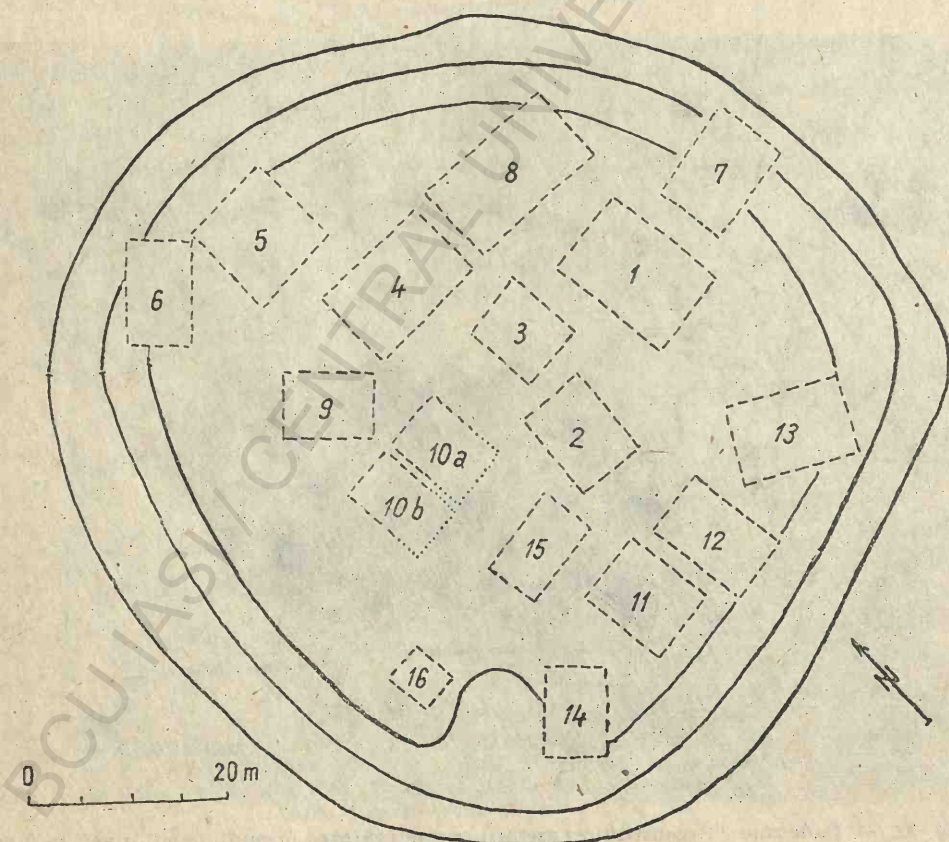

Fig. 34. — Planul general al așezării gumelnițene de la Căscioarele. (Săpături Vl. Dumitrescu).

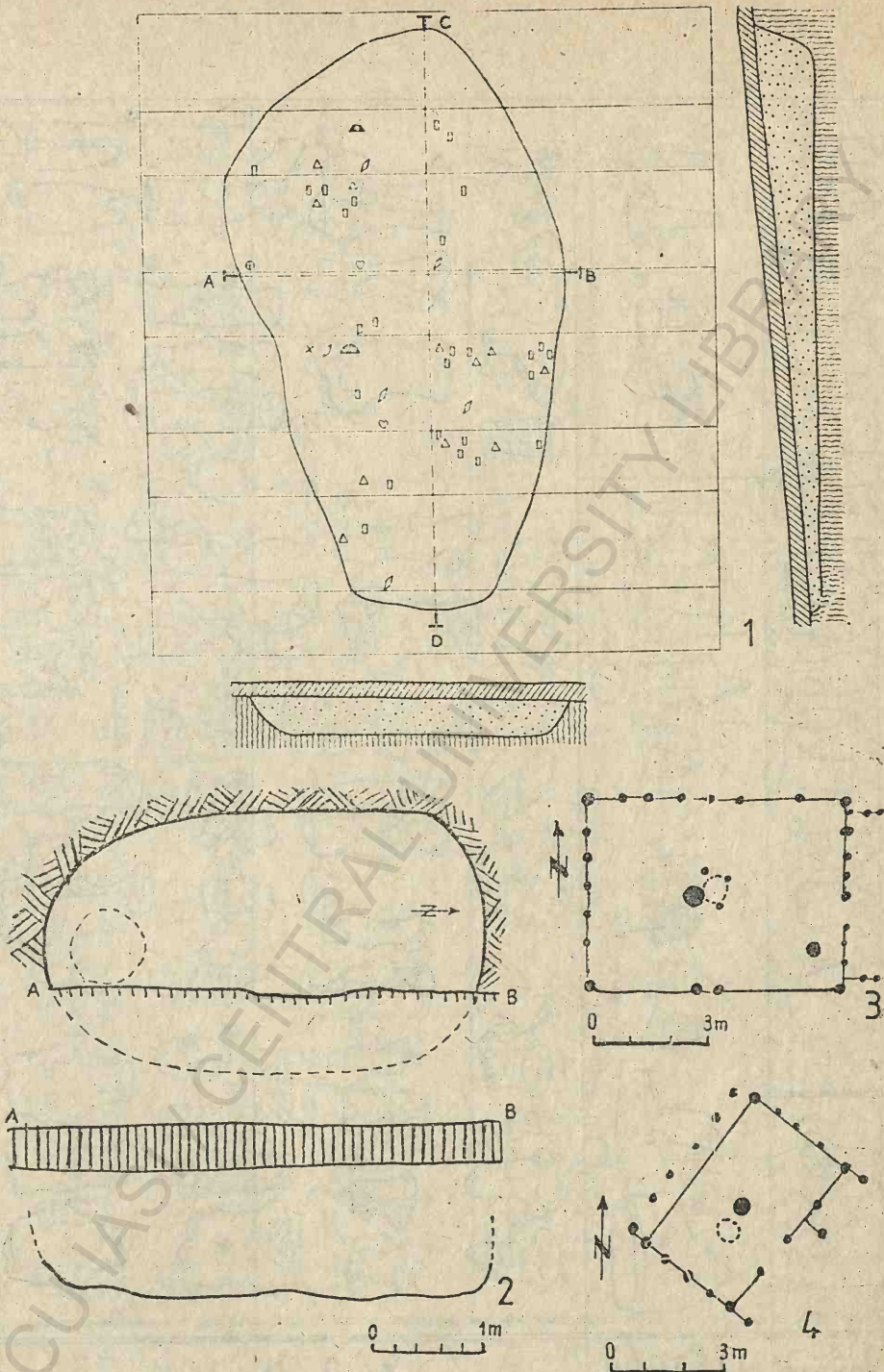

Fig. 35. — Tipuri de locuințe din epoca neolitică. A. Cultura Dudești, groapă de bordei, de la Cleanov-„Fiera”; B. Cultura Boian, 2. Groapă de bordei de la Bogata (faza Giulești); 3. Locuință de suprafață de la Tangiru (faza Vidra) și 4. Locuință de suprafață de la Petru Rareș (faza de tranziție).

Fig. 36. — Figurine de lut ars, 1, 2. Dudeștii Vechi ; 3—5. Pericui ; 6—11. Homorodu de Sus ; 12—15. Dudești ; 16, 17. Cernica ; 18—39. Zorlenju Mare.

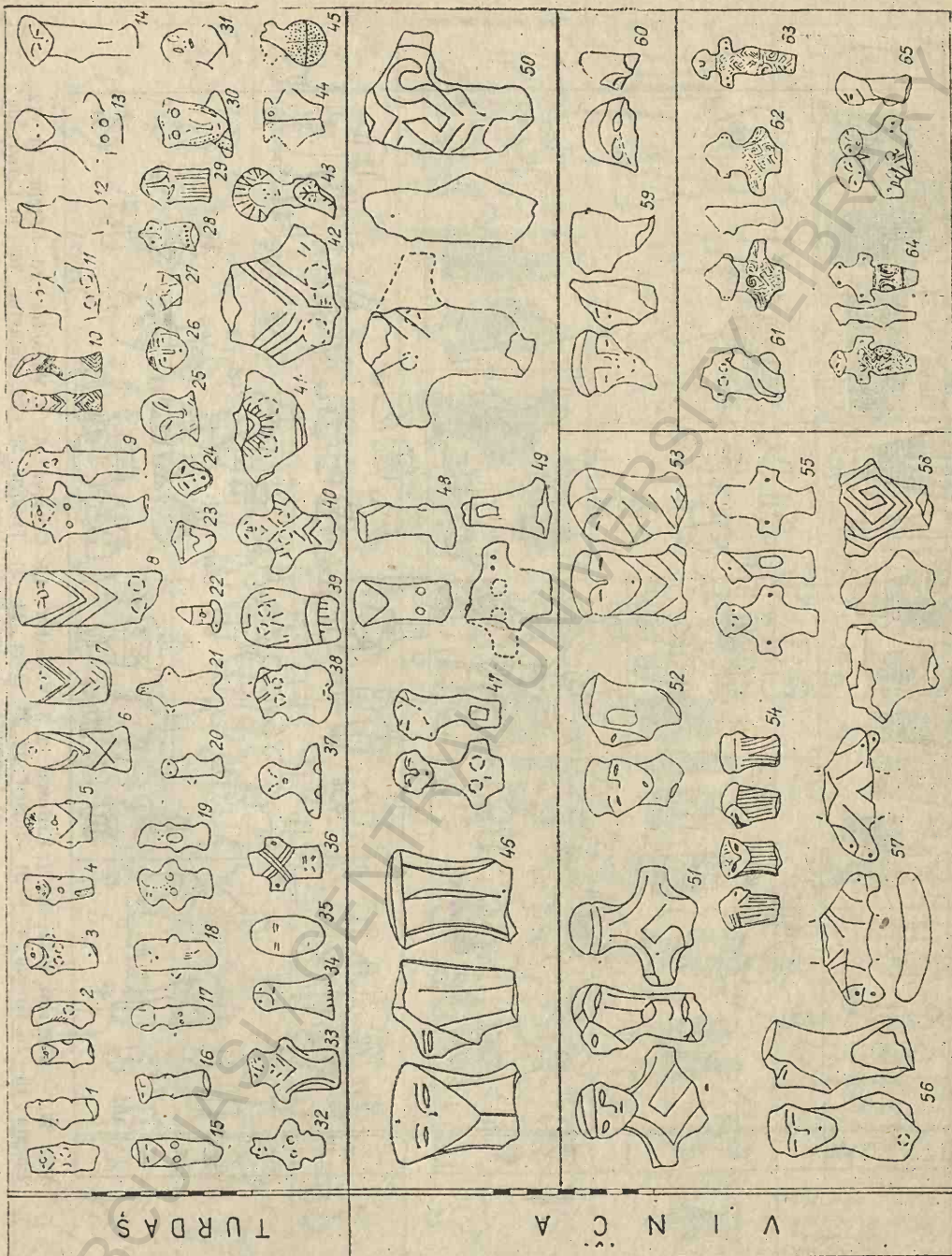

Fig. 37. — Figurine de lut ars. 1 — 45. Turdaș; 46 — 58. Liubeova; 59, 60. Zorlențu Mare; 61 — 65. Rast.

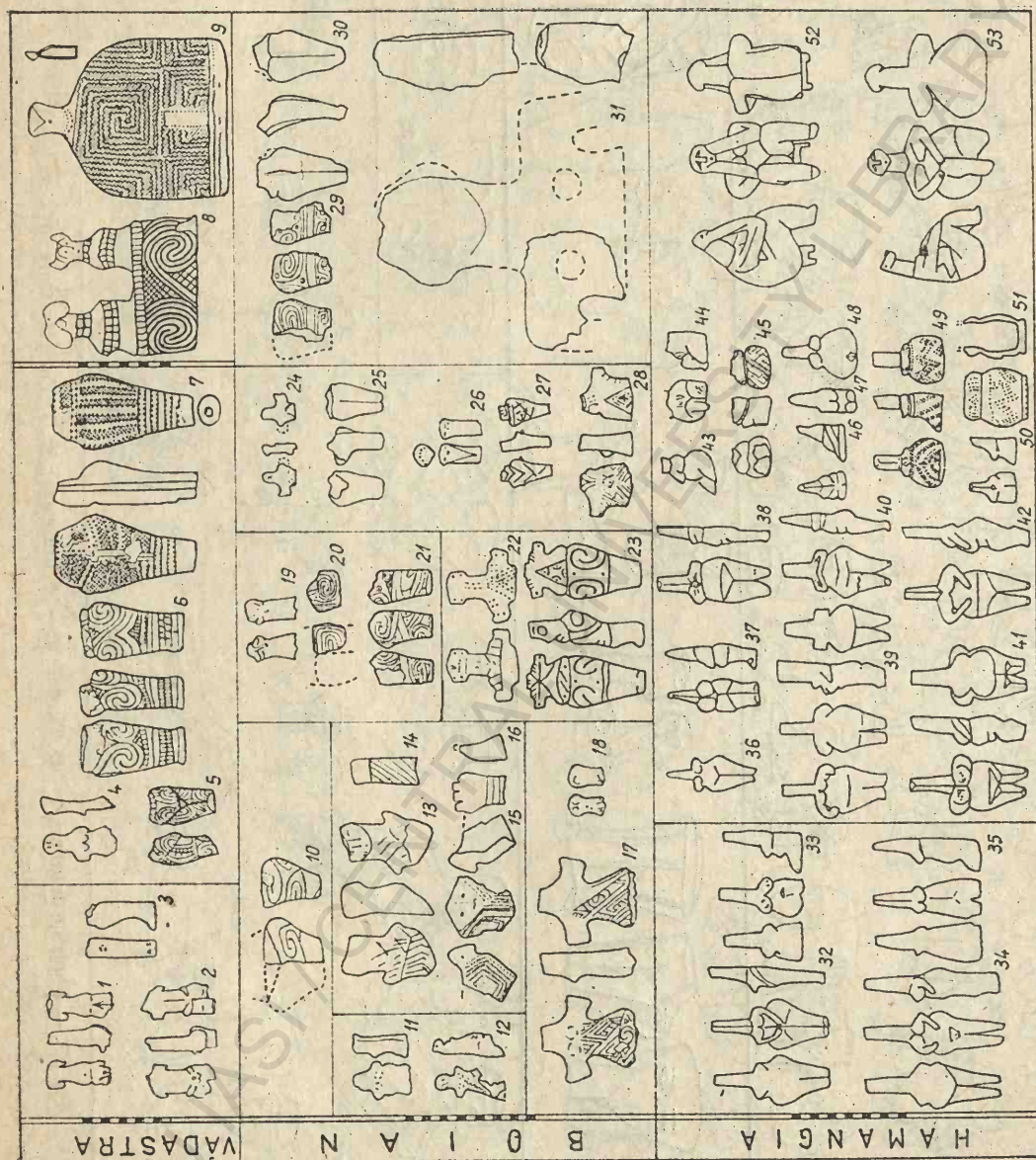

Fig. 38. — Figurine de lut ars. 1. Crușovu ; 2, 3. Vădaștra ; 4, 5. Crușovu ; 6—9. Vădaștra ; 10. Căleu ; 11, 12. Bogala ; 13—16. Greaca ; 17—21. Tangru ; 22, 23. Vidra ; 24—31. Tingru ; 32—35. Golovița ; 36—50. Cernavoda ; 51. Ceamurlia de Jos ; 52, 53. Cernavoda.

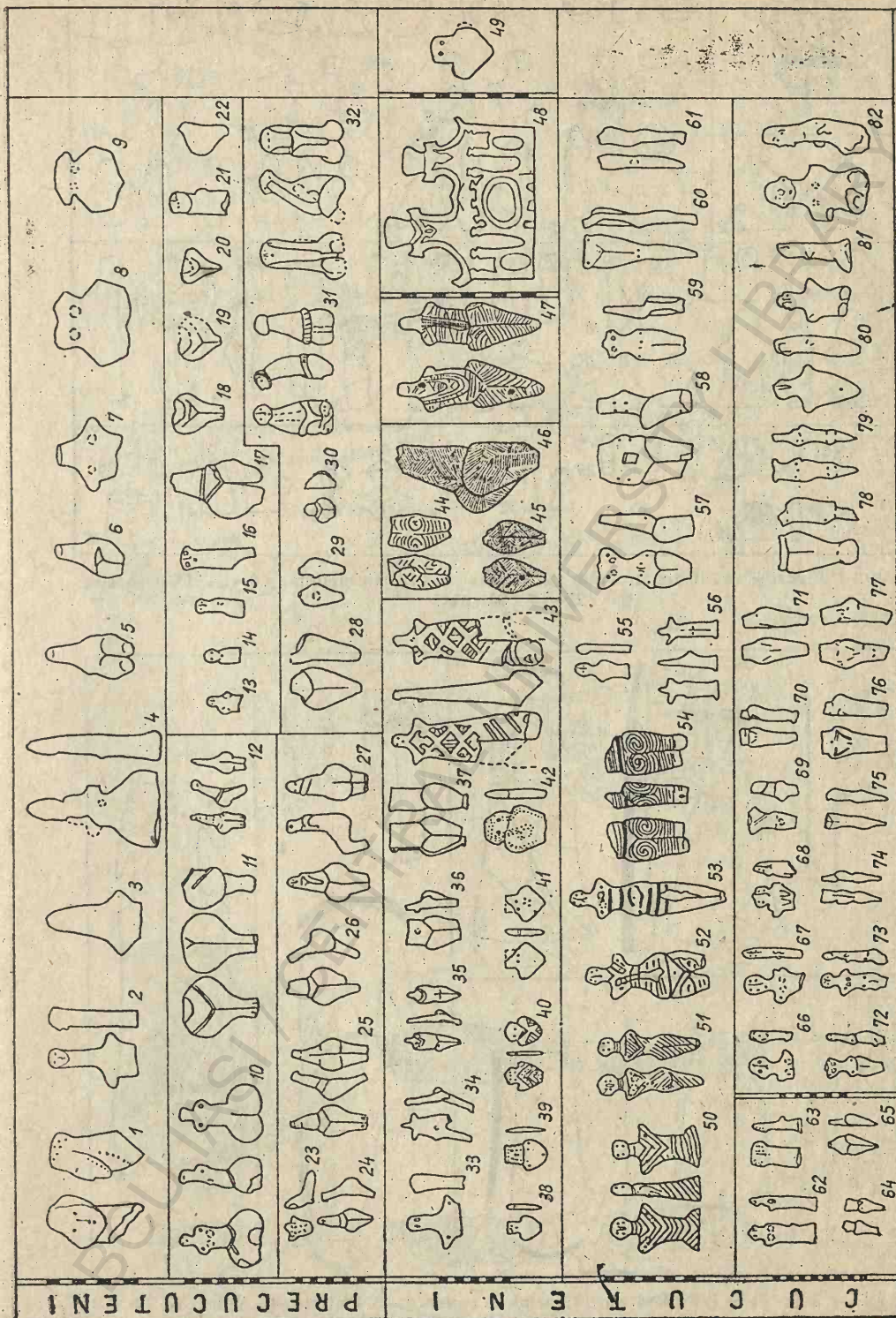

Fig. 39. — Figurine de lut ars. 1 — 9. Traian- „Dealul Viei”; 10 — 12. Mîndrișca; 13 — 22. Larga Jijia; 23 — 27. Traian- „Dealul Fîntînilor”; 28 — 32. Tirpești; 33 — 43. Hăbășești; 44 — 46. Bodești- „Frumușca”; 47, 48. Trușești; 50 — 61. Traian- „Dealul Fîntînilor”; 62 — 65. Tirgu Ocna; 66 — 79, 82. Moldova; 80, 81. Cucuteni; 49. Figurină de aramă (Trușești).

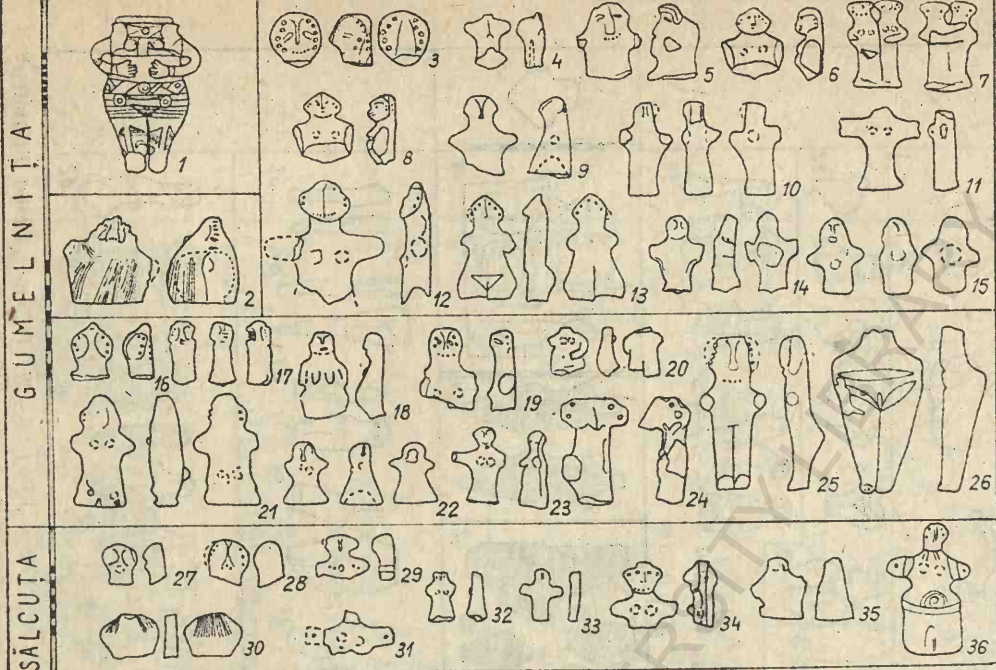

Fig. 40 — Figurine de lut ars. 1: Vidra; 2. Greaca; 3—15. Gumelnița; 16—26. Căscioarele; 27—36. Sălcuța.

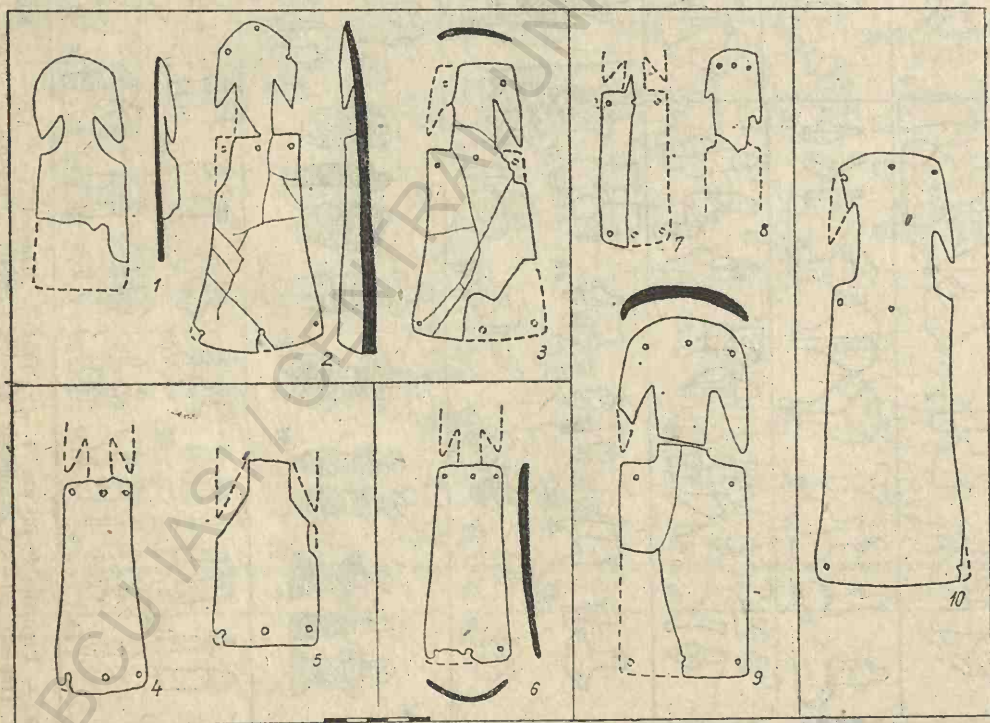

Fig. 41. — Piese de os considerate a fi figurine en violon. 1—3. Pietrele; 4,5 Vidra; 6. Jilava; 7—9. Gumelnița; 10. Oltenița — „Renie”.

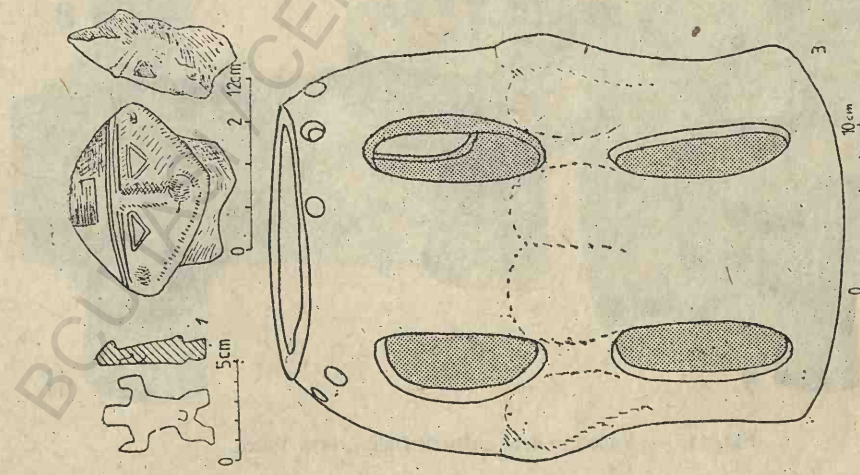

Fig. 42. — 1. Figurină redind un bărbat dansând (așezarea Ipotești); 2. Cap de figurină cu mască (așezarea Vidra); 3. „Flora” de la Frumușica așezarea Bodești-„Frumușica”).

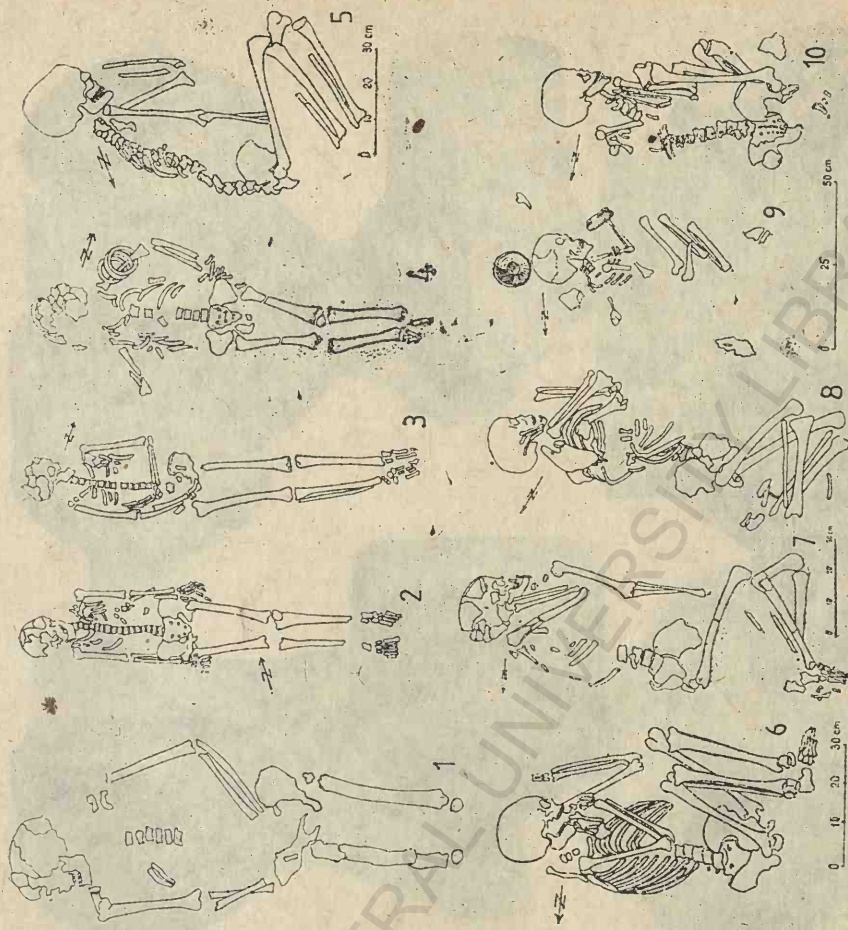

Fig. 43. — Poziția scheletelor din morminte neolitice. 1. Cultura Hamangia (necropola de la Cernavoda, mormintul 10); 2-4. Cultura Boian, faza Bokiintineanu (necropola Cernica, mormintele 80, 81, 88 b); 5, 6. Faza Vidra (Vărăști, Boian A, mormintele 3 și 10); 7. Faza de tranziție (Radovanu, mormintul 5); 8-10. Cultura Gumelnița (Vărăști-„Grădiștea Ulmilor”, necropola, mormintele 30, 21 și 5).

Fig. 44. — Vase din aria culturii Boian, faza Vidra.

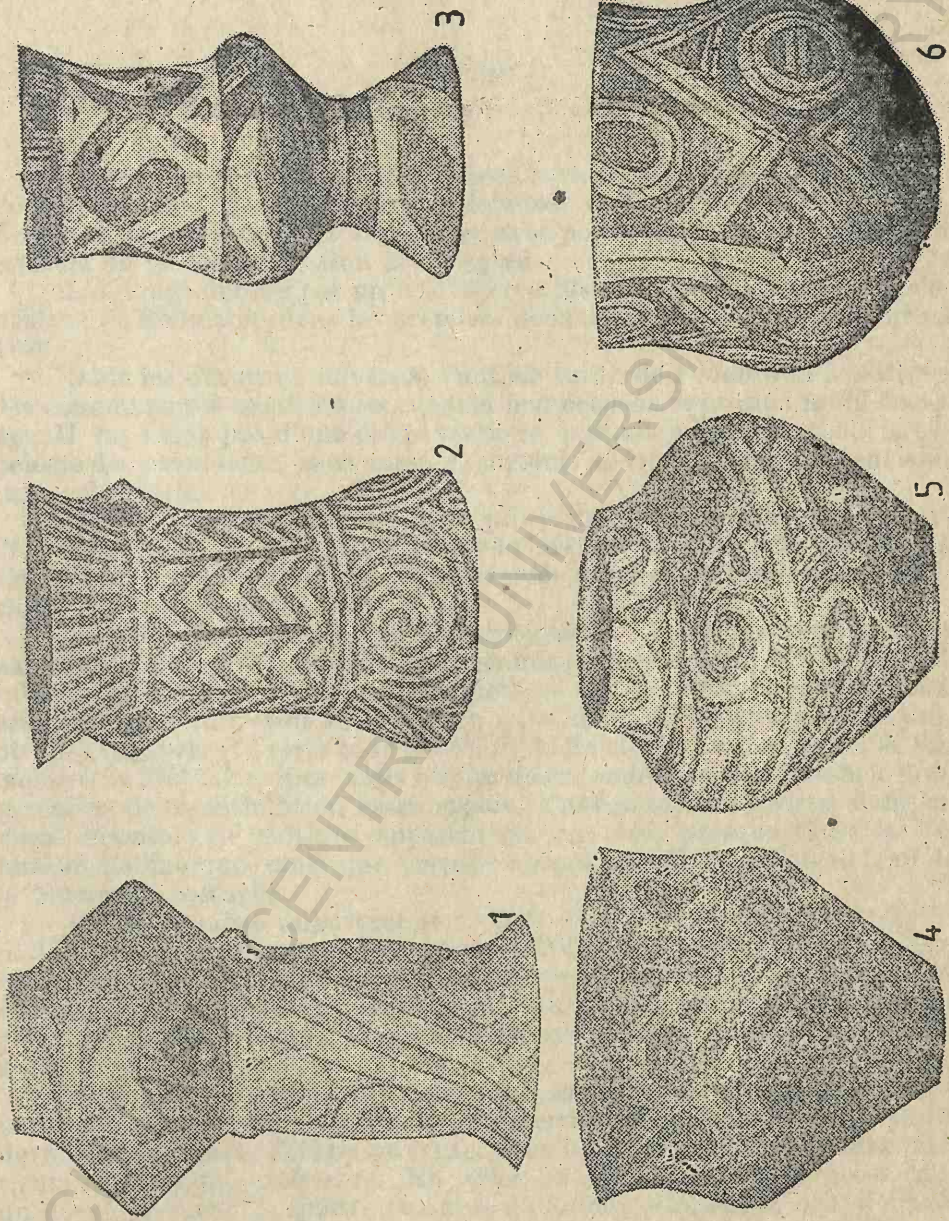

Fig. 45. — Vase din faza Cucuteni A.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RÉSUMÉ

Durant les trente dernières années surtout, l'activité toute particulière des archéologues roumains spécialisés dans le domaine du néolithique a embrassé le pays tout entier avec pour résultat l'enrichissement sensible de la documentation à cet égard.

L'ouvrage débute par un bref aperçu historique de la recherche néolithique en Roumanie, dont les premiers documents ont été mis au jour en 1840.

Dans les chapitres suivants, l'auteur traite de l'évolution historique des communautés néolithiques, depuis leur éclosion et jusqu'à la fin de cet âge. Il ne s'agit pas d'une étude statique, portant uniquement sur la typologie des documents, mais aussi, et surtout, de leur examen dans un contexte plus large.

De même que dans le cas de tout processus historique de longue durée, l'âge néolithique en Roumanie porte la marque de plusieurs facteurs à rôle divers, dont l'interaction s'est exercée pendant environ trois millénaires d'histoire agitée.

Vers le commencement du VIe millénaire av. n. è., les communautés habitant le Midi grec amorcent leur essaimage vers le nord, le long de certains cours d'eau, probablement en quête de terres cultivables. Leur poussée vers le nord devait les conduire aussi dans les territoires roumains, où elles occupèrent tour à tour l'Olténie, le Banat, la Transylvanie, la Valachie et la Moldavie. Les autochtones de ces régions ont-ils bénéficié d'un processus de néolithisation assez rapide, s'intégrant de la sorte dans un vaste ensemble de cultures apparentées, couvrant presque toute la Péninsule Balkanique, ainsi que l'espace carpato-danubien jusqu'au nord de la Roumanie actuelle.

Un phénomène important se produit vers le commencement du Ve millénaire av. n. è., quand les communautés de la culture Starčevo-Criș essaient dans la majeure partie des terres roumaines. Il en est né une *unité culturelle*, qui suppose nécessairement une unité ethnique, figurée par l'élément commun de type Starčevo-Criș, avec quelques touches locales plus anciennes.

Si la première étape du néolithique ancien se caractérise par l'unité culturelle régnant sur la plupart des territoires roumains, cette unité devait craquer dans l'étape suivante, sous la pression d'événements intérieurs et, surtout, extérieurs. En effet, la période en question est celle du développement de quatre cultures d'origines différentes, dont deux (la culture Vinča et celle de la céramique rubanée) sont nées dans d'autres contrées, cependant que les deux autres* (Dudești et Ciumești) sont d'origine locale, mais périphériques à l'aire Starčevo-Criș.

Il est généralement admis que les communautés Starčevo-Criș ont tenu un rôle important dans l'éclosion de la culture à céramique rubanée.

Les communautés de cette dernière culture, une fois constituées au centre de l'Europe, devaient participer activement à la néolithisation des vastes régions. Cette culture devait essaimer à travers le sud de la Pologne et l'ouest de l'Ukraine, suivant la chaîne carpatique jusque dans le nord de la Moldavie et les régions orientales du voisinage.

Dans les territoires roumains, la culture de la céramique rubanée contribua à la naissance de deux nouvelles cultures. Dans les deux cas, le processus a eu pour point de départ le fonds local. Il s'agit de la culture Boian, dont le fonds principal a été fourni par la culture Dudești, l'élément subsidiaire étant une influence rubanée. L'autre culture née avec un apport rubané de la dernière phase réuni à un fonds principal Giulești est la culture Précucuteni de Moldavie.

Le néolithique moyen se caractérise par la poursuite du développement ou la naissance de quatre grands ensembles culturels de longue évolution : Vinča-Turdaș, Ciumești, Boian, Précucuteni. On doit leur ajouter encore deux autres cultures d'une même durée d'évolution, mais englobant des superficies limitées : la culture Vădastra, d'origine locale, et la culture Hamangia, de source méridionale.

Aux premiers temps de leur développement, les cultures du premier groupe ont présenté une stabilité territoriale : ce n'est que dans la deuxième phase de la culture Boian, que son expansion vers le nord et le nord-est conduira à la naissance de la culture Précucuteni. Vers la fin du néolithique moyen, les communautés des cultures Boian et Précucuteni s'animent d'un dynamisme particulier, qui les mène à s'emparer de territoires vastes pour l'époque.

A retenir, en grand, que durant la phase de transition les communautés de cette culture ont rayonné depuis les Carpates jusqu'au bord de l'Egée. Notons aussi que, contrairement aux thèses antérieures, suivant lesquelles la population néolithique du territoire roumain était entièrement tributaire aux cultures méridionales et micrasiatiques, donc astreinte à un rôle tout à fait *passif*, de nombreux témoignages attestent à l'heure actuelle une toute autre réalité. D'après ces témoignages, dès le début du néolithique final, les communautés humaines de la zone du Bas-Danube ont rayonné à travers les Balkans, en occupant la Thrace et en s'assimilant les vestiges des groupes humains autochtones. Ces communautés bas-danubiennes se sont révélées particulièrement *actives* et aptes à imposer leur propre culture matérielle et spirituelle. De ce fait, les contacts entre les zones nord- et sud-danubiennes se sont multipliés.

Dans le voisinage de la culture Gumelnița, du côté de l'ouest, les communautés Sălcuța poussèrent elles aussi vers le sud, vers le littoral de l'Egée, essaimant, en outre, vers l'ouest, dans la zone de Nich. A partir de là, durant cette période, la situation ne devait guère changer dans la région orientale de la Péninsule Balkanique, l'aire de chacune des deux cultures mentionnées ne subissant presque aucun changement.

Dès leur deuxième phase de développement, et surtout pendant la troisième phase, les communautés de la culture Précucuteni se sont avérées particulièrement actives, en poussant graduellement vers l'est et le nord-est, jusqu'au-delà du Bug. C'est dans la vaste aire embrassée par elles que devait s'épanouir par la suite la culture Cucuteni-Tripolje, avec ses nombreuses variantes régionales. En poursuivant une évolution locale, les communautés de la culture Cucuteni-Tripolje étaient appelées à toucher l'un des échelons supérieurs dans le domaine culturel, de même

qu'au point de vue socio-économique, du néolithique européen. Une activité économique particulièrement féconde allait créer le cadre propice aux agglomérations de caractère citadin, comptant plus d'un millier d'habitations.

En Transylvanie, dans un espace limité, se développèrent les communautés culturelles Petrești, avant que la région intracarpatique soit occupée par les représentants des cultures Tiszapolgar et Bodrogkeresztur, qui rayonnèrent aussi vers le nord et le nord-ouest.

Par conséquent, sur l'antique fonds local du territoire roumain, pendant le néolithique final devait continuer l'évolution des ensembles culturels Boian-Gumelnița, et Précucuteni-Cucuteni. Chacun de ces ensembles se caractérise par une *continuité ethnique* et culturelle remontant au néolithique moyen, voire plus loin même dans le cas de celui mentionné le premier. Et chacun de ces ensembles culturels a tenu un rôle important. Les communautés de type Gumelnița, habitant le sud de la zone carpato-balkanique ont appris de leurs prédécesseurs l'existence des gisements de cuivre en Thrace. Ceci les amena à exploiter cette richesse du sol, en travaillant le cuivre et même l'or, également présent dans la région. Une partie de leurs produits allait parvenir en suivant la filière des échanges jusqu'au nord du Danube.

Sur la fin de l'âge néolithique, en Transylvanie, les zones des gisements de cuivre compteront plusieurs centres pour le travail de ce métal. C'est de là que viendront les outils massifs de cuivre en usage dans la zone occidentale de l'aire culturelle Cucuteni ou bien au sud des Carpates — plus fréquents dans le territoire de la culture Sălcuța et, en moindre quantité, dans celui des communautés de type Gumelnița. Une série d'outils, par exemple les haches aux bras disposés en croix, connurent une diffusion de beaucoup plus large, vers le centre de l'Europe aussi.

Du reste, en ligne générale, les communautés humaines vivant dans les territoires roumains servirent d'intermédiaires sur tout le parcours du néolithique dans le transfert vers le nord-est et vers l'ouest de certains acquis culturels du Sud.

La fin du néolithique ne devait pas intervenir au même moment dans la totalité du territoire roumain. Mais dès sa phase finale les troubles dans les régions nord-pontiques suscitérent certains mouvements par groupes de communautés humaines dans les steppes et sylvesteppes; sous l'impulsion d'autres peuplades, celles-là se dirigeaient vers les terres de la Roumanie actuelle. Leur marche fut en partie bloquée par les communautés Cucuteni-Tripolje. En revanche, elles se déplacèrent facilement à travers les steppes et la Plaine danubienne et, en longeant cette sorte de corridor, elles aboutirent assez tôt dans l'ouest de l'Olténie. Le temps aidant, un autre groupe, de moindre importance, perça de l'est en Transylvanie. Enfin des groupes plus nombreux traversèrent les Carpates septentrionales pour se répandre dans la plaine de la Tisa. A l'origine de ces troubles, il faut voir aussi quelques éléments d'origine méridionale et sud-orientale.

Sous la pression des nouveaux-venus, la population locale, après avoir fait face pendant un certain temps, dut se replier dans les zones mieux abritées. Puis, commença le processus graduel de la fusion entre groupes différents, avec des répercussions importantes sur la culture matérielle et les activités humaines, qui changèrent sensiblement, bien que la tradition ait conservé quelques traits antiques. Ces changements marquent les débuts de la période de transition vers l'âge du bronze.

L'auteur accorde une attention particulière à l'activité économique de l'homme néolithique—activité décisive pour son mode de vie. A cette époque, on constate dans le domaine de la culture des plantes, la préférence marquée, dans une première étape, pour le blé de l'espèce *Triticum monococcum* L., alors que l'étude approfondie des données disponibles montre vers la fin du néolithique la préséance prise par le *Triticum vulgare* L. De son côté, l'élevage (bovinés, ovidés, porcins) devait prendre le pas sur la chasse. Certains gibiers des âges précédents disparurent (le castor, l'*Equus hydruntinus* Reg.), d'autres furent refoulés vers les montagnes boisées (l'ours, le cerf, etc.).

Les outils étaient en silex (chaque zone usant d'un ou de plusieurs types de roche), obsidienne ou pierre polie (non perforée dans les premiers temps, ensuite perforée). Il y a quelques indices relatifs à l'emploi du cuivre pour la confection de certains objets menus dès la première phase du néolithique. Mais l'utilisation plus fréquente du cuivre, ainsi que l'emploi des outils massifs, produits dans des «ateliers» locaux se situent dans l'étape finale de cet âge. L'or a servi aussi, mais seulement pour de petits bijoux ou pour la confection de quelques figurines anthropomorphes.

Au chapitre dédié à la céramique, l'auteur se trouve dans l'obligation de ne présenter que les caractères spécifiques de chaque période et culture.

Pour commencer, les agglomérations néolithiques étaient ouvertes et comptaient seulement quelques huttes, avec des fosses ovales. Mais vers la fin du néolithique moyen, dans le sud du pays s'organisent peu à peu des agglomérations plus importantes et fortifiées, entourées de fossés défensifs et, dans certains régions, d'un vallum de terre. On constate en même temps une tendance marquée à utiliser des habitations à la surface du sol, les huttes enfoncées dans la terre étant presque complètement abandonnées. Ces maisonnettes étaient rectangulaires, le toit à deux pentes et une plateforme plancher. On les trouve attestées presque partout en territoire roumain.

L'étude des figurines en terre cuite et des motifs qui les décorent rend possibles quelques précisions quant au costume (féminin et masculin), à la coiffure et l'usage des parures confectionnées dans des matières diverses.

Compte tenu des remarques d'ordre archéologique et ethnologique, l'auteur aboutit à certaines conclusions concernant la structure socio-économique des communautés néolithiques, ainsi qu'au sujet des échanges qui se faisaient entre elles.

Une autre partie est consacrée à la vie spirituelle de l'humanité néolithique en territoire roumain, avec un regard spécial pour les figurines en terre cuite, os, marbre et or.

En ce qui concerne son rite et rituel funéraire, l'humanité néolithique qui a habité le territoire roumain pratiquait l'inhumation en position accroupie sur le flanc et seulement dans quelques rares cas en position allongée (dans l'aréal de la culture Hamangia et dans la nécropole de Cernica). Plusieurs de ces nécropoles ont été explorées (Cernavoda, Cernica, Vărăști, Iclod, etc.) Généralement, leur mobilier funéraire est modeste, cependant les tombes d'Iclod ont livré de la vaisselle en quantité et celles de Cernavoda, à part la vaisselle, des figurines et autres objets.

L'étude de l'évolution historique de ces cultures néolithiques a permis à l'auteur de les intégrer dans un contexte plus vaste, européen.

Redactor: BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor: DOINA NORD

Bun de tipar: 15.01.1987. Format: 16/70 × 100.

Coli de tipar: 12,50.

C.Z. pentru biblioteci mari și mici: 571(498:119.72).

c. 763—I. P. Informația
Str. Brezoianu nr. 23—25,
București

Lei 20